V

Mehmed Uzun • Dicle'nin Yakarışı - Dicle'nin Sesi I

*

Mehmed Uzun

Dicle'nin Yakarışı*

Dicle'nin Sesi I

Türkçesi: Muhsin Kızılkaya

*SEL

DİCLE'NİN YAKARIŞI*

Dicle'nin Sesi - I

MEHMED UZUN, (1953-2007) Kürtçe sözlü hikâye anlatım geleneğini yazı diliyle harmanlayarak anadilin gelişimine ve Mezopotamya kültürlerinin görünür kılınmasına büyük katkı sunan çokdilli yazar ve çevirmen. 12 Mart Muhtırası'nın ardından politik nedenlerle tutuklanıp sevk edildiği Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde Musa Anter'in yönlendirmesiyle anadili Kürtçeye ağırlık verdi. 1974 yılında arkadaş çevresiyle Komal Yayınevi'ni kurdu. Genel yayın yönetmenliğini yaptığı *Rizgari* (Kurtuluş) dergisinde kaleme aldığı yazılar nedeniyle tekrar tutuklandı ve yargılama süreci devam ederken siyasi mülteci olarak İsveç'e yerleşti. Türkiye Yazarlar Sendikası'nın 1980 Askeri Darbesi gerekçesiyle kapatılması ve yazarların tutuklanmasına ilişkin yazıları nedeniyle 1981 yılında Türkiye vatandaşlığından çıkarıldı. 2006 yılında ülkesine dönene kadar sürgünde yaşadı.

İsveç'e yerleştikten sonra *Dagens Nyheter* ve *Aftonbladet* gazetelerinde, *90-tal* isimli edebiyat dergisinde; *Rizgariya Kurdistan* (Kürdistan'ın Özgürlüğü), *Kurmanci*, *Berbang* (Şafak) ve kendisinin çıkardığı *Hêvî* (Umut) gibi Kürtçe dergilerde yazmayı sürdürdü. M. Ferzend Baran takma adıyla da şiirler ve yazılar kaleme aldı. İsveç Yazarlar Birliği'nde, İsveç ve Uluslararası PEN kulüplerinde görev aldı. Kürt PEN'in kuruluşuna katkı sundu.

Eserleri yirmiye yakın dile çevrildi. *Aşk Gibi Aydınlık Ölüm Gibi Karanlık* (1998) romanı ve *Nar Çiçekleri* (1996) denemesi Türkiye'de yargılanmasına sebep oldu; bu kitaplar ile *Bir Dil Yaratmak* (1997) ve *Kürt Edebiyatına Giriş* (1992) metinlerinin basımı 2001'de yasaklandı. Türkiye Yayıncılar Birliği tarafından Düşünce ve İfade Özgürlüğü Ödülü'ne, romanları vesilesiyle Berlin Kürt Enstitüsü Edebiyat Ödülü'ne, İskandinavya'nın en prestijli ödüllerinden Torgny Segerstedt Özgürlük Kalemi Ödülü'ne, İsveç Akademisi tarafından Stina-Erik Lundeberg Ödülü'ne, Irak Kürdistan Bölgesi Onur Ödülü ile Diyarbakır Belediyeleri Onur Ödülü'ne layık görüldü.

11 Ekim 2007 tarihinde mide kanseri nedeniyle Diyarbakır'da hayatını kaybetti.

Yapıtları:
Tu (*Sen*), roman, 1985; *Mirina Kalekî Rind* (*Yaşlı Rind'in Ölümü*), roman, 1987; *Siya Evîne* (*Yitik Bir Aşkın Gölgesinde*), roman, 1989; *Rojek Ji Rojên Evdalê Zeynikê* (Türkçeye ilk olarak *Abdal'ın Bir Günü* başlığıyla çevrilen *Evdalê Zeynikê'nin Hayatından Bir Gün*), roman, 1991; *Destpêka Edebiyata Kurdî* (*Kürt Edebiyatına Giriş*), inceleme, 1992; *Hêz û Bedewiya Pênûsê* (*Kalemin Gücü ve Görkemi*), deneme, 1993; *Mirina Egîdekî* (*Bir Yiğidin Destanı*), destan-ağıt, 1993; *Världen i Sverige* (Tüm Dünya İsveç'te), Madeleine Grive'yle birlikte, antoloji, 1995; *Antolojiya Edebiyata Kurdî* (*Kürt Edebiyatı Antolojisi*), antoloji, 1995; *Bîra Qederê* (*Kader Kuyusu*), roman, 1995; *Nar Çiçekleri*, deneme, 1996; *Ziman û Roman* (*Dil ve Roman*), söyleşiler, 1997; *Bir Dil Yaratmak*, söyleşiler, 1997; *Dengbêjlerim*, deneme, 1998; *Ronî Mîna Evînê-Tarî Mîna Mirinê* (*Aşk Gibi Aydınlık Ölüm Gibi Karanlık*), roman, 1998; *Zincirlenmiş Zamanlar Zincirlenmiş Sözcükler*, deneme, 2002; *Hawara Dîcleyê* (*Dicle'nin Sesi I – Dicle'nin Yakarışı, Dicle'nin Sesi II – Dicle'nin Sürgünleri*), roman, 2003; *Ruhun Gökkuşağı*, anlatı, 2005; *Küllerinden Doğan Dil ve Roman*, söyleşi, 2005; *Bir Romanın Hatıra Defteri*, günlük, 2007.

*SEL YAYINCILIK
Kuloğlu Mahallesi, Turnacıbaşı Caddesi,
No: 17, Beyoğlu – İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85

http://www.selyayincilik.com
e-posta: halklailiskiler@selyayincilik.com

SATIŞ - DAĞITIM:
Çatalçeşme Sokak, No: 19/1
Cağaloğlu – İstanbul
e-posta: siparis@selyayincilik.com
Tel. (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

*SEL YAYINCILIK: 1056
ISBN 978-605-772-865-4

DİCLE'NİN YAKARIŞI
DİCLE'NİN SESİ - 1
Mehmed Uzun
Roman

Türkçesi: Muhsin Kızılkaya

Özgün Adı:
Hawara Dîcleyê

© Zozan Uzun, 2020
© Sel Yayıncılık, 2020

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı
Yayına hazırlayan: Mısra Gökyıldız
Kapak tasarımı: Aslı Sezer
Sayfa tasarımı: İklime Yılmaz

Birinci Baskı: Ekim, 2020

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası
Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203
Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 44865

Mehmed Uzun

Dicle'nin Yakarışı

Dicle'nin Sesi - I

Türkçesi: Muhsin Kızılkaya

Roman

İÇİNDEKİLER

Kandil 15

ŞEVBUHÊRK I
Gökyüzü 37

ŞEVBUHÊRK II
Ay 79

ŞEVBUHÊRK III
Güneş 127

ŞEVBUHÊRK IV
Toprak 201

"Dicle'nin Yakarışı" ve Yazar-Çevirmen
İşbirliği Üzerine 291

Açıklayıcı Sözlük 299

Zerya kızım
Alan oğlum!
Ben sizin yaşınızdayken,
sesleriyle ruhlarımızı terbiye eden Bıro'ya benzeyen
dengbêjler vardı. Ne yazık ki, onlar şimdi yoklar...
Onun için şimdi, yanlarına oturup
seslerine kulak veremezsiniz.
Hiç olmazsa onların sesini, bu kitabın
sayfaları arasında duyabilesiniz diye,
bu romanı, "Dicle'nin Yakarışı"nı size armağan ediyorum.

M.U.

Sonus est, qui vivit in illa...

Bir ses, ondan geriye sadece bu kaldı, bir ses...

Bu romanın ilk satırları 28 Mart 1985 yılında, Suriye'de, Akdeniz'in şirin ve küçük kenti Baniyas'ta yazıldı. Mir Bedirhan'ın torunu Celadet Ali Bedirhan'ın, aynı zamanda hem eşi hem de amcasının kızı olan Ruşen Hanım'ın evindeydim. Celadet Ali Bedirhan çoktan vefat etmişti (1951). Ancak evin her yerinde onun anıları vardı, her yerde izleri göze çarpıyordu. Ruşen Hanım –ki yaşı 80'e yaklaşmıştı– o evde, Bedirhaniler'in hayalleri, anıları ve gölgeleriyle yaşıyordu. Oradaydım, çünkü Mir Bedirhan'ın hayatına dair bir roman yazmak istiyordum. Böyle bir amaç için, Bedirhaniler'in tarihiyle ilgili anılarla dolu bu evden daha iyi bir yer olabilir miydi benim için?

Evet, bu romanın ilk satırları o evde yazıldı, Mir Bedirhan'ın ağzından, onun soluğuyla... Ancak araya zaman girdi, devran döndü. Bu arada üç roman yazdım; içlerinden "Kader Kuyusu" adını taşıyanı, Mir Bedirhan'ın torunu Celadet Ali Bedirhan'ın sesi ve soluğuyla biçimlendi.

1994 yazının, 18 Ağustos'unda, geceyarısı telefonum çaldı. Deneyimlerimden biliyorum, bu saatte çalan telefonlar iyi haberler getirmez. Türkiye'den arayan dost, acı haberi ulaştırdı bana: "Yılmaz öldürüldü!"

O gece, sabaha kadar çalışma odamda oturdum ve amcazadem Yılmaz Uzun'u düşündüm. Çocukluğunu, ilkgençliğini, ömürlerini hapishane kapılarında geçiren anne ve babasını, Yılmaz henüz küçükken öldürülen abisini, şimdi hapishanede olan diğer iki kardeşini, gurbet ellerdeki kız kardeşlerini, her günü kan, gözyaşı ve acılarla yoğrulmuş mücadele günlerini, geniş evlerini, aydınlık yüzünü, uzun boyunu, yakışıklı endamını, kararlı yürüyüşünü, sağlam duruşunu... Kaderini, uzun zamandan beri neredeyse tüm bölgenin ortak kaderi haline gelmiş kaderini...

Sabaha karşı, yıldızların son ışığı da, gökyüzünün enginliğinde kaybolduğunda beyaz bir kâğıda bir isim yazdım: Bıro...

Bıro'nun iki anlamı var, iki kaynağı... İlk kaynağı sabır ve direnişiyle bilinen Hazreti İbrahim'e götürür bizi. Bıro, bu kutsal ismin kısaltılmış halidir. İkinci kaynağı ise kardeştir, yani birader.

O gece o kâğıda yazdığım isim, zaman içinde bir sese dönüştü. Geceyarıları usulca yanıma sokulan ve hafif bir yelin ince mırıltısı gibi durmadan kulağıma "beni dinle, kulak ver bana... dengbêjlerin sesine, Dicle'nin sesine, aşkın ve sevginin sesine, kavganın ve savaşın sesine, kin ve nefretin sesine, ihanetin ve kıskançlığın sesine, umudun ve geleceğin sesine, sanatın ve yaratıcılığın sesine kulak ver..." diye fısıldayan ses, zamanla bir kişiliğe büründü. Kâğıda yazdığım isim, ruhumu ve bilincimi kuşatan ses bir kişiye, bir kimliğe dönüştü, bir kahraman oldu çıktı. Tıpkı Mir Bedirhan ve öteki kahramanlarım gibi, "Dicle'nin Yakarışı" romanımın kahramanına dönüştü. O gece aklıma düşen isim ile sonraki gecelerde kulağıma gelen ses satırlara dönüştü. Satırlar sayfalara, sayfalar da defterlere... Yazmak istediğim ve ilk satırlarını Baniyas'ta yazdığım roman, başka bir mecra buldu kendine. Elli altmış sayfasını yazdığım romanı bir kenara bıraktım ve kendi meramını anlatsın diye Bıro'ya yol verdim... Onun yolunu açtım.

Bazen bir romanın kahramanları, olayları ya da ilişkileri yazardan daha güçlü olur; planlarını altüst ederler yazarın, onlar kendi yollarını kendileri çizer, romanı adeta onlar biçimlendirirler. "Dicle'nin Yakarışı"*nda da böyle oldu. Bu romanda duyacağınız ses, Bıro'nun sesidir, okuyacağınız cümleler, yine Bıro'nun cümleleri...*

Peki kimdir Bıro? Zamanın içinden serin bir yel gibi esip bugüne gelen, dünü bugüne, bugünü düne bağlayan Yılmaz'ın sesi mi? Osmanlı'nın ve rakip aşiretlerin düşmanlığını görmüş ve yaşamış Yılmaz'ın ataların-

---

* Dengbêj: Kürt kültüründe, bir tür meddaha karşılık gelen, gece kurulan meclislerde, divanhanelerde toplanmış olan insanlara hikâyeler, masallar, destanlar, türküler, meseller, rivayetler anlatan adamlara verilen isim... Dengbêjler, yazıyla ilişkisi yok denecek kadar az olan bir toplumun ortak hafızasını oluştururlar. Toplumsal hafızayı diri tutarlar. (ç.n.)

dan birinin sesi mi? (Yılmaz'ın dört kuşak önceki atalarından birinin adı Bıro'ydu, Bıroyê Dirêj, yani Uzun İbrahim...) Kan, ter, keder ve acı dolu bir dönem olan Mir Bedirhan döneminden bir dengbêjin sesi mi? Mir Bedirhan'ın izini süren, onun sesinin yerine geçen bir ses mi? İki yüz yıldan beri sürekli tekrarlanan bir kaderin sesi mi?

Karar sizin. Ancak, "Dicle'nin Yakarışı" Bıro'nun sesiyle vücut buldu. Benim katkım çok azdır. Dengbêjlerin sevmedikleri bazı açıklamalar, ne yazık ki önemliydi. Onları romanın sonuna ekleyerek Bıro'nın sesine kattım. Bıro'nun şevbuhêrk'lerini biraz birbirinden ayırdım. Bazen birbirine karışan anılarını belli bir düzene soktum ve birçok geceden oluşan, her biri bir dönemi anlatan şevbuhêrk'lerine birer isim ve numara verdim ki Bıro'nun sesi daha berrak bir şekilde size ulaşsın. Bütün dengbêjler gibi, Bıro'nun da yabancı adlar ve tarihi olaylarla arası pek iyi değil. Ancak düzgün ve anlaşılır bir anlatı için bu isimler, tarihler ve yer adları önemliydi. Onun için, kısa bir söz-isim diziniyle bir Mezopotamya haritasını Bıro'nun öyküsünün sonuna ekledim. Bıro'nun anlatısında bir sürü ayrıntı, isim, yer, paragraf cümle, olay, anlatının coşkusu ve heyecanıyla çoğu zaman tekrarlanıyor. Ve birçok sıfat art arda diziliyor. Bıro'nun anlatısını ve üslubunu bozmadan, çoğunu kısalttım.*

Buyrun, sayfayı çevirin ve Bıro'nun sesine kulak verin...

M.U.

---

* Şevbuhêrk: Geleneksel Kürt kültüründe, dengbêjlerin türkü söyledikleri, destan, hikâye, masal anlattıkları, akşam namazından sonra kurulan ve geceyarılarına kadar süren geleneksel gece meclislerine denir. Kelimenin tam karşılığı "birlikte geçirilen gece"dir. Bu gece meclislerinde dengbêjler anlatır, divanhanede bulunanlar da dinler, kimi zaman dinleyiciler de çeşitli hareketlerle dengbêjin anlatısına katılır. Dinleyiciler ne kadar dikkatliyse, dengbêj de o kadar coşar. (ç.n.)

Kandil

Siz istediniz, ben de anlatacağım. Kandili yakın ve unutulmuşların sesine kulak verin öyleyse.

Eğer anlatacaklarım sizi korkutmaz da beni sonuna kadar dinlerseniz, her şeyden önce şunu belirtmeliyim ki, şimdi dinleyecekleriniz, unutulmuşların anlatısıdır. Şimdi duyacağınız ses, zamanında unutulmuş insanların sesi, kendisi de unutulmuş bir insanın sesidir.

Unutmayın. U-nu-tul-muş...

Siz sormadan unutulmuşların kimler olduğunu ben size söyleyeyim.

Unutulmuş, benim, Bıro, Dengbêj Bıro veya Yezidi Bıro veya Kör Bıro veya Uzun Bıro...

Unutulmuş, Ester'dir, benim, Stêr, yani "yıldız" dediğim Ester veya Hıristiyan Ester, Keldani, Nasturi ya da yüreğimin Yıldız'ı, gözümün aydınlığı Ester, dilini yitirmiş tatlı dilli yetimim, narin endamlım.

Unutulmuş, Mir'dir, Cizîra Botan Miri, Ezizanların lideri veya Kürt başkaldırısının önderi veya yurdundan edilmiş Mir ya da Têli'nin babası, arkadaşım Kör Têli'nin...

Unutulmuş, Stefan Manolgiyan'dır, ona *Mam Sefo** derdim, Mir'in danışmanı, seçkin bir kütüphaneye sahip Ermeni âlim, Mıgo dediğim arkadaşım Mıgırdıç'ın, galiba ölümüne de sebep

* Mam Sefo: Sefo Amca. (ç.n.)

olduğum bahtı kara Armê'nin babası, Allah'ın emriyle rahmete kavuşan Senemhan'ın kocası...

Unutulmuş, *Apê Xelef*'tir,* Cizîra Botan'ın en namlı çobanı, çocukluğumun dengbêji, ruhumu terbiye eden adam, kendine *malmiran*** diyen, ancak bizim ona *malwêran**** adını uygun gördüğümüz, arkadaşım Heme'nin ve sonu olmayan göç yolumuzda kaybolan zavallı Gulîzer'ın***** babası...

Unutulmuşlar, Yezidilerdir. Korkudan, artık günde iki defa, seher vakti ve akşamüzeri yüzlerini güneşe çevirip kutsal kelamlarını bile okuyamayan, sessizce dualarını bile edemeyen, dağ başlarında, derin koyaklarda öldürülen, her zaman, her an talana uğrayan, fermanlarla yurtlarından edilen atalarım Yezidiler.

Unutulmuşlar, Keldaniler, Süryaniler ve Nasturilerdir. Atalarının yurtlarında rahatça, özgürce, doğudan yüzünü Dicle, Zap ve Habur nehirlerine gösteren güneşin ışıklarını artık seyredemeyen, Mezopotamya ovasının berrak gecelerinde gökyüzüne doyasıya bakamayan, mekânı cennet olsun, Stêr'in ataları olan Keldaniler, Süryaniler ve Nasturiler.

Unutulmuşlar, birbirlerine karşı, civar aşiretlere karşı düşmanlık besleyen, Osmanlı ve Fars devletlerine başkaldıran, bütün dünyaya karşı savaşan, hayatları savaşla başlayıp savaşla son bulan, her an kandırılan, kırdırılan ve göçe zorlanan Cizîra Botan, Hakkari, Müks, Van ve Serhat ülkelerinin ahalisidir.

Unutulmuşlar, tarih boyunca, kaderine Osmanlı'nın zulmü ve sürgün acısının hükmettiği Mir Bedirhan, eşi dostu, oğulları, kızları, kardeşleri, yeğenleri, dayıları ve amcazadeleridir.

Unutulmuş, ömrümüzün yönünü sürgün ülkesine çeviren Mir Bedirhan'ın yeğeni Yezdînşêr'dir; bizimle birlikte sürgün yollarına düşen ve oralarda unutulan Hakkari Miri Nurullah Bey ve halkıdır, Müks Miri Han Mahmut ve ahalisidir.

---

* Apê Xelef: Halef Amca. (ç.n.)

Malmiran: Mir soyundan. (ç.n.)

*** Malwêran: Virane bir soydan. (ç.n.)

**** Gulîzer: Sarı saçlı, sarışın, sarı örüklü. (y.h.n.)

Unutulmuşlar, kandil yanıp sönünceye kadar, bazen bütün ayrıntılarıyla, bazen ayrıntılara girmeden, hal ve ahvallerini, coşku ve umutlarını, acılarını ve kederlerini size anlatacaklarımdır.

Şimdi, 'Bu insanlar neden unutulmuşlar?' diye soracaksınız. Hemen söyleyeyim, bu insanlar unutulmuşlar, çünkü mazlumdurlar, başaramamışlar ve yenilmişlerdir. Esaret de yıkılmışlıktır, esir insanın dili kilitli, elleri zincirlidir, ne anlatabilir, ne de ahvalini yazabilir. Başaramamak, benim yarama benzer, derindir, yaralıyı yavaş yavaş öldürür. Başarılı olamamış insanın sözü yavaş yavaş kaybolur, hayatı zamanın dalgalarına kapılır, paramparça olur. Başaramamış insandan ne bir söz kalır geride, ne de bir tarih. Yenilgiyi zaten anlatmaya gerek yok; yok oluştur. Ölülerin sesi duyulmaz, solukları hissedilmez.

Eğer 'Sen kimsin?', diye soracak olursanız, size şunu söyleyebilirim; o insanlardan biriyim; mazlum, mağlup ve yok olmuş insanlardan bir insan yani...

Anlatım onların anlatısı, sesim onların sesidir.

Ben Dengbêj Bıro'yum; onların hayatını, acılarını ve kederini, hepsi kaybolmuş seslerinin içinde gizli olan umut ve arzularını anlatacağım size.

Artık hızlı adımlarla son konağa doğru yola çıkmış olan ömrüm, yanılmıyorsam, aşağı yukarı elli civarındadır. Bu kısa –belki de uzun– ve teres ömrüm boyunca, bir sürü acı tatlı şey gördüm, çirkinle de güzelle de karşılaştım, hiç tahmin etmediğim tuhaflıklar yaşadım. Şu gördüğünüz Dicle nehri gibi ben de arzuya, umuda, hayal kırıklığına, acıya ve hüzne şahitlik ettim. Dicle'nin dalgalarına kapılmış bir reyhan dalı gibi, Cizre'den İstanbul'a, oradan Girit'e, oradan Şam'a kadar gezdim dolaştım, gördüm, duydum ve yaşadım. Cizre, Diyarbakır, Beyrut, Şam, Halep, Ninova, Musul, Bağdat, İstanbul ve Hanya'da ziyaretgah, meyhane, dershane, kasır, saray, zindan, hapishane, cami, kilise, havra gördüm, yabancı sözlere, yabancı dillere kulak kesildim, Kürtçe sözlerimi bütün bunlarla zenginleştirdim. Sayısız

sese kulak verdim, sayısız yüze baktım, sayısız duyguyu ve ruh halini tanıdım. Zamanın, hareketlerin, insanların ve olayların öğrencisi oldum. Artık hiçbir işe yaramayan eşsiz dersler ve tecrübelerin sahibi oldum.

Ancak beş para etmez hayatımın bütün bu ders ve tecrübelerine rağmen, iki şeye anlam veremedim: Bu kanlı Mezopotamya'nın esareti niçin bu kadar sonsuz, derin ve köklüdür? Niçin Mezopotamya insanı her zaman gaddar darbelerle yıkılıyor? Esaret niçin bu kadar sonsuzdur burada? Anlamadığım diğer şey de şu: Bu kadim ve mukaddes diyar, niçin bu kadar kin ve nefretle yoğrulmuş? Dicle ve Fırat havzasında yaşayan insanlar, neredeyse hepsi aynı esaretin zincirleriyle bağlı olmalarına rağmen, niçin bu kadar birbirlerine düşman, niçin birbirlerine karşı bu kadar acımasız?

Kuşkusuz biliyorum, baskı altındaki çaresiz insan, yanan ağaç kütüğüne benzer, zararı önce kendine verir. Böyle insanlar, çaresiz kalmış akrebe benzerler, etrafına saldırır, kimseyi bulamayınca dönüp kendilerini sokarlar; kendini korumak için sakladığı zehri ölümüne sebep olur akrebin. Biliyorum, kurban çaresizdir ve çaresiz insan her şeyi yapabilir, fırsatını bulursa eğer, bir anda kurbanken katil bile olabilir. Her halkın içinde, her diyarda umarsızlar, esirler, kurbanlar ve çaresiz akrepler vardır. Ancak siz dünyanın neresinde, tekmil bir coğrafyada yaşayan insanların tümünü, aç tok, hasta sağlıklı, zengin fakir, ağa maraba, kentli köylü, hep birlikte esir gördünüz; hepsinin zehirli akreplere dönüşüp birbirini soktuğunu nerede gördünüz? Varsayalım ki dünyanın herhangi bir yerinde, bir süre için durum kötü. Ancak siz bu durumun süreklilik kazandığını nerede gördünüz, bu durumun sürekli tekrarlandığı, kendisi değişeceğine herkesi değiştiren, herkesi beş para etmez bir esir konumuna düşüren ve esaretten oluşan bir kaderin ortağı yaptığı hangi diyar var?

Siz beni dinlemeye geldiniz, biliyorum, ancak beni dinlemeden sorduğum soruya bir cevap verin, böyle bir musibeti nerede gördünüz?

Etrafınıza bakın, her yerden kan damlıyor. Toprak inliyor, su haykırıyor, rüzgâr uğulduyor. Niçin? Hep Fırat ve Dicle'nin sularıyla sulanan bu mübarek toprak, şimdi niçin bir taziye sessizliği içinde kanla sulanıyor? Aptallıklarla dolu gereksiz ve teres ömrüm boyunca hep bu iki sorunun cevabını düşündüm durdum: esaret ve bu coğrafyanın sonsuz kin ve nefreti... Cizre'de, *Medresa Sor*'da* ilim ve irfan öğrenciliği yapan bir cahilken, ta o zaman, bir yandan gözlerim karmakarışık kitapların zor satırlarında dolaşıyor, ağzım kelamın büyüsüyle dolu mırıldanıyorken, bir yandan da düşüncelerim başka bir yerde kin ve nefretin kaynağını arıyordu. Bu kahrolası kaynak neredeydi acaba? Biliyorsunuzdur belki, gençliğimde Cudi dağının yükseltilerinde, sabaha karşı ya da akşamüzerleri, yüzüm güneşe dönük, söylediğim türkülerin sözleri arasında bazı satırlar vardı ki, sürekli tekrarlanıyordu, bir nakarat gibiydi o sözler; *kaynak, neredesin sen, sen neredesin, kaynak?* Daha sonra size anlatacağım; o aniden üstümüze gelen savaşlar, kavgalar, katliamlar ve kan göllerinde, her an bir sözü tekrarlayıp duruyordum, *niçin, niçin?* Hüzün dolu uzun sürgün yollarında, Karadeniz'in azgın dalgalarının üstünde, bir Osmanlı gemisinde salıncak gibi sallanırken, dalgalarla boğuşurken, bir o yana bir bu yana savrulurken, o zaman yaralı sevgilime soruyordum; *Stêra min, Yıldız'ım, yıldızlara bak... onlar anlamaz mı ahvalimizden, niçin gelmiyorlar yardımımıza, niçin yaralarımıza merhem sürmüyorlar? Niçin bu zulme, bu cehalete, bu kin ve nefrete bir cevap bulamıyorlar?* Girit'te, akşamüzerleri, Hanya kalesinin burçlarına oturur, yüzüm ipek bir tüle benzeyen yakamozlar içindeki mavi sulara dönük, elim her sese açık kulağımda, söylediğim türkünün sesini Akdeniz'in dalgalarıyla

* Medresa Sor: Kızıl Medrese. (ç.n.)

buluşturuyor ve ona soruyordum; *ey deniz, kurbanın olam, niçin, niçin?* Göç yollarımızın son durağı olan Şam'da, Mir'in paha biçilmez halı ve kilimlerle döşeli küçük ve sıcak odasında, kırılgan ve yorgun Mirimin yanına oturuyor, Mir elinde 99'luk sedef tespihiyle Kuranı Kerim'in önüne diz çöktüğünde, yeni yeni biçimlenen türkülerimin sözleriyle usulca mırıldanarak kendi kendime soruyordum; *Mirim biz neredeyiz, kaynak nerede?*

Kaynak, insan hayatının kaynağı, doğum; aşkın ve sevginin kaynağı, çocukluğun masumiyeti, yaşlılığın yorgunluğu, sevincin ve şakanın, coşkunun ve coşkunluğun, arzunun ve neşenin, işin ve çalışmanın, savaşın ve kavganın, kin ve nefretin, ölümün ve katlin... Kaynak, insan yok oluşunun kaynağı, ölümün... Hayatım, hep bir kaynaktan başka bir kaynağa...

Fakat esaretin, kin ve nefretin kaynağına ne demeli? Nereden alıyor gücünü bu kaynak, doğduğu yer nerede? Dünyanın üstüne kara perdesini örten ve herkesi derin uykulara boğan zifiri gecelerin derinliklerinde mi? Bin yıllardan beri bütün Mezopotamya'yı doyuran bu kara toprağın bereketli bağrında mı? Cudi, Herekol, Bagok ve Hakkari dağlarının doruklarında, ıslık çalarak, haşmetle esen kadim rüzgâr ve boranların gücünde mi? Hiçbir zaman dile gelmeyen, kara gecelerin kâbuslarla dolu sessiz düşlerinin derinliklerinde mi? Çaresiz insanların damarlarında, her an coşku ve öfkeyle dolaşan al kanın renginde mi? Hasret, umut, beklenti, acı, ıstırap, utanç ve intikam ateşiyle yanıp tutuşan yüreklerin atışında mı?

Bir kâbus gibi üstümüze çöken, bir kılıç gibi gırtlağımıza dayanmış olan bu kaynağın kökünü, herkesten çok bizim, Mezopotamya insanının, Dicle ahalisinin bilmesi gerekiyordu. Ancak ben biçare hayatımın tecrübelerinden biliyorum, hiçbir şey bilmiyoruz, ne kaynak, ne doğduğu yer, ne doğum, ne ölüm, hiçbir şey... Biz bir şey bilseydik, tecrübelerden ve sonsuz çabalardan ders çıkarabilseydik, ne bu halimiz halsizlerin haline benzer, ne de ölüm Dicle insanının ekmek ve suyu haline gelirdi. Kafanızı

kaldırın ve dışarıya, Dicle'ye bakın, kulak verin ve Dicle'nin sesini duymaya çalışın. Neyin sesidir o, kimlerin sesi? Dicle nehri neden bahsediyor, kimleri anlatıyor?

Dicle, Dicle nehri, Dicle nehrinin sesi. Ben, benim sesim, türkülerimin, Dicle'yi anlatan türkülerimin:

Güneş, günün aydınlığı, ışıklar,
sıcaklık. Canlılık, güzellik,
bahar, yürek ferahlığı.
Dünya gülümsüyor, toprak inliyor, buzlar eriyor,
su yürüyor, Dicle uyanıyor;
koku, toprak, çamur, ağaç, taş, gül, çiçek, hayat uyanıyor,
su, pınar, kaynak, dere ve nehir,
ormanlardan, kayalardan, dağlardan,
her yerden, aşağıdan, yukarıdan, dört bir yandan,
Su, Dicle, Dicle uyanıyor, Dicle coşuyor,
Güneş ve Dicle, gün ışığı ve su, ışık ve dalga,
beraber, iç içe.
Dicle parlıyor,
Dicle şavkıyor,
Dicle türkü söylüyor,
Dicle söylüyor.

Dicle ne söylüyor? Kulak verin Dicle'ye, dikkatli, derin derin. Söyleyin, Dicle ne söylüyor, hangi kelimelerle neyi anlatıyor?

Ben Dicle'nin dengbêji, size söyleyeyim, ses, ölülerin, kaybolmuşların ve unutulmuşların sesidir ve Dicle onların hüzünlü türküsünü söylüyor.

Sürgün fermanı bize ulaştığında, Mir, dört karısı, on dört cariyesi, daha o zamanlar bile sayısız olan çocukları, kardeş ve yeğenleri, evi ve sülalesi, ahalisi ve aşireti, hazin kaderini paylaşan biz, yıkılmış ve mağlup olmuş yandaşları hep birlikte gurbet yollarına düştüğümüz gün; sabaha karşı, güneşin altın sarısı ışıkları

Dicle'nin üstünde binbir çeşit oyun oynarken, ben gam ve keder dolu bir yürekle döndüm, Dicle'ye baktım ve şunları düşündüm; şu kahrolası şeye bak, Dicle bize hayatı, mutluluğu ve bahtiyarlığı sunarken, biz ona acıyı, hüznü ve ölümü bırakıyoruz.

Dicle kaç yaşındadır; kaç bin yıldan beri bu azgın nehir böyle sabırla, yorulmadan, durmadan akıp duruyor? Ölümün yaşı kaçtır, ne zamandan beri ölüm Dicle'nin etrafında, Musa'nın gazabı veya Nuh'un tufanı gibi öfkeyle dolanıp duruyor? Firavunlara yağan Musa'nın gazabı ve kötülerin üstüne gelen Nuh'un tufanının da bir zamanı vardı; bir yere kadar gelip durdular, kaynakları kurudu. Ancak Musa'nın gazabı ile Nuh'un tufanına benzeyen ve sürekli etrafımızda dolanıp duran bu kahrolası ölümün kaynağı neden hiçbir zaman kurumuyor?

Kısa bir süre önce Mir öldü. Belki de üç dört hafta, küçük odasında, yeşil yapraklı zakkum ağacının etrafını ördüğü pencerenin önünde, kitapların, ayetlerin, hadis ve ilahilerin içinde, dertlerin ve sevdaların kaynağı ata toprağına duyduğu derin bir hasretle Şam'da, rahmet toprağına uzanarak, her şeyle vedalaşıp o dönülmez yolculuğa çıktı.

Stêr öldü, hayır eceliyle değil, öldürüldü.

Mam Sefo Manolgiyan, Mıgo, Armê, Armê ve Mıgo'nun annesi Senemhan, hısımları, hepsi öldüler.

Apê Xelef öldü. Heme, *malmiranê malwêran** öldü. Siyah zülüfleri olan Gulîzer öldü.

Ne bir, ne iki, binlerce tanıdık, dost, arkadaş, ahbap, herkes öldü.

Ermeniler öldü. Sayısız Süryani, Keldani, Nasturi öldü. Yezidiler öldü. Kürtler öldü.

Ben de öleceğim. Yaramdan biliyorum, sağalması mümkün olmayan bu yara beni öldürecek.

---

* Malmiranê malwêran: "Mir Soyundan geldiğini sanan virane soylu" anlamında bir söz oyunu. (ç.n.)

Onlar için öldü diyorum ancak, doğrusunu söylemek gerekirse, hasret, efkar ve kederden ölen Mirimden başka sözünü ettiğim herkes öldürüldü. Eceliyle ölüm başka şey, kılıç, hançer, bıçak yarası, tabanca kurşunu, tüfek mermisi ve top güllesiyle ölmek başka şey. Dicle toprağında eceliyle ölüm diye bir şey yoktur, öldürme vardır, cinayet vardır. Ecel diye bir şey yoktur buralarda, Azrail'in fermanı ve Yezidi inanışında ölüm fermanını yerine getirmeye gelen *Melekê Tawus** vardır sadece. *Melekê Tawus* yaratmaktan çok yıkıcılığı, aşktan çok kini seven biz fani insanları iki şekilde ziyarete gelir; birincisi nazik bir ninniyle, tatlı bir dille, derin bir uykudayken... İkincisi kılıç, hançer, tabanca ve tüfekle. Nedense Mezopotamya'nın payına hep ikincisi düşer.

Ben de öleceğim, çünkü beni yaralayan hançerin ve ölümsüz meleğin fermanı kesindir.

Kuşkusuz size aşkları, güzellikleri, umutları, heyecanları ve coşkuları da anlatacağım. Ancak neden ölümden söz ettiğimi merak ediyorsanız, hemen söyleyeyim, tüm hayatım boyunca şahit olduğum ölüm ve cinayet, bir süre önce, Mir'in ölümünden sonra, hain bir mintanın içinde, ağzı salyalı kuduz bir köpek gibi, aniden çıktı yoluma ve saldırdı bana. Çaresiz, karşılık vermek zorundaydım; Dicle'nin azgın sularına kapılmış bir at, nasıl suyla boğuşur, gözlerini kıyıya diker, direnir ve bir an önce sudan çıkmak için çırpınıp dururşa, ben de kanın içinden öyle çıkmak istedim. Ve çaresiz, o kuduz köpeği kendi kanında boğdum. Ölmemek için, beni öldürmesine fırsat vermemek için o köpeği öldürmek zorunda kaldım.

Evet, bir cinayet işledim. Ölümden o kadar kaçan, öldürmekten nefret eden ben, ömrümün son demlerinde bir insanı hançer darbeleriyle yere serdim; katil oldum. Gerçi öldürdüğüm insan saldırgan bir köpek, rezil, namussuz bir adamdı. Onun kanı cimri parasıyla bile beş para etmezdi; ne var ki öldürmek bana

---

* Melekê Tawus: Melek Tavus. (ç.n.)

düşmezdi. Büyük yaratıcı vermeliydi cezasını. O vicdansızların en vicdansızı öyle dermansız bir derde düşmeliydi ki, dermanı kartal sütü, eşek boynuzu olup, onlara hiç ulaşamasaydı. Yazık ki öyle olmadı, çok özel, hüzünlü bir anımda, duygularımın köreldiği, yüreğimin sesinin kısıldığı ve hiçbir sesin artık bana ulaşmadığı bir anda her şey yıldırım hızında oldu bitti. Ancak o namussuz, gümüş saplı, çift ağızlı hançeriyle saldırmayıp da yaralamasaydı beni, yine de öldürmeyecektim onu.

O şerefsizin elindeki hançer önce kalktı, bir süre havada kaldı, günden parlak bir ışık saçtı ve karnıma doğru indi. Hançer elbiselerimi yırttı, karnımı yardı ve bedenime yakıcı bir ateş düşürdü. Midem ve bağırsaklarım deşilmiş gibi nefesim kesildi, bir süre her şey gözlerimin önünde karardı. Ne oldu, nasıl oldu bilmiyorum, ancak hançer ikinci kez havaya kalktığında saldırdım. Bir elim hançerin çıplak ağzındayken, öteki elimle şerefsizin suratına birkaç ağır yumruk indirdim. Hançer, elimin etlerini kesip kemiğe ulaşıncaya kadar onu bırakmadım. Ve yere yuvarlandık. Uzun bir süre yerde boğuştuk. Ölüm odadaydı, *Melekê Tawus* çift ağızlı bir hançer kılığında orada, başımızın üstünde sallanıyordu. Ölecektik, ben veya o, belki de ikimiz birden. Güzel döşenmiş odanın rengi bir anda değişti, kan, rengini bütün odaya verdi, elbiselerimiz, ellerimiz, ayaklarımız, kollarımız, yüzümüz ve bütün bedenimiz, yerde serili halılar, odanın beyaz duvarları, köşedeki kanepe, hepsi, her şey kan içinde kaldı.

Uzun süren bir boğuşmadan sonra, bütün bedenim büyük bir ağrı ve sızı içinde, yavaşça ayağa kalktım. Ancak o şerefsizlerin en şerefsizi kalkamadı yerinden. Hançer artık elimdeydi. Bir süre, güçlükle başucunda durup ona baktım. Gözleri faltaşı gibi açıktı, yüzü, bıyıkları ve sakalları kan içindeydi, burnundan kan sızıyordu ve boynundan oluk oluk kan akıyordu.

Siz hiç henüz ölmüş bir insanın gözlerine baktınız mı? Ben birçok yerde, birçok insanın artık feri sönmüş gözlerine baktım; çoğu zaman kan renginde akan Dicle'nin kıyılarında; Yezidilerin

ziyaretgahı Laleş'in derin vadilerinde; Yezidilerin kutsal pınarı *Kahniya Spî*'nin* başında; Yezidilerin vatanı olan Ninova'nın köylerinde; kartal yuvasına benzeyen ve Osmanlı paşalarının emriyle yerle bir edilen Sait Bey'in Beyaz Kalesi'nin eteklerinde; Şemdinli, Şirvan, Dêrezor, Nehri, Bişems, Cizîra Botan ve Hakkari dağlarının, derin vadilerin, ulaşılmaz hisarların içinde inşa edilen ve kartal yuvaları gibi gizlenen Nasturilerin, Keldanilerin kiliselerinin kapısında; bin yıllardan beri insan, hayvan, yolcu, yaralı ve ceset taşıyan Dicle sallarının üstünde; ilim, irfan ve merhamet dergahı olan Medresa Sor'un aydınlık, ferah avlusunda; her daim kadın, cariye, çocuk, münevver, komutan, âlim, şair, dengbêj, dindar, şeyh, mir ve ağalarla dolu, Dicle'ye yüksek bir yerden bakan bir tepenin üstüne kurulu Mir'in kasrının en güzel mekânlarından *Bırca Belek*'in** duvarlarının dibinde; Simurg kuşu gibi her yere hakim, tekmil diyara gözcülük eden Cudi dağlarının yaylalarında; Mir'in silahlı güçlerinin saldırılar düzenlediği Urmiye gölünün kıyılarında; Osmanlı ve Kürt ordularının çarpıştığı Cizîra Botan'ın sarı ovalarında; Mir'le birlikte bizlerin, Mir'in yakınlarının çaresizlikten sığındığı Evrex dağının korunaklı kalesinin surlarında; yenilgiden sonra bize görünen sürgün yollarının sonsuzluğunda; sararmış, dalından düşmüş bir ağaç yaprağı gibi Karadeniz'in azgın dalgaları üstünde sallanıp duran o köhne gemide; Osmanlı padişahı Sultan Abdülmecit'in başkenti İstanbul'da, biz Cizîra Botan, Hakkari ve Müks tutsaklarının, gün ışığından ve gece karanlığından yoksun, şarbon hastalığına yakalanmış koyunlar gibi üst üste atıldığımız o rutubetli ve koyu karanlık zindanlarda; sürgün diyarında, kadim şehir Hanya'da, benim için Medresa Sor yerine geçen, anlatıları tıpkı bizim anlatılarımıza benzeyen Hektor, Paris, Helena, Aşil, Odysseus ile Penelope anlatılarıyla tanıştığım, sürgün yurdumuz Girit'te...

---

* Kahniya Spî: Ak Pınar. (ç.n.)
Bırca Belek: Alaca Burç. (ç.n.)

Bütün buralarda, ölüleri gözlerimle gördüm, açık gözlerini, soğumuş yüzlerini, hareketsiz bedenlerini gördüm ve ölülere yakılmış ağıtlara kulak kesildim. Ve en sonunda Şam, Müslümanların kutsal şehri, bir merhamet ve vicdan şehri olması gereken, ömrümüzün son demlerinde, savaştan yorgun düşmüş, biçare, sükûnete ihtiyacı olan bize, böyle bir hayat bağışlamasını dilediğimiz şehir, benim için bir cinayet şehri oldu çıktı. Ne zaman bir ölünün gözleriyle karşılaştıysam, azim ve abadin melek *Melekê Tawus*'un silahlarını düşündüm durdum. Ölü gözler beni kederlendirir, hayatın bütün çabası, kavgası bir hiçtir, insanın kaçamadığı, gazabından korunamadığı tek hakikat vardır çünkü yeryüzünde: ölüm. Öte yandan ölü gözler beni mutlu da ediyordu, çünkü ölen ben değildim, ölüm benden uzaktı. Ta Şam'a kadar, o ana kadar hep yöremde dolanıp duran, derin duygularla soluğumu kesen ölüm, burada geldi ve önce hayatıma ortak oldu; sonra da hayatımı, sevgilimin hayatını aldı götürdü.

Ben kimi, niçin öldürdüm? Her şeyi, tek tek anlatacağım size.

Stêr'in öldürülmesinden, hayatımın sevgilisinden yine tek tek söz edeceğim; hem Stêr kaç defa ölümün keskin kılıcından kurtuldu, hem de hiç beklemediği bir anda nasıl, zalim bir hançerin darbeleriyle öldürülüp sonsuz yolculuğa çıktı. Siz görmediniz, ben gördüm; o nazik ve narin bedeni nasıl kırmızı bir eleğe döndü ve o eleğin deliklerinden nasıl oluk oluk kan aktı.

Ancak sabredin. Söz sözü, olay olayı, kapı kapıyı, yol yolu açacak. Anlatmaktan ve yeni bir anlatı yaratmaktan başka hiçbir işe yaramıyorum ben. Ne savaşa ve kavgaya, ne işe ve çalışmaya, ne ilim ve siyasete, ne idare ve rehberliğe, ne hizmetçilik ve müritliğe, ne de önderliğe, dahası mirliğe, şeyhliğe, ağalığa... Sadece anlatma hünerine sahibim ve size her şeyi anlatacağım. Ancak acele etmeden, yavaş yavaş, sabırla; edebi sözün sıcaklığı, sadeliği ve berraklığıyla...

Bundan uzun bir süre önce, Laleş vadilerinde kendi köklerimi arama yolculuğuna çıktığım bir dönemde, Yezidilerin kadim

şeyhi Şeyh Adi'nin nakışlı türbesinin kapısının önünde, kaval, erbane ve tefler eşliğinde beyaz elbiseleriyle türkü formunda dualar okuyan Yezidileri dinlerken, Yezidi kavillerinde birer sedef gibi parlayan bazı sözler kulaklarımda yer etti, hayır, kulaklarımda değil, kalbimde yer etti; *nurani yaratıcı, nurundan yedi melek yarattı, tıpkı elindeki bir kandille başka bir kandil tutuşturan insan gibi, nurdan melekler yarattı...* Yanan bir kandille yeni bir kandil yakmak, bir kıvılcımdan yeni bir kıvılcım türetmek, bir tane daha, bir tane daha... Kandil, hayatın ve umudun kıvılcımı... Acı, keder, hüzün; ama bunların yanında kandil, umudun ışığı, hayatı aydınlatan ışık. Kandil, bir sözden başka bir söze, bir *şevbuhêrk*'ten başka bir *şevbuhêrk*'e doğru... İşte böyle, güçlü, saygın, sakin. Aydınlık içinde.

Siz kandili yaktınız, ben de anlatacağım, sözümün gücünü size ulaştıracağım, söz söz üstüne, anlatı anlatı üstüne binecek, gece gece üstüne devrilecek, kandil kandil üstüne yanıp sönecek.

Ancak size ulaşacak olan ses, unutmayın bir dengbêjin sesidir. Dengbêjlerin sesi de rüyalarda duyulan seslere benzer; içinde dün bugüne, bugün düne dönüşür; yaşayan ve ölü, geçmiş ve gelecek bir aradadır, doğruyla yanlış, gerçekle hayal iç içe geçer, içinde başkalarının sesi de vardır. Dengbêjlerin sesi, sesini suyun derinliğinden alan Dicle'nin gümbürtüsüdür, uğultusunu komşu dağların yüksekliklerinden alan Herekol dağının uğultusudur, bütün yakınlarını yitirmiş yaşlı bir kadının iniltisidir, yeryüzünde yetim ve öksüz kalmış bir çocuk ağlamasıdır, aşkı yasaklanmış bir aşığın yürek atışlarıdır, büyük orduların önünde yenilmiş ve esir düşmüş bir Mir'in kırık kalbinin hüznüdür, *Melekê Tawus*'un ölüm soluğunu üzerinde hisseden bir yaralının yakarışıdır, her yerinden şıp şıp kan damlayan bir kılıcın şakırdamasıdır, binicisi düşman kurşununa hedef olmuş bir atın kişnemesidir, Hakkari dağlarının doğusundan Bagok dağlarına doğru esmekte olan bir rüzgârın ıslığıdır. Bir dengbêjin sesinin

içinde Tiyar, Tûxop, Deştan ve Ninova kiliselerinde ve kasırlarında yaşamış Asuri, Keldani ve Nasturilerin unutulmuş sesi, Laleş'in soğuk pınarlarında, mağaralarında, kuytu yerlerinde yaşayan Yezidilerin yasaklanmış sesi, Cizre, Hakkari, Van ve Diyarbakır'ın medrese ve camilerinde yükselen mazlum Müslümanların sesi vardır. Dengbêj, önce hisseder, seslere kulak verir, sonra da onları kendi sesine uyarlar, en sonunda da, şimdi benim yaptığım gibi, o karmaşık sesleri, aşkla, hasretle, kederle, kinle, nefretle, korkuyla, heyecanla, coşkuyla, umutla yoğurur, insana ait her türlü duyguya uyarlar ve yeniden insana ulaştırır.

Onun için siz bana sesimin kime, neye ve ne zamana ait olduğunu sormayın. Sesim herkese aittir, her şeyin ve her dönemin sesidir. Ancak bunun tersi de mümkündür, sesim hiçbir şeye, hiç kimseye ve hiçbir döneme ait olmayabilir de.

Bana neyin doğru, neyin yanlış olduğunu; olan nedir, ne zaman ve nasıl olmuştur, sormayın. Sesim gerçeğin sesidir, ancak kılıçların ve hançerlerin, topların ve tüfeklerin, ağaların ve beylerin, şeyh ve seyitlerin, soytarıların ve vakanüvislerin, mirlerin ve paşaların, sultan ve imparatorların gerçeği değil. Sesimin gerçeği, Dicle'nin gerçeğidir, içinde devir ve devranların, şahsiyet ve insanların olduğu; tıpkı devir ve devranlar, insanlık ve insanlar gibi akıp duran Dicle'nin gerçeği.

Buyrun size Dicle'nin gerçeği:

Haykırış ve yakarışla dolu sesini dinliyorum.
Gözlerim dalgalarının uğultusunda ve akışında.
Uzak yerlerden, daha uzak yerlere, zamanın derinliklerinde.
Sesin, rüzgârın, yağmurun ve karın sesiyle birleşen sesin.
Güneşin ışıkları, ay ve yıldızların şavkıyla
sarmalanan endamın, coşkulu akışın.
Sesini dinliyorum; derin, uzak, aydınlık.
Her gün, her gece, yukarıda ve aşağıda, burada ve oralarda...

Sesleri sevdim, duyulan ve kulak verilen sesleri, duyulmayan ama merak edilen bütün sesleri. Onların ardına düştüm, kulaklarımı, yüreğimi ve ruhumu onlara açtım ve dengbêj oldum. Yeryüzünde her şeyin bir sesi var. Sadece insanların, kurdun kuşun, börtü böceğin değil, yerin ve toprağın, ağaç ve taşın, kayanın ve dağın, suyun ve nehrin, rüzgârın ve boranın, yağmurun ve karın, güneş ve ayın, her şeyin bir sesi var. Hatta sessizliğin bile bir sesi var. İnsan, sesleri tanımada ustalaştı mı, bütün o sesleri, hep birlikte veya tek tek duyabilir. Ancak her şeyden önce merak gerekiyor. Önce merak, sonra sebat, sonra da uğraş gerekiyor ki, o sesler duyulabilsin.

Daha çocukken, Medresa Sor'un dershanelerinde mukaddes kitaplardaki Arapça ayet ve hadislerin öğretildiği rahlenin önüne diz çöktüğümde, Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî ile Feqîyê Teyran'ın Kürtçe dizelerini, Fars şairleri Firdewsi, Hafız, Sadi ile Ömer Hayyam'ın Farsça şiirlerini ezberlerken, ta o zaman, bu büyük şairlerin ölümsüz dizelerinde dolaşan seslerini merak eder, acaba onların sesi neye benziyor, diye kendi kendime sorardım. Başımızın üstünde uzun değneklerinin gölgesi eksik olmayan asık yüzlü hocalarımızın yerine, o büyük üstatlar kendi şiirlerini, kendi sesleriyle bize okuma imkânına sahip olsalardı, nasıl bir edayla okurlardı acaba? Sesleri nasıl yankılanırdı medresenin duvarlarında? O sesler bize nasıl ulaşırdı? Ta o zaman, akşamüzerleri, Medresa Sor'a girmesi yasak olan Ermeni arkadaşım Mıgo'yla birlikte, günlük işlerden, derslerden sonra Dicle'nin kenarındaki evlerinde, babası Mam Safo'nun ağzına kadar dolu büyük kütüphanesinin rengârenk halılarına uzanıp, resimlerle dolu kalın ciltli kitapların sayfalarına daldığımızda, o sayfalarda karşımıza çıkan resimlerdeki sessiz insanların sesini merak ederdim; onlar birer resim değil de yaşayan insanlar olsalardı, nasıl dile gelirlerdi, hangi dille, nasıl bir sesle konuşurlardı benimle? Resimler ne diyordu acaba? Büyük bir kitap vardı onların arasında, sayfaları sararmış, cildi deriyle kaplanmıştı. Kita-

bın her sayfasında bir resim vardı. On bin Yunan askerin Anadolu ve Mezopotamya'da, Kürtlerin ve Ermenilerin vatanlarından geçişini, yazara göre dönüş yolculuğunu anlatan kitap, bu yolculuğa komutanlık yapan Yunan bir filozof-komutan tarafından yazılmıştı. Yazarın adı çok çetrefildi, onun için ona yeni bir isim bulmuştum, *Keso.* Mıgo'yla benim yüzüm Dicle'nin sularına yansıyan güneş ışıklarının girip bütün kütüphaneyi aydınlattığı pencereye dönük, Keso'nun kitabını açar, resimlere bakar, resimlerdeki insanların duruşlarına ve hareketlerine göre onları seslendirmeye çalışırdık. Mıgo'yla birlikte, sessiz resimlerin sesi olur çıkardık. Latin harfleriyle yazılmış olan ve soldan sağa doğru okunan kitabın dilini bilmiyordum ben. Ancak, Ermeniceden başka birkaç Batı diliyle de büyümüş olan Mıgo, yanılmıyorsam Fransızca olan kitabın dilinden anlıyordu. Savaşı tasvir eden bazı resimlerin altındaki yazıları Mıgo okur, bana tercüme ederdi. Ancak kulağım Mıgo'nun tercümesinde değil, resimlerdeki sessiz seslerdeydi. Resimlerdeki insanlar savaşta nasıl nara atıyordu, düşmana hücum ederlerken nasıl sesler çıkarıyorlardı? Zora düşünce nasıl imdat istiyorlardı? Bağırıp çağırarak mı, inleyip yalvararak mı?

Kitap kokusuyla dolu büyük ve sıcak kütüphanede, Keso'dan başka yazarların da kitapları vardı. Hepsinin isimlerini hatırlamıyorum, ancak söz sözü açınca, kandilin de yardımıyla, unutkanlığın tek ilacı olan sözün aydınlığı, unutkanlığın ustası nankör hafızayı canlandırırsa, belki o zaman onların isimlerini de hatırlarım. Ancak Maro ve Naso diye iki yazar daha vardı ki, bunların ikisi de Romalı ve İmparator Augustos döneminde yaşamışlardı. Kitapları çok kalın, incecik deriyle kaplı, sayfaları resimlerle doluydu. Bu iki kitabın Latince olan dillerinden Mıgo da anlamıyordu. Sadece içindeki çok güzel resimlere bakabiliyorduk. Önümüzdeki gecelerde onlardan ve içindeki resimlerden bahsedeceğim, ancak o resimler ve arada bir kütüphaneye gelen,

bize ve kitaplara bakarken gür bıyıklarını sıvazlayarak gülümseyen, resimlerle ilgili açıklayıcı birkaç söz eden Mam Safo'nun yardımıyla, kitaplarla ilgili az buçuk fikir sahibi olmuştuk. O kitaplarda yazılanlar, kitapların içeriğindeki kan, ter, acı, keder, heyecan, aşk ve umut nasıl da mahvedilmiş hayatımıza, hüzün dolu maceramıza benziyordu! O cansız sayfaların arasında uyuyan bütün o duygu ve sesler sayfaların arasından fırlıyor, gelip daha feleğin çemberinden geçmemiş olan soytarı ruhuma ulaşıyorlardı. Ancak çok daha sonra, savaşlara, kavgalara, kan ve gözyaşlarına, sözünü ettiğim bütün o duygulara, pespaye, mutsuz, berbat hayatımın sayfaları arasında bizzat kendim şahit olunca, bütün bunları ruhumda hissedince, o zaman anladım ki, Maro ile Naso sadece Roma'nın değil, benim de dengbêjlerimmiş. Esaretin, çöküşün ve hüznün kırık sesiyle biçimlenmiş olan Maro'nun kitabı, Truva kentinden, ihanetin azametli atından, kentin yakılışından ve Eneas'ın sürgüne kaçışından söz ediyordu. Bizim hayatımız da Maro'nun anlattıklarına tıpatıp benzemedi mi? Mir'in orduları biz Cizre'den çıkıp, yazın kavurucu sıcağında atlarımızla birlikte ter içinde yüzerek, güneş ışıklarının üstünde binbir oyun oynadığı Urmiye gölünün kıyılarına varıp büyük savaşa hazırlanırken, Truva Atı Yêzdinşêr kılığına bürünüp, Osmanlı ordularının yardımıyla kadim kentimiz olan Cizre'yi zaptetmedi mi? Mağlup olup, boynumuzu Osmanlı sultan ve paşalarının kılıçlarına uzatmadık mı, boynu bükük kalmadık mı, yolumuz ayrılık türküsü eşliğinde sürgüne çıkmadı mı, sürgün diyarlarda hasret ateşleri içinde kavrulmadık mı?

Safo'ya gelince, o da hüzünle yazılmış kitabında çok uzak, çok yabancı bir Karadeniz ülkesinden, oradaki sürgün hayatından söz ediyordu. Yabancılar, gurbete düşenler kimlerdi? Biz değil miydik? Sürgün kaderimiz olmadı mı; gerçekten de öfkeli bir renge bürünmüş Karadeniz'in amansız dalgaları, korkunun en büyüğünü bize de yaşatmadı mı? Yabancı diyarların keskin rüzgârları bir kırbaç gibi yüzümüzde şaklamadı mı?

Ses; devran ve zamanın siperlerini, ülkelerin ve insanların sınırlarını dinlemez, her zaman başka seslere ulaşır. Ses, yeni seslere yol açar. Birbirinin ışığıyla yanan kandiller misali, bir sesten yeni bir ses doğar ve duyulur. Ancak, insan sesleri hissetmeli, yüreğini seslere açmalı, düşüncelerini seslerle süslemeli ve sesten yeni sesler üretmeyi bilmeli ki unutulmuşların, duyulmamışların sesi olabilsin.

Duyulmamışların –veya unutulmuşların– yaralı sesi, karagözlü Armê'nin sesi, ince belli Gulîzer'in sesi, kaderimin yoldaşı Stêr'in sesi. Sarı saçlı Ester, mavi gözlü Stêr, onun lal dilinden teker teker dökülen Cudi dağlarının karı gibi temiz, yaralı sözleri. Hiçbir zaman ne gördüğüm, ne de tanıdığım, unutulmuş atalarımın sesi.

Siz beni Şam'dan alıp hayatımın kenti olan Cizre'ye getirdiniz. Dicle'nin sularına, talihimin topraklarına, vatanıma olan hasretimi bilen siz ve sizin gibi hayırseverler bana çok büyük bir iyilik yaptınız. Dolambaçlı yollarla dolu, gezgin bir hayattan sonra, terk ettiğim yurduma tekrar geri döndüm. Şam'ı ve Cizre'yi birbirine bağlayan yol uzundu, zorluklarla doluydu. Ancak inanın, yol boyunca ne öldürücü yaramın ağrıları umurumdaydı, ne de uzun yolculuğun çilesini düşündüm. Şimdi her şey geride kaldı, ben buradayım, atalarımın yurdunda son nefesimi verip kendimi *Melekê Tawus*'un kucağına bırakacağım. Dicle'nin dalgalarını, güneşin ışığını, ayın şavkını, yıldızların ferini seyredip, Dicle nehrinin ağıtları, Mezopotamya şafaklarının serin yelinin türküleri eşliğinde öleceğim. Vasiyetim olsun, sesim kesilince sadece Dicle'nin sesi çıkmasın, yeni yetişmiş, genç dengbêjlerin de türküleri duyulsun, yaşlı kadınlar da mırıldansın, yaşlı erkekler de söylesin. Beni sesler eşliğinde yolcu edin. Gideceğim ben. Ancak, keşke soğuk bedenimi onların yanına gömesiniz diye, babamın, büyükbabamın nerede gömülü olduğunu bilseydim. Ne yazık ki, bunu ne ben biliyorum, ne de siz biliyorsunuz. Onun için beni Dicle'nin kıyısında, yüksek bir yere gömün

veya Mezopotamya topraklarının yükseltilerinde gemisi duran ve çadırını bu insanlığın kadim diyarına kurup, bu toprakları atalarımıza vatan olarak bağışlayan Nuh Nebi'nin türbesinin yanına. Ya da yüzyıllardan beri mirlerin, aşk ve âşıkların, ses ve dengbêjlerin, şiir ve şairlerin dergâhı, huzurun timsali olan Birca Belek'in duvarlarının dibine. Yine de siz bilirsiniz, ama önemli bir şartım var; Dicle'nin sesi benden uzak olmasın. Veya şöyle de yapabilirsiniz, bedenimi rengârenk bir Botan kilimine sarın, sonra bir keleğin üstüne sıkıca bağlayın ve keleği Dicle'ye salın ki o beni gurbet ellere, bilinmedik diyarlara götürsün. İnsan hayatı Dicle'de bir damla suya benzemiyor mu, koca nehrin içinde esamisi bile okunmayan bir damlaya?

Bu ismi bana kim verdi bilmiyorum, ancak benim adım Bıro'dur, Dengbêj Bıro, Uzun Bıro veya gölgem gibi beni her zaman izleyen, sesimi ve sesimin ürünlerini çekemeyen ve Stêr'in ölümüne sebep olan bazı hayırsız ve kıskançların deyimiyle Kör Bıro... Kıskançlar, çekemeyenler, düşmanlar sevinebilir artık, Bıro gidiyor, ancak kandil ışığıyla aydınlanacak ve Dicle'nin sesinden kuvvet alacak olan *şevbuhurêk*'lerde, rüyalarımın, hayallerimin, anılarımın tümünü sonuna kadar anlatabilirsem, o vakit, umut edebilirim ki her şeye rağmen Bıro'nun sesi –aynı zamanda unutulmuşların sesi– benden sonra da yaşayacak.

Körlüğüm, alından çeneye kadar inen keskin kılıç darbesinin bıraktığı izin yadigârıdır. Şu teres kaderime bakın, sağ gözümü ölüm darbesiyle açtım dünyaya, şimdi de bir başka ölüm darbesiyle kapanacak. Bundan bir hayat önce, yeni bir hayat için gözlerimi dünyaya açtığımda, sadece tek gözle gün ışığını gördüm. Sol gözümün ışığı ölümüne bir kılıç darbesiyle sönmüştü. Kılıç darbesinden önceki, kuşkusuz analı babalı, hısım akrabalı birkaç yıllık kısa hayatımı, ne kadar zorlasam da hatırlamıyorum. Hayatımın o dönemi, bilinmezlik olarak da adlandırılabilen karanlık bir sis perdesinin ardındadır. Rüyalarımda bile hiçbir şey net değildir, her şey bir kâbusa dönüşüyor çabucak, hiçbir yüz,

hiçbir ses bana ulaşmıyor. Kılıç darbesinden sonra başlayan yeni hayatımda veya başka bir deyişle, ölümden döndüğümde kimse yoktu, ne ana baba, ne kardeşler. Sadece Bıro vardı, yaralı bir çocuk, kimsesiz, yetim, yüzü bir kılıç darbesiyle yarılmış ve bir gözü kör. Ve yabancı. Ve yüreği kırık. Ve korkmuş...

Size, sessizliğin de bir sesi olduğunu söylemiştim. Şimdi susuyor ve sessizliğin sesine kulak veriyorum. Evet ses, sessizliğin sesi:

Ses. Kişneme. At.
Tekbir, Allah, Allah, Allah.
Ses, patlama. Çığlık. Haykırış.
Ateş, yalaz, yangın.
Ses, şakırtı.
Kılıç. Şavk, kan.
Damla damla.
Kılıç, iki ağızlı.
Kılıç, kıvılcım...

Ve korku, kişneme, tekbir, patlama ve şangırtı, seslerin yarattığı korku...

Size anlatacağım bütün şahit olduğum insanları, olayları, kaderleri, ilişkileri ve anıları tek gözle, sağ gözümün ışığıyla gördüm, kör olmuş sol gözümle de hissettim. Yüzümün şeklini değiştiren kılıç, dünyamı da ikiye böldü; kılıcın bıraktığı aydınlık tarafla gördüm, karanlık tarafla hissettim. Bir dürbüne benzeyen sağ gözüm insan ve mekânların manzaralarını önüme sermekle kalmadı, iki gözü de kör olan arkadaşım Têli'ye de yardım etti. Têli'yle birlikte, iki iriyarı ve uzun boylu adam, tek gözle avların ardına düştük, Kuzey Girit'in dipsiz vadilerinde, adına "kri kri" dedikleri dağ keçilerini kovaladık. Sol gözüme gelince, o, Karadeniz'in üzerimize gelen azgın dalgalarına benzeyen olayların dürbünüydü. Yola çıkıp gelen olayları kör gözümle

hissediyordum. Bir olay olduğunda, kılıcın bıraktığı derin yara inceden inceye sızlıyordu. Aydınlık ve karanlıktan oluşan sefil ve darmadağınık hayatım, azgın bir sele kapılmış bir Dicle keleği gibi, görmek ve hissetmek arasında gidip geldi. Onun için aydınlık ve karanlıkla yoğrulmuş sözüm, iki gözün, aydınlık ve karanlığın, görmenin ve hissetmenin, beynin ve yüreğin sözüdür.

Artık yoruldum. Bu gecelik bu kadar. Yaram sızlıyor, ağrı sesimi kesiyor. Şimdi yaralarıma merhem sürün, başucuma bir tas su ve bir avuç kuru üzüm bırakın, yorganı üstüme çekin, kandili söndürün ve gidin. Ancak gitmeden önce, size zahmet, pencerenin olduğu duvarda asılı olan, tavuskuşunun kazıldığı boz kehribar taşı alın ve boynuma asın. Onu Laleş'teki *Kaniya Spî*'de rastladığım bir Yezidi *feqîr*,* uğur getirsin diye hediye etmişti bana. Ben de onu, aşkımıza uğur getirsin diye Stêr'e hediye ettim. Uğur... Sözü uğura da getireceğim, ama şimdi değil. *Melekê Tawus*'un timsali olan tavuskuşu taşını en son, Stêr'in bedenini eleğe çeviren bir katilin yanında gördüm. Girit ahalisinin "madalyon" dediği bu taş sayesinde Stêr'in katiline ulaştım. Şimdi o kutsal taşımı verin bana ki, tavuskuşu göğsüme konsun ve göklerimden kayan Stêr'imin nefesini ve ışığını bana ulaştırsın. Belki de bu gece *Melekê Tawus* gelip, Dicle'nin sesi ve yıldızların ışığıyla beni kanatlarına alıp ay ve yıldızların ülkesine, Stêr'in olduğu yere götürür. O 'vakit belki tavuskuşuyla birlikte, *Melekê Tawus*'un bize rehberlik edeceği son yolculuğa çıkarız. Ah, nerede o gün!

Haydi gidin, fakat unutmayın gitmeden önce kandili söndürün.

---

* Feqîr: Yezidi inanışında, dini rütbelerin dördüncüsüdür. Yaşlı sofiler gibi bulundukları mertebeye, ibadet edip kefaretini ödeyerek ulaşırlar. Dini öğretiyi, çaldıkları kaval ve teflerle yaygınlaştırmaya çalışırlar. (ç.n.)

ŞEVBUHÊRK I

Gökyüzü

SESİM, yani bu gece duyacağınız Bıro'nun sesi, unutulmuş insanların da sesi olan, unutulmuş bir insanın sesidir.

Siz istediniz, ben de anlatacağım. Yaralarıma bugün de merhem sürüldü, kuru üzümümü yedim, suyumu içtim. Kuru üzüm ve su tası başucumda, üzerine tavuskuşu kazınmış beyaz taşım boynumda, doksan dokuzluk benekli kehribar tespihim elimde. Bir gözüm kapalı, diğeri açık, yüreğim hüzün dolu, meramım kelamdır artık. Haydi siz, sesi güzel delikanlılar, berrak sesli gençler oturun, minderlerinizi düzeltin, yastıklarınıza yaslanın, fısıldaşmayı bırakın, kulaklarınızı açın. Hüzünlü insanların yurduna gece inmek üzere, çaresizlerin üstüne çöken gece karanlığı, her yeri sardı saracak. Sözün vaktidir, kandili yakın ve unutulmuşların sesine kulak verin.

Dışarıdan sesler geliyor, kadim Mezopotamya'nın kızıl akşamının karışık sesleri; güzelliğinden, görkeminden ve coşkusundan hiçbir zaman hiçbir şey kaybetmeyen Dicle nehri gürül gürül akıyor, gecemize selam duran kekliklerin gür ötüşleri duyuluyor, viyaklayan kurbağalar Dicle'yle birlikte gecenin türküsünü söylüyor, gece binicilerinin yolunu gözleyen atlar kişniyor, çobanların sesiyle ağıllara giden koyunlar meleşiyor, Cizre'de bir düğünün haberciliğini yapıyor davul ve zurnalar, Dicle'nin sesini, dört bir yana yayan hafif şark yelinin esintisi ulaşıyor bize.

İçerden de sesler geliyor, sonsuz Dicle ülkesinin yaralı ve yorgun sesleri; hep çocuk kalmış, her zaman seslerin peşine düşen ve bir türlü iflah olmayan saf çocuk yüreğim küt küt atıyor; kandilin fitilini tutuşturan, kandilin şavkına ve kelama yol veren çakmağın sesi duyuluyor, geceye hazırlananların ayak sesleri geliyor, geçmişin seslerini merak edenler fısıldaşıyor ve yakınımızda bir yerde hüzünlü bir türküye oturmuş yaşlı bir kadının kederli sesi bize ulaşıyor.

Dışardaki sesler, içerdeki sesler, etraftaki sesler, hepsi hep birlikte bana, Dengbêj Bıro'ya bir şey anlatıyor; geçmiş zamanların seslerine uzan, oralardan çıkar onları, yeniden hayat ver onlara ve bu sakin akşamın seslerini süsle onlarla.

Yorgun bir günün ardından yavaş yavaş her şeye egemen olan gecenin bütün sesleri, beni alıp dünün seslerine götürüyor; onları, artık hiç kimsenin hatırlamadığı o karmakarışık hayatları ve kaderleri düşünüyorum şimdi. O seslerin sahiplerinden biriydim ben de, onlarla birlikteydim. Onlar gitti, ben kaldım, ancak onların hepsi, tecrübe, kader ve tekmil hayatlarıyla birlikte bugün sesime dönüştüler, bir kişiliğe büründüler; seslerden başka hiçbir işe yaramayan, zamanında ne onları kurtarmaya gücü yeten, ne de onlarla birlikte gidebilecek gücü olan, işe yaramaz Dengbêj Bıro olup çıktılar.

Onlar, yaşadıkları her şeye şaşıran, yaşadıkları tuhaf olaylara kendileri bile şaşıran onlar; mutsuz yüreğimin dertleri, saygınlıktan yoksun hayatının anlamı onlar, huzur ve bahtiyarlıktan uzak çaresiz insanlar, sessiz, dilsiz, sedasız, düşkün, yaralı, kırık, sürgün, yanmış, öldürülmüş ve unutulmuş olan onlar. Mezarsız, taziyesiz. Topraklarından, ülkelerinden uzak. Dicle nehrinden, onun berrak sularından uzak. Gelmekte olan ve ömrümden bir gün daha alıp götüren bu sakin ve berrak gecenin sesleri, gür bir ateş gibi yüreğimde, alnımda, gören gözümde harlanıyor ve yüksek sesle bana bağırıyor; ses ver dengbêj, onların sesi ol, yankılan!

Akşam karanlığı çöküyor, her akşam olduğu gibi bu akşam da gece, hile ve oyunlarıyla, kural ve istekleriyle geliyor. Gece benden, Dengbêj Bıro'dan, uyanık ve zamana hakim olmamı, yine onların yanına gitmemi, onların sesi ve nefesi olmamı, tamamen benim de devir ve devranlarım olan, onların devir ve devranlarının içine girmemi, sözlerini, seslerini, duygularını, hareketlerini, türkülerini ve anılarını aramamı, insani izlerinin ardına düşmemi, isteklerini ve umutlarını, keder ve hüzünlerini bulmamı, geçmiş devir ve devranları sorgulamamı, duygularımıza ve bilincimize yeni bir yön vermemi istiyor; geçmişi yeniden canlandırmak, kaybolan sesleri bugüne ulaştırmak ve artık tümüyle Osmanlı paşalarının egemenliğinde olan bugüne yeni bir duygu, bilgi ve hafıza vermek için.

Hile ve oyun, istek ve kural sadece geceye özgü değil, her yerde, her şey için varlar onlar. Hayat için, yeme içme için, sevgi ve aşk için, kavga ve savaş için, gece ve söz için, dengbêj ve dinleyici için, benim ve sizin için. Dün, bugün ve yarın için. Sözün ve anlatının kurallarına gelince, tecrübelerimden biliyorum, kısaca şunlardır; söz, içinde anlatıların doğduğu devir ve devranlara girmeli, o devir ve devranların derinliklerine inmeli ve o derinliklerde, hem gerçeğe yakın, hem de ondan uzak yeni bir dünya kurabilmelidir. Söz yumuşak, sıcak ve pak, ne yuvarlak ve üst perdeden, ne de sahte ve alt perdeden olmalıdır. Söz sadece güzel ve süslü değil, aynı zamanda kibirli ve kendini beğenmiş de olmamalıdır. Söz, öyle bir etki yaratmalıdır ki, anlattığı insanların kaderini dengbêjin kaderine, dengbêjin kaderini de o insanların kaderine ve onu da dinleyenlerin kaderine dönüştürmelidir. Yani arada bir döneceğim kural şudur; dengbêj, dinleyenler ve anlatının kahramanları hepsi birleşmeli ve hep birlikte yeni bir kader meydana getirmelidirler. Siz; kanı kaynayan yeni nesil gençlere yeni bir yol gösterecek, hem içinde insanların mesut ve bahtiyarlığını, hem de dert ve elemlerini barındıran yeni bir kader. Eğer böyle bir şey istiyorsanız, geçmiş zamanların ardına düşecek olan sözümün ardına düşün öyleyse.

Eğer dengbêj ve dinleyenlerin kurallarını merak ediyorsanız, bu kuralların gecemize egemen olmasını istiyorsanız o vakit sadece kulaklarınızı değil, yüreğinizi de açın ve artık sadece dengbêjin değil, aynı zamanda umudunu hiçbir zaman yitirmemiş olan güçlü bir Mir'in, ağzından bal damlayan yaşlı bir çobanın, duygusal ve yakışıklı bir aşığın, kör talihli, yanık yürekli bir sevdalının, genç ve yaralı bir *Stêr*'in, bahtı kara, kaytan bıyıklı bir âlimin, şişman, vefakâr bir dostun, dişleri kırık, kıskanç bir dindarın, ekşi suratlı, kindar bir doğrucunun, ak sakallı sahtekâr bir yalakanın, uzun boylu, koç burunlu, mağlup ve çaresiz bir mirzanın* da sesi olan Dengbêj Bıro'nun sesini duyun.

Dengbêj Bıro, artık bunların tümüdür; terbiye ve derslerin çalışkan bir öğrencisi, söz ve türkülerin iyi bir dinleyicisi, duygu ve sedaların hiç de fena olmayan bir aşığı, savaş ve kavgaların kötü bir neferi, mirlerin, ağaların ve beylerin yalancı dostu, şehir ve ülkelerin başıboş serserisi ve hepsinin üstünde, en sonunda, ruhu beş para etmez, evsiz barksız, ülkesiz topraksızın biri...

Oturuşunuzdan, bakışlarınızdan ve nefes alıp verişinizden anlıyorum, sözü olaylara ve anılara getirmemi istiyorsunuz. Sabredin. Güzel bir söz ve görkemli bir anlatı nasıl sabır gerektiriyorsa, usulüne uygun bir dinleyici olmak için de aynı şey gerekiyor. Şimdi kulağınıza gelen sözler, yaşlı bir dengbêjin sözleridir. Koca hayatın, koskocaman bir hayal kırıklığından öte bir şey olmadığını artık anlayan ve son demlerini yaşayan bir dengbêjin. Bir Doğu ülkesinde, Dicle'nin kıyılarında olgunlaşan, aynı ülkenin derin vadilerinde ve dağ doruklarında, sabah güneşinin ışığıyla aydınlığa kavuşan sözlere sahip bir dengbêjin. Ve bu berrak, sakin gecenin başlangıcında, benden başka bütün sahipleri ölmüş olan bu kadim kelimelerin bana verdiği mutluluğu anlatamam, çünkü kelimeler artık sizin oluyor, gelecek günlerin usta dengbêjlerinin, o kelimeleri ölümden kurtaracak olanların tek sermayesi haline geliyorlar.

---

* Mirza: Mir, bey oğlu, prens. (ç.n.)

Sözü ordan buraya, burdan oraya dolaştırıyorsam, elbet bir sebebi var. Şimdi dudaklarımdan dökülen bütün bu sözler, aslında bir gidişin hazırlığıdır, geçmiş zamanlara gidişin, unutulmuş ses ve sözlerin ardına düşmenin. Şimdi Apê Xelef'in sesinin ardına düşeceğim, geçmiş zaman ve devirlerde kalan sözlerini izleyip, Mir'in tahta çıktığı, Mir'in Mir olduğu o kutlu güne gideceğim.

Haydi, siz de düşün ardıma.

APÊ XELEF'İN SESİ, anlara ve demlere, münasebet ve hareketlere göre değişirdi. Herkesin uyandığı sabah vakitlerinde sesi başka bir renk, akşamüzerleri güneş battığında veya herkesin yorgun düşüp uykuya yattığı gece vakitlerinde de başka bir renk alırdı. İyiliğini isteyenlerin "Çoban Xelef" veya "dilinden bal damlayan Xelef", iyiliğini istemeyenlerin de "Ahmak Xelef" veya "uçkuru gevşek Xelef" diye hitap ettikleri Apê Xelef; herkesle onlar nasıl istiyorlarsa öyle konuşurdu. Bir çocukla bir çocuk gibi, bir yaşlıyla bir yaşlı gibi, bir beyle bir bey gibi, bir çobanla da bir çoban gibi... Hatta diyebilirim ki bir kuzuyla kuzu gibi, bir koçla koç gibi... Yezidi asıllı olan, daha sonra Müslümanlığa geçen Apê Xelef'in işi çobanlıktı, altı delikli kavalı ve sesinin renkleriyle, her kalıba girmesini bilirdi. Hem seslerin, hem de kaval çalmanın ustasıydı. Sesi gibi kavalı da önce hayvanların, sonra insanların hizmetindeydi. İnsanlar kadar hayvanlar da, özellikle koyunlar, naçar hayatının en yakın arkadaşlarıydı. O onların dilinden, onlar da onun nefesinden ve kavalından çok iyi anlarlardı. Bütün hayvanları o doğurtur ve hepsi onun ellerinde büyürdü; hayvanlar onun sesleri eşliğinde, onun sesiyle gösterdiği düzen içinde otlaklara yayılır, yaylalarda dolaşır, su başlarında, meralarda gezer, sağıcılarının ellerine teslim olurlardı.

Biz Apê Xelef'in çocukları; elinde büyümüş olan ben yetim Bıro, benimle yaşıt oğlu Heme, bizden iki yaş büyük ve üç parmak uzun, adı Gulîzer olmasına rağmen saçları sarı değil, siyah

olan kızı Gulîzer, kah onun, kah kavalının sesiyle uykularımızdan uyanır, yer içer, günlük işlerimizi görür, akşamları da erkenden uykuya dalardık.

O gün, daha sonra Kürtlerin "kutlu gün" ilan ettikleri o gün, Mir'in, Cizîra Botan ahalisinin, bütün Kürtlerin ve benim hayatımda çok özel bir gün olarak yerini alan o gün de olduğu gibi.

O gün, henüz Dicle gecesinin bütün yıldızları kaybolup, Cizîra Botan ülkesinde güneşin ışıkları Cudi dağının doruklarından yüzünü göstermeden önce Apê Xelefin sesiyle uyandım. Ne zaman uykuya yatıp ne zaman uyandığı hiç belli olmayan Apê Xelef yeni güne çoktan başlamıştı bile. Üç küçük odadan ve evin bitişiğinde, Apê Xelef'in kavalının ardına düşüp otlamaya gidemeyecek kadar hasta ve bitap düşmüş kuzu, oğlak, teke ve koyunlarla dolu karanlık ve uzun ahırdan oluşan evin odalarında yavaş adımlarla geziniyor, usulca Cizre kentinin türküsünü mırıldanıyordu:

Cizre'ye vardım, Cizîra Botan'a
Arı kuşu ile bülbül bir arada
Yüreğimi yakan bu güzeldir valla
Yüreğimi yakan bu kekliktir valla
Türkü söylüyorlar birlikte aşka
Lê, lê, lê kayboldu hısım akraba
Gidiyorum ben Mir'e, Botan'a

Gören sağ gözümle ben görmedim, ancak Apê Xelef'in iyiliğini isteyenlerle istemeyenlere göre, onlar için ömür sürdüğü, yüreğini yakan "güzellerle keklikler" Kürtlerin ülkesinde gereğinden fazlaydılar. Bazılarına göre Apê Xelef en az dört kez evlenmişti ve Amediye, Hakkari, Amed ve Müks ülkelerinde, güttüğü sürüler kadar olmasa da, onlardan hiç de geri kalmayan bir sürü çocuğu vardı. Sadece yaprak kulaklı maviş, karakaş, boz, hemdani koyunlar onun yumuşak, kavalının tiz sesine kulak ke-

silmiyordu, aynı zamanda güzeller güzeli *bêrîvan** kızlar, özellikle ak gerdanlı ve oyunbaz olanlar güzel sesinin tutkunuydular, sürekli onu dinliyorlardı. Koyun sağmanın usulünü bilirsiniz, akşamüzeri sürü otlaklardan inince, koyunla kuzu buluşmadan önce, sağma yerinde, ellerinde bakraç ve kovalarla fettan kızlar, süt dolmuş koyun memelerine hücum ederler. Söylentilere göre, Apê Xelef'in en çok sevdiği anlar, *bêrîvan*'ların ortalığı bir düğün yerine çevirdikleri bu akşamüzerleriymiş. O vakit sesi daha güzel, kavalı daha özel, havası daha bir havalı olurmuş.

Söylentiler ve dedikodular alıp yürümüştü, o dedikodulardan biri de şöyleydi; Apê Xelef kuzuların hasretiyle yanıp tutuşan koyunları yumuşak sesiyle sakinleştirdikten ve gözü oynaşta, aklı bir karış havada *bêrîvan*'ların da yüreğini coşturduktan sonra, en oyunbaz *bêrîvan*'ı gözüne kestirir, fırsatını bulur bulmaz, kuytu bir yerde, bir koyunun memesiyle meşgul olan *bêrîvan*'ın yanına yardım etme bahanesiyle diz çöker, *bêrîvan*'ın memelerine el atardı. *Bêrîvan* sesini çıkarmaz, koyunun memesini bırakmadan sağmaya devam ederse, Apê Xelef de *bêrîvan*'ın memesini bırakmaz, onu sağmaya devam ederdi. Apê Xelef adım adım, her akşamüzeri işini uzatır, her adım başı diri memeli *bêrîvan*'a yeni bir hüner gösterirdi. *Bêrîvan* rahatlayıp, artık sadece kaval çalmanın değil, meme okşamanın da ustası olan Apê Xelef'in sesi, kavalı ve ellerinin hünerine teslim olduktan sonra, uygun bir anda Apê Xelef onu yeniden kuytu bir yere çeker, sayısız hünerlerinden birini daha gösterirdi ona; zaten gevşek olan şalvarının uçkurunu çözer, akşam kızıllığı ortadan kalkmadan, koyun sağma işi bitmeden, iyiliğini istemeyenlerin deyişiyle üçüncü bacağına benzer aletini çıkarır, *fettan bêrîvan*'a gösterirdi.

Elalemin ağzı Apê Xelef'in gevşeyip sıkılabilen uçkuru gibi değildi. Apê Xelef'in hünerlerinin bitmez tükenmez olduğunu, bir eli kulağında, öteki eli uçkurunda, bütün ülkeyi dolaşıp dur-

---

* Bêrîvan: Süt sağan kadın veya kız. (ç.n.)

duğunu, hem söyleyip, hem de gittiği her yere tohumunu saçtığını anlatırlardı. Tohum kök salınca çocuklara dönüşür, çocuklar da büyür, artık memeleri sarkmış bir anne olan *bêrîvan*'la birlikte zırlayarak nefesini keser, işte o anda Apê Xelef, geceyarısı uçkurunu sıkar, kaval ve bastonunu alır, gizlice evden çıkar, sırtını tohumlarını saçtığı yere döner, yönünü bir sürü genç *bêrîvan*'la dolu bereketli yeni topraklara çevirirdi.

Bütün bunlar arada bir duyduğumuz rivayetlerdi, ne kadarı doğru, ne kadarı yanlış hiç kimse, hiçbir zaman öğrenemedi. Artık feleğin çarkının nasıl döndüğünü anlama yaşına geldiğimde Apê Xelef, dişleri dökülmüş, kafası kel, bir ayağı topal, saçı sakalı ağarmış, kamburu çıkmış, zavallı bir ihtiyardı. Gerçi hâlâ sağ eli sürekli uçkurunda, farkına varmadan elini artık pörsümüş taşaklarına atar, onları büyük bir keyifle okşardı, ancak o sırada etrafımızda sekiz dokuz yaşında olan kızı Gulîzer'den başka onlara türkü söyleyerek memelerini okşayacak hiçbir kadın, kız, *bêrîvan* veya her dediğini yapacak fettan bir dişi yoktu. İsimlerimizi birbirine karıştırmasına, bazen de hiç duymadığımız yeni isimlerle bize seslenmesine rağmen; biz üçümüzden başka çocukları da yoktu. Artık Cizre ülkesini terk edip başka yerlere de gitmiyordu, kuşkusuz hikâye ve türkülerini saymazsak, çünkü o her zaman hikâye ve türküleriyle başka diyarlara gidiyordu.

Sadece biz üç çocuk vardık, ikisi öksüz, biri hem yetim, hem de öksüz olan üç çocuk. Asıl adı Bêrîvan olan Heme ile Gulîzer'in anneleri vefat etmişti. Yine söylentilere göre, Heme'nin doğumundan birkaç gün sonra, hayvan pisliği içinden çıkmayan uçkuru gevşek Apê Xelef, üçüncü bacağına giren kaşıntıyla baş edememiş, yeni doğum yapmış zavallı yaralı kadının koynuna girmiş, ölümüne sebep olmuştu. Daha o yaşta annesinin yerini alan Gulîzer, onu görme şansına kavuşmuştu, ancak Heme, tıpkı benim gibi anne sıcaklığından yoksun, onun aydınlık yüzünü görmeden büyümüştü.

Elalemin dilinin kemiği yoktu ve her zaman Apê Xelef'in türküde sözünü ettiği "güzelleri ve keklikleri"nden bahsediyorlardı. Apê Xelef'in "o güzel" ve "o keklik"le ilişkisi neydi, hangisinden bahsediyordu, aklına kim gelmişti, o sabah kulağıma gelen sesinden bunu anlayamadım. Acaba Heme'nin annesinden mi bahsediyordu? Veya aklından çıkmayan başka bir *bêrîvan*'dan mı? Bunu bilmiyordum, ancak başka bir şey biliyordum, Apê Xelef ne zaman Cizre türküsünü söylese önemli bir olay meydana geliyordu. Sesi gibi, türküsü de devir ve devranlara aitti. O, her türküyü her yerde ve her zaman söylemezdi. Her türkü belirgin bir yere ve somut bir zamana aitti. Ben, Heme ve Gulîzer, onun türkülerinden birçoğunu biliyorduk. Bir türküye başlayınca, neden o türküyü söylediğini anlıyorduk. O seher vaktinde söylediği Cizre türküsünün esbabı mucibesi baharın başlangıcıydı ki güneş daha kızıl ışıklarını her yere yaymamış ve Dicle'nin üzerinde parlamamıştı.

Gözümü açıp odanın bir köşesinde, benekli yün yorganı üzerinden atmış halde derin derin uyuyan Heme'ye bakınca, kulağıma türkünün sadece bir dizesi geldi: *gidiyorum Mir*'e, *Botan*'a.. Uyku mahmurluğuna rağmen dizeyi düşündüm. Bana göre, sözleri ve sesiyle hem herkesi kızdıran, hem de güldüren, güldürürken düşündüren, ders ve tecrübe gösteren, sürüyü suya götüren, *bêrîvan*'ları kuytuluklara sokan Apê Xelef, her zaman olduğu gibi yine türkünün sözleriyle oynamıştı. Çünkü Cizre türküsünde "gidiyorum" kelimesi yoktu, sadece "Botan Miri" vardı. Apê Xelef, "gidiyorum"u niçin eklemişti? Sebebi belliydi aslında, çünkü o gün özel bir gündü. Apê Xelef'in coşkulu türküsüne eklediği tek kelime sayesinde hatırladım ki o gün Mir tahta çıkacak ve yeni mir olacaktı.

Eğer ihtiyar hafızam şimdi beni yanıltmıyorsa, yaşım altı yedi dolaylarındaydı ve o gün, sadece Mir'in hükümdarlığını ilan ettiği bir gün değil, aynı zamanda Newroz günüydü de. Tek hareketle yataktan çıktım. Küçük odamızın havasını osuruklarıyla

berbat eden kokuşmuş Heme, yumuşak yün döşeğin üzerinde osura osura uyuyordu. Ağır adımlarla, Heme'nin yaydığı kokuları, Dicle'nin temiz havasıyla değiştireyim diye pencereye doğru yürüdüm. Ancak pencereyi açmadan ve pencerenin çok yakınında bir yılan gibi kıvrılan Dicle'ye bakmadan önce önüme, beyaz donuma baktım. Donumun önünde küçük bir çadır kurulmuştu. Gulîzer'le birlikte o zaman *"bılo"* adını taktığımız teres zekerim, Apê Xelef'in üçüncü bacağı gibi başını kaldırmıştı. Bir tokat attım ve ulan teres, Apê Xelef'in üçüncü bacağı mı sandın kendini, sabah sabah, neden böyle donumu bir göçer çadırına çeviriyorsun, diye tersledim. Sende utanma sıkılma yok mu?

Daha o yaşlarda böyle büyükler gibi konuşup zavallı *"bılo"*yu terslemiş olmayabilirim, her şey kelimesi kelimesine aklımda değil şimdi, ancak insanın aklı hep aynı yerdeyse, ister istemez düşündüğü şeyler beynine üşüşür, rüyalarını süsler ve çoğunlukla da gelip diline kurulur. Pencereyi açınca, kokuşmuş Heme'nin tıkanmış bağırsaklarından çıkan çürümüş havaya hiç benzemeyen temiz bir hava odayı doldurdu. Hafif bir şark yeli, kılıç darbesinin ikiye bölüp yeni bir şekil verdiği yüzümü yaladı. Güneş henüz doğmamıştı, ancak Cudi'nin ve Dicle'nin uzaklarında görülen dağların arasında beliren güneşin kızıl ışıkları, etrafa yeni bir renk vermişti. Şimdi, üzerindeki elbiseyi değiştirmeye hazırlanan doğanın sesleriyle, Apê Xelef'in sesi iç içe geçmiş, kulaklarıma geliyordu, hafif yelin sesi, çatlayan topraktan fışkıran yeşilliklerin yaydığı bahar kokusu, özgürlük duygusunu çağrıştıran uzak dağların ve yakın nehrin sesi, sabah rüzgârında sallanan kavak ve söğüt dallarının sesi, üzerinde parlayan çiy damlalarıyla yeni bir güne başlayan yeşil otların uğultusu... Benden biraz ötede, aşağıda apaydınlık ve tertemiz nehir sakince akıyordu. Nehrin öte yakasında siyah beyaz renkleriyle öbek öbek evler, kasırlar, konak ve hanlar görülüyordu. Onların arkasında da, ince bir sis tabakasının içinde kalmış dağların önünde ceviz, zeytin, söğüt, kavak ve dut ağaçları seçiliyordu. Büyük yaratı-

cının cömertçe önümüze serdiği bu manzara gelmekte olan bu kutlu güne çok yakışıyordu. Şafak, yeni günün yaşayan yepyeni renkleri, etraftaki ot ve çiçeklerin kokusu beni sarhoş etti. Daha sonra hüzün, hasret ve umutlarının kaynağı ve başıma gelenlere şahitlik yapacak olan bu manzara, o seher vakti, orada bütün güzelliğiyle gözlerimin önündeydi. Kendimi Dicle doğasının ellerine teslim etmek istercesine gözümü kapattım ve sersem Heme'nin osuruk kokusuyla dönmekte olan kafamı, dışardaki sesleri daha iyi duyabilmek ve temiz havayı daha iyi teneffüs etmek için pencereden dışarı çıkardım.

Dışardaki yeni günün sesleri ve duyguları çocuk beynime yeni bir güç verdi, kendimi zinde ve bahtiyar hissettim. Ne zaman kendimi zinde ve bahtiyar hissetsem, kafamda yüzlerce tuhaf fikir dolanıp durur. O gün de öyle oldu. Önüne geçilmez bir istekle rüzgâr olmak istedim, doğanın bütün seslerine ulaşmak, onlara hükmetmek, kendi sesimi o seslerden biri haline getirmek için rüzgârın sesi olmak istedim. Bu hayallerin içinde derin derin düşünürken, içerden bir ses duydum. Kuşkusuz Heme'den geliyordu, onun osuruğundan... Osmanlı toplarının sesinden hiç de geri kalmayan osuruğunun art arda duyulan gümbürtüsü her yeri kapladı. Ne yapmalıydım? O osuruklarına hakim olamayan köpek eniğini uyandırmadan, ağzımda bir dolu beddua ve küfürle odadan çıktım.

Cizîra Botan ülkesi çobanlarının baş çobanı Apê Xelef, orada döşeğin üstüne kurulmuş, hafif kambur sırtı bana dönüktü, dudağında türküsü vardı ve kuru sac ekmeğini önündeki kaba doğruyordu. Odamız, onun odasına bitişikti. Hem mutfak, hem de Gulîzer'in odası karşı taraftaydı. Apê Xelef'in içinde yaşadığı oda, iki uzun kilim, bir yün döşek, birkaç yastık, iki yorgan, su tası, abdest ibriğinden ibaretti. O hepimizden önce uyanırdı, sonra Gulîzer, sonra da ben, benden sonra da osurgan...

Anlaşılan ahıra inip, bir koyun sağmış, kabını sütle doldurmuş olan Apê Xelef, şimdi alçak perdeden türkü söylüyordu:

Cizre'ye vardım lê, lê, lê
Lê, lê, lê
Ah Cizîra Botan...

Apê Xelef'in elinde büyüyüp, ruhu onun sesiyle terbiye edilmiş olan yetim Bıro, durur mu artık, hemen sesine katıldım ve incecik sesimle cevap verdim ona:

Cizre'ye vardım, Cizre öte yakada
Hebiban kızları bu yakaya gelin
Mardin kızları öte yakaya gidin

Apê Xelef sesimi duyunca döndü, ayağa kalktı, yüzünde sıcak bir tebessümle, topal ayağının üstünde sekerek, raks adımlarıyla yanıma geldi, kucakladı beni, hiçbir şey söylemeden türkünün gerisini getirdi:

Bir güzelin yüzünden lê, le, lê
Bu hale düştüm, bu hale, bu hale...

Sözü yine güzellere getirmişti. Bir süre sırayla, bir o, bir ben, karşılıklı türkü söyledik, ta ki Gulîzer, elinde bir tepsiyle içeri girip yanımıza gelinceye kadar. Türkü söylemeyi bırakmak istiyorduk, ancak türkü ve halaylara bayılan, içeri girerken bile oynayarak gelen Gulîzer, elindeki tepsiyi hemen yere bırakıp oynamaya başladı. Şimdi, türküye *govend** de eklenmişti. Newroz günü, Mir'in mirliğini ilan ettiği gün, kutlama şenlikleri bizim evimizde, Apê Xelef'in evinde çoktan başlamıştı bile. Osurgan da seslere uyanmış, gelip bize katılmıştı.

Sanırım artık bizim evimizle ilgili bir fikriniz oluşmuştur, evimiz zır delilerin evi olmasa bile, akıllıların evi hiç değildi.

Bir süre, Apê Xelef çıkıp gidinceye kadar, öyle ayakta söyleyerek, türkü ve halayla, yeni günü, kadim Newroz'u, sağlam

* Govend: Halay. (ç.n.)

hükümdarlığı, kendi usulümüzce kutladık. Apê Xelef ekmek doğradığı sütünü öyle ayakta, tahta kaşıkla içtikten sonra, uçkurunu sıktı, *şal û şepik*'ini* topladı, kapının önünde duran bastonunu aldı ve evden çıktı. Ancak kapıdan çıkmadan önce, bize dönüp, çocuklar siz de temiz elbiselerinizi giyin, hazırlanıp Mam Sefo'nun evine gidin. Mam Sefo ve ailesi, kahvaltıya bizi bekliyor. Ben de sürüyü çobanlara teslim edip oraya geleceğim, dedi.

DİCLE'NİN SESİ en güzel Mam Sefo'nun evinden duyuluyordu, kuşkusuz Bırca Belek'i saymazsak. Bir evden çok, bir kasrı andıran Mam Sefo'nun evi nehrin kenarındaydı. Katları, divanhanesi, meclisi, kütüphanesi, mutfağı, sayısız odaları, balkonları, avlularıyla Bağdatlı Harun Reşid'in kasırlarına benzeyen bina, olanca güzelliğiyle suya uzanıyordu sanki. İşlenmiş kara taşlarla yapılmış olan ev iki katlıydı, ancak göz alabildiğine uzundu. Galiba hayatımda gördüğüm en uzun ev, Mam Sefo'nun eviydi, eğer Mir ve Osmanlı konaklarını saymazsak tabii. Ev birkaç bölümdü; yatak odaları bölümü, meclis ve toplantı bölümü, çalışma, ilim ve irfan bölümü, hizmetçiler ve çalışanlar bölümü, misafir odaları bölümü ile av, yeme içme, yıkanma ve biz çocukların oyun bölümleri. Hemen hemen her gün akşamüzeri Mam Sefo, Mir'in divanhanesinde ve adı Senemhan olan karısı yataktayken bizler, Gulîzer ve Heme'yle birlikte evlerine gider, Mam Sefo'nun çocukları ve bizim arkadaşımız olan Mıgo ve Armê'yle oyunlar oynardık. Evin sadece alt katında olan iki bölümü biz çocuklara açıktı; mutfak ve hizmetçiler bölümü. Evin avlusu ise nehre bakan tarafta değil, öteki taraftaydı. Üst katta olan diğer bölümler bize yasaktı. Zaten her zaman Mirliğin önemli işleriyle meşgul olan Mam Sefo evdeyse eğer, herkes çok sessiz olmak zorundaydı.

Mam Sefo, Cizîra Botan yerlisi Ermeni bir sülaleden geliyordu, çok eskiden beri mirliğin hizmetindeydiler sülalece. Mam

---

* Şal û şepik: Koyunun sırt yününden ince iplikle dokunmuş olan, şalvar ve cepkenden oluşan, Kürtlerin milli kıyafeti. (ç.n.)

Sefo'nun gerçek adı Stephan Manolgiyan, Mıgo'nunki Mıgırdıç, Armê'ninkiyse Armenuhi'ydi. Karısının adını zaten söylemiştik. Biz isimleri kısaltmayı çok seven Cizîra Botan ahalisi, herkes gibi onların da isimlerini kısaltmıştık. Yanılıyor olabilirim, ancak bildiğim ve gördüğüm kadarıyla Cizîra Botan ülkesinin en bilge, en akıllı adamı Mam Sefo'ydu. Ermenice, Kürtçe, Osmanlıca, Farsça ve Arapça dışında, İtalyanca, Fransızca, İngilizce, biraz Yunanca ve Latince de biliyordu. Umur görmüş, dünyayı gezmiş, ülkeleri dolaşmış, İstanbul, Venedik ve Paris'te okumuştu, farklı ilimleri, İslam ve diğer dinlerin mukaddes kitaplarını hatmetmişti, devlet işlerini, ekonomik ilişkilerin yürütülmesini, barış ve savaşın hünerlerini ustaca öğrenmişti. Her zaman talan ve yağma üzerine kurulu gizli dolaplar çeviren Osmanlı sarayını, sultanlarını ve devletini çok iyi tanıyordu. Sadece Osmanlı sultanlarını değil, burnu havada, yalanları ve vicdansızlıklarıyla tanınan İran şahlarını; sürekli olarak incir çekirdeğini doldurmaz gereksiz işlerle uğraşan, elinden kılıç eksik olmayan Arap şeyh ve aşiretlerini; dost ve düşmanlarını birbirinden ayıramayan, dostlarının düşmanı, civar mirlerin düşmanlığı ve kıskançlığı nedeniyle düşmanlarının dostu, yani boyunduruğu altında bulundukları devletlerin dostu olan Kürt mirlerini, yedi kuşaktan beri, isim isim, tek tek çok iyi tanıyordu. Hem Cizîra Botan Miri ve Kürtlerin sadık bir dostu, hem de bizimle birlikte yaşayan, sürekli komşuların kıyıcı akınlarına maruz kalan diğer halkların, Ermenilerin, Asurilerin, Süryanilerin, Keldanilerin, Nashurilerin, Yakubilerin, Yahudilerin, Alevilerin, Yezidilerin dostuydu. Namı bütün Osmanlı ülkesine ve diğer doğu ülkelerine yayılmıştı. Diğer Kürt mirleri derin bir üzüntüyle şunu söylüyorlardı; yüz bin neferden oluşan bir ordu yerine, keşke Sefo gibi bir bilge adamımız olsaydı.

Ancak Mam Sefo onların değil, geniş toprakların, ünlü camilerin, medreselerin, dershanelerin, büyük han ve hamamların,

pazar ve çarşıların sahibi, Kürt coğrafyasının en azametli mirliklerinden biri olan Cizîra Botan Miri'nin danışmanıydı. Atalarından miras kalmıştı bu danışmanlık ona, Azizi sülalesi olarak da bilinen Botan mirleri onlar için birer azizdi.

Hayatıma yön veren, artık sonuna geldiğim bu yola beni yönlendiren Mam Sefo, gördüğüm en büyük bilgindi; büyük bir sabırla olayların, ilişkilerin, fikir ve tecrübelerin ayrıntılarının ardına düşer, yoğun bir çaba ve istekle siyasi, dini ve toplumsal anlaşmazlıklara kalıcı çözümler bulmaya çalışır, yüreğini büyük bir coşkuyla sanat, edebiyat, bilim ve musikiye açar; bir çocuk heyecanıyla geçmişin destan, hikâye ve rivayet dünyasının içine girerdi.

Mam Sefo iriyarı ve şişmandı, karısı Senemhan ise tam tersi, incecik zayıf bir kadındı. Apê Xelef'in olduğu gibi, onun da iyiliğini isteyenler ve istemeyenler vardı; onların söylediğine göre Mam Sefo, yabancı ülkelerden, İtalyan asıllı bir İstanbullu kadınla dönmüştü. Güzelliği, kibarlığı, şakaları ve güleryüzüyle nam salan Mam Sefo'nun güzeller güzeli karısı, Botan ülkesindeki hayata alışamamış, kısa bir süre sonra asıl yurdu olan İstanbul'a geri dönmüştü. Mir'in kasrında danışmanlık yapan Mam Sefo, İtalyan karısının gidişinden sonra da, Van Ermeni kilisesi patriğinin kızıyla evlenmişti.

Biz çocuklar ne her daim divanhane ve meclislerde bulunan veya ava giden, sefere çıkan Mam Sefo'yu, ne de sürekli hasta olan karısını görürdük. Senemhan arada bir varlığı ile yokluğu hissedilmeyen ince bir gölge gibi üst kattan mutfağa süzülür, hizmetçilere birkaç talimat verir, sonra tekrar kaybolurdu. Gulîzer'le yaşıt olan ve benle Heme'den biraz daha şişman olan Mıgo ile, bizimle yaşıt ve bizden biraz daha zayıf olan Arînê de annelerini fazla görmüyorlardı. Senemhan'ın hastalığı neydi, onu da bilmiyorduk. Bir hayal gibi üst katta, her zaman yataktaydı. Evde sürekli ortalıkta dolanan, gelip giden kahya, seyis,

çoban, sığırtmaç ve erkek hizmetçilerden başka, beş altı kadın hizmetçi de vardı. Sürekli büyük bir hareketlilik vardı evde, giren çıkanı çoktu evin, ocak sürekli tütüyor, tencereler ateşte kaynıyor, sini ve tabaklar doluyor, çuvallarla sebze meyve geliyor, kuzu, koyun, tavuk, ördekler kesiliyor, büyük leğenlerde hamur yapılıyor, yığınlarla ekmek pişiriliyor, sütler mayalanıyor, tereyağı ıslatılıyor, peynir eritiliyor, yığınla çamaşır, bulaşık yıkanıyor, halı ve kilimler temizleniyor, odalar, bahçe, avlu ve balkon süpürülüyordu. Kışlık yiyecekler, içecekler, çerez ve öteberiler, tatlı ve cümle zahire yazdan hazırlanıyor, küplere ve torbalara doldurularak evin serin mahzenine yerleştiriliyordu. Apê Xelef'in, Mir ve seraskerinin sürüsüyle birlikte güttüğü, Mam Sefo'nun yaklaşık yüz koyununun sütünden yapılan, yoğurt, kaymak, ayran, tereyağı, peynir yılın on iki ayı eksik olmuyordu.

Bizler, Gulîzer ve Heme'yle birlikte, o Newroz günü Mam Sefo'nun evine vardığımızda, kahvaltı zamanı çoktan geçmişti. Gulîzer'le Heme'nin didişmesi yüzünden geç kalmıştık. Sürekli, olmadık bir şey söyleyip yüzünü dönerek çıkan Apê Xelef, söylediğiyle yine evde bir kargaşaya sebep olmuştu. Temiz elbiselerinizi giyin, demişti bize. Söylemesi kolay, tedarik edilmesi imkânsız olan temiz elbiseler neredeydi? Osuruklarıyla bizi serseme çeviren Heme, şimdi de temiz elbise diye tutturarak bizi sersem ediyordu. Zavallı Gulîzer nereden tedarik edecekti onları? Ne temiz, ne de temiz olmayan elbiselerimiz vardı. Tek elbisemiz vardı, onlar da üzerimizdekilerdi ve neredeyse üstümüzde çürümüşlerdi. Önü ve arkası sidik ve dışkı lekeleriyle her zaman sararmış birer uzun paçalı don, diz yerleri aşınmış birer şalvar, birer incecik beyaz fanila ve artık neredeyse lime lime olmuş koyu kırmızı birer mintan... Bütün elbiselerimiz bunlardı. Mam Sefolar'ın çamaşır gününde, Gulîzer onları yıkamak için nehir kenarına götürdüğünde, benle Heme, Apê Xelef'in kırmızı renkli çoban kepeneklerine sarınır, fazladan elbiselerimizin olacağı günün hayallerini kurardık.

Ve o gün Heme, Gulîzer'e bağırıyordu. Yeni temiz elbise istiyorum! Babam da böyle dedi! Newroz günüdür, kutlu bir gün, böyle bir gün için temiz elbise lazım!

Neyse, üçümüzü de yoran uzun bir didişmeden sonra, üzerimizdeki elbiselerle Mam'ın evine gittik. Şansımıza bakın ki, sofra hâlâ kalkmamıştı, mutfaktan taze yufka ekmeği ve mercimek çorbasının kokusu geliyordu, sinilerde her türlü peynir, taze naneli, sarmısaklı, eritilmiş ve tuzlu suda bekletilmiş örgü peynirleri ile çeşit çeşit tereyağı, yoğurt, pekmez ve bal vardı. Sofradan kalkmış olan Mıgo ile Arınê geldiğimizi duyunca, üzerlerinde temiz elbiseleriyle, güleryüzle mutfağın yanında bulunan yemek odasına geldiler. Yüzlerindeki sevinç ve sıcaklık hemen bize geçti, ekşi suratlı osurganın yarattığı nahoşluk bir anda kayboldu. O sırada, çocukça sözlerle, hemen orada doğaçlama yaptığım bir türküye başladım:

Newroz'dur, Newroz'dur
Güzel bir gün, kutludur
Dünya şenlik içinde, bahardır
Yüreğim güp güp atıyor, türkü, halaydır...

Heme'den başka orada bulunan herkes alkışladı beni ve sofraya oturduk. Esmer olan annesine benzeyen ve bir iskelet gibi zayıf olan Armê, yanıma oturdu. O da Gulîzer gibi oyun arkadaşımdı, oyunlarımız sırasında o da *"bılo"*yu görmüştü, o da Gulîzer gibi ona *"bılo"* diyordu.

Haydi çabucak ye de oynamaya gidelim, dedi ve Hakkari ülkesinin sarı balıyla dolu tası önüme sürdü.

Dizimi yere koydum, sofraya uzandım, parmağımı bal tasına daldırdım, bir parmak balı ağzıma götürüp, bugün Newroz'dur, hepimiz, hep birlikte oynayacağız, dedim.

Mayrig çok hastadır, dedi o, *Mayrig* yanına gitmemizi istiyor.

Hayrig nerede? diye sordum ona.

Gidiş gelişlerimiz sayesinde bazı Ermenice kelimeler öğrenmiştim. Armê annesinden söz ediyordu, ben de şakayla babasını soruyordum.

Hayrig kütüphanededir, diye cevap verdi bana, bir şeyler yazıyor.

Karnımızı iyice doyurduktan sonra, iki hizmetçiyle birlikte, yukarı kata çıktık, miskianber kokularıyla dolu *Mayrig*'in odasına. Sararmış Senemhan, dar bir karyolanın üstünde, kar beyazı çarşaf ve yorganların içinde yatıyordu. Bizi görünce, iyice zayıflamış yüzüne bir gülücük yayıldı, bir hizmetçinin arkasına koyduğu yastıkların yardımıyla yataktan doğruldu. Üstünde beyaz bir gecelik, boynunda da altın renginde iri bir haç vardı. Üstünde İsa Mesih'in ruhani bir resmi, küçük bir çan, ciltli siyah kaplı bir kitap, bir tas ve derin bir kap bulunan bir sehpa vardı baş ucunda. Tam karşımızdaki duvarda, Dicle'ye bakan bir açık pencere vardı. Dicle'nin sesi, bir Newroz türküsü gibi geliyordu kulaklarımıza ve pencereden giren ışık bize, kapıya kadar ulaşıyordu. Beyaz oda, o önemli günün aydınlığı, huzuru ve sükûneti içindeydi.

Kollarını açtı ve bize seslendi: gelin *gedik*'lerim gelin...

Gedik kuzu demekti, oyun ve şakalarımızla hiç de kuzulara benzemeyen bizler, ona doğru yürüdük. Armê usulca koynuna girdi. Bir süre ince parmaklarını Armê'nin saçları arasında gezdirdi, bir bize, bir Armê'ye baktı ve kendi dilinden bir dua mırıldanmaya başladı; *hayr, vorti, hokin sürp astvadz*... Gözlerinden iki damla yaş süzüldü, ancak gözyaşlarına rağmen yüzündeki tebessüm kaybolmadı.

Bayramınız kutlu olsun, dedi bize Kürtçe ve gerisini Ermenice getirdi, *park dıroçı, park dıroçı*...

Teker teker bizler, hiç sesimizi çıkarmadan, edeple –ki hiç de bizden beklenen bir şey değildi bu– elini öptük. Sıra bana gelince sevinçle, *dığa* gel, *dığa* gel, dedi. Ben kırışmış elini öpünce, o da alnımı öpmek istedi, ancak durup yüzünü ekşitti.

Bu üstüne sinen koku da ne böyle, *zo*, dedi bana.

Tam o sırada Heme'ye döndüm, ancak bütün bu kokuların sebebi budur demeye utandım.

Belki de samanlık ve ahırın kokusudur, dedim utanarak.

El öpme faslı bitince hizmetçilere döndü ve çocuklara şeker ve hediyelerini verin, Heme, Bıro ve Gulîzer'i yıkamaya götürün, temiz elbiseler giydirin... Haydi gidin, *Baron* sizi bekliyor, dedi.

Tam kapıdan çıkarken, yeni bir şey hatırlamış gibi bana seslendi:

Gel *Avedaran*'ı ver bana.

Herkesin içinde özellikle neden bana seslendi bilmiyorum, ancak *Avedaran*'ı niçin istediğini biliyordum, geri döndüm, sehpanın üstündeki Tanrı'nın Muştusu'nu yani, İsa Mesih'in İncil'ini alarak ona uzattım.

TAVUSKUŞUNUN SESİ nasıldır, hangi kuşun sesine benzer? Yuvaları Cudi ve Herekol dağlarının yükseltilerinde saklı, varsayalım kartal, doğan veya şahin gibi etobur bir yırtıcı kuşun tiz ve uzun çığlığına mı? Bahar aylarında Dicle'nin kıyılarına gelen göçer bir turnanın yumuşak ve güzel sesine mi? Turnalar gibi baharda gelen ve yuvalarını nehrin kenarında buldukları her yükseltiye yapan leyleklerin kuru ve çirkin sesine mi? Dicle'de yüzen kaz ve ördeklerin tatsız sesine mi? Mir'in kasrı Bırca Belek'te, güle ve reyhana türkü söyleyen bülbül ve arıkuşunun ince ve duygulu sesine mi? Efsanelerde kuşların miri diye geçen, kanatlarındaki her tüyünde ayrı bir renk ve ayrı bir hüner ve anlatılmaz bir şavk saçan Simurg'un güçlü ve yüksek sesine mi? Her beş yüz yılda bir görülen ve küllerinden yeniden doğan ve bir kanadı altın, diğer kanadı kırmızı Zümrüdüanka'nın gür ve derin sesine mi?

Tavuskuşunu görmediyseniz ve sesini duymadıysanız, sesinin neye benzediğini de bilemezsiniz kuşkusuz.

Gençliğimde Yezidilerin mukaddes vatanları kutlu Laleş vadisine gidinceye, orada nakış, suret ve kabartmalar yardımıyla, tavuskuşunun güzelliğini görünceye, sonra da Osmanlı sarayının bahçesinde ve Girit'teki Hanya kalesinde de seslerine kulak verinceye kadar, ben de bilmiyordum. Ancak o güne kadar tavuskuşunun sesi, benim için Mam Sefo'nun sesinden farklı değildi, gür, güçlü ve derinden bir ses... Önümüzdeki gecelerde de seslerden bahsedeceğim, ancak söz Mam Sefo'nun sesine gelmişken, şunu söylemek zorundayım; gür, güçlü ve derin sesler, hep dikkat çekicidir, sesin sahibini merak ettirir, her zaman o sesin arkasında gizli amaçların, derin bilgilerin saklı olduğunu hissettirir. Sesin gürlüğü heyecandan, güçlülüğü coşkudan, derinliği ise bilgidendir. Heyecan, coşku ve bilgi, hayata yeni tatlar ve yeni renkler katan insana ait üç duygunun adıdır.

Biz o kutlu günümüze dönelim... Heme, Gulîzer ve ben, hizmetçilerin nazik elleriyle iyice ovulduktan, yıkanıp paklandıktan, vücutlarımıza güzel kokular sürüldükten, sidik, gübre, saman, ot, osuruk ve toz kokularından kurtulduktan sonra, temiz çamaşırlar, güzel fistan ve mintanlar giydik, ince belli, uysal adımlı ve yanımızdan hiç ayrılmayan iki nedimeyle birlikte, yeni, rengârenk, tertemiz şalvarlarımızın cepleri şekerleme, badem, ceviz ve lokum dolu, mutlu ve güler bir yüzle evin taş merdivenlerini tırmanarak üst kata, kütüphaneye, bizi orada bekleyen Mam Sefo'nun mekânına çıktık.

Hizmetçiler kapının önünde bizi durdurdular, elbiselerimizi düzeltip bizi tembihlediler; *Baron*'un yanında terbiyeli olun, kıpırdamayın, birbirinizle oynamayın, şakalaşmayın, konuşmayın, o sizinle konuşmadan veya size bir soru sormadan cevap vermeyin, eşyaları ellemeyin, şeker yemeyin.

Sanki kütüphaneye, Mam Sefo'nun yanına değil de, bir zindana gidiyorduk.

Kütüphanenin ağır kapısı iki koldan açılıp içeri girdiğimizde, uzun boyu, geniş omuzları, yakışıklı endamıyla Mam Sefo,

kütüphanenin köşesinde, balkonun geniş kapısında ayakta dikilmiş, gözleri balkon kapısından görülen Dicle'nin sularında, derin düşüncelere dalmış, usul usul, huzur içinde piposunu çekiştiriyordu. Piposundan tüten duman, balkon kapısının önünden havaya yükseliyordu. Her zaman, Botan işi, özel örülmüş *şal û şepik* içinde görmeye alışkın olduğumuz Mam Sefo, şimdi Frenk kıyafetleri içindeydi, üzerinde koyu bir takım elbise, ayaklarında siyah ayakkabılar, beyaz gömlek vardı ve benekli bir kırmızı kravat bağlamıştı. Gür bıyıkları, her zaman olduğu gibi yukarı doğru burulmuş, Osmanlı paşaları ve Botan şeyh ve imamlarının uzun sakallarına hiç benzemeyen kısa kesilmiş muntazam sakallarına, mora yakın bir renkle kına yakılmıştı. Kara gözlerine sürme çekilmiş, hafif kırlıklar düşmüş saçları arkaya doğru taranmıştı.

Bizi görünce, yüzüne bir gülücük yayıldı, tebessüm ederek bize doğru yürümeye başladı;

Çocuklar, gelin, gelin... Bayramınız kutlu, gününüz mübarek olsun...

Birçok dil bilmesine rağmen Mam Sefo, hiçbir zaman ne karısı, ne de diğer Ermeniler gibi bildiği dilleri birbirine karıştırmıyor, çok temiz ve edebi bir Cizîra Botan Kürtçesini konuşuyordu. Benim Kürtçem ise, onunki gibi, Cizîra Botan'ın saf Kürtçesi değil, türkülerime, anlatımıma ve anılarıma uyan, yörede konuşulan bütün lehçe ve ağızlardan derlenen bir dildi. Ancak Mam Sefo'nun Kürtçesi, üslubu, ahengi ve lezzetiyle, saf Cizîra Botan diliydi. Apê Xelef nasıl meme ve taşak okşamanın ustasıysa, Mam Sefo da belagat sanatının ustasıydı.

Bizi teker teker kucakladı, alnımızdan öptü, sarı bir kutunun içinde duran rengârenk şekerlemelerden hepimize dağıttı ve bizi balkon kapısının önüne götürdü.

Her insanın hayalında bazı geceler, bazı günler, bazı demler, bazı akşamlar vardır ki ruhunu ele geçirir, ona yeni bir yol gösterir, hiçbir zaman unutulmaz, kendi gölgesi gibi ölümüne

kadar takip eder onu. Aydınlık bir sabahın hafif bir yeli, dingin bir akşamüzerinin son ışığı, bir yaz gününün sıcaklığı, karanlık bir gecenin kayan bir yıldızı, beyaz karın içinde boy veren yumuşak bir çiçek, hafif bir yağmurun tertemiz birkaç damlası, bir insanın hayatında öyle bir etki bırakabilir ki, insan istese bile onların etkisinden kolay kolay kurtulamaz. Artık öğlen vaktine devrilmekte olan o aydınlık günde yaşadığım o an, benim için öyle bir andı.

Bizler, Mam Sefo'nun kütüphanesinde, balkonun açık duran geniş kapısının önünde yan yana dizilmiş, ceplerimiz şekerleme dolu, merak ve coşkuyla, hem etraftaki manzarayı seyrediyor, hem de Mam Sefo'yu dinliyorduk. Dicle, önümüzde nazlı nazlı, huzur içinde akıyordu. Artık doğudaki dağları ve Cudi'yi arkasında bırakmış ve göğün yükseltilerine ulaşmış olan güneşin sıcak ışıkları mavi sularda oynaşıyordu. Üzerinde, davul zurnalar eşliğinde Newroz türkülerini söyleyen insanların olduğu birkaç sal, nehrin akıntısına kafa tutarak yukarı, Mir'in kasrına doğru gidiyorlardı. Turna sandığım bir kuş sürüsü, bu güzel günü kutlamak istercesine Dicle'nin üstünde alçaktan uçuyor, coşkuyla ötüyordu. Bizden biraz uzakta, misafir ve kervan konaklarının yanında atların kişnemeleri bize geliyordu. Beyaz ve kırmızı renkleriyle lalelerin çoğunlukta olduğu Dicle'nin kenarında biten otlar, çiçekler bu coşkuya ayrı bir renk katıyorlardı. Sesler ve renkler, çocuk ruhumu işgal ettiler; kulaklarımı seslere verdim, gören gözümü de renklere diktim.

Bir süre sonra sanki aniden aklıma gelmiş gibi kafamı çevirip içeri baktım, kütüphaneye.

Ne çok kitap var burada! Hizmetçilerin öğüdünü unuttum ve yüksek sesle, hayretler içinde bağırdım.

Evet, bu kadar çok kitap... Bütün bu kitaplar, ilim, irfan ve bilgi için, diye cevap verdi bana Mam Sefo.

Bütün bunları okudun mu Mamo?

Keşke, keşke... Ancak ne zamanım var hepsini okumaya, ne de ömrüm yeter buna.

Hayrig okuyor, *Varjabed* okuyor. Ancak ne Mıgo, ne *Mayrig* okuyor. Mıgo sadece fotoğraflara bakıyor, dedi Armê, kocaman gözlerini Mıgo'dan ayırmadan.

Apê Xelef'in tekmil evinden daha büyük olan kütüphane, ağzına kadar kitap doluydu. Kütüphanenin beyaz duvarlarındaki kahverengi raflar kitaplarla doluydu. Her türden, her renkten kitaplar, raflarda çeşit çeşitti, küçük, büyük, ciltli, ince, kalın... Kitaplara doğru yürüdüm. Kitapların özel bir kokusu vardı, bazıları çürümüş armut, bazıları da kesildikten sonra güneşte kalmış, ekşimiş kavun gibi kokuyordu. Bana bakan kitapların sırtlarında yazılı harfler, gözüme çok tuhaf geliyorlardı. Muhammedi harfleri tanıyordum, ancak bu harfler benim tanıdığım harflere benzemiyordu. Bir kitaba uzandım ve raftan çıkardım. Kalın ve ciltli kitabın ilk sayfasında, uzun sakallı bir ihtiyar adamın resmi ve resmin altında da o tuhaf harflerden bir satır vardı. Sağ elimin işaret parmağını harflere uzattım ve bir süre harflerin üstünde gezdirdim.

Bunlar Latin harfleridir, dedi sessizce arkama gelip durmuş olan Mam Sefo.

Bu harflerden anlıyor musun Mamo? Yuvarlak yüzüne bakarak sordum.

Elbette, dedi güler bir yüzle, harfler çeşit çeşittir, bunlardan başka harfler de vardır, Ermeni, Yunan, Rus, Çin harfleri... Çin harfleri hariç hepsini biliyorum.

Hayrig'in kafası onun için bu kadar kocamandır, dedi Armê ince sesiyle.

Mam Sefo'nun evinden çıkmıyordum, ancak şimdiye kadar kütüphaneye hiç gelmemiştim. Bu ilk gelişimdi. Kütüphane, şimdiye kadar gördüğüm hiçbir oda, salon, divanhane ve meclise benzemiyordu. Burası bana, şimdiye kadar hiç hissetmediğim bir duygu yaşattı, kutsal bir yerde, insan ruhunun arındığı bir yerde, duygusal yaraların iyileştirildiği bir hastanedeydim sanki. Gerçi yaşım çok küçüktü, o zamana kadar hayatımda sadece

iki kitap görmüştüm, Apê Xelef'in evinde, hiç kimsenin elinin ulaşamadığı duvarda asılı duran Kuran-ı Kerim ile Senemhan'ın elinden hiç düşürmediği Mesih İncili'ni... Şimdi Mam Sefo'nun kütüphanesinde, önümde aydınlık ve sonsuz bir kitap denizi açılıyordu.

Yerde Hakkari, Bahdinan ve Van ülkelerinin rengârenk kilimleri seriliydi. Karşımdaki duvarda, kitap raflarının üstünde elle yapılmış birkaç renkli levha asılıydı. Kütüphanenin içi aydınlıktı, güneş, ışıklarını cömertçe içeri uzatmış, bize sıcaklığıyla arkadaşlık ediyor, günümüzü daha bir aydınlatıyordu.

Yine topluluktan ayrıldım, karşı duvardaki rafların önüne gittim ve bu kez de levhaların altında durdum. Nakışlı ve altın sarısı bir çerçevenin içindeki bir levhada İsa Mesih duruyordu. Bir başkasında, dağlar arasında, bir tepenin üstüne yapılmış olan kadim bir kilise vardı. Kilisenin çan kulesinin üstünde kalın bir haç duruyor, yamacında da birkaç kısrak otluyordu. Duvarda birkaç levha daha asılıydı. Ancak içlerinde en çok dikkatimi çeken, bir kuşu gösteren levhaydı. Kaz büyüklüğündeki kuşun boynu ördek boynuna, ayakları leylek ayaklarına, gagası turna gagasına benziyordu, kanatları açıktı. Birçok kuştan yapılmış böyle güzel bir kuşu hayatımda görmemiştim. Kanatları ve tüyleri çok dikkat çekiciydi, hem kanatları kalın, hem de arkasında bir şemsiyeye veya ters çevrilmiş bir Çingene çadırına benzeyen, tüylerden rengârenk, bir başka şey vardı. Ve bütün tüyler karışık renkler içinde, gökyüzünden aniden boşalan bir sağanak sonrasında ortaya çıkan bir gökkuşağı gibi anlatılmaz bir güzellik saçıyorlardı. Kuş, gökkuşağının yedi rengiyle değil, yetmiş yedi rengiyle süslenmişti sanki. Levhanın önünde durdum, sessiz, nefessiz onu seyrettim. Şimdi teker teker sözünü ettiğim, o gün olan biten her şeyden uzaklaştım, adeta levhayla bütünleştim. Gözlerim tüyden tüye, renkten renge, nakıştan nakışa geçerek, kuşun üstünde dolaştı durdu.

Yine yamacıma gelip duran Mam Sefo, bu tavuskuşudur, dedi, renklerin ve nakışların kuşu...

Yüzümü levhadan çevirmeden sordum ona: Cizre ülkesinde bu kuşlardan var mı Mamo?

Hayır, güney ülkesinde, Laleş ve Ninova'da var bunlardan. Bu kuş senin atalarının sembolüdür.

Atalarımın mı? diye sordum merakla.

Evet, atalarının, Yezidilerin... Kadim Zerdüşt dininin mirasçıları. Neyse, toparlanın artık, gitmemiz gerekiyor. Bıro, Heme ve Mıgo, siz beni takip edin. Mir'in divanına gideceğiz, kutlamalar için... Boşuna söylememişler, davul da dengi dengine. Botiler Mirleriyle, Şervaniler kılıçlarıyla, Hakkarililer ayet ve tekbirleriyle... Haydi çabuk olun, Mirimiz'e gidiyoruz.

SESSİZLİĞİN SESİ de hayatımın sayısız seslerinden biridir. Ne zaman söz, atalara, Laleş ve Yezidilere gelse, şimdi olduğu gibi yüzümdeki kılıç yarası sızlamaya başlar, nefesimi kesen bir sıcaklık yayılır vücuduma, sesim kesilir ve sessizliğin sesi bütün seslere baskın gelir, hepsini boğar.

Sessizliğin sesi duyulmaz, hissedilir; kulaklar değil, ruh ve yürek duyar onu. Çünkü sessizliğin sesi, Osmanlı kılıcı, gözlerini kan bürümüşlerin kılıç darbeleri ve mazlumların kanından müteşekkildir.

Kör gözüm sızlıyor

Yüzümü ölümün suretine çeviren keskin kılıç yarası acıyor. Artık dayanamayan koca bedenim, dün ve bugünün yaralarının sızısıyla titriyor.

Yorgun hafızam sesimi kesiyor ve beni alıp götürüyor.

Dinlenmek, su içmek, kuru üzüm yemek ve sigara sarmak bahanesiyle susuyorum ve gidiyorum o keskin kılıç gününe, atalarımın yurdunda günlerden bir gün olan o ölüm gününe.

Utancın ve hüznün sesi olan sessizlik, artık bütün seslere egemen.

İstiyorsanız, eğer siz sessizliğin sesini duyma hünerine sahipseniz, buyrun sessizliğin sesine, artık tek egemen ses olan o sese.

Ses.
Musibetlerle dolu geceyarılarına ait bir baykuşun sesi.
Sabah vakitlerine ait bir horozun uğurlu sesi.
Kaza ve belalarla dolu bozkırlara ait bir çakalın sesi.
Ve bir annenin sesi, sütü ve kucağı sıcak bir annenin.

Renk.
Ataların yurdunun aydınlık rengi.
Şengal dağlarının koyu karanlık rengi.
Yezidi köylerinin yeşil bahar rengi.
Ve bir annenin apak rengi, sevgi ve şefkat dolu bir annenin.

Koku.
Yeni uyanmış kırmızı toprağın kokusu.
Yeni açan reyhan, çiğdem, nergis ve gül tomurcuğunun kokusu.
Beyaz badem çiçeklerinin kokusu.
Ve şefkatli bir annenin kokusu, merhametli ve güzel bir annenin.

Sadece bahar yeşilliğinin yumuşak kokusu ve günün ilk ışıkları.
Sadece huzurlu dünya ve aydınlık seher vakti.
Çiçek, dal, yaprak, ağaç, meyve, mahlûkat.
Kuş yavruları, ötüşü civcivlerin.
Su, akışı suyun.
Pirüpaklık, berraklık, yumuşaklık, sabahın ilk uyanışı.
Köpek, tazı, köy ve köylülerin sayısız nöbetçileri.
Kedi, eşek, buzağı, at, kısrak, sıpa, koyun, keçi, oğlak,
Horoz, tavuk, köy ve köylülerin ebedi vefalıları.
Sadece köyün renkli hayatı, hayatın basit arzuları,
Sadece sade bir hayat ve bu hayatın sade arzuları.

Ancak ses; korku dolu, berbat sesler,
Önce köpekler, havlayarak,
Sonra kuşlar, cıvıldaşarak,
Sonra eşek, at, kısraklar, anırarak, kişneyerek,

Sonra insanlar, haykırarak, korkarak,
Sonra anneler, inleyerek, iç çekerek,
Sonra çocuklar hıçkırarak, ağlayarak.

Ancak ses; korku dolu, berbat sesler;
Uzak sesler, bir depremin sesi gibi,
Atların toynak ve nal sesleri, bir çığ gibi,
Atlıların sesleri, gök gürlemesi gibi,
Sonra kılıç ustalarının sesi, kıyamet sesi gibi:
Allah, Allah, Allah...
Allah, Allah, Allah...

ATALARIN SESİ –evet boğazımı suyla ıslattım, biraz dinlendim, sözümüzü sürdürelim artık–, o zaman kütüphanede bulunan biz çocukların kulağına bir masaldan artakalmış cılız bir ses gibi geliyordu ve henüz gelecekte bizi bekleyen kıyamet günlerinden haberimiz yoktu. O günün Cizre'si, çocuk ve gençlerin, umudun ve heyecanın Cizre'siydi, bugünün ölmüş, yıkılmış düş ve hayallerin Cizre'si hiç değildi. Savaş yoktu henüz, kan dökülmemişti, ölüm Botan insanının alnına henüz mührünü basmamış ve henüz hayat bizi terk etmemişti. Tam tersine, hayat ve umut, bir dengbêjin sesine benzer bir sesle, kadim destanlarda olduğu gibi üç koldan bağırarak bize sesleniyordu: Ey Botiler sesimize, hayatın sesine gelin hepiniz.

Mevsimlerden bahardı, her yerde güneş vardı, her yer yeşillikler içindeydi, çiçekler güzel kokuyordu, Newroz'du, bayram vardı her yerde, umudumuz diriydi, Mir, Mir oluyordu. O gün karanlık kaybolmuş, yerine aydınlık gelmişti, soğuklar gitmiş, sıcaklık gelmişti.

Osmanlı devleti hastaydı ve darbe üstüne darbe yiyordu. Osmanlı egemenliği altında ezilen halklar sevinçliydi, başkaldırı üstüne başkaldırı örgütlüyorlardı. Sayısız emirliklere dağılmış olan Kürtler, bu durumu gelecekleri için büyük bir imkân olarak

görüyorlardı. Ve o Newroz günü, Mir'in oldukça dindar olan abisi Mir Salih mirliği bırakıyor, küçük kardeşi Bedir Han mirlik tahtına oturuyordu. Mir Salih'in mirliği, dünyanın mal ve mülkünü, hükümdarlığın şan ve şöhretini neden terk ettiğini biz bilmiyorduk. Ancak söylentilere göre o her şeyden el ayak çekiyor, hatta kadınlardan ve cariyelerden bile uzaklaşıyor, namazında niyazında, tarikatın sıradan bir müridi oluyordu.

Herkesi memnun edecek bir hükümdarlık kurma becerisine sahip, her yere dağılmış olan aşiret ve kabileleri bir araya getirip aynı kalıbın içinde eritebilecek, halkın hem sevdiği hem de korktuğu, hem halka umut dağıtabilecek, hem de hiç bitmeyen kavgaları durdurabilecek, halkın hem üstüne yemin edebileceği, hem de korkusundan çocuklarını uyutacağı, hem uğruna türkü yakacak, hem de bir fermanıyla onunla birlikte ölüme gidebilecek, hem adaletiyle barış getirecek, hem de kılıcıyla barışı bozacak çevik, güçlü, uzak görüşlü ve kararlı bir mir lazımdı Cizîra Botan'a. Bazı türkülerimde "İnce Mir" diye andığım Bedir Han gibi güçlü ve genç birinden başka, bu işleri becerebilecek, bu meziyetlere kim sahip olabilirdi ki?

Aydınlık bir bayram günü başlangıcının verdiği bahtiyarlıktan daha güzel bir şey yoktur dünyada, eğer kapının eşiğinde umut, yürekte de aşk varsa... Mam Sefo, Mıgo, Heme ile ben, Mam'ın kılıçlı hançerli dört korumasıyla birlikte, rengârenk çiçek ve güllerle şenlenmiş evin avlusundan geçerek Cizre kentinde süren şenliğin içine daldık. İbrişim *şal û şepik*'lerini hiç üzerinden çıkarmayan, küheylan beyaz Arap atının sırtından hiç inmeyen Mam Sefo, şimdi Frenk kıyafetleri içinde, bir Frenk âlimi gibi ciddi ve kendinden emin bir edayla, bu kez yürüyerek Mir'in kasrına gitmeye karar vermişti, yolda Cizre ahalisinin bayramını kutlayabilsin diye. Mezopotamya'nın en kadim kentlerinden biri olan, Nuh Nebi zamanından kalma Cizre kenti o gün bir gelin gibi süslenmişti, halk renkli ve temiz kıyafetleriyle sokaklarda dolaşıyor, ağaç ve otlar yeni elbiseleri içinde nehir kenarında hafif yelle sallanıyor, camilerin minareleri be-

yaz renkleri, kasırların burçları, kiliselerin kuleleri siyah beyaz renkleriyle göğe yükseliyorlardı. Beyaz kireçle sıvanmış kentin han ve evlerinin duvarları güneşte parlıyordu. Gökyüzü berrak, sokaklar temiz, insanlar güleryüzlüydü ve gelecek günlere dair çok büyük bir umut vardı.

Madem söz gökyüzüne geldi, demeliyim ki o gün gökyüzü ve etraf Yezidilerin kutsal metinlerinde sözü edilen şeye benziyordu; *gökyüzü renklerle süslendi. Kırmızıya, beyaza büründü. Kırmızılaştı, beyazlaştı, parladı.* Minarelerden ezan sesi, kulelerden çan sesi, sokaklardan davul zurna sesi, medrese ve tarikat tekkelerinden tekbir ve erbane sesleri, hanlardan kervanların karmakarışık sesleri, evlerin avlularından kadınların zılgıtları ve çocuk bağırtıları duyuluyordu. Herkes güleryüzle birbirini kutluyor, büyükler birbirini kucaklıyor, çocuklar büyüklerin ellerinden, yaşlılar gençlerin alınlarından öpüyordu. Aşk hastalığına yeni yakalanmış olan âşıklar belli ki birbirini öpemiyorlardı, onlar da bu âşıklar günü Newroz'da, kapı aralıklarında, pencerelerde, avlu ve balkonlarda, dudak hareketleriyle, yüz gülücükleriyle, bakışlarla hayalleri ve heyecanlarıyla birbirlerine öpücük gönderiyorlardı. Dualar okunuyor, haçlar çıkarılıyor, türküler söyleniyordu. Cizre'nin şimdiye kadar hiç tanık olmadığı, anlatılması zor bir şenlik, bahar aylarında sele dönüşen Dicle dalgaları gibi kentin içine yayılmıştı. Hakkari, Bahdinan, Amediye, Soran, Baban, Urmiye, Şıkak, Diyarbekir, Siverek, Urfa, Semsat, Dersim, Bitlis, Müks, Van, Serhat, Mardin, Tor, Kürtdağı ve Antakya ahalisi, Mir'in tahta çıkışını kutlamak üzere Cizre'ye akın etmişti. Kent, Cizre ve Botan ülkesi şairi Ehmedê Xanî'nin şiirinde sözünü ettiği kente dönüşmüştü:

Gelince bayram ve Newroz günü
Yüceltmek için gönülleri aydınlatan o günü
Mesken edinirlerdi çimenlik ve kırları
Gülşene çevirirlerdi tarla ve ovaları

Evden biraz uzaklaşınca, gübre kokularının sindiği Apê Xelef de aksak adımlarıyla yetişti bize. Hayat çizgilerinin buruşturup yeni sürülen bir tarlaya dönüştürdüğü yüzü gülüyordu.

Sürüyü otlağa gönderdim, dedi ve Mam Sefo'yu öpmek için uzandı.

Ondan bir hayli uzun boylu ve iriyarı olan Mam Sefo, eğildi, öptü yanaklarından, bayramını kutladı ve dedi;

Eğer istiyorsan bizimle gel sen de. Ama istiyorsan, önce eve git, yıkan, karnını doyur, sonra Mir'in kasrına gel. Hayır, ben de geliyorum, dedi Apê Xelef ve Mam Sefo'nun kanatlarına sığınarak yürümeye başladı.

Mam Sefo ve Apê Xelef önde, Mıgo, Heme ve ben arkada, iki yanımızda da korumalar, şenlik coşkusu içinde zorlukla, yolumuza çıkanları kutlayıp öperek adım adım nehre doğru, Mıgo'nun bana bol gelen elbiseleri sırtımda, ağzımda şeker, bir elim cebimdeki şekerleri avuçlamış, öbür elim de kah gören gözümde, kah burnumda, aklım şişman Mıgo ve osuruk kokusundan biraz uzaklaşmak için aramıza mesafe bıraktığım çelimsiz Heme'de, yürürken, o sırada, nedendir bilmem kör gözüm sızlamaya başladı ve bir şeyi çok güçlü bir şekilde hissetmeye başladım; bizi Mir'e götüren yürüyüşümüz, Mir'le birlikte, ölüme kadar sürecekti. Yürüyüş Mir'in kasrında bitmeyecekti, ordan da hayatın sır dolu dolambaçlı yollarını izleyerek, yeni hayatların kasır ve konaklarına doğru götürecekti bizi, ölüme kadar.

Kentin, kara taşlarla döşeli birkaç sokağını ardımızda bırakıp nehirle at başı kasra doğru giden geniş caddeye ulaşınca, nehir bütün güzelliğiyle çıktı karşımıza. Gökyüzü renginde, masmavi, nazlı nazlı, büyük bir dinginlik içinde akıyordu. Asırlık çınar ağaçları koyu yeşil bir renge bürünmüşlerdi ve ister istemez kentin bütün sokaklarının bağlandığı nehirle yarışan geniş cadde, nehir boyu, onun hayatının ortağıymışçasına, sanki onunla birlikte akıyordu. İşte tam bu sırada, diğer duygularıma hiç benzemeyen, aslında bir duygudan çok bir soru olan ve Mam Sefo

ile Senemhan'ın bana verdiği şeker tadında olan yeni bir duyguya daha kapıldım. Bu, tıpkı hayatımıza benzeyen, her zaman sessiz akan, sessizce anılarımıza tanıklık eden nehir, ne düşünüyordu acaba? Bize nasıl bakıyordu? Eğer onun da biz ademoğulları gibi konuşma yeteneği olsaydı, neler söylerdi bize? Sesi nasıl çıkardı?..

Dicle türküsünün ilk sıcak damlası, Dicle destanının ilk satırı işte o zaman düştü içime. Çok sonra, artık algılama yeteneği gelişmiş bir insan, olgun bir dengbêj olduktan sonra, o günkü duygularımı yoğun olarak yeniden yaşadım. Durmadan, dinlenmeden, sonsuza kadar akacak Dicle'nin türküsünü, destanını yaratmam gerekiyordu.

DİCLE TÜRKÜSÜNÜN SESİ, ki bütün hayatım onunla geçti, tıpkı nehir gibi kah coşkulu, kâh hüzünlü, kâh şen, kâh efkarlı, kâh acı, kâh tatlıdır. Kâh yüksek sesle söylenen bir türkü gibi, kâh alçak perdeden okunan bir şiir gibidir:

Dicle'yim ben.
Dicle'nin sesi,
Tarihin bakışı, insanlığın yüreği,
Başlangıcım ben, doğumum, varoluşum.
Cennetin nehri, Aras'ın kardeşi, Zap ve Fırat'ın,
Tevrat, İncil, Kuran,
Adem'im ben, İbrahim, Nuh.
Tufan'ım, Cudi, Herekol.
Beyaz bir güvercin, yeşil bir zeytin yaprağı,
diriliş, hayatın yeniden dirilişi.

Zaman, dün, bugün, yarın. Zaman akıyor,
gidiyor, dünden bugüne.
Gam, düş, hayal. Zamanın suretleri, dem, devirle devranın.
Yeşil, mavi, sarı. Kırmızı, kanın rengi.
Zamanın rengi, dün, bugün.

Güçlü yumuşak, hüzünlü şen, yüksek alçak.
Sesim ben, rüzgârın sesi,
Karın ve yağmurun, toprak ve yıldırımın.
Akan altın sarısı yıldızlarla yatıyorum uykuya,
Sarı güneş ışıklarıyla uyanıyorum.
Maviyim gökyüzü gibi, dingin, duygulu.
Yeşilim bahar gibi, âşık, umutlu.
Griyim ben taş gibi, gamlı, boynu bükük.
Kırmızıyım toprak gibi, kırık, yaralı.

Kederim ben; ölüm, Batan ahalisinin alnında yazılı.
Mutluluğum ben; hayat, Mezopotamya'nın toprağında doğan.
Hüzünüm ben; hasret, ocağını terk edenlerin ardına düşen.
Sevdayım ben; sevgi yıllardan, asırlardan,
insan ve medeniyetlerden artakalan.

Gemiyim ben, sal, Nuh'un, Keso'nun.
Selahattin, Ezizan, Miro. Cudi'den Ninova'ya,
Babil'e, Basra'ya doğru.
Ülke ülke, halk halk, dil dil. Dem dem.
Asker, kılıç, ok, kalkan.
At, davar, sürü.
Tütün, zeytin, ipek.
İnsan, insan, insan.
Savaş, kavga, yangın, yıkım.
Küskün, tedirgin, şaşkın, kuşkulu, yüreği kırık,
yıkık, yitik, ölü.

Dicle'yim ben, dilsizlerin dili, sessizlerin sesi.

İNSANLARIN SESİ ruhlarıdır, seslerinden ruhlarının haritasını tanıyabilir, içlerinden geçenleri keşfedebilir, duygu ve düşüncelerini okuyabilirsiniz. Ancak o kutlu Newroz gününde

bunu yapmak mümkün değildi, çünkü sesler sayısız, insanlar yığınla, hareket durmak bilmiyordu. Her yerden karmaşık sesler yükseliyordu. Her sokak, köşe ve meydanda halaylar tutulmuş, kaval, tambur sesleri duyuluyor, delikanlı ve kızlar durmadan halay çekiyordu.

Kaleye, Mir'in kasrına ulaşınca, artık ışık ve ısısıyla bayrama çoktan eşlik etmeye başlamış olan gün, öğlen vaktini gösteriyordu. İki kol demirden yapılmış ve ardına kadar açık olan Mir'in kasrının kapısı ve duvar diplerinde birçok silahlı nöbetçi ve koruma dizilmiş, gelen konukları teker teker içeri, kalenin bahçesine buyur ediyorlardı. Çok büyük bahçede sayısız ağaç, bir o kadar da çiçek vardı. Sadece Mam Sefo'nun kütüphanesini değil, Mir'in kasır ve bahçesini de ilk defa o gün görüyordum. Kırmızı taşlarla inşa edilmiş, burçlarıyla sağlam bir kale olduğunu gösteren kasrın kapısının önünden, duvarlarının yakınından daha önce çok kez geçmiş ve duvarların içinde olup bitenleri çok merak etmiştim kuşkusuz, ancak şimdi Mam Sefo'nun sayesinde kapılar bana ilk defa açılıyor, içeri giriyordum. Bahçe çizgiye benzer çakıl taşlarıyla dolu birçok küçük yolla kesiliyordu, her öbekte farklı renklerde nergis, çiğdem, menekşe ve laleler göze çarpıyordu. Kasra ulaşan büyük yolun iki yanında nöbetçiler dizilmişlerdi. Bahçede de, tıpkı şehirde olduğu gibi şenlik sürüyordu, binlerce insan, öbek öbek bahçeye kurulmuş, gözleri yılan gibi kıvrılan halay çekenlerde, kulakları bütün Kürt mirliklerinin müzik ve türkülerini Mir'in bahçesine getirmiş olan saz, tef, zurna ve erbanelerdeydi. Leziz kokusu her yeri sarmış olan tepeleme etli pilav ve bulgur dolu siniler misafirlerin önünde, iştahla kaşık sallıyorlardı. Konukların çeşitli renkte kıyafetleri, Kürt ülkesinin renklerini bahçeye taşımışlardı.

Mir'in kasrı, naçar hayatımda gördüğüm en büyük yapıydı. Kuşkusuz, benim, Mir'in, Têli ve daha birçok kişinin hayat yolunu Cizîra Botan'dan alıp Girit adasına götüren, sürgün ellerini hayatımızın alın yazısı haline getiren Osmanlı sultanlarının o

görkemli sarayını saymazsak. Kasır, divanhanesi, meclisi, misafirhanesi, kütüphanesi, dershanesi, camisi, aşhanesi, mutfağı, hamamı, hanı, av ve seyis odaları, çamaşırhanesi, fırını, sayısız kadın, çocuk ve hizmetçi odalarıyla Kürt ülkesinin en ünlü binasıydı. Söylentilere göre tam 360 odası vardı, camisi, zindanı ve nehir kenarındaki hanı hariç. Osmanlı sarayı nasıl bütün devlet işlerinin görüldüğü tek merkezse, Mir'in kasrı da Kürt mirliklerinin bütün iş ve ilişkilerinin kurulduğu öyle bir merkezdi. Kasır için çok sayıda şiir yazılmış, çok sayıda türkü, hikâye ve efsaneye konu olmuştu. Kasrın en ünlü burcu, ünlü şairlerin dizeleriyle Cizîra Botan mirliğinin sembolü haline gelmiş olan *Bırca Belek*'ti kuşkusuz. Mir'in divanhanesi olan ve bir kartala benzeyen Bırca Belek, nehir kenarında, düzgün kesilmiş siyah-beyaz taşlardan yapıldığı için adına "*Bırca Belek*" denmişti. Mir ve mirliğin her türlü işleri orada görülüyordu. Bütün konuklar, paşalar, vezirler, mirler, sefirler, âlimler, şairler, bilginler, papazlar, patrikler, hahamlar, ulaklar orada huzura kabul ediliyorlardı. Toplantılar orada yapılıyor, söz orada kesiliyor, kararlar orada alınıyor, mirliğin resmi işlerinin bittiği gecenin geç saatlerinde de, dengbêjlerin avazlarıyla şenlenen *şevbuhêrk*'ler orada kuruluyor, komedyen ve soytarılar hünerlerini orada gösteriyor, şairler hepsi birer övgü olan şiirlerini orada seslendiriyor, vakanüvisler hepsi birer methiye olan yazılarını orada okuyorlardı.

Kasrın kapısından girmeden önce, büyük kapının önünde, Mam Sefo keyifle bıyıklarını sıvazlar, Apê Xelef de hem fısır fısır Mam'a bir şeyler anlatır hem de keyifle taşaklarını karıştırırken, kafamı kaldırdım ve büyük bir dikkatle, kalenin sur ve burçlarına, geniş ve yüksek Bırca Belek'e baktım uzun uzun. Her ne kadar sihirbaz ve remildar değilsem de dün gibi aklımda, o sırada orada kör gözüm yine sızladı ve yüreğim usulca, Mir'in konağının bundan sonra benim de hayatımın yeni konağı olacağını ve buradan yeni konaklara ulaşacağımı söyledi bana.

İçeri girince, hizmetçiler değil, giydikleri *şal û şepik*'lerden, mirliğin değişik yörelerinden geldikleri belli olan kavalcılar yol gösterdiler bize. Sayıları şimdi aklımda değil, ben diyeyim elli, siz deyin yüz kavalçalar, rengârenk nakışlı örgü *şal û şepik*'ler içinde, siyah, beyaz, kırmızı, kahverengi, ince, kısa, uzun; altı, sekiz, on iki delikli kavallarını dudaklarına götürmüş, art arda dizilmiş, bütün seslerin iç içe geçtiği, Mir'e övgüler düzen ahenkli ezgileri eşliğinde, gri mermerlerle döşenmiş, geniş pencerelerle aydınlanmış divanhanenin yolunu gelen konuklara gösteriyorlardı. Şimdiye kadar anlamsız bir dırdırla Mam Sefo'yu iyice bunaltmış olan Apê Xelef, boş konuşmayı bıraktı ve bana dönerek yavaşça, kavalın ezgisi eşliğinde bir türküye başladı:

Miro, mirim benim
İnce boylum, akıl küpüm
Çevik mirim, güleryüzlüm
Hükümdarısın bu güzel günün

Her ne kadar bu türküyü daha önce Apê Xelef'ten duymadıysam da, belli ki her zaman olduğu gibi, yine içinde bulunduğumuz şartlara uygun sözler bulmuş, onları bir araya getirmiş, doğaçlama bir türkü uydurmuştu; bana kalan da onun sözlerini tekrarlamak oldu. Kaval ezgileri ve *"mir û mira"* sesleri arasında Mir'in divanhanesine ulaştık. Kapının önünde durduk. Tavanında güzelce işlenmiş siyah bir taşın içinde bir aslan kafasının resmedildiği parlak gümüşten divanhane kapısı açıktı, nehrin yüzeyine vuran güneş ışıklarının pencerelerden girişiyle apaydınlık olan divanhane ağzına kadar doluydu. Bulunduğumuz yerden yaklaşık yüz adımlık mesafedeki kapının tam karşısındaki duvarın dibinde Mir, etraftaki kalabalıktan biraz yüksekte, rengârenk bir tahta oturmuştu. Mir deyince insanın aklına bıyıklı sakallı, en az orta yaşlı veya yaşlı bir adam gelir değil mi, hiç öyle değildi; orada hayat dolu, neşeli bir genç, gri *şal û şepik*'ler

içinde, ince bıyıkları ve gülen, aydınlık yüzüyle oturuyordu. Mirimiz orada, koca koca, iriyarı adamların içinde incecik bir reyhan dalı gibi oturmuş, çok güzel, huzur içinde, mağrur mağrur konuklarına bakıyordu.

Mamo, Mirimiz çok genç, dedim hayrete düşmüş bir sesle Mam Sefo'ya.

Evet, çok genç, ancak çok bilgilidir, uyanıktır, dedi, elini başımın üstüne koydu.

Mir'in yüzü gülüyordu; oturuşu, bakışı ve ağır hareketlerinden anlaşılıyordu ki Mir, genç yaşına rağmen, komuta işlerini bilen, bilgin ve mahir biriydi. Yüzünden ve bakışlarından, yeni hayatımın da konağı olacak, yeni tarihimiz okunuyordu; birlik, ilerlemek, sermaye, barış, adalet, güçlülük, bağımsızlık ve bütün bunların sonucunda yeni çelişki ve kavgalar, özellikle de Kürt toprağında hiçbir zaman güçlü bir Mir istemeyen Osmanlı'yla yeni çelişkiler ve savaşlar. Ve Osmanlılarla çelişkilerin, her zaman olduğu gibi, bilinen sonuçları; savaş, kan, acı ve hüzün...

Bütün Osmanlı ve Kürt ileri gelenleri Mir'in divanhanesindeydiler. Apê Xelef hepsini, buruşuk ve tütünden sararmış parmağıyla biz çocuklara gösterdi teker teker; yöresel *şal û şepik*'leriyle Hakkari, Bahdinan, Baban, Bitlis ve Müks mirleri; resmi kıyafetleri içinde, burulmuş bıyıkları, keçe sakalları ve başlarında kırmızı fesleriyle Diyarbakır, Bağdat, Musul ve Van vilayetlerinin Osmanlı paşaları ile önemli zabitleri; Mam Sefo'nun kıyafetine benzer Frenk kıyafetleri giymiş birkaç Frenk sefir; siyah-beyaz dini kıyafetleri ve siyah külahlarıyla Ermeni, Süryani, Keldani, Nasturi, Yakubi cemaatlerinin önemli patrik ve papazları; kafalarında küçük siyah külahları ve uzun sakallarıyla Yahudi cemaatinden üç ruhani lider; beyaz elbiseleri ve ruhani uzun sakal ve bıyıklarıyla birkaç Yezidi şeyhi; renkli egal ve mintanlarıyla Arap şeyhleri; kınalı sakallarıyla İslam tarikatlarının şeyhleriyle, cami ve medrese imamları; buna benzer özel günler için dikilmiş

şal û şepik'leriyle Kürt aşiretlerinin ağa, bey ve ileri gelenleriyle, aslında birbirine amansız bir düşmanlık besleyen, fırsat bulurlarsa birbirini oracıkta öldürebilecek, Apê Xelef'in deyimiyle bir sürü "kalın bok", kandil ışığının etrafında pervane olmuş kelebekler gibi Mir'in etrafında öyle pervane olmuş dolanıyorlardı.

Evet Mir, orada aydınlık saçan bir kandildi, tıpkı bu gecemizi aydınlatan kandil gibi. *Şevbuhêrk*'ler kandil ışığında kurulur, tarih de kandil gibi ışık saçan adamlarla tarih olur.

İçerde şenlik var, haydi içeri girelim, bahşiş ve hediye köşesine, dedi Apê Xelef ve içeriye sokmaya çalıştı bizi.

Apê Xelef'in gösterdiği köşe, karışık renklerle parlıyordu, her çeşit altın ziynet, inci ve sedef gerdanlıklar, sedef kakmalı, kını altın kılıçlar, el yapımı, gümüş işlemeli tüfekler, paha biçilmez ipek kumaşlar, pamuklu kadifeler, Doğu ülkelerinden her çeşit ipek halı ve kilimler, orada belli bir düzen içinde, yan yana, üst üste konulmuşlardı. Belli ki gelen her konuk, gelirken kendi ülkesinin en değerli, en pahalı hediyelerinden birini Mir'e getirmişti.

Hâlâ gözlerini pırıl pırıl parlayan hediyelerden ayırmamış olan Apê Xelef onlara doğru seyirtmeden önce Mam Sefo kolundan tuttu:

Hayır Xelef, öbür tarafta daha eğlenceli bir toplantı var, sen çocukları al ve oraya git, dedi.

Mam Sefo, iki hizmetçinin refakatinde Apê Xelef'le bizi başka bir divana, dengbêj, hikâye anlatıcıları, türkücü ve kavalçalarların bulunduğu, Mir'in divanhanesinden bir hayli uzakta bulunan meclise gönderdi. Aslında misafirhane olan ve özel olarak o gün için dengbêj meclisi haline getirilmiş olan yer, büyüklükte *Bırca Belek* kadar olmasa da, ondan hiç geri kalmıyordu. Meclis kurulmuştu, farklı yörelerin ünlü ve ünsüz dengbêjleri, usta sazcıları, her çeşit sesi çıkarma yeteneğine sahip kavalçalarlar, her telinden on iki ses çıkarabilen tamburiler, farklı aletleri çalabilen müzisyenler, zurnacılar, tef ustaları, yeni yetişen çıraklarıyla birlikte hepsi minderlere kurulmuş, gecenin hazırlık-

larını yapıyorlardı. Mirlik merasiminden sonra mir ve beylerin dengbêjleri divanhanede huzura çıkıp söyleyeceklerdi. Bu tarihi günde bütün hünerlerini seçkin konuklara gösterecek, ne kadar büyük dengbêj ve hüner sahibi olduklarını ispatlayacaklardı. Daha sonra Cizre'de ve mirliğin diğer topraklarında yedi gün yedi gece sürecek olan mirlik kutlamalarını ses ve sazlarıyla başka yere taşıyacaklardı.

Çok sonra, berbat deneyimlerden ve keder, hasret, acı dolu geçen uzun yıllardan sonra anladım ki o gün kurulmuş olan ve benim için günlük eğlenceden öte bir şey olmayan meclis, bundan çok daha öte bir şey, aslında tarihin muhtelif sesleriymiş. Hayatın darbeleri bana feleğin çarkının şöyle döndüğünü öğretti; tarihin her yeni sayfası seslerle açılıyordu, bazen kılıç ve tüfek sesleri, bazen kalemşör ve dengbêj sesleri, bazen de katı balla sıvı kanı birbirine karıştıran seslerle.

Mam Sefo'nun engellemesiyle hediye ve bahşişlere yetişemediği için biraz kaçmış olan Apê Xelef'in keyfi, dengbêjleri görünce yerine geldi, bizi kapının önünde bırakarak gidip meclisin bir köşesine kuruldu. Sanatçılar öbek öbek oturmuştu, yemek ve meyve sinileri önlerindeydi, çalıp söylüyorlardı. Her biri kendi yöresinin kalıp ve makamıyla, kendi avaz ve üslubuyla, kendilerine has bir hüner gösteriyordu. Hakkarili dengbêjlerin avazı Mardin ovasının avazına karışıyor, İsa Mesih dualarına benzeyen Nasturi makamlarının üslubu Yezidi dualarıyla bütünleşiyor, Nakşibendi ve Kadiri makamları ile Ermeni, Keldani ve Yahudi makamları iç içe geçiyordu. Yüz sesle, yüz makam birbiriyle adeta savaşıyordu.

Babo yine bizi terk etti, dedi Heme, asık bir yüzle, her zaman aynı şeyi yapıyor zaten.

Apo yine tanıdık seslerin ardına düştü, dedim, bir gediği daha kapatmak için, hep seslerin ardına düşer Apo. Haydi biz de yanına gidelim.

Kimse bizi buyur etmeden, bize yer göstermeden, biz üçümüz köşeye gittik, Apê Xelef'in yanına oturduk. Kimse bizi fark etmemişti, herkes işiyle meşguldü. Yanına oturduğumuz grup, Şengal dağlarından gelmişti, Apê Xelef'in tanıdıklarıydı. Kah karşılıklı, kah hep birlikte çok kadim türküler söylüyorlardı. Türküleri daha çok övgü üzerineydi, mir ve şeyhleri, ağaları ve beyleri, din ve ibadeti, tabiatı ve dünyayı methediyorlardı. Kendilerinden geçmişçesine, her şeyden uzaklaşmış gibi, bir elleri kulaklarında, çoğu zaman gözleri kapalı, durmadan söylüyorlardı. Zaman umurlarında değildi, biraz dinleniyor, durup birer meyve yiyor, bir yudum su içiyor ve yeniden söylemeye başlıyorlardı.

Ben iki elma, üç armut ve bir portakal yedim. Üstüne oturduğum ayaklarım uyuşmaya başladı. Meclisin pencereleri açık olmasına rağmen, ağır bir sigara, pipo, ter ve kuşkusuz bizimkinin osuruk kokusu ortalığa yayılmıştı, nefesim daraldı. Sürekli şaka ve oyun peşinde koştuğum için Armê'nin adımı "Şakacı Bıro"ya çıkardığı ben, bu tür oturmaya alışkın değildim. Bir süre sonra öyle sıkıldım ki, başlangıçta kulağıma gelen bütün o birbirinden farklı, güzel ve dikkat çekici sesler gitti, hepsinin yerini bir tek ses aldı, tanıdık bir ses, methiye... Gözlerim onlarda, biraz kuru üzüm, kuru incir, biraz ceviz içi yedim ve yaklaşık bir testi dolusu su içtim. Söylüyorlardı ancak yürekten gelen bir eda yoktu sanki seslerinde, yaratıcılık, ustalık yoktu, tam tersine hiçbir çaba gerektirmeyen eski kalıpların sesiyle art arda türkü diziyorlardı.

Aradan ne kadar zaman geçti bilmiyorum, ancak güneş ışıkları meclisin içini terk edip kasrın damına çıkınca, ağzında diş olmadığı için söylediği hiçbir şey anlaşılmayan yaşlı bir dengbêj sözünü bitirdiğinde, sıkıntının verdiği güçle aniden ince ve berrak sesimi yükselttim. O kart seslerin içinde sesim bir kuş yavrusunun sesi gibi çıktı; yeni yumurtadan çıkmış, gözlerini hayata yeni açmış ve heyecanla uçmak isteyen bir kuş yavrusunun sesi

gibi. Benim sesim de methiye sesiydi, ancak diğer sesler gibi sesim ağa ve beyler, mir ve şeyhlerden söz etmiyordu, o Dicle'yi anlatıyordu:

Dicle'yim ben, sele dönüşmüş Dicle.
Ne sığ, ne geçit, ne de boğaz... her zaman coşkulu.

Çırakların kadrini bilen tecrübeli dengbêjler, yolunda giden talihim sayesinde sesimi kesmediler. Kimse müdahale etmeyince, sesimin yolu açıldı, artık keyfim yerindeydi ve onlar gibi yedi gün yedi gece söyleyebilirdim! Ancak tam o sırada hayatımı yeni bir yola koyan, kötü talihe yormam gereken bir şey oldu. Sırtım kapıya dönüktü, orada neler olup bittiğini bilmiyordum. Çok düşünmeden sözü sözün üstüne bindiriyordum, böylece hiçbir türküye benzemeyen uzun bir türkü söylüyordum. Ancak aniden benim sesimden başka bütün sesler kesildi ve meclise ağır bir sessizlik çöktü. Bunu bir dikkat ve saygı gösterisi olarak algılayarak biraz daha şahlandım ve civciv sesine benzeyen zavallı sesime biraz daha kuvvet verdim. Benden başka, mecliste bulunan herkes ayağa kalkmıştı. Mecliste bulunan, dengbêj, sazbend ve kavalların tümü susmuş, herkes ayağa kalkmış, ayakta beni dinliyor, hünerime saygılarını belirtiyorlardı demek. Ta ki Apê Xelef beni çimdikleyerek dürtünceye kadar, işte o zaman gerçeğin farkına vardım;

Sağır, kes sesini, sersem, sersem... deli!

Sesimi kesip arkama dönünce, gerçeği anladım; Mir, Mam Sefo ve birkaç koca bıyıklı, koca sakallı adam ayakta bekliyorlardı. Mecliste ne işleri vardı onların, bilmiyordum, ancak onlar oradaydı işte! Sarsıldım ve aniden ayağa fırladım. İnce belli, genç yaştaki Mir, bakışlarıyla etrafa huzur ve güven dağıtıyordu, güldü:

Söyle bakalım genç, söylediğin türkü kimin türküsüdür?

Türkü benimdir, dedim, yerin dibine geçmiş bir halde.

Sen mi yaptın türküyü?

Evet.

Ne zaman yaptın bu güzel türküyü?

Şimdi...

'Şimdi' deyince ayakta bulunan herkes gülmeye başladı.

Sözünü ettiğin Dicle kimdir, nedir?

Benim...

Sen kimsin? Kimin oğlusun? Adın ne senin?

Bıro, dedim, öteki sorunun karşılığı olsun diye de boynumu büktüm ve yerde sürünen şalvarımın paçalarına diktim gözlerimi.

Mam Sefo, Mir'in kulağına bir şeyler fısıldadıktan sonra Mir geldi, elini başımın üstüne koydu ve konuştu:

Aferin, sesin çok güzel senin, ancak terbiye edilmesi lazım, ders görmelisin.

Sonra keçe sakallı adamlara döndü ve onlara:

Bıro'yu medreseye, Medresa Sor'a gönderin. Gözüm üstünde olacak, takip edeceğim, Kekê Stephan* da ona sahip çıkacak... dedi.

MİR'İN SESİ güçlüydü, içinde sıcaklık ve coşku, mutlaklık ve ciddiyet vardı. Divanda söylediği sözler ise benim teres ömrümü, karmakarışık hayatımı Cizîra Botan topraklarına eken bir tohumdu.

O ekilen tohumun ve ömrümün yeni yolunun macerasını ve sözümün nerelere doğru yol aldığını, daha sonraki gecelerde kurulacak divanlarımızda anlatacağım size. Bu gece yoruldum artık, Dicle'nin gecesi devrilmek üzere ve şimdi feri sönmekte olan her *stêr*, aklıma benim Stêr'imi getiriyor.

Artık beni Stêr'le yalnız bırakın.

Kandili söndürün ve gidin.

---

* Kekê Stephan: Stephan Abi. (ç.n.)

ŞEVBUHÊRK II

Ay

SESİM, yani bu gece de duyacağınız Dengbêj Bıro'nun sesi, geçmiş devir ve devranlara ait rüyaların, kadim keder ve hayallerin sesidir.

Geçmiş devir ve devranlar, yani zaman, hiç kimseyi, hiçbir şeyi, hiçbir yaratığı dinlemeyen, her şeyi, herkesi, her olayı önüne katıp akan zaman... Anlar gelip geçiyor, zaman akıyor; mirler, beyler, sultanlar, padişahlar gelip geçiyor, zaman akıyor; felaketler, savaşlar, kavgalar, katliamlar, göçler gelip geçiyor, zaman akıyor; bizler, kısa bir süre için, bu çoğu zaman kanla sulanan toprakların misafiri olup sonra göçen, çoğu zaman iz bırakmadan o toprağın altına girecek olan biz basit insanlar, gelip gidiyoruz; zaman akıyor.

Tıpkı durmadan, yorulmadan akan, her zaman, gece gündüz, mevsimler boyunca, yıllar, yüzyıllar boyunca biz insanların serencamına tanıklık eden nehrimiz Dicle gibi.

Her gün hayat oyunu tekrarlanıyor, her gün hayat yeniden uyanıyor. Sabaha karşı Cudi dağının doruklarından yüzünü gösteren güneş, altın sarısı ışıkları aracılığıyla, hayatın konuları olan biz insanlara *bi sê dengan** sesleniyor; ben geliyorum, ben geliyo-

---

* Bi sê dengan: "Üç sesle..." Üç sesle seslenmek, dengbêj geleneğinde çok sık başvurulan bir deyimdir. Türkü nakaratlarında daha çok kullanılır ve özellikle türküye konu olanlar, çok önemli şeyleri, birbirine "üç sesle" iletmeye çalışırlar. İçinde ivedilik anlamını da barındırır. Türkçede, "üç koldan seslenme" deyimine yakın bir deyimdir. (ç.n.)

rum, ben geliyorum... Daha sonra, kuşluk vakti gerilmiş bir yay gibi, dağ zincirinin doruklarında, kızıl bir renkle, muazzam bir ışıkla bir gökkuşağı gibi parlayıp duruyor. Aynı zamanda hayatın da renkleri olan güneş ışınlarının rengiyle uyanıyor hayat, doğa büyük bir görkemle süsleniyor, benim gibi bazı insanlar, bir yudum su ve birkaç kuru üzümle, bazıları sizin gibi çocuk viyaklamaları ve kadınların yumuşak elleriyle yeni güne başlıyor, güneş rengiyle biçimlenmiş sayısız fistanlarından birini daha giyen Dicle nehri güneş ışınlarını kucaklıyor, kadim toprak, güneş ışınları sayesinde, binbir çeşit hayat kokularını dünyaya armağan ediyor. Güneş ışınları Cizre Köprüsü'nün kemerleri arasından sulara uzanıyor, öğleye doğru, doğa ve hayat büyük bir ışığın içinde yıkanıyor, başka bir deyişle kendini cürümlerinden ve günahlarından arındırıyor.

Böyle zamanlarda, o öğle vakti ışıklarının sonsuz olduğu duygusuna kapılır insan, ancak bin kere yazık ki durum hiç de öyle değil, her şey gibi, aydınlığın dansından sonra, güneş dağlardan, nehirlerden, vadilerden, koyaklardan, ova ve kıraç topraklardan öte yöne, gökyüzünün öte yanına çeviriyor yüzünü ve güçten kuvvetten kesiliyor. Akşamüzeri, karanlık basmadan önce, Dicle'nin batı yönünde, yüce dağlara karşı güneş ışınları artık güçsüz oldukları halde yine de kızıl bir renge bürünüyor ve usul usul yok oluyorlar. Ancak güneş dağların ardından vedalaşıp kaybolmadan önce, ağır adımlar ve utangaç bir yüzle gerdek odasına doğru yürüyen nazlı bir gelin gibi, son bir kez biz insanlara ve doğaya dönüp *bi sê dengan* sesleniyor; ben gidiyorum, ben gidiyorum, ben gidiyorum...

Güneş gidiyor, yerini yıldızlar alıyor, sayısız, sonsuz yıldız... Gökyüzü ateş parçalarının durmadan yanıp söndüğü bir deryaya dönüşüyor. Yıldızlar, gece rehberi gibi, gecelerin kraliçesi, güneşin hüzünlü aşığı, karanlığın hükümdarı aya yol açıyor; ay, sakin, ağır ve nazlı hareketlerle gelip gökyüzü katındaki paha biçilmez yerini alıyor. Güneşin aydınlığına benzemeyen başka

türlü bir aydınlık, doğaya ve hayata karşı halaya duruyor; gece atlıları gibi doğudan yükselen Samanyolu, gökyüzünü altın rengine boyayan yedi yıldız kümesinden müteşekkil Merkür, biri doğuda, öteki batıda parlayan Leyla ile Mecnun, gökyüzü boşluğunda mücevherden bir yola benzeyen Feleğin Çarkı, her zaman doğuda olan Akrep, güneş gibi doğudan yükselip batıda kaybolan Terazi, geceyarısından sonra görülen Kervankıran, sabaha karşı doğuda görülen Kutupyıldızı, hepsi bir arada, doğanın belli ahengi içinde, gündüzün tek hükümdarı güneşe nazire yaparcasına, gece birlikte kurulan halayın başını çekiyorlar. Ayın şavkı ve yıldızların dansıyla aydınlanan gecenin perdesi, doğanın ve hayatın üstüne seriliyor, gündüzün bütün yorgunluğunu, hayhuyunu alıp götürüyor, doğayı ve hayatı tatlı bir uykuya gömüyor, ta ki yeni bir seher vaktine kadar. Sabahın zindeliği her yeri sarınca da, herkesle vedalaşıp gidiyor. Ay ve yıldızlar vedalaşıp giderken, güneş de sarı ışıklarıyla yeniden Cudi'nin doruklarından görünüyor ve *bi sê dengan* yeniden dünyaya sesleniyor; ben geliyorum, ben geliyorum, ben geliyorum...

Hepimizin, kuşkusuz benim de içinde yer aldığım dünyanın düzeni, buna benzer gece ve gündüzün gelip gitmesiyle, haftalarca, aylarca, yıllarca, yüzyıllarca tekrarlanıp duruyor. Kürtler der ki, kendini tanıyıncaya kadar, ömrünü tüketti. Şimdi tükenen ömrümde, artık gece gündüzleri, ay ve yılları saymıyorum. Artık ne günlerin getirdiği kuşku, tereddüt ve acelecilik umurumda, ne de hayata ait düşler, hayaller, arzular. Güçlü bir kar kümesinin, bulunduğu kayalardan çığ olup kopması ve dipsiz vadilere doğru kayması gibi, ben de kendimi zamanın zincirlerinden ve zamanın insanın omuzlarına bindirdiği boyunduruktan kurtarmış, geçmişimin hayal ve düşlerinin bulunduğu vadiye doğru yuvarlanıyorum.

Tıpkı şimdi bizden birkaç adım ötede akan Dicle gibi, zamanın düzeninden bağımsız, onun getirdiği yüklerden kurtulmuş, zamanın bitmez telaşından, engelinden, oyunlarından uzak.

Evet Dicle gibi; dalgaları arasında dünü, geçmişin sesleriyle bugüne; bugünü, bugünün karmakarış sesleriyle yarına ulaştıran, bütün devir ve devranları, bütün renklerle, sesleri ve tatlarıyla hep birlikte, bazen altüst olmuş, bazen bir arada ve belli bir düzen içinde dalgalarıyla taşıyan ve hayatıma, hayatınıza, nehir kenarında yaşayan cümle ahalinin hayatına bir anlam veren bu kadim nehir gibi.

Artık ne sevinç, ne hüzün, ne umut, ne de hayal kırıklıklarım kalmış benim. Ne mal mülk, ne şan şöhret, ne aile çocuk, ne hesap kitap, ne para çıkar... Bundan birkaç ay öncesine kadar, naçar hayat yolunda yitirdiğim bütün hayati şeylerimden iki şey kalmıştı geriye; Stêr ve sesim... Stêr gitti, eridi ve feri söndü. Sesim de yolcudur artık. Bu kahrolası hayata beni bağlayacak hiçbir şey kalmadı şimdi. Anı, hayal ve düşlere düşman, kıyıcı zamana rağmen, şimdi elimde sadece düşlerim ve hayallerim, onların durmaz akışı kaldı. Bugün sadece tek hedefim var benim; geçmiş zamanların ses, hayal ve düşlerin derin vadisine uzanabilmek, bütün onları bugüne ulaştırabilmek, belki de dağınık, paramparça halde onları size; yeni dönemlerin, yeni kuşakların seslerine ait sesler haline getirmek. Şimdi sadece bunun için biraz daha yaşamak istiyorum, gündelik hayatın hiçbir gayesi için değil, insani hasletler olan kıskançlık, kötülük ve insanın içine attığı kin ve nefret için değil, ancak sözün, anlatının ve duyuşun aşk ve sevgisiyle, geçmiş hayal ve düşlerin duyulan sesleriyle, gelecek günlerin neler getireceğini tahmin ederek, geçmiş ve gelecek günlerin iyi kötü çizgileriyle, kimi yerlerin detaylarıyla birkaç gün, birkaç hafta daha yaşamak istiyorum, her şeyi duyan, gören ve has sesiyle bunları anlatan Dicle nehri gibi, bazen kızgın, berrak güneş ışıklarıyla şavkıyan, bazen sis ve duman içinde gizlenmiş görülmeyen, bazen tavuskuşunun renkleri gibi göz alıcı olan, bazen de Tevrat'taki meseller gibi yoğun bir hüzün, acı ve keder içindeki toprak gibi.

Neredeyse her gece, çakal ve baykuşlar da sustuktan sonra, sanki bazı sesler bana sesleniyormuş gibi aniden uyanıyorum uykumdan. Her yer karanlıktır hala, yıldızlar batmamış, güneş ışıkları hâlâ hayata seslenmemiş, seher vaktine daha çok var. Bir süre yatakta oturur, bir yudum su içer ve birkaç kuru üzüm tanesi atarım ağzıma. Nehrin sesinden başka hiçbir ses duyulmaz bu vakitte. Kendime gelir, yataktan çıkar, ayağa kalkar, etrafa bakmak için pencereye doğru yürürüm. Sesleri arıyorum aslında ben, rüyalarıma gelip beni uykumdan eden sesleri, acaba neredeler onlar? Nehrin içinde mi? Onunla birlikte mi yoksa? Yoksa aradığım, bizzat nehrin kendi sesi mi? Nehir orada, benden yaklaşık yüz adım uzaklıkta, yüzeyinde yıldız ışıkları yanıp sönerek nazlı nazlı akar durur. Her daim kaderimin merkezi olmuş olan nehrin sesine iyice kulak kesilince, o zaman anlarım ki beni uyandıran sesler etrafımda değil, beynimin içindeymiş. Ses, söz, kelam, türkü, anı, destan, rivayet, hadis, deyiş, dua, hikâye, beyit, dize, hepsi, bir yol bulup, benden kurtulup doğanın aydınlığına çıkabilsinler diye, hep birlikte beynimde yankılanıyor. Nasıl ki kardelen çiçeği toprağın karnını ve karın kalınlığını yırtıp dondurucu kış günlerinde başkaldırıyorsa, beynimdeki sesler de öyle başkaldırmak istiyor. Sesler, sesleniyor bana; o seslere uzanabilmeliyim, gam ve keder vadisinin derinliklerinden çıkarmalı, bir araya getirmeli ve onlardan yeni bir söz, yeni bir anlatı yaratmalıyım. İçinde hem benim, hem sizin doğrularınız olan, hem düş, hem de hayallerimizi barındıran yeni bir söz, yeni bir anlatı.

Hayal ve düşler, dörtnala kalkmış rahvan atlara benzerler, koşmaya başladılar mı onları durdurmak zordur. Üzengiyi kendisine dokundurtmayan soylu atlar gibi, hayal ve düşlerin atı da öyle, hiçbir zorlama olmadan, kendi yolunu kendisi açar, karışık, iyi-kötü, çirkin-güzel, kısa-uzun, tatlı-ekşi, güçlü-zayıf sözler eşliğinde koşar durur. Doğrudur, güzel söz yüreklere bahar getirir, ancak her baharın da bir kışı vardır, her bahar kıştan

sonra gelir. Onun için hayal ve düş atı, bazen sözleriyle yürekleri kahkahaya boğar, bazen aynı yürekleri hüzünle dağlar, bazen o sözler tadına doyulmaz bal, bazen öldürücü zehir olur, bazen güneş ışıkları gibi umut ve sevgiyi uyandırır, bazen de kayan yıldızlar gibi coşkuyu ve heyecanı söndürür. Hayal ve düş atı yorulmaz, gözünü budaktan sakınmaz, her zaman *bi sê dengan*, atik binicisine seslenir.

Gören gözüm nehrin altın sarısı sularında, yüreğim ve beynim, hafızamın derinliklerinde gizli ses, hayal ve düşler vadisinin peşinde, güneşin ilk ışıklarına selama duruyor ve vadinin derinliklerine salıyorum kendimi, geçmiş ses, düş ve hayallerin içine giriyorum. Orada bazen bir başımayım, bazen de onlarca, yüzlerce, binlerce sesle birlikteyim; bazen doğrulara, bazen de yalanlara rastlıyorum; bazen hayatımın seslerine rastlıyorum, bazen de hayatıma ortak olanlara; bazen önümde seslerle dolu bir mağara beliriyor, bazen de inilti ve feryatlardan meydana gelmiş sonsuz bir deniz... Ta ki rahvan atım koşmaktan yoruluncaya kadar, ta ki ortalık aydınlanana ve hafızamın derinliklerindeki sesler gün ışığıyla karşılaşıncaya kadar.

Buyrun, bu da ses, hayal ve düşlerle ilgili hikâyem...

Siz istediniz, ben de anlatacağım. Hadi tasıma su doldurun, tütün tabakasını, çakmak ve kül tablasını getirin, baş ucuma koyun, yüreğinizin kapılarını açın ve Dicle sabahlarında biçimlenmiş olan seslere kulak verin.

MEDRESA SOR'UN SESİ karmakarışık seslerden meydana gelmişti: ilim, irfan sahibi bilginlerin, bilgi yoluna baş koymuş fakihlerin, henüz ilim ve irfandan bir şey anlamamış olan acemi talebelerin, Medrese'nin her yerini günde beş vakit ezan sesine boğan müezzinlerin, camide saf saf dizilmiş ahaliye namaz kıldıran imamın, Medrese'nin hücrelerinden çıkmayan, her zaman büyük yaratıcıya dua edip durmadan ders ezberleyen talebelerin, her zaman akan Medrese'nin içindeki çeşme-

nin, sayısız odalardan yükselen ayetlerin, hadislerin ve Melayê Cizîrî'nin mezarı üstünde okunup Medrese'ye doğru üflenen fatiha seslerinden...

Bizim zamanımızda Medresa Sor, bütün Yukarı Mezopotamya'nın en önemli ilim irfan merkezlerinden biriydi. Kürt medreseleri meşhurdur, Mir Hesenê Weli medresesi olan Müks medreseleri, Westan, Xeyda medreseleri, Çölemerik medresesi, Beyazıt, Silvan, Diyarbakır, Çepexçur, Siirt, Muş, Bitlis, Norşin ve daha birçok yörenin medreseleri hem çok ünlü medreselerdir, hem de hepsi ilim irfan yuvalarıdır. Ancak bütün bu medreselerin içinde en ünlüsü, en önemlisi, Cizîra Botan mirlerinin yaptırdığı, tarih boyunca bütün bakımını üstlendikleri Medresa Sor'dur. Cizre'de, Mir Evdal Medresesi ve Süleymaniye Medresesi gibi birkaç ünlü medrese daha vardır. Ancak kırmızı kiremitlerle inşa edilmiş Medresa Sor, bütün Kürt ülkesine namı yürümüş türbeleriyle, bütün Doğu'da adları bilinen seçkin âlim ve hocalarıyla, gece gündüz, yılın on iki ayı devam eden terbiyesiyle, yüzyıllardan beri hiç aksamayan eğitimiyle, her zaman şenlik dolu avlusuyla, farklı bir mimari tarzı gösteren sütun, kemer ve kubbeleriyle, bütün İslam alemine ünü yayılmış olan büyük kütüphanesiyle, duvarlara oyulmuş olan rahle, raf ve küçük hücreleriyle, Roma'dan başlayıp Çin'e uzanan tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan, nakışlarıyla meşhur camisiyle, muskayla, duvarlarına kazınmış olan önemli adamların seçme hadis ve sözleriyle, seher vakti ve akşamüzerleri kızıl bir şavkla parlayan kırmızı duvarlarıyla, mir sülalesi ve Melayê Cizîrî'nin bütün bölgede bilinen mezarlarıyla, dershanelerin içine altın sarısı güneş ışığını sokan geniş pencereleriyle, her gece âlim ve bilginlerle dolan, sohbet meclisleri kurulan ve birçok odası bulunan misafirhanesiyle, her zaman sessiz ve serin olan dinlenme ve yatak odalarıyla önemli bir duraktı.

Bir medreseden çok bir kaleye benzeyen *Medresa Sor*, Cizre kalesinden ve Mir'in kasrından çok uzak değildi. Nehirden bi-

raz uzakta, *Bırca Belek*, Mir'in kasrı ve Süleymaniye Camisi'yle Nuh'un türbesi ve camisine yakındı. Her zaman kalabalık misafir, yolcu, şeyh, imam, âlim ve dengbêjlerle ağzına kadar dolu olan Medrese kentin içindeydi. Her zaman içinde yaklaşık yüz, yüz yirmi talebe, on beş, yirmi fakih ve yaklaşık yüz eğitmen vardı. Hepsi orada yaşıyorlardı, orada yiyor içiyor, yatıp kalkıyor, okuyup ruhlarını terbiye ediyorlardı. *Medresa Sor* sadece önemli bir ilim irfan yuvası değil, aynı zamanda Müslüman cemaatin sıcacık eviydi de. Yemeği, suyu eksilmeyen medresenin misafirhanesi her zaman doluydu. Ve Medrese'nin bütün masrafını mirlik kurumu karşılıyordu.

Neredeyse klasik Kürt edebiyatının bütün önemli isimleri bu medreseden yetişmişti. *Divan*'ıyla meşhur olan Melayê Cizîrî burada okumuş, bu medresede hocalık yapmış, burada vefat etmiş, burada gömülmüştü. Melayê Cizîrî'ye öğrencilik yapmış olan, şiirleri ve divanıyla tanınan, esasında bir halk dengbêji olan Feqîyê Teyran burada okumuştu. Yaygın bir söylentiye göre, *Memê Alan Destanı*'nı manzum bir esere dönüştürüp ondan *Mem û Zin* adında bir şaheser yaratan, kitapları, özellikle *Nubara Biçukan** adlı eseri biz çocuklara ders kitabı olarak okutulan şair Ehmedê Xanî burada okumuştu. Ve ölümsüz eserler meydana getirmiş olan daha birçok ünlü şahsiyet...

Evet, Mir'in okumamı istediği ve içinde yüreğimi, ruhumu ve beynimi terbiye edeceğim yer, bunlara benzer, sabır, metanet ve maneviyat seslerinin mekânıydı. Bir altın taç olan, ancak herkesin başında bulunmayan akıl, Medresa Sor'da kitap sayfalarının arasında gizlenmiş beni bekliyordu.

Dün gibi hatırlıyorum, o sıcak ve aydınlık sonbahar günü Apê Xelef beni Mam Sefo'ya ve Mam Sefo da beni medreseye götürüp, büyük ceviz kapıdan içeri girip, bilgi ve terbiye dünyasına ilk adımımı atar atmaz, henüz beni Medrese hocasına teslim

---

* Nubara Biçukan: Çocukların Yenibaharı. (ç.n.)

etmeden önce, o asık yüzlü hocanın yanında, avluda, yüzünde bir tebessümle, her zaman olduğu gibi bıyıkları burulmuş, üzerinde temiz, renkli *şal û şepik*'leriyle anlamlı anlamlı yüzüme bakarak, her iki eliyle hafif eğrilmiş külahımı düzeltti, sağ elini başımın üstüne koydu ve kelimesi kelimesine aynen şunları söyledi bana; Bıro, dinle beni, şimdi söyleyeceklerimi küpe yap, tak kulaklarına... Mir'in isteği üzerine, bugünden itibaren hayatın yeni bir mecraya giriyor, kutlu bir mecra, sen sen ol, ölünceye kadar şu öğüdü unutma; bilgi aşağıda duranı yüceltir, bilgisizlik yukarıda duranı aşağı indirir.

Kuşkusuz ben, çocukluk heyecanı ve aptal kafamla, Mam Sefo'nun öğüdünü kısa bir süre içinde, o Medrese'yi terk edip gittikten hemen sonra unuttum, ancak o öğüt daha sonraları kitapların sararmış sayfaları arasında, hayatımın zikzaklı yollarında hep karşıma çıktı, kitaplar ve hayat o öğüdü hep bana hatırlattı ve günün birinde şu kulağımdaki küpe gibi hayatımın, ruhumun ve fikrimin bir parçası haline geldi.

RUHUMU VE BİLİNCİMİ TERBİYE ETMENİN SESİ, doğrusunu söyleyecek olursam, Medresa Sor'da okumaya başlamadan önce içime düştü. Kuşkusuz yönümü Medresa Sor'a çeviren Apê Xelef'in sesi, sevgisi ve ilgisinin yardımıyla.

Her ne kadar okumaya başlamamı Mir istediyse de, Medresa Sor'a gitmeye pek o kadar can atmıyordum. Halk arasında Medrese'den ne kadar övgü ile söz ediliyorsa, o kadar korkuyla da söz ediliyordu. Hocaları sert ve zalim oluşları ile, talebeleri asık yüzleri ve mağrurluklarıyla, hücreleri de karanlık ve yalnızlıklarıyla ünlüydü. Derslerine iyi çalışsınlar, öğretilenlerin tümünü iyi ezberlesinler ve bütün kitapları hatmetsinler diye, talebelerin Medrese'de öğrendikleri ilk şeyin sopa ve dayak olduğunu herkes biliyordu. Zaten Medrese de dışarıdan, yüksek duvarları ve kırmızı kiremitleriyle kalenin zindanından da beter bir zindanı andırıyordu.

O kutlu Newroz ve Mir'in tahta çıkış gününden sonra bir gün, sabah erkenden uyanıp, hemen Heme'nin osuruklarıyla leş kokusuna çevirdiği odadan çıkıp, ahırda topal bir koyunu sağan Apê Xelef'in yanına gittim. Dudaklarında, sözleri klasik bir Yahudi ve Ermeni ilahisine benzeyen kadim bir türkü vardı. Bazen yalnız kalınca, başka bir dünyaya gitmiş gibi, hiç kimsenin sözlerini ve makamlarını duymadığı ve hiç kimsenin anlamadığı, bambaşka bir dünyadan gelmiş izlenimini veren türküler söylerdi. Yoğun bir gübre kokusuyla dolu, insanı tedirgin eden karanlık ve sessiz ahırda ben de sessizce yanına çömeldim, süt bakracını biraz daha koyunun memesine yaklaştırdım ve şimdiye kadar duyduğum hiçbir makama benzemeyen türküsüne kulak kesildim:

Âşıkla maşuk ellerinde anahtar
Bir dilekte bulunduk onlardan
Onlar da yüce yaratandan dilemişlerdi...

Türküsünü bitirip bakracı yarısına kadar sütle doldurduktan sonra, hiç konuşmadan dışarı çıktık ahırdan. Ahırın bir kapısı doğrudan evin içine açılıyordu, ancak Apê Xelef bu kez dışarı açılan kapıyı kullandı. Dışarda anlatılmaz bir aydınlık vardı, gökyüzü berrak, nehrin suyu berrak, etraf dingindi. Bir süre etrafımıza baktıktan sonra, Dicle'nin üstünden yansıyan sabahın ilk ışıklarının aydınlattığı eve girdik. İçerde pencerenin önüne, yünden renkli minderlerin üstüne karşılıklı oturduk. Güneşin vurduğu yüzümüz aydınlık, gözlerimiz uyku mahmuru, bir süre sessiz, birbirimize bakıp durduk. Apê Xelef yine bir türküyle meşgul, tasına süt doldurdu, içine kuru ekmek doğradı, tahta kaşığıyla iştahla yemeye başladı ve sordu:

Sen de istemiyor musun genç?

Hayır, dedim ve yüzümü çevirdim ondan, gökkuşağının rengiyle parlayan nehre baktım pencereden.

Ne oldu, derdin ne senin? diye sordu. Bir şey düşündüğümü sezinlemiş gibi konuştu benimle.

Apo, bir şey söylemek istiyorum, ancak kızma bana, dedim çok alçak bir sesle.

Hayır oğlum söyle, kızmam, niye kızayım ki?

Apê Xelef, ben Medrese'ye gitmek istemiyorum, dedim ona bakmadan. Hoca veya bilgin olmak istemiyorum, senin gibi dengbêj olmak istiyorum, çoban olmak istiyorum. O zamana kadar oldukça ciddi olan Apê Xelef, sözlerim üzerine bir süre güldü ve sonra ahırda söylemeye başladığı türküyü baştan söylemeye başladı:

Gençler ve melekler methiyeye durmuş
Ve özellikle kubbelerin içine
Seher vaktinde aydınlık vurmuş...

Botan Miri'nin çobanının kırışmış yüzüne baktım, sakal ve bıyıkları kırlaşmıştı, alnı naçar bir ömrün çizgileriyle dolmuş, ağzında hemen hemen hiç diş kalmamış, dudakları üst üste binmişti. Boynundaki mor damarlar dışarı fırlayacakmış gibi görünüyordu. Ancak gözleri, sabah coşkusu, türkünün heyecanı ve hayatın güzelliğiyle, küçük bir çocuğun gözleri gibi oynuyordu. Hayır, diye düşündüm, Apê Xelef işe yaramaz bir çoban değil, tam tersine sürekli akan zamanın olgunlaştırdığı usta bir çoban, işinin ehli ve seslerin ustası bir adamdır. Kuşkusuz bilgisi ve ustalığı, yılların çabası ve topyekun bir ömürden meydana gelmişti. Talebelikten, cahillikten, bilgisizlikten, hata ve eksikliklerinden sonra gelmişti ustalık, boş işler, günlük küçük meşguliyetler, kalıcı olmayan ilişkiler, afra tafralar, harcanmış zamanlar hepsi geride kalmış, Apê Xelef'in hayatından kendisine bir tek çobanlığı, kavalı, türküleri, sesi ve anlatıları kalmıştı. Artık *bêrîvan*'lar da onu yalnız bıraktığına göre, hayatındaki tek güzel şey de kaybolmuştu demek; şimdi onun hayatını güzelleştiren şeyler, usta ellerine bir kuzunun doğup

ilk defa toprağa ayak basması, bir düğün veya taziye vesilesiyle sözlerini bir araya getirip yaptığı bir türkü, artık unutulmuş eski bir türkünün yeniden onun dilinde vücut bulup yeni kuşaklara aktarılması, haytın yeniden doğuşunun tanığı ve hayvanların besini olan otların baharda yeryüzüne çıkması, içinde insan sıcaklığını barındıran bir söz ve dinleyenlerin dinlemekten bıkmadıkları bir anlatı... Bunlardan başka ne dünyanın malı mülkü, ne şanı ve şöhreti, ne de bitmez tükenmez dertleri Apê Xelef'in umurundaydı. Kara bir koyunun dolu dolu memelerinden sağılmış bir bakraç taze süt, komşu kadınların ellerinde tandırda pişen bir taze ekmek, kadim türkülerden yadigâr kalmış eski bir kaval, onun sözlerine ihtiyaç duyulan bir şenlik, onun gibi yüreğinin kapısını mesel ve destanlara açmak isteyen meraklı bir dinleyici, Dicle toprağı, seher vakti, sert bir yağmur, yeni tomurcuk açmış bir menekşe, bir *bêrîvan*'ın sıcacık aşkı ve yüreği, ruhun kapısını ardına kadar aralamayı beceren yumuşacık bir söz; onun hayatının parçaları bunların tümüydü. Apê Xelef'in hayatı bunlardan meydana gelmişti.

Günden güne eksilen dişlerini, günden güne ağrısı artan topal ayağını ve her gün belini biraz daha büken kamburunu saymazsak, hiç yaşlanmayan, hiç değişmeyen Apê Xelef, zaman zaman bazı öğütler veriyordu bana; öğrenmenin ve bilginin binbir yolu vardır, eğer bilgi yoluna girmek istiyorsan, rehberin rahatlık, berraklık ve sadelik olmalıdır. İşin ne olursa olsun, basit, berrak ve sade olmalıdır, eğer kimse senin işinden, söylediklerinden bir şey anlamıyorsa, bil ki o zaman sen işinin ehli değilsin; ustalık karmakarışık olandan berraklık ve sadeliği, zor olandan da rahatlığı yaratmaktır; berraklık, sadelik ve basitlik zahmet dağlarının ardındadır, sisin pusun içinde bulunan dağların doruklarına tırmanıp o sis ve dumanla baş etmeyi becerebiliyorsan, oradan da sis ve dumanı geride bırakıp, o doruklardan aşağı inebiliyorsan, bil ki sen ustasın. Bugün gülmeme, oynamama, türkü söylememe, kaval çalmama, car car konuşmama

bakıp hayatımda hiçbir zorlukla, acıyla, çirkinlikle karşılaşmadığımı düşünme sakın, tam tersine bütün hayatım çaresizlikler, zorluklar ve çirkinlikler içinde geçti. Çok ölüm ve cinayet, katil ve katliam, esirlik ve çaresizlik gördüm, üstelik hepsini yaşadım da. Ancak her durumda berraklığa, sadeliğe ve basitliğe ulaşmaya çalıştım, onun için korkuya, kuşkuya, şüpheye, tembelliğe, serseriliğe, kıskançlığa, kibire, hileye, yalan ve dolana yüz çevirdim. Her zaman becerebileceğim işlere meyil ettim, geçinebileceğim insanlarla arkadaşlık kurdum, içinden berraklık ve hoşluklar keşfedebileceğim sözlere kulak kesildim. Sen sen ol, şu anlattıklarımı hiçbir zaman unutma, sözlerimi bir yüzük yap ve tak parmağına.

İşte o bilginin yolunu önüme açan, ruhumu ve beynimi terbiye eden, Apê Xelef'in yüzüğüyle Mam Sefo'nun küpeleri.

O seher vakti, yeni sürülmüş bir tarlaya benzeyen Apê Xelef'in yüzüne baktım ve hayatı boyunca edindiği ders ve tecrübeleri düşündüm.

Ne kara kara düşünüyorsun bakalım? dedi ve beni daldığım hayal dünyasından alıp yanına getirdi.

Apo, o zindana benzeyen medresede niye on iki, on beş yılımı geçireyim ki? Neden ben de senin gibi ova ve yaylalarda kaval çalıp türkü söylemeyeyim ki?

Bir süre, büyük bir dikkatle bana baktı, içinde biraz daha süt kalmış tasını kafasına dikti, sütü lıkır lıkır içti ve ondan hiç beklemediğim bir soru sordu bana;

Biraz önce söylediğim türkü neyin türküsüydü Bıro?

Türküydü işte, dedim, anlamsız olduğunu bildiğim halde bir cevap vermek için, çoban türküsüydü.

Hayır, dedi büyük bir ciddiyetle, hayır oğlum, çoban türküleri koyunları, kuzuları, keçileri, tekeleri, oğlakları, koçları, kısacası sürüyü anlatır, demin benim söylediğim türkü aslında bir türkü değildi. O bir duaydı, insanların duası, ışığın duası, sabah duası, biz Yezidilerin bir duasıydı.

Söylediklerinden sonra bir sessizlik çöktü ortalığa, doğa yeni uyanıyordu, her yer gereğinden fazla sakindi. Ne kara örüklü Gulîzer uyanmıştı, ne de osurgan Heme. Uzaklardan sisin ve dumanın içinde görülen ebedi dağ zinciri, Apê Xelef'in dilinden düşmeyen kadim bir efsaneyi hatırlatıyordu insana. Dicle hafifçe dalgalanarak, aşağı doğru nazlı nazlı akıyordu. Dışarda da hayat başlamıştı, nehrin ardı sıra, dağla nehir arasında, eşek, at ve develerden meydana gelmiş büyük bir kervan kentten çıkmış, Musul ve Basra kentlerine doğru gidiyordu. Birkaç tembel köpek nehir boyunca koşup oynuyordu. Bir grup kaz, ördek, tavuk ve horoz, Apê Xelef gibi aksak aksak nehrin kenarlarında dolaşıyordu. Arkasında yavrusu olan bir kısrağa binmiş bir binici, dağlara doğru gidiyordu. Bir turna sürüsü berrak gökyüzünde, atların gittiği yöne doğru uçuyordu.

Ne olursa olsun neşesinden bir şey kaybetmeyen Apê Xelef'i, hiç bu kadar ciddi ve sessiz görmemiştim.

Bıro, diyerek yeniden konuşmaya başladı; unutma Bıro, senin adın İbrahim Peygamber'den gelir. Kutlu bir addır seninki, hem bütün dinlerin peygamberinin adıdır, hem de kardeş anlamına gelir, temel bir addır. Adın kardeşliğin temelidir. Bütün dinler kardeştir, alemin Tanrısı, bizim deyişimizle *"Yezdanê dilovanê dilovan"** tektir, bütün dinler ondan gelir. Yezidi olsun, Müslüman olsun, Hıristiyan olsun, Yahudi olsun... Adın hepsinin timsalidir. Ancak sen bir şeyi hiçbir zaman unutmamalısın; bizler, sen de dahil olmak üzere Yezidiyiz. Her ne kadar evimizde Kuran bulunsa da, Heme'nin adı Muhammed'den, Allah'ın Resulü'nden gelse de, biz Yezidiyiz, bütün dinlerin sahibi olan din, bütün dillerin dili, bütün kitapların kitabı... Atalarımız şöyle der, *"Yezdanê dilovan"* bizim tatlı dilimizle konuşmuş, onun için kutsal kitabımız olan *"Mishefa Reş"*** Kürtçe inmiş. Ancak unutma Yezdan tektir, şefkat tektir, rahmet, vicdan, merhamet, nur,

* Yezdanê dilovanê dilovan: Şefkatlilerin şefkatli yaratıcısı. (ç.n.)

** Mishefa Reş: Kara Kitap. (ç.n.)

sıcaklık, güzellik tektir; geceler kara, gökyüzü kapalı, anlar farklı farklı olabilir, ancak yeni, taze, berrak ve sade sabahlar her yerde aynıdır, yollar birden çok olabilir, ancak bilginin, ruhun ve yüreğin kapısı tektir. Sen medreseye git, göreceksin ki Medrese senin ruhunun, bilincinin ve yüreğinin önüne yepyeni bir yol açacak.

YAZILI ANLATININ SESİ İLE SÖZLÜ ANLATININ SESİ birbirinden çok farklıdır. Cansız, sarı, beyaz sayfalara yayılan yazılı anlatının sesinde söz var, ses yok; sadece insanın belleğinde olan sözlü anlatının sesinde ise ses var, söz yok. İnsan, kendi isteğine göre yazılı anlatıya bir ses bulur, ancak sözlü anlatı önce sestir, bu anlatıda ses, insan ağzından çıktıktan sonra söze dönüşür. Yazılı anlatı hazırdır ve önünüzdedir, onu okur, alışır, öğrenir ve hafızanıza kaydedersiniz. Sözlü anlatı ise yoktur, onu siz hafızanızdan çıkarır, yaratır, hayat verir, ağzınızdan çıkan sesinizin yardımıyla, özgün bir makamla onu karşınızdakilere aktarırsınız, tıpkı şu anda benim yaptığım gibi. Bu iki tür anlatıda, ses hariç her şey birbirinin tersidir. Onları sadece ses birbirine yaklaştırır. Çünkü insan hayatında her şey sese bağlıdır; çığlığa benzer bir sesle dünyaya gelirsiniz, inlemeye benzer bir sesle de dünyadan göçersiniz, bu başlangıç ve bitiş sesleri arasında, hayatınız boyunca konuşur ve ilişki kurarsınız, gidip gelirsiniz, yiyip içersiniz, insanları tanır, onlarla yaşarsınız, hayattan yeni ders ve deneyimler öğrenip başka insanlara aktarırsınız, öğrenir ve öğretirsiniz, gülüp ağlarsınız, bağırıp çağırırsınız, koruyup kollarsınız... ve her şeyi seslerin yardımıyla yaparsınız. İnsan seslerde ustalaştı mı, ondan sonra o sesleri çok kolay bir şekilde anlatıya dönüştürebilir, artık yazılı anlatı mı olur bu, yoksa sözlü anlatı mı, fark etmez.

Mam Sefo beni Medresa Sor'a götürüp, ben orada okumaya başlayınca, hayatımda ilk defa orada yazıya geçmiş sözle karşılaştım. Kitapların ve defterlerin sayfaları açıldı önüme, Mam Sefo'nun kütüphanesinde bulunan kitapların harflerinden farklı

olan Muhammedi harfler önümde dansa durdular ve ben canlı olmayan o harflerden canlı bir hayatın sesini yarattım.

Ders ve dershane, kitap ve okuma günleri başlamıştı benim için. Pencerenin korkuluklarını aşıp içeri giren güneş ışıklarıyla her zaman aydınlık olan küçük bir dershanede, her biri Cizîra Botan'ın farklı bir yöresinden gelmiş olan önemli ailelerden yedi çocukla birlikte, elbiselerim yeni, saçlarım Apê Xelef'in kör koyun kırpma makasıyla kesilmiş, sağ kulağımda Mam Sefo'nun Mir'in bir hediyesi olarak bana verdiği altın küpe, her zaman tertemiz olan Medrese'nin geniş avlusuna bakan kemerli bir pencerenin önünde, önümde benden önceki talebelerin çakılarla kendi isimlerini kazımaya çalıştıkları bir rahle, sağ gözüm kah bana ders veren hocalarımda, kah avluda açan rengârenk çiçeklerde, güllerde veya avludaki çeşmede, karmakarışık beynimin içinde yüzlerce, binlerce sesle derslere başladım. Önce binlerce uğraş ve zorlukla, kavgayla ve didişmeyle, zalim hocam Abdülsettar'ın nar ağacından sopasının zoruyla Arapça alfabeyi söktüm. Sopasını görür görmez Abdülsettar olan adını hemen *Ya Star*'a* çevirdiğim hocam, güzel elyazısıyla, beyaz bir kâğıt üzerine Muhammedi harfleri teker teker yazdı ve onları an an, gün gün, haftalar boyunca asık bir yüz ve tükenmez bir sabırla bana öğretti, elif, be, te, se, cim, he, ğe, dal ve diğerlerini... Boncuğa benzeyen harfler kâğıt üzerindeydiler, ancak *Ya Star*'ın değdiği yerde iz bırakan sopasının zoruyla ve kendi çabamla yavaş yavaş sese dönüşüyorlardı. Harflerden sonra kelimeler geldi, kitapların arasında sessizce, ruhsuz duran, onlara ses vermemi, onlara ruh vermemi bekleyen yazılı kelimeler.

Derslerde bize okutulan kitapların büyük çoğunluğu Arapçaydı, bazıları ise Kürtçeydi. Dersler çok, kitaplar bol, okuma ve ezber sonsuz, sopa darbeleri amansızdı. Derslere göre bir muallim gidiyor, öteki geliyordu; sözler, kitaplar, ses ve şiveler değişiyordu ancak hocaların sertliği, kalfaların kibiri, okutmanların

* Ya Star: Aman, aman. (ç.n.)

vicdansızlığı ve sopaların acısı hiç değişmiyordu. Yün sakallı, patlak gözlü, ağzı salyalı ve uzun dilli bir hocamız vardı, adı Sebhetullah'tı. Derhal onun da adını *Neuzubillah*'a* çevirdiğim Sebhetullah, sadece uzun diliyle değil, uzun sopasıyla da meşhurdu. Kendini Mir'den de daha büyük bir mir olarak gören *Neuzubillah*'ın birkaç metreyi bulan uzun bir sopası vardı, dershanenin her köşesine yetişiyordu. *Neuzubillah*'ın sopası ne zaman vücudunuzun bir yerinden kıvılcım çıkaracak hiç bilemezdiniz. Ne zaman dershanede *Neuzubillah*'ı görsem, yüksek sesle dersimi ezberlemeye çalışırdım; Allah birdir, ondan başka Allah yoktur, ölümsüzdür, ebedidir. Birçok tefsir, mevlüt ve ders kitabı vardı. Ancak ilk yıllarda, en çok Ehmedê Xanî'nin *"Nubar"*ını seviyor, sürekli onu okuyordum. *"Nubar"*, Ehmedê Xanî'nin medreseye giden Kürt çocuklarının Arapça kelimeleri öğrenmeleri için yazdığı küçük bir sözlüktü. Gecenin karanlığında ve gündüzün ışığında sürekli okuyup ezberlediğim ilk kitaptı *"Nubar"*. Belli ki Ehmedê Xanî, kendi döneminde Medresa Sor ve uzun yıllardan beri medresenin bir parçası haline gelmiş olan kahrolası sopalarının ahvalini çok iyi biliyordu, onun için kitabı biz çocuklar için yazmış ve kitabının girişinde şunları söylemişti:

Bir araya getirdi Ehmedê Xanî
Adına "Nûbihara Biçûkan" dedi
Mal mülk sahipleri için değil
Kürt çocukları için

İçinden geçip yüreğin ve aklın terbiye kaynağına ulaştığım bilgi kapısı, söylemek zorundayım, aynı anda yüreğimi ve aklımı, sözlü anlatıyla yazılı anlatı arasında parçaladı. Sadece bu değil, yazılı anlatının dünyasında da parçalandım. Medresede, çoğunluğu Arapça yazılmış olan, Arap dilinin kurallarından ve sürekli İslam dininden söz eden kitaplar vardı. Ancak Medrese

* Neuzubillah: Dinsiz, imansız, amansız. (ç.n.)

duvarlarını ardımda bırakıp ayağımı dış dünyaya attığım anda yeni kurallar çıkıyordu karşıma, sözlü anlatının temelleri üzerine biçimlenmiş olan dengbêjlerin, sade bir hayat ve sade bir anlatıyla biçimlenmiş olan köylülerin ve çobanların, okumaktan çok anlatarak hayatlarına anlam katan Cizre ahalisinin kurallarını... Ve en önemlisi, hayatımdaki bütün kurallardan farklı olan Mam Sefo'nun evindeki kurallar.

Artık medresede yiyip içiyor, orada yatıp kalkıyordum; ancak ne zaman istesem derslerden sonra akşamüzeri veya tatil günü olan cuma günü, ben yetim Bıro, muallimlerimin gözünde biraz zırdeli olan Kör Bıro dışarı çıkıyor, eve; veya tıpkı eskiden olduğu gibi Heme ve Gulîzer'le birlikte veya yalnız başıma nehir kenarından, çınar, söğüt, meşe ağaçlarının gölgelerinin altından geçerek Mam Sefo'nun evine gidiyor, orada dışarıdan bakınca hiç belli olmayan İsa Mesih'in dininin yazılı kurallarından meydana gelmiş Ermeni evinin kurallarının içine dalıyordum.

Evin avlusu, mutfağı veya alt katındaki odalarında, Medrese'den gelen ben, çoğunlukla kiliseden gelen Mıgo, hiçbir zaman annesinin yanından ayrılmadığı için üst kattan gelen Armê, Apê Xelef'in yanında koyun otlatmaktan gelen Heme ve hemen hemen her zaman Mam Sefo'nun evinin mutfağında bulunan Gulîzer, hepimiz buluşuyor, bazen dalaşıp didişerek, bazen de oynayıp şakalaşarak vakit geçiriyorduk. Ev büyük, odaları sayısız ve arkamızdan koşturup, dağıttığımız şeyleri toplayacak hizmetçiler gırlaydı. Mutfak, misafirhane, avlu, nehir kenarındaki bahçe, hamam, hizmetçi odaları, bodrum, dinlenme odaları, her yer bizim oyun alanımızdı. Ancak ben en çok mutfak tarafından taş basamaklarla inilen, her zaman karanlık olan mahzeni seviyordum. Fırsat bulduğum anda, yanımda Armê veya Gulîzer varsa hemen gözden kayboluyor ve biraz annesi gibi marazi olan Armê veya bana sürekli kişneyen bir tayı hatırlatan Gulîzer'le gizlice mahzene, ağzına kadar yiyecek ve içecekle dolu olan küplerin, testilerin, kovaların, çömleklerin, torbaların,

çuvalların, telislerin, ağaçtan çanakların, yayıkların bulunduğu yere iniyordum. Hırsızın yüreğindeki aşk, gecenin karanlığı, benim yüreğimdekiyse mahzenin karanlığıydı.

Benim gibi okumaya başlamış olan Mıgo ve babasıyla birlikte koyun güden ama Medresa Sor'a gelmeyi çok isteyen Heme arkadaşlarımdı. Ancak Armê ile Gulîzer'in yeri bambaşkaydı. Onlar sadece arkadaşlarım değil, sırdaşlarımdı da. Onların da isimlerini değiştirmiştim, Armê'nin adını *Sosın*,* Gulîzer'inkini de *Cahni*** koymuştum. Armê, Dicle'nin kenarında nergis, menekşe, lale ve sayısız zambakların içinde yeni açılmış olan ve Yukarı Mezopotamya'nın sıcak güneşinde solan nazlı çiğdemimdi. Gulîzer, yeleleri Cudi, Herekol ve Gabar dağlarının yeliyle savrulan, yayla ve ovalarda rahvan bir edayla salınıp gezintiye çıkan yağız tayımdı benim. Biri temiz kalbi ve hüznüyle, öteki işvesi ve güleryüzüyle teres, çocuk kalbimi, garip bir heyecan ve anlatılmaz bir duyguyla sıktıkça sıkıyordu.

Evin mahzeninde hem küp ve testileri açar, yer içerdik, hem de bildiğimiz oyunları oynar, bilmediğimiz oyunları da denemeye çalışırdık. Ağzımızda tatlı, yüreğimiz sıcak, bedenlerimiz yumuşak, hayatımızın bütün her şeyinden farklı, içinde çocukluğun masum istekleri ile aptalca hayallerinin bulunduğu başka bir dünyaya giderdik. Şimdi, o günlerin saf ve temiz anlarından çok uzaklaşmış olan bu kahrolası çirkin ve berbat hayatımın sonunda diyebilirim ki, o zamanlar, o hayatımın en güzel günlerinde, aydınlık bir dünyayı ayağıma getiren o karanlık mahzende, ilk defa hayal ve düşlerin sırrını keşfetmeye çalıştım ve yavaş yavaş hayal ve düşlerden meydana gelmiş çocuk oyunlarımızın yardımıyla anladım ki, berrak ve sade düşlerle hayaller, çoğu zaman bizi hayal ve düşlerimizden uzaklaştıran ve bize hayatı zindan eden düşünce ve zihniyetlerden daha güçlü, öte yandan

---

* Sosın: Çiğdem. (ç.n.)

** Cahni: Tay. (ç.n.)

da hiçbir zaman gam, keder, korku, yalan dolan, çaresizlik ve sıkıntılardan kurtulamayan hayatımızın gerçeklerinden de daha gerçektiler.

Hem bizden öncekilerden bize yadigâr kalan, hem de bir kısmını kendi düş gücümüzle yarattığımız oyunlarımız sayısızdı. Hâlâ dün yaşanmış gibi hepsini teker teker hatırladığım o oyunları size anlatmama gerek yok, ancak içlerinden en çok sevdiğimiz oyun, *"Yezdanê dilovan"*ın bildiğini neden sizden saklayayım, içinde *"bılo"* olan veya *"bılo"*dan bahseden oyunlardı.

Armê'yle mahzene inince, bazen zahire telislerinin üstüne oturur, bazen de küplerin serinliğine sığınır, dinlenirdik. O da kafasını omzuma koyar, ona güzel şeylerden bahsetmemi beklerdi. Ben de hiç esirgemezdim, küplerdeki tatlılardan yedikten sonra gül ve çiçeklerden, kuş ve kartallardan söz ederdim ona. Aslında gönlümden ona türkü söylemek geçerdi, orada doğaçlama söyleyeceğim türküler onun güzelliğine dair olacaktı. Ancak henüz aşk sözlerini bir araya getirerek onlardan türküler yapacak yaşta değildim, onun için çiçek ve güllerden bahsetmekle yetiniyorduk ikimiz de. Armê ise çoğu zaman, günden güne kötüleşen ve ona sürekli İncil okuyan hasta annesinden, bazen de bilge babasından bahsederdi. Babası mirliğin işleri dolayısıyla sürekli uzak yerlere gider, dönünce de Arınê için güzel elbiseler, şeker ve boncuklar getirir, onu kucağına alır, gittiği yerleri, duyduğu dilleri anlatır, çoğu zaman da tarihleri tıpkı Kürtlerin tarihi gibi acı ve gözyaşından meydana gelmiş Ermenilerin tarihinden bir sayfa okurdu ona. Bir gün, oyun ve yemekten yorulup ceviz dolu bir küpün yanına oturduğumuz bir sırada, bir küpün üstünde yanmakta olan mumun solgun ışığında iyice solmuş ve zayıflamış yüzünü bana çevirip bir süre sessizce durdu ve şunları söyledi:

Mayrig, mami... Bıro, mami ölecek. *Aşxara*'sının pınarı kuruyacak.

Hayır kız, dedim sinirli bir sesle. Niçin böyle konuşuyorsun?

Mami artık *Avederan* okuyamıyor, *şaragan* söyleyemiyor. Nefesi kesiliyor.

Hayrig ne yapıyor? Mamo yardım etmiyor mu? dedim, hiçbir şey bilmiyormuş gibi.

Hayrig, kütüphaneden kitaplar getirip okuyor ona, dedi ağlamaklı bir sesle. İki küçük elini yüzüne götürdü ve en çok merak ettiğim mekâna getirdi sözü:

Mayrig uyuyunca kütüphaneye dönüyor, tozlu pis kitapların arasında saatlerce, geceler boyunca kalıyor, kimseyle konuşmadan, bir şey yemeden, içmeden... O, piposu, kitapları, kitapları, kitapları...

TOZLU KİTAPLARIN SESİ ki kitapların sayfaları arasında tıpkı söz gibi dizilidir, aslında hayat ve tarihin sesidir. Her yararlı ve başarılı kitap, insani deneylerden ve bir ömür boyu edinilen bilgilerden meydana gelir. Yeryüzünde, içinde insanın ders ve tecrübelerini, çabasını barındırmayan hiçbir değerli eser yoktur. Kim söylemiş, aklımda değil, şimdi bahsedeceğim hayatının ders ve tecrübelerinin ustalarından bir usta, bir yerde şunları söylemişti; her görkemli yapıt güneş ışığına benzer, bazen yükselir ve ışığıyla ortalığı temizler, bazen de batar ve yeniden doğuşu bekler. İçinde insana ait ders ve tecrübelerin bazen bir çığlıkla, bazen bir ağıtla dışa vurulduğu, Dicle'nin kenarındaki kadim kütüphanede bulunan, Mam Sefo'dan başkasının, satırları ve içindeki ışığı görmediği tozlu kitapların tümü yitik birer ışıktı. Evet onlar ışıktı, gelgelelim yeniden ışık saçmaları, ortalığı aydınlatmaları, yaralı bir yüreği sağaltmaları ve meraklı bir ruhu biraz dindirmeleri için, gelip kendilerini harekete geçirecek meraklı ve yaralı bir yüreği bekliyorlardı.

Ben de zaten öyle biriydim ve şimdi son yolculuğa çıkmaya hazırlanırken bile hâlâ öyleyim; her an yeni ders ve tecrübeler arayan meraklı bir ruh, Cudi dağı kadar yüksek hedef ve amaçlar için çırpınan gemlenmez bir arzu, ölüm gününe kadar kılıçla-

rın ve hançerlerin kaderine hükmettiği, hep onların izini taşıyan yaralı bir yürek. Konuşmak ve ortalığı aydınlatmak için, Mam Sefo'nun kütüphanesindeki tozlu kitapların benim çocuk ruhuma ihtiyaçları vardı. Benim de Mam Sefo'nun kütüphanesinde bulunan o tozlu kitaplara ihtiyacım vardı, tıpkı toprağın altına serpilmiş olan tohum misali, kitaplardan bir sıcaklık, bir yumuşaklık, bir gıda almalı, toprağın karnını yarıp yeşermeli, başkaldırmalıydım. Nehir kenarındaki çınar ağaçları gibi damarlarımı kara toprağın bağrına salmalı, sağlam gövdemle yükselmeli, dal ve yapraklarla insani ders ve tecrübelere ait küçük bir örnek olmalıydım. Duyuyorsunuz değil mi, ben kimi kimsesi olmayan yetim Bıro, bir karış boyumla buna benzer paha biçilmez hayallerin peşindeydim. Şimdi anlıyorum, sözlerim kibirli, isteklerim yüce, yolum diğer insanların yolundan farklıydı, çünkü ben farklı olmak istiyordum, ormanın sayısız ağaçlarından biri olmak yerine, uzaktan bile varlığı seçilen, Dicle'nin kenarında yetişen sağlam bir çınar olmak istiyordum. Herkes gibi olmak istemiyordum. Allah sizi inandırsın ki, kibirli sözlerimle hava atmıyordum, dolap çevirmiyordum, kendimi büyük görüp, geri kalanları küçümsemiyordum, ancak ben farklıydım, hayatta karşılaştığım sayısız yolun içinde kendi özel yolumu bulmak, kendi yolumu kendim çizmek istiyordum. Onun için bir an önce, kütüphaneye ve kitaplara ulaşmalıydım.

Mıgo da okumaya başlamıştı ancak Medrese'de değil, kilisede. Binyıllardan beri bizim gibi bu topraklarda yaşayan Ermeniler, İsa Mesih dininin doğuşu ve gelişmesiyle Hıristiyanlığı seçmişlerdi. Haliyle de Hıristiyanların eğitim ve okuma mekânları farklıydı. Mıgo sabahları kiliseye gidiyordu, öğleden sonra da evde, kütüphaneye bitişik küçük bir odada, Mam Sefo'nun Ermeni çocuklarının eğitimi için İstanbul ve Beyrut'tan getirttiği özel hocalardan ders alıyordu. Buluştuğumuzda, ben Medrese'deki hocalarımdan ve derslerimden, o da kiliseden, papaz ve ona ders veren hocalarından söz ederdi. Medrese'ye başla-

dıktan bir bir buçuk yıl sonra, Dicle yağmurlarının henüz başlamadığı sıcak bir sonbahar günü, güneş ışıklarının Cudi dağında parladığı, nehrin kızıl bir renge büründüğü bir öğleden sonra, Mıgo'nun arkasına düşüp onun eğitim gördüğü, içinde iki sandalye, bir kitap rafı ve duvarında bir İsa portresi asılı bulunan aydınlık küçük odasına çıktık. Orta yaşlı, güleryüzlü, bıyıklı bir öğretmen, alafranga kıyafetleri içinde Mıgo'yu bekliyordu. Beni görünce biraz şaşırdı:

Sen kimsin genç, diye sordu.

Ben Bıro'yum, dedim.

Bıro benim arkadaşım, dedi Mıgo.

Hıristiyan mısın? diye sürdürdü sözünü merakla.

Hayır, ben Yezidiyim, dedim elindeki mürekkepli kaleme bakarken.

Bıro, Medresa Sor'da okuyor, dedi Mıgo.

Bir Yezidi Medresa Sor'da, öyle mi? dedi hoca daha da şaşırmış bir edayla ve sözünün devamını getirmek istemedi, çok iyi, çok iyi, biz şimdi derse başlıyoruz, sen ne yapmak istiyorsun?

Sizi dinlemek istiyorum, dedim.

Biz senin anlamadığın dillerden, Ermenice ve Fransızca konuşacağız, sıkılırsın, dedi ve beni orada istemediğini belli etti.

Neden kütüphaneye gitmiyorsun, dedi bana Mıgo. Babam da orada. O da seni soruyordu.

Hocayla vedalaştım, Mıgo'yla birlikte çıkıp kütüphanenin kapalı kapısının önüne gittik, Mıgo orada üstümü başımı düzeltti, kapıyı usulca çaldı ve gelecek cevabı bekledi. Gelen cevapla birlikte içeri süzüldük, Mam Sefo daha önce gördüğüm yerde, bıyıkları burulmuş, ayakta, balkon kapısının önünde, ağzında piposu, bu kez Boti *şal û şepik*'ler içinde güleç bir yüzle bize bakıyordu. Kütüphanedeki uzun masanın üzeri kitaplarla doluydu, sandalyenin üstünde ve yerde de dizi dizi kitaplar vardı. Duvarlara hemen göz gezdirdim, her şey yerli yerindeydi.

Her zaman şeklini, boyunu posunu, sesini ve ötüşünü merak ettiğim tavuskuşunun resmi de yerindeydi.

Bırocuğum neredesin sen? Her zaman bağırır gibi çıkan gür sesiyle seslendi bana Mam Sefo.

Bıro sürekli geliyor baba, ancak seni rahatsız etmek istemiyoruz, diye cevap verdi Mıgo. Ben derse gidiyorum, dersim bitinceye kadar Bıro burada kalabilir mi?

Git, sen git Mıgo. Zaten bende Bıro'yu görmek istiyordum.

Kütüphane hiç de Armê'nin bahsettiği gibi toz ve pislik içinde değildi, kitap rafları, yerdeki kitaplar, halılar, masa ve sandalyeler, duvardaki levhalar, her şey pırıl pırıldı. Yeni cilalanmış gibi parlayan kahverengi çalışma masası odaya büyük bir sıcaklık veriyordu. Kütüphane aydınlıktı, balkon kapısından ve büyük pencerelerden Dicle, Dicle'nin kenarında yetişen kavak ve söğüt ağaçları, uzaktan da Cudi dağı görülüyordu.

Gel bakalım Bıro, unutkan, gamsız Bıro, dedi Mamo.

Güzellik, huzur ve sessizlikten meydana gelmiş yeni bir dünyaya girer gibi yavaşça içeri girdim. Doğrudan Mam Sefo'ya değil, önce masaya doğru yürüdüm, Armê'nin saçlarını okşar gibi, ellerimle masanın köşesini okşadım ve üzerine dağılmış olan kitaplara diktim gözlerimi. Masa ve kitaplar güneş ışığında parlıyordu. Oradan da levhaların asılı olduğu duvara doğru yürüdüm ve tavuskuşu levhasının önünde durdum, kafamı biraz kaldırıp bakmaya başladım. Gümüş renkli, nakışlı çerçevesine, sayısız renklerle bezenmiş kuşa, uzun boynuna, küçük gözlerine, vakur duruşuna ve açılmış şemsiyesine baktım; kütüphanenin sükûnetini hemen, hayır, hemen değil, yavaş yavaş ruhumda hissettim. Uzun bir süre, sağdan soldan, kah sağ taraftan, kah sol taraftan gelen ışığın yardımıyla, bir Yezidi duası veya bir satır Müslüman mevlidi okur gibi yoğun bir duyguyla tavuskuşuna baktım. Mam Sefo seslenmeseydi eğer, daha uzun bir süre orada, öyle kendimden geçmiş gibi kalakalırdım. Ancak Mam'ın sesiyle kendime geldim:

Bıro, Bıro nereye gittin böyle? Hele gel yanıma.

Ağır adımlarla, gözlerimi kitaplardan ayırmadan ona doğru yürüdüm. Sanki yüreğimde yankılanan sesleri ve duyguları anlamış gibi sordu bana:

Sen kitapları ve burayı seviyorsun, değil mi? Evet, diye kısa bir cevap verdim.

Ne olmak istiyorsun? Hoca, âlim, yazar? diye sordu bana bu kez.

Hayır, diye sözünü kestim, ben dengbêj olmak istiyorum.

Dengbêj... diyerek sözümü kart sesiyle tekrarladı... dengbêj ve kitaplar... Peki eğer dengbêj olmak istiyorsan, kitaplarla ne yapacaksın?

Kitapların sesini duymak istiyorum, kitapların sesinin sayısız olduğunu biliyorum, o sayfaların arasında her çeşit ses var.

Bakın şu acayipliğe? Mamo'nun şaşkınlığı daha da arttı. Bıro, fiyakalı genç. Kim sana öğretiyor bu tür lafları? Hocaların mı?

Hayır, dedim, ben biliyorum, kitaplar seslerle dolu değil mi, hayatın sesleriyle?

Nasıl? Neyin sesi? Mamo, aklımı kaybetmişim gibi dikkatle bana bakıp konuştu. Kitaplarda sesler yoktur, harfler, kelimeler ve sözler vardır.

Harflerle sözler de sesten oluşmuyor mu?

Mamo sesini kesti, piposunun ateşini tazeledi, birkaç derin nefes çekti. Piponun dumanı dalga dalga aralık duran kapıya doğru gitti. Aklına yeni bir şey gelmiş gibi masaya doğru yürüdü, masanın üstünde açık duran kalın mı kalın bir kitabı aldı ve tekrar yerine geldi. Beyaz renkli, pamuklu gömleğinin açık duran üst iki düğmesini de kapattı, balkon kapısını iyice açtı ve konuştu:

Gel Bıro, gel, bırak sesleri, sana bir şey göstereceğim.

Geniş balkona çıktık, bir yılan gibi kıvrılan Dicle, onun üstündeki köprü, köprüden sonra Mir'in kasrı ve kale, aşağılarda ise söğüt, kavak ve mazı ağaçlarından oluşan bir orman göz ala-

bildiğince uzanıyordu. Balkonun her iki tarafında alçak tabureler ve küçük sehpalar vardı. Sağ taraftaki taburelere oturduk. Mam Sefo elindeki koyu kahverengi deriyle kaplı bir kitabı sehpanın üstüne koydu, taburesini biraz daha bana yaklaştırdı ve kitabın bir hayli sararmış olan sayfalarını açtı. Kitabın bir yerinde durdu ve açık sayfaları gösterdi. Gösterdiği sayfalardan hiçbir şey anlamadım. Sayfalarda Latin harfleriyle yazılar vardı. Ancak açık duran sağ sayfada, yaklaşık yarım sayfayı kaplayan bir resim vardı.

Kitabın dilini mèrak ediyorsan, söyleyeyim sana, dedi Mam Sefo sakin bir edayla. Bu kitap Fransızcadır. Ancak söyle bana, bu resimde gördüğün kişileri tanıdın mı? Kim bunlar?

Siyah bir kalemle, her ayrıntısı büyük bir ustalık ve zarafetle çizilmiş olan resimde, bizim Dicle'ye benzeyen uzun ve dolambaçlı bir nehrin içinde silahlı askerler ile nehrin sol yanında bir tepenin başında bir grup ellerinde silahlarıyla, sağ yanında da yine, el kol hareketleriyle birbirine seslenen bir insan kalabalığı görülüyordu. Ne kıyafetleri, ne silah ve pusatları, ne de yüzleri, kimlikleri hakkında bir bilgi veriyordu bana.

Bilmiyorum, dedim.

Bilmediğini biliyorum, dedi Mamo yuvarlak yüzünde bir tebessümle. Anlatayım sana, sol tarafta gördüklerin senin ataların Karduklardır, sağ taraftakiler benim atalarım Ermeniler, nehrin içindekiler de Yunanlardır. Sol taraf Karduk ülkesi, sağ taraf da Ermeni ülkesidir, gördüğün nehir de Botan nehridir. Bu olay, bundan aşağı yukarı iki bin üç yüz yıl önce olmuş. Bu grubun bizzat içinde bulunan Yunan bir yazar-komutan, hem bu olayı, hem de birçok olayı yazmış kitabında. Şu gördüğün kütüphanede buna benzer yüzlerce, binlerce kitap var. Kitaplarda ses yoktur, ancak tarih vardır, Osmanlılar ve bölgemiz içine düştüğü derin karmaşayı yaşarken çok ihtiyacımız olan bir tarih. Görüyorum ki, bir yol peşindesin, bir yol arıyorsun. Öyleyse buyur, zaten ziyaretçi bekleyen boynu bükük kütüphaneye, ne zaman

istersen, ne zaman vakit bulursan gel; kitaplar mutlaka sana o yolu gösterecek. Mıgırdıç, hocası ve evdeki kahyalarla konuşacağım, serbestçe kütüphaneye girip çıkabilirsin, istediğin her şeyi onlara sorabilirsin, onlar sana yardımcı olacak. Olur mu?

Bir ısı yayıldı vücuduma, gözpınarlarım yaşla doldu, ayağa kalktım, balkonun korkuluklarına doğru yürüdüm, yukarıya Mir'in kasır ve kalesine, başı göğe yükselmiş Cudi'ye, kül renkli söğüt ağaçlarına baktım, balkonu boydan boya yürüdüm, sonra yanaklarımdan süzülen birkaç damla yaşla dönüp Mam Sefo'nun eline sarıldım.

Mamo, dedim yüreğimden coşkuyla çıkan kırık bir sesle, Mamo, eğer kanatlarım olsaydı şimdi çoktan uçmuştum bile.

Ancak minnettarlığıma rağmen, inadımdan vazgeçmedim, cevabımı bir soruya dönüştürüp sordum:

Mamo, tarih, seslerden oluşmuyor mu? Biz okuduğumuz zaman, harfler ve kelimeler seslere dönüşmüyor mu?

Mam Sefo'nun bana gösterdiği kitapta Keso'nun yankılanan sesi, kütüphanenin esas seslerinden biriydi. Sesler sayısızdı ve hepsi de arkadaşımdı veya şöyle söyleyeyim, hepsi günden güne, adım adım bana arkadaş oldular ve hep birlikte ders ve tecrübelerin ortak sesi olarak, sesimi terbiye ettiler. O günden itibaren, artık her gün akşamüzeri ve tatil olan cuma günleri kütüphaneden çıkmaz oldum. Şansım, Botan mirliğinin şansı gibi eşsizdi; bereketli, güzel, hızla gelişen, sıcak ve heyecan dolu.

İnce Mir'in gelişiyle, mirliğin kargaşa, savaş, düşmanlık ve cehaletle biçimlenmiş olan şansı, aydınlığa, gelişmeye ve ilerlemeye dönüşmüştü. Mir çok genç olduğu halde, mirliği tarihte eşi görülmedik bir hünerle yönetiyordu; aşiretlerin, yörenin, dinlerin, tarikat ve cümle ahalinin arasında sağlam bir barış kurulmuştu. Önce iç barışı sağlayan Mir, diğer Kürt mirleriyle de samimi ve güçlü ilişkiler kurmuş, böylece bütün bölgenin en güçlü Mir'i haline gelmişti. Cizre ve civarı ticaret ve bezirganlığın merkezi haline gelmişti; kervanlar gidip geliyor, Rum

ülkesinden, Basra ülkesine, hattâ Çin ülkesine kadar, Anadolu, Asya ve Mezopotamya'nın malları her yerde bulunuyordu. Para çoğalıyor, zenginlik artıyor, buna bağlı olarak yeni işyerleri, dükkân, han, konak ve çarşılar açılıyordu. Medrese ve camiler doluyordu, kilise, havra ve Yahudi, Ermeni, Süryani, Keldani ve Nasturilerin ibadet yerleri altın çağını yaşıyordu. Âlimler gelip Cizre'ye yerleşiyordu.

Bana gelince, ben de iki dünya, hayır dünya büyük bir laf oldu, iki yuva inşa etmiştim kendime; Medresa Sor ile Mam Sefo'nun kütüphanesi... Medrese'de Arap dilini, İslam ilmini, matematiği, coğrafyayı, felsefeyi ve edebiyatı öğreniyordum. Ancak matematik, cebir, astroloji ve İslam felsefesinin karmakarışık kitaplarından çok, hikâye, efsane, anlatı ve anılardan daha çok hoşlanıyordum. Başka bir gece, söz oraya gelince bahsedeceğim Ehmedê Xanî ile *Memê Alan Destanı*, tema ve berraklıklarıyla Acem şairi Feridüddin Attar'ın şiirlerine benzeyen Feqîyê Teyran'ın şiir ve *Şêxê Senan*'ı, Arapça ve Kürtçe okuma imkânım olan *Leyla ile Mecnun* masalı, duru bir Kürtçeyle yazılmış ve Tevrat'tan alınmış olan *Yusuf ile Züleyha, Memê Alan Destanı*'nda olduğu gibi umarsız bir aşkı anlatan *Ferhat ile Şirin*, Kürtlerle Acemlerin ortak masalı olan *Zaloğlu Rüstem*, Sadi'nin *Gülistan* ile *Bostan*'ı, Hafız Şirazi'nin *Divan*'ı, Hayyam'ın rubaileri, Doğu edebiyahnın doruk noktaları olan Rumi'nin *Mesnevi*'si ile Firdevsi'nin *Şehname*'si daha çok ilgimi çekiyordu.

Kuşkusuz şiirleri ve yazıları, hayatı ve türbesiyle Melayê Cizîrî zaten bizi hiç yalnız bırakmıyordu. Mela'nın türbesi zaten Medrese camisinin içindeydi. Şimdi durumu nasıldır bilmiyorum, ancak o zamanlar hem dışarıdan, hem de caminin içinden türbeye geçilebiliyordu. Ben, caminin içinden, Cudi'nin yontulmuş kara taşlarından yapılma yuvarlak bir küçük hücreye açılan kapıdan, hücrenin tam ortasından da Mela'nın mezarına inen daracık bir merdivenden geçerek ziyaret ediyordum Mela'yı. Türbesinin bulunduğu odada, üzeri hadis ve yazılar-

la dolu yeşil bir kadifeyle örtülmüş olan Mela'nın mezarından başka, Azizi mirlerinin sülalesinden başkalarının da mezarları vardı. Ancak ben odaya inince, doğruca Mela'nın türbesine doğru gidiyor, mezarını öpüyor, elimde Mela'nın *Divan*'ı, usulca yanıbaşına oturuyordum. *Divan*'ında, "Sana öğretilen dersleri sık sık tekrarlayıp öğrenmezsen eğer / Yaşadığın sürece tanınmaz, olamazsın meşhur" diyen Mela, ölümsüz dizeleriyle bana bilginin ve meşhur olmanın yolunu gösteren, hayatımın en büyük öğretmenlerinden biri haline gelmişti. Canım sıkıldıkça, bir şeye çok sevinince, bir destan okumak istediğim zaman veya yeni bir türkü yapmak istediğimde, cömertliği, berraklığı ve aşkıyla tanınan Mela'nın bahtına sığınıyordum, çünkü biliyordum ki Mela herkesi korumuş, çaresiz hiçbir insanı şimdiye kadar dergahından eli boş göndermemişti.

Medrese gecelerinde de, biz Medrese talebeleri, derslerden sonra, Medrese'nin meclisinde bir araya gelir, kurulan mecliste söylenen makam ve avazlara kulak kesilirdik. Destan ve hikâyelerin sonu yoktu, Serhat ve Beyazıt'tan, Şıkak ve Urmiye'den, Müks ve Bitlis'ten, Diyarbakır ve Fis'ten, Harran ve Fırat'tan, Mardin ve Tor'dan, Hakkari ve Bahdinan'dan gelmiş olan ve her biri, koynunda büyük bir hafız olma düşü taşıyan talebeler, kendi yörelerinin türkülerini ve destanlarını, sessiz ve yorgun uzun geceler boyunca, binbir çeşit ses ve makamla, doksan dokuzluk bir tespihin taneleri gibi art arda diziyorlardı. Bütün o *şevbuhêrk*'ler boyunca, çok gerekli olmadıkça, beni söylemeye zorlamadıkları sürece ben söylemiyor, söyleyenleri dinliyordum. Biz Cizîra Botan çocuklarını büyüten *Memê Alan* Destanı'ndan başka, en çok Süphan dağında biten hüzünlü bir aşk öyküsünü anlatan *Siyabend û Xecê*'yi seviyordum. Berrak ve sade Hakkari ağzıyla anlatılan ve yine keder dolu bir aşk öyküsü olan *Cembeliyê Kurê Mîrê Hekkaryan û Binevşa Narin** ile bir

* Cembeliyê Kurê Mîrê Hekkaryan û Binevşa Narin: Hakkari Miri'nin Oğlu Cembeli ile Narin Bınevş. (ç.n.)

Kürt miri olan *Xanê Lepzêrîn*'ın* İran Şahı'na karşı başkaldırısını anlatan *Dımdım Kalesi Destanı* ondan sonra geliyordu. Bütün bu hikâye ve destanlar, kahramanlarıyla birlikte, o *şevbuhêrk*'ler sayesinde, onları söyleyen talebelerden çok, bana arkadaşlık yaptılar, hayatımda edindiğim birçok ders ve tecrübenin ortağı oldular.

İkinci yuvama gelince, orada da karışık kitaplardan ve yabancı dillerden oluşan berrak ve sonsuz bir deniz vardı. Mam Sefo'nun kütüphanesinde artık okuyabildiğim Kürtçe, Arapça ve Farsça kitaplar da vardı kuşkusuz, ancak Mıgo ve hocalarının bana okuyup açıkladıkları kitapların büyük çoğunluğu Ermenice, Aramice, Latince, Rumca, İtalyanca ve Fransızcaydı. O kitapların sayfaları arasında çok farklı bir dünya harflerle, cümlelerle, sözlerle, paragraflarla, anılarla, resimlerle bana, o dünyadan çok uzak olan benim gibi bir garibana selam gönderiyordu. O dilleri bilmiyordum ve doğrusunu söylemem gerekirse, onları öğrenmek için ne bir çaba gösteriyor, ne de böyle bir güç buluyordum kendimde. Ancak talihim ve öğrenmekten çok aklı fikri yemekte olan, onun için adını *Hûro*** koyduğum arkadaşım Mıgo, derslerden başka hiçbir şeye karışmayan ve sorulan sorulara kitabi cevaplar veren öğretmenleri ile daha çok cuma günleri ve akşamüzerleri kütüphaneye gelen Mam Sefo sayesinde sorduğum her soruya satır satır doyurucu cevaplar alıyordum. Duruma bakmadan, utanıp sıkılmadan, öğrenmeye çalıştığım kitaplarım elimde, kafam kitapların karmaşık sesleriyle dolu, Mıgo ve hocalarının odasına yüzümde gülücüklerle dalıyor, öğrenmek istediğim her şeyi ve doğrudan doğruya içimden geçenleri soruyordum:

Bu kitap da Fransızcada olduğu gibi soldan sağa okunuyor değil mi? Bu, kılıcı elinde, ok ve yayları belinde bağırıp duran savaşçının adı nedir? Bu, gülen, uzun sakallı adam mı yazmış bu kitabı? Bu savaş meydanını, kanı ve ölümü tasvir eden resim-

---

* Xanê Lepzêrîn: Altınelli Han. (ç.n.)
Hûro: "İşkembe" kelimesinden türetilmiş bir isim. (ç.n.)

deki savaş, nerede, ne zaman, nasıl olmuş? Bu içinden duman tüten ülke neresidir? Bu yarılan deniz nerededir, adı nedir? Bu önünde görülen insanlar kimlerdir, nereden gelip, nereye gidiyorlar? Bu iki kitap ve dil arasında ne gibi farklar var?

Evet, Apê Xelef'in sözlü anlatısı, Cizire dengbêjleri, Medrese'nin talebe ve âlimleri sayesinde nasıl Kürt ülkesinin seslerini, umutlarını ve özlemlerini, dert ve elemlerini öğrendiysem, aynı şekilde bildiğim ve bilmediğim birçok yazılı dil sayesinde de, bazen sıcak, bazen soğuk, bazen berrak, bazen karmaşık, bazen iyi, bazen de kötü olan insani sesleri öğrendim. Kütüphanede, bütün o sayısız kitaplar arasında, deriyle kaplı bazı kitaplar daha çok ilgimi çekiyordu. Bir yerde Mam Sefo doğru söylüyordu, kitaplar konuşmaz, ancak ben geçen uzun bir ömrün tecrübelerinden sonra şunu anladım ki kitaplar, hepsi olmasa bile, ustalıkla, azimle, insani çaba ve sevgiyle yazılmış bir kitap, insanın ahvalini anlar, usul usul insan öyle bir yaklaşır ki, ister istemez yarattığı o sessizlik içinde kendisiyle konuşturur, onunla güçlü bir dostluk kurdurur ve tatlı bir sohbetin, tadına doyulmaz bir muhabbetin içine sürükler. En çok ilgimi çeken kitapların sayfalarını çeviriyor, içindeki resimlere bakıyordum. Önce Mam Sefo'nun yardımıyla, ülkesinden ayrılarak Babil'e doğru yola çıkan, orada büyük bir bozguna uğrayıp binbir güçlükle Med, Karduk ve Ermenilerin ülkesinden geçerek, Karadeniz yoluyla İstanbul'a ulaşıp oradan ülkelerine giden on bin Yunan askerin maceralı yolculuğunu anlatan Keso'nun kitabıyla tanıştım ve hemen sevdim. Sonra da İsrailoğulları'nın karşılaştığı zorlukları anlatan Tevrat'a, yakılmış ülkesinden istemeden ayrılmak zorunda kalıp gurbet ellere düşen bir kahramanı anlatan Maro'nun kitabına, hem neşe, mizah ve aşktan, hem de dert ve kederden, hasret ve unutuluştan söz eden Naso'nun küçük kitabına âşık oldum. Yazarlarının isimleri çok uzun olduğu için, her zaman yaptığım gibi isimlerini de kendime göre kısaltıp, aklımda kalacak biçimde uydurdum. Şimdi sözünü ettiğim ve

onlara benzeyen bütün kitaplar, hepsi deriyle kaplı, altın varakla süslü, kapağında kitabın ve yazarının adı güzel bir hatla yazılı, birbirine yaslanmış, tavuskuşu levhasının asılı olduğu duvara yakın bir rafın üstünde diziliydiler. Kitaplar, neredeyse içindeki her şeyi anlatan resimlerle doluydu. Resimler karakalemle çizilmiş ve hepsi bu işte ustalaşmış maharetli ressamların elinden çıkmıştı. Neredeyse kitapları okumaya gerek yoktu, içindeki resimlere bakarak, yanındaki sayfada neden bahsettiği hemen anlaşılıyordu. Akşamüzerleri, Arapça ve Kürtçe derslerden sonra Medrese'den, İslam ve Doğu dünyasının ilminden çıkar, tatlı bir telaşla, bazen kentin daracık sokaklarından, bazen de nehir kenarındaki kadim ağaçların gölgesinden geçerek, yorgun olmama rağmen Mam Sefo'nun evine ulaşır; daha önce yaptığım gibi içinde *"bilo"*nun da olduğu oyunları oynayacağımız arkadaşlarının yanına gitmeyi düşünmeden, mutfakta ayaküstü birkaç parça kavurma, bir parça soğan veya acı yeşil biberi bir parça ekmeğin arasına sokar, yukarı çıkar, kütüphaneye giderdim. Kütüphanenin sağlam kapısını açtığım zaman uzak devirlerin sesleriyle dolu öteki dünyam inanılmaz bir cömertlikle beni karşılıyor ve her şeyiyle kendini bana sunuyordu.

Medrese'de Kuran okur veya Melayê Cizîrî'nin yanıbaşında beyit okur gibi saygılı, büyük bir dikkatle önce duvara doğru gider, tavuskuşuna bir süre bakar, üst raflardaki kitaplara yetişmek için konulmuş olan merdiveni duvarın dibine çeker, üstüne çıkar, tavuskuşu suretinin bulunduğu levhanın çerçevesini bir süre okşar, sonra da kitap raflarına uzanır, o gün bakmak istediğim kitap hangisiyse onu raftan alır, yüzüm duvara, tavuskuşuna ve Dicle'ye dönük, renkli Cizîra Botan nakışlarıyla bezeli yerdeki halı ve kilimlerin üstüne iner, yere uzanır, elimdeki büyük kitabın sayfalarını çevirmeye başlardım. Armê'nin söyledikleri doğruydu, evin hizmetçileri haftada bir gün kütüphaneyi süpürüp kitapların tozunu almalarına rağmen; kitaplardan etrafa in-

sarın nefesini kesen pörsümüş incir kokusu yayılırdı. Ancak zararı yoktu, kitap kokusu da kitapların geldiği devir ve devranlara ait bir kokuydu. Çoğu zaman yüzümde güneş ışınlarının sarı yansımaları, kulaklarımda nehrin sesi, sararmış sayfaları açar, içinde resim ve şekiller olan her sayfada durur, bir süre onlara bakar, sonra da onlarla konuşmaya başlardım. Hayır konuşmaz, kendimi resimlerde görülen şeylerin yerine koyardım. Bazen bir asker olur, bir asker gibi bağırırdım, bazen eli bastonlu bir ihtiyar olur ilahi okurdum, bazen bir komutan olur her tarafa ferman salardım, bazen yaşlı bir kadın olur türkü yakardım, bazen de bir şair olur, tıpkı bir dengbêj gibi sözü söze bağlardım; herkesi farklı bir sesle, her harekete has bir biçimde, her sesi özgün bir makamla. Hocaların açıklamaları ve resimlerden edindiğim bilgiye göre Keso'nun sesi çelik gibi sertti, kayayı bile kesiyordu; Naso'nun sesi kadife gibi yumuşaktı, en katı yüreği bile yumuşatıyordu; Maro'nun sesi ise Dicle'nin sesine benziyordu, bazen yüksek, bazen alçak, ancak her zaman akıp duruyordu.

Tıpkı kitaplar gibi, bazı resimler de benim gözümde daha değerliydi. Tevrat'ta, ilk sayfalarda Musa Peygamber'in kitabında, Dicle ve Fırat'ı bütün berraklığıyla gösteren çok güzel bir resim vardı. Her ne kadar Stêr'le karşılaştıktan sonra benim gözümde çok değerli olan Tevrat'ın resimleri çoğaldıysa da, o zaman kütüphanede kadim nehirleri önüme seren resimler, hem büyük bir coşku, hem de büyük bir sükûnet veriyordu bana. Kimbilir belki de, Dicle için yaktığım türkünün ilk dizelerini, Dicle ve Fırat'ın asıl kaynağını anlatan Tevrat'a borçluyumdur. Mam Sefo'nun bana gösterdiği, içinde birbirlerine bağırıp çağıran, birbirleriyle savaşan; benim, Mam Sefo'nun ve sürgünlüğümüzden sonra kaderimin can yoldaşı olan Yunanların olduğu Keso'nun kitabındaki resim, fazlasıyla dikkatimi çekiyordu. Karduklar, Ermeniler, Yunanlar, silah ve pusatlarıyla, naraları, yakarışları ve inlemeleriyle, ölümleri, korkuları, kaçışlarıyla, büyük bir basitlik ve durulukla o resimdeydiler.

Naso'nun kitabında, koyu dalgaları kudurmuş olan bir denizin kenarında, bir kayanın üstüne oturmuş, kederle, hüzünle Karadeniz'e, koyu dalgalara, kara bulutlara bakan bir adamın resmi –ki resimde görülen Naso'dan başkası değildi– çok ilgimi çekiyordu. Belki de ta o zaman, arada bir resme baktığım zamanlarda, farkına varmadan, kör gözüm her zaman olduğu gibi sızlamış ve benim kaderimin de büyük bir olasılıkla Naso'nun kaderine benzeyen sürgün diyarlarına doğru yön alacağını bana iletmişti.

Maro'nun kitabına gelince, yine kitabın ön sayfalarında çok güzel, hayır güzel değil, çok hüzünlü bir resim vardı, anlatılmaz bir şey beni ona çekiyordu; resimde önde uzun boylu, sakallı ve çevik bir kahramanın sırtında bir çocuk, elinde kılıç, yamacında da güzel ve genç bir kadın ile korkmuş yaşlı bir adam ve yanık elbiseler içinde birkaç kişi hep birlikte yürüyor, arkalarında da kalesi, burçları, hanları ve evleriyle tekmil ateşler içinde yanan bir şehir görülüyordu. Kahramanımız karısı, çocuğu, babası ve akrabalarıyla birlikte, ölmüş atalarının toprağını, yanmış şehrini, öldürülmüş dost ve tanıdıklarını, akrabalarını ardında bırakmış, sürgün yollarına düşmüştü, tıpkı Mir'in ayaklanmasından sonra bizim yaptığımız gibi...

Ve Maro'nun kitabından, Mıgo'nun hocaları sayesinde ilk ve son Latince cümlemi ezberledim: *Arma, virumque cano.*

Yani, ben, insan ve silahların türküsünü söylüyorum...

SESSİZLİĞİN SESİ, *çoğu zaman, acayip sesiyle yeryüzündeki bütün sesleri silen silah seslerinden meydana gelir. Evet silah sesleri, kılıç sesi, tüfek sesi, top sesi, insan sesini öldüren ve her tarafı sessiz bir çöle dönüştüren sesler...*

Sessizlik, yorgunluktur,
Yorgunluk değilse kederdir,
Keder değilse hasrettir,

Hasret değilse sızıdır,
Sızı değilse derin bir düşünce, bir anıdır,
Veya bütün bunlardır.
Veya bunlardan bazılarıdır.
Şimdi olduğu gibi,
Şimdi yaptığım gibi, bir sigara içme bahanesiyle duruyor
ve sessizliğin dalgaları arasına dalıyorum.
Hayır sessizliğin dalgaları arasına gömülmüyorum.
Yitik zamanların, unutulmuş zamanların sessiz dalgaları
üstüme geliyor.

Ses, eski zamanlara ait duru bir şafak vaktinde ses.
Aydınlık, apak.
Gecenin karanlığından sonra aydınlık.
Kadim türküler anlatan aydınlık,
Her huzmesine bir türkü yakılan sonsuz ışık.
Türkü dolu böyle bir gün ve böyle bir an.
Şengal dağlarının bağrına vuran bir aydınlık.
Nehir kenarındaki ağaç dalları arasından sızan ışık huzmeleri.
Pınar suyunda oynaşan aydınlık kıvılcımlar.
Köy evlerinin kara duvar taşlarında yansıyan şavk.
Dünya huzurlu, sakin, aydınlık.
Ancak ses, korkunun sesleri:
Allah, Allah, Allah...
Allah, Allah, Allah...
Dehşetin, korkunun, kıyametin sesleri,
Ses dalgaları, toynakların sesi,
Kişneyen atların sesi,
Süvari naralarının sesi,
Giderek daha yakın,
Giderek huzur ve sükûnetten daha uzak.

Ve ses, korkanların sesi.
Kartal ve kuş, börtü ve böcek, uzaklara, daha uzaklara.
Horoz ve tavuk, tembelce, kâh buraya, kâh oraya.
At ve kısrak, kişnemeyle, kaçış, koşu.
Tay, koyun, davar, eşek, beygir, kaçış, koşu.
İnsan, çoluk çocuk, yaşlı, karı koca.
Saklanmak, kaçış, kaçış.

Ancak onlar, onların sesi;
Allah, Allah, Allah..
Allah, Allah, Allah...
Onların tekbir sesleri.
Kılıçlarının sesi.
Seher vaktinin huzurunu yırtan nara.
Şafağın derin sessizliğini tarumar eden ses.

Ancak onlar, onların sesi.
Köy meydanında.
Evlerin duvarlarının dibinde.
Kapı önlerinde.
Devir ve devranların sis ve pusu içinde kalmış,
ve dumana rağmen bugün de hatırlanan o kapının önünde.
Köydeki evlerden bir evde, bir ahırda beş kişi, üç çocuk,
anne ve baba.
Baba ve iki çocuk, biri kız biri oğlan, ahırda, hayvanların içinde.
Anne ve bir çocuk, hâlâ süt kokan bir oğlan, birlikte, samanlıkta.
Sessizlik, korku ve dehşetin sessizliği.

Kılıç korkusunun, ölüm korkusunun sessizliği.
Samanlık, anne kucağının sıcaklığında çocuk.
Anne, korku, titreyiş.
Çocuk, gözyaşı, zangırdayış.
Ağlama çocuğum, ağlama, ağlama.

Ağlamak.
Annenin yumuşak eli, sıkıca çocuğun ağzında.
Ağlama, ağlama benim güzel oğlum...

Ancak onlar, onların sesi
Yabancı, acayip
Azrail'in sesi.
Daha yakın, içerde. Evde...
Bağırış, çağırış, kahkaha.
Aralıksız, bir süre boyunca.
Bir asır kadar uzun, sonsuz.

Ses, ahır kapısının sesi.
Ve çocuğun sesi, kızın;
Baba, baba, baba,
Anne, anne, anne,
Sürünün sesi, kuzuların, koyunların.
Oğlanın, kızın, babanın sesi.
Ve onların sesi, bir kez, iki kez, üç kez.
Sırayla. Durmadan.
Ve kılıç sesi, bir kez, iki kez, üç kez,
Üst üste durmadan.
Çığlık, inilti.
Yara...
Ve ölüm, ölümün ardındaki sessizlik.
Kılıçtan damlayan kanın bıraktığı sessizlik.
Bir asır kadar uzun bir süre boyunca.

Sonra yine ses, onların sesi.
Daha yakından. Samanlığın yanında.
Ağlama çocuğum, ağlama, ağlama.
El, umarsızca çocuğun ağzında,
Göz yaşlı, beden korkuya yakalanmış.

Samanlığın duvarında birkaç kafa.
Haykırış, onların haykırışı,
Haykırış, çocuk ve annenin haykırışı.
Ve kılıç, kılıcın sesi.
Kâh aşağıda, kâh yukarıda.
Bir kez, iki kez, üç kez.
Art arda, durmadan.
İnilti, kan.
Kılıcın ağzından damlayan kan.
Ve gidiş, çocukla annenin gidişi.
Onların gidişi, kan içici kılıçbazların.
Ve sessizlk, ölüm boşluğunun derin sessizliği...

SAVAŞ VE KAVGANIN UĞURSUZ SESİ çocukluğumun en masum günlerinde, her yerin huzur dolu, zamanın umuda gebe olduğu günlerde bile devamlı, kan dökücülerin kılıcı gibi başımızın üstünde sallanıp duruyordu. Her zaman, her vesileyle savaşın sesini hatırlıyor, onu hep yanımızda hissediyorduk.

Şimdi bu yorgun gecemizde, her şey nasıl da huzur dolu, her yer nasıl da sessiz! Seslere kulak verin... benim artık yaşlanmış, yorgun ve yaralı sesim, sonsuz Dicle'nin sesi, serin, hafif yelin sesinden başka ses var mı duyabildiğiniz? Hayır, yok. Ancak siz geleceğin sesleri, bunu iyice bellemelisiniz; benim de, Dicle'nin ve rüzgârın sesi de, aslında bir biçimiyle savaşın sesinden başka bir şey değil; içinde savaşın karmaşık seslerini barındıran bir ses. Savaşın sesi... kin, nefret, düşmanlık, zorbalık... kılıç, hançer, tüfek, top, yangın, yıkım, kan, yara, inilti, çığlık, yakarış... ölüm, yok oluş, ayrılık, göç, hasret... savaş, yani yara, beyin ve yürek yarası, insan ve toplumların hiç iyileşmeyen yarası... Savaş, insanın yüzünde derin bir yara, toplumların ruhunda, devir ve devranların vicdanının derinliklerinde. Bu sükûnet ve huzur sizi kandırmasın, bu huzurdan önce savaş vardı, korkum o ki bundan sonra da savaş olacak... Siz gelin, savaş ve kavganın

sesini tecrübelerden, yani sesimden, Dicle'nin ve bu serin yelin sesinden sorun.

Medresa Sor ile Mam Sefo'nun kütüphanesi, sözlü anlatıyla yazılı anlatı, Apê Xelef ile Medrese hücreleri, Armê ile Gulîzer arasında geçen hayatım, bahar aylarında tomurcuk açan kan kırmızısı nar çiçekleri gibi günden güne daha bir açılıyor, daha bir güzelleşiyordu. Zaman akıyor, demler geçiyor, yıllar üst üste devriliyor, kitapların sayfaları arasında gizlenmiş olan hayatımın yepyeni sayfaları her gün daha bir zenginleşiyordu. Ancak öğrendiğim her şeyde savaş, kavga, aşk, hasret, acı ve umut vardı. Medrese manevi aşkımın yurdu, kütüphane de nefsi aşkımın yurduydu; sözlü anlatı düş ve hayallerimin, yazılı anlatı ise hesap ve kitap yurduydu. Medresede sabah vakitleri veya geceyarıları, kâh dershanede, kâh hücrede, kâh Melayê Cizîrî'nin türbesinde, çoğu zaman elimde bir ders kitabı, dudaklarımda bir kitabın satırları veya Binbir Gece Masalları'na benzeyen bir masalın satırları, uzaklara, bundan sonraki manevi hayatın derinliklerine dalmış, kendimden geçiyordum. Kütüphanede akşamüzerleri veya gecenin geç vakitleri, kâh yerde halı ve kilimlerin üzerinde, kâh divana uzanmış, kandil ışığının altında, çoğu zaman gözlerim duvardaki tavuskuşu resminde, kulaklarım Dicle'nin sesinde, her an kitap ve sayfalar, sayfalardaki resimler önümde açık, yüreğim resimlerin güzelliğiyle ısınmış, bilincim satırlarda, resimlerde görülen kişi ve şekillerde, yüksek bir sesle, kâh haykırarak, kâh çağırarak, kâh bağırarak, kâh inleyerek resimlerde görülen insanlarla konuşuyor, onlara bir ruh ve ses vermeye çalışıyordum.

Naso oluyordum, garip bir dille konuşan yabancı insanların yanında, yabancı bir ülkede, bütün alışkanlıklarımdan, bütün tanıdıklarımdan, bütün sevdiklerimden uzakta, koyu bir yalnızlığın içinde unutulmuş, kederli ve hüzünlü bir sesle, hasretle, karanlık ve azgın yabancı denize sesleniyordum.

Maro'nun kahramanı oluyordum, yüküm ağır, boynum bükük, yanmış yıkılmış ülkem, öldürülmüş arkadaşlarım, hısım ve

akrabalarım ardımda, yitik hayatımın yoldaşı, yorgun ve kırgın babam ve çocuklarım, elimde kılıç, yüreğim ölüm ve yıkımla sıkılmış, bir hırsız gibi sessiz, ölüm kalım savaşındaki arkadaşlarımla birlikte, bir damla umut ve biraz daha ışık hasretiyle gemilere biniyor, berrak denizin mavi sularına açılıyor, bazen haykırarak, yaralı yüzümü sürgün ellere, yitik yerlere, hiç de konuksever olmayan insanların yurduna çeviriyordum.

Keso'ya gelince, zaten o benden başkası değildi. Keso'nun kalın kitabının sararmış sayfalarını açıp resimlere baktığım zaman, bazen resimlerde görülen bir tarihi şahsiyetin kimliğine bürünüyor, bazen muzaffer bir komutan oluyor, bazen derin bir âlim, ileriyi gören bir bilge, bazen bir asker oluyordum. Narayla, hançerle, kâh süvari, kâh piyade, kâh silahlı pusatlı, kâh çıplak ve üryan, kâh kızgın ve susuz çöllerde, kâh yüksek dağlar arasındaki derin vadilerde, kâh Dicle'nin dalgaları, Şengal dağlarının dorukları, Babil'in burçları, Ninova kalesinin sağlam kapıları, Med ve Karduk ülkesinin yalçın ve geçit vermez dağları, Ermeni ülkesinin yaylaları, Karadeniz'in kudurmuş dalgalarında, bir yıldırım hızıyla, tavuskuşu kanadının hafifliğiyle uçuyordum. Kitaptan öğrendiğim olayları tersine çeviriyor, hepsini gençliğimin uçarı zamanlarına getiriyordum; resimde görülen karın içinde donmuş olanlar Osmanlılara; açlık ve susuzluktan dudakları kurumuş, yorgun olanlar Kürtlere; sis ve dumanın içinde bir çıkış yolu arayanlar Ermenilere; dolap ve dümenlerle, savaş ve kavgayla birbirlerinin mezarını kazanlar ise Cizîra Botan, Hakkari, Müks ve Serhat ülkelerinin mirlerine dönüşüyor ve her biri resimde görüldüğü şekilde, onlara verdiğim bir kimlikle duran bir sese dönüşüyordu.

Kürtlerin bir atasözü var, derler ki, ayının bildiği otuz üç hikâye, otuz üçü de armut üzerine. Benim de hayatım aynen öyleydi; tekmil hayatımın günleri, haftaları, ayları, yılları, hikâyelerle, mesellerle, efsanelerle, şiirlerle, anılarla, türkülerle, dizelerle, hadislerle, ayetlerle, anlatılarla ve savaş, kavga, ayrılık, hüzün ve kederi anlatan kitaplarla geçiyordu. Şimdi bana,

sadece hayatımın renkleri değil, ruhumun ve yüreğimin de yarası olan bütün bunlardan ne öğrendiğimi soracak olursanız, bütün bu başımıza gelen musibet ve belalardan sonra diyeceğim ki, yeryüzünde her şey, insan, kuş, ağaç, böcek her çeşit mahlûkat ölüme mahkûmdur, ancak eğer siz bir insanı, bir olayı, bir anıyı, bir ilişkiyi, bir duyguyu, bir isteği ölümsüzleştirmek istiyorsanız, o zaman söze ve anlatıya sığınacaksınız, sözlü anlatı olsun, yazılı anlatı olsun onu sağlam bir temelin üstüne kuracaksınız ve ondan mutlaka bir hafıza yaratacaksınız; öyle sağlam bir hafıza ki, kayboluşa, unutuluşa, yıkıma kafa tutsun ve her şeyi dalgaları arasına alıp öğüten vicdansız zamanın onları yok etmesine engel olsun.

Evet hayatımın tecrübelerinden edindiklerime göre, size kısaca şunu söyleyebilirim; Tevrat'ın girişinde söylendiği gibi, önce söz vardı, sözle, insanoğlunun yarattığı en değerli varlıkla her şey yaratıldı, onun için söze inanın, hiçbir zaman söze yüz çevirmeyin, öğrenin, hem Tevrat'ın sözüne inanın, hem de Yezidi dualarına, hem hikâye ve efsanelerin, hem de olay ve anıların; sözün cevherine ulaşın, sözün ruhunuza ulaşmasına izin verin, sözün cevheri üzerine düşünün ve onu hep yeniden diriltin, ona bir ses verin, yeni bir ruhla süsleyin onu, gördüğünüz cansız sözü veya duyduğunuz sözü, canlı bir varlığa dönüştürün, yaşasın o; boş, anlamsız söze rastlarsanız eğer onlara da yüz çevirmeyin, onlardan birini red veya kabul edeceğinize, onları bir araya getirin ve yeni bir gayretle onlardan yeni bir zenginlik yaratın, onları süzün, temizleyin, yeni bir berraklık, yeni bir samimiyet kazandırın onlara, unutmayın ki her söz bir ihtiyaçtan, bir insani dilekten yaratılmıştır ve cihanda ne bir tek dilek vardır, ne de bir tek ihtiyaç, ihtiyaçlar sonsuz, dilekler sınırsızdır ve çoğu zaman da bunlar birbirlerine karşıdır. Eğer sözün ustasıysanız, o vakit bir kuyumcu ustalığı gösterin, işleyin, süsleyin ve bir araya getirin; Memê Alan veya Zîna Zeydan'ın sözünü, devir ve devranlarına, oturup kalkmalarına, Mem ile Zîn'in kıyafetlerine

göre ölçüp biçin; Beko'nun sözüne gelince, onu da yeni kıyafetler içinde, insani tecrübeler gibi dinleyenlerinize aktarın.

İşte hayatımın kıssadan hissesi; hepsi de insana ait olan insani söz ile insanlıkdışı savaşlar, kavgalar, yani Maro'nun deyimiyle, insan, silah ve anlatı...

Savaş ve kavganın uğursuz sesiyle ilk defa nerede karşılaştım? Ayrıntılardan yorgun düşmüş olan hafızamda çok ayrıntı var, eğer yanılmıyorsam ilk defa, Müslümanların o kutsal gününde, kurban bayramında savaş ve kavganın sesiyle zorunlu olarak tanıştım. O zaman yaşım çoktan çocukluk yıllarını geride bırakmıştı, siyah ile beyazı birbirinden ayırıyor, feleğin çarkının nasıl döndüğünü anlıyor, dünya ve Cizîra Botan mirliğinde işlerin nasıl yürütüldüğünü görüyor, haftada bir veya iki haftada bir keskin bir ustura, artık yüzümün şeklini değiştirmiş olan sakal ve bıyıklarımın üstünde geziniyor, artık kartlaşmaya doğru giden, sahibi gibi çocukluk yıllarını geride bırakmış bet sesim, Dicle'nin hayatını anlatan türküler söylüyor ve Apê Xelef'in gençliği gibi ben de yumuşak bir bedeni okşamanın vereceği şehveti ve iri memelerin sıcaklığını düşünüyordum. Talebelik yılları da bitmişti, fakih, imam veya âlim olmak istemediğim halde, günden güne tıpkı mirlik gibi çok önemli bir merkez haline gelmeye başlayan Medrese'de kalıyordum hâlâ.

Yaşıtlarımla birlikte boy atmıştık, gövdem iriydi, boyum uzundu. Osurgan Heme, uzun ve ince boyuyla öyle bir hal almıştı ki, artık bir osurukla on osuruk onun nezdinde aynı şeydi, Hûro Mıgo, gece gündüz midesine indirdiği et sayesinde gürbüz bir buzağıya dönüşmüştü, Gulîzer narin endamı ve iki Akdeniz portakalına benzeyen memeleriyle ilkbaharda çiçek açan bir badem ağacına benziyordu, Armê'ye gelince o da boy atmıştı ancak tıpkı annesi gibi zayıf ve marazi kalmıştı. Cizre'den, civar köylerden, kentlerden, ağa, bey ve çoban çocuklarından bir sürü arkadaş etrafımıza toplanmıştı, ancak içlerinden iki kişi, biz deliler topluluğunun esas üyeleri haline gelmişlerdi; Têli ile Yezdînşêr.

Benden birkaç yaş küçük, iki gözü de kör, koç burunlu olan, Mir'in kasrının içindeki küçük medresede, seçkin hocalardan Kuran dersleri alan Têli, Mir'in oğluydu. Yine benden iki yaş küçük, ancak gövdesi en az benim ki kadar iri, yakışıklı, çevik, güleryüzlü, yılmaz bir delikanlı olan Yezdînşêr, Mir'in yeğeniydi. Medresa Sor'da, benden iki yıl sonra öğrenim başlayan Yezdînşêr, Mir Seyfettin'in oğlu, Sait Bey'in de yeğeniydi. Seyfettin Bey, Mir'den ve Mir'in ağabeyi Salih Bey'den önce, Cizîra Botan miriydi, Sait Bey ise, Gurkêlê kalesinin komutanıydı. O zamana kadar *Yezdanê dilovan* izin verir ve beni soluksuz bırakmazsa eğer, önümüzdeki gecelerde, Cizîra Botan'ın kalbinde derin bir yara açan, büyük karışıklıklara neden olan ve savaşa yazgılanan Gurkêlê kalesinden, Seyfettin Bey ve Sait Bey'den de bahsedeceğim.

Heme'ye gelince, o da Yezdînşêr gibi benden iki yıl sonra, belki de beni kıskandığı için Medresa Sor'da okumaya başlamıştı ve her geçen gün Yezidi Xelef'in oğlu olduğuna bakmadan, imamlık ve İslam ilmi yolunda adım adım ilerliyordu.

Şimdi çok iyi hatırladığım o gün, biz beş arkadaş Mir'in kasrında, balkondaydık. Kurban bayramının dördüncü günü, sıcak bir bahar günüydü, badem ağaçları beyaz çiçeklerini dökmüş, kırmızı nar çiçekleri artık küçük narlara dönüşmüştü ve vakit akşamüzeriydi. Sevinç ve mutluluk dolu bir gün geride kalmış, rengi iyice solmuş olan güneş, son ışıklarını da toplayıp gitmiş, Cudi'nin doruklarında cılız yıldızlar görünmeye başlamıştı. Mekke yolculuğuna çıkmış olan ve her yıl gelip Cizre'nin han ve evlerinde konuk kalan hacılar şimdi Müslümanların kutsal topraklarındaydı. Bayramı bekleyen çocuklar dört gün boyunca hediyelere boğulmuş, oyuna doymuşlardı, dört gün boyunca Mir'in kasrındaki mutfaklarda kaynayan kazanlar kalkmış, ocaklar yavaş yavaş sönmüş, kentin ağzına kadar insan dolu medrese ve camileri artık boşalmıştı. Hepsi ülkenin önemli şahsiyetleri olan konağın son misafirleri, Cizîra Botan'ın geleneksel yemek-

leri olan ciğer kavurması, kengerli bulgur, birkaç çeşit meftuni, bamya, patlıcan ve domatesten yapılma belibağlı, kuzu kavurma, sebze salatası ve yoğurttan oluşan akşam yemeğinden sonra, balkabağı tatlısı, pekmez, helva gibi çeşit çeşit tatlıları yedikten, Kürtlerin deyimiyle, dünyada yemek, ahirette iman kavlini yerine getirdikten sonra, Mir'le vedalaşıp atlarına binip gidiyorlardı. Onlarca, yüzlerce hizmetçi etrafa dağılmış, nehirle kasır arasındaki alanlara, bahçeye, duvar diplerine dökülmüş çerçöpleri topluyor, torbalara dolduruyor, etrafı süpürüp temizliyorlardı.

Biz, Cudi'nin düz, kara taşlarıyla döşeli kasrın geniş balkonunda, yediğimiz leziz akşam yemeğinden ve dört günün şenliğinden yorgun düşmüş bir halde toplanmış, ayakta duruyorduk. Mir, kardeş ve yeğenleri, Mam Sefo, danışman, veznedar, serasker, imam ve bilginler Bırca Belek'te, meclisteydiler. Mir'e çok benzeyen en büyük oğlu Têli yanımda duruyordu ve ben ona, gökyüzünde beliren yıldızlardan bahsediyordum. Hâlâ çok genç olmasına rağmen, İnce Mir'in çocuklarının sayısı şimdiden altı yediyi bulmuştu. Mirimiz sadece resmi işlerin ustası değildi, aynı zamanda beli kuvvetli bir insandı; günden güne karılarının, cariyelerinin ve çocuklarının sayısı artıyordu. Üç büyük oğlu vardı, Têli, Necip ile Ali Şamil, sadece içlerinden Têli, belki körlüğünden, belki de sessizliğinden benimle arkadaş olmuştu. Benle Têli, iki kişi tek gözle, kadim ve bozulması mümkün olmayan bir dostluk kurmuştuk. Mıgo, Heme ile Yezdînşêr ise balkonun bir köşesinde yüksek sesle tartışıyorlardı.

Dicle, bahar yağmurlarının verdiği güçle, korkutucu bir sesle bir sel gibi, önüne katılan her şeyi sürükleyerek, büyük bir ahenk içinde akıp duruyordu. Henüz karanlık basmadığı halde, biraz sonra daha da büyüyecek izlenimini veren aydınlık bir ay, gelip Cudi'nin tepesinde asılı kalmıştı. Ay, tıpkı Yezidilerin kutsal kitabı *Mishefa Reş*'te sözü edilen aya benziyordu; aydınlık, nurani, güzel ve huzur verici... Ancak en güzeli, ay ve yıldızlar bir ışık huzmesini şimdiden suyun yüzüne salmışlardı. Ben bir yandan,

ışıktan mahrum olan Têli'ye ay ve yıldızların saçtığı nurdan söz ediyor, bir yandan da sanki kendi kendime konuşur gibi şunları söyledim:

Türkü lazım Têli kardeş, türkü.

Têli de, sözlerimden sıkılmış gibi; haydi söyle öyleyse Bıro, söyle haydi, dedi.

Hayır Têli hayır, türkü söylemek değil, türkü yapmak, türkü yaratmak istiyorum.

Ancak o güzel akşamı doyasıya yaşayamadık, o aydınlık ve kardeşlik bayramının sonu hiç de iyi gelmedi. Benle Têli, kulağımız Dicle'nin sesinde konuşuyorken, balkonun öte yanından sesler yükselmeye başladı. Mıgo, Heme ile Yezdînşêr, tekme tokat birbirlerine vuruyorlardı. Neden neydi, kim kime vuruyordu, belli değildi, biz oraya yetişene kadar, daha önce yetişmiş olan birkaç hizmetçi kavgayı yatıştırmışlardı, gördüğüm ilk şey Heme'nin burnu, sağ kaşı ve kan sızan alnı olmuştu. Üçü de delirmiş develer gibi kudurmuş, yüksek sesle birbirlerine ağza alınmayacak küfürler savuruyorlardı. Ben, Teli ve iki hizmetçi, sakinleştirmek için Mıgo'nun yanında kaldık, birkaç kişi de Heme ile Yezdînşêr'i oradan uzaklaştırdılar. Balkondan uzaklaştıktan sonra Deli Heme'nin ağzından çıkan, içinde hem gelecek günlerdeki felaketlerin tohumları, hem de dinler, halklar ve ülkeler arasındaki savaşların sesi olan küfürleri, hiçbir zaman unutmadım. Başımıza gelen her musibette o küfürler hep aklıma geldi durdu. Şimdi, uzun bir ömürden sonra, o küfürlerden söz ederken bile, sanki onlar Heme'nin ağzından şimdi çıkmış gibi rahatsız oluyorum, yüreğim burkuluyor.

Gavur oğlu gavur... gavur hmaklı...

Ey Cizre ahalisi, *hespê kule, seyê têle û kesê file, lê mebe ewle...** Atalarımız böyle söylemiş, ey Botiler, siz siz olun, güvenmeyin bunlara...

---

* Hespê kule, seyê tûle û kesê file, lê mebe ewle: Topal ata, serseri ite ve gavura güvenme. (ç.n.)

DİCLE TÜRKÜSÜNÜN SESİ nehrin sele dönüştüğü bahar aylarında daha da gürdür. Sadece bahar aylarında değil, öfkeli duygular, hınç ve hiddet ön plana çıkınca, türkünün sesi o zaman da gürleşir. Ses, gücünü doğanın uyanışından ve duyguların başkaldırısından alır:

Dicle'yim ben,
Dicle'nin sesi,
Yankılanan çığlık,
Çağıran yakarış,
Dile gelen türküyüm ben.

Yüzümde kılıç, mızrak yarası,
Dert ve kederin rengi,
Ölülerin uğultusu,
Savaş, kavga, ayrılık, talan.
Asi kayalıklardan doğuyorum,
Dingin ve sonsuz bir denizin boşluğunda kayboluyorum.
Doğuyorum, kuvvetli bir rüzgâr, yayla, beyaz kar,
Arzu, coşku, aşk,
Ölüyorum, sıcak bir yel, çöl, ne korunak, ne de bir gölge.
Boşluk, sessizlik, sakin,
Yüzümde sallar, gemiler, akan gözyaşları gibi,
Çınar ağaçlarının gölgesi, söğüt ve kavak,
ülkesini terk edenlerin izleri misali.

Ey sen, insanlığın çığlığı,
İnsanlığın yakarışının sesi.
Kulak ver bana, Cizîra Botan'ın sesine.
Cizîra Botan, Cudi'nin oğlu, Nuh'un torunu,
Bir yanım dağ ve yaylalar,
Bir yanım çöl ve denizlere doğru.

Gökyüzü, güneş, yıldız, ay, kadim mehtap,
Yüzümün şahidi, yüzümdeki izler.
Hüznün ağıdını mırıldanıyorlar,
Yaralı yüzümü okşuyorlar.
Etrafımda kartallar, kuşlar,
Şahin, doğan, atmaca,
Leylek, turna, tavus, gökkuşağı renginde.
Ebedi bir gökkuşağı, kâh gökyüzünün enginliğinde, kâh yüzümde.
Akıyorum dünden bugüne, bugünden yarının üstüne,
Coşkulu bir sesle, sessizliğe doğru.

Cizîra Botan, Yukarı Mezopotamya'nın incisi,
İçinde derin duygular, coşkulu arzular saklı,
Güzel sözler, berrak kelam, dünden bugüne,
Kaynağında durmayan, bir sel gibi, dünden bugüne akan
Seglavi kısrakların süvarileri, sel misali,
Yağmurlara gebe bulutlar, sel gibi,
Turna sürüleri, sel gibi,
Cudi'nin kara taşları, kayaları, sel misali,
Yeşillenen tohum, sel gibi,
Başkaldıran sümbüller, sel misali,
Benimle durmadan akan söz, sel gibi,
Ve ben, insanlığın izleri, sel misali.

Ey sen, insanlığın çığlığı,
İnsanlığın yakarışının sesi,
Kulak ver bana; Dicleyim ben,
Dicle türküsünün sesi,
Dilsizlerin dili, sessizlerin sesi...

ŞEVBUHÊRK III

Güneş

SESİM, yani bu gece de duyacağınız Dengbêj Bıro'nun sesi, virane Dicle'nin, harabe Fırat'ın, yanmış Ninova'nın, yıkılmış Babil'in sesidir.

İçinde eski zamanlara ait acı, hüzün, hasret ve ölüm barındıran yeni bir gece geliyor. Dünyanın kadim bir geleneği olan gecenin gölgesi etrafı sardı saracak, ataların yadigârı olan bu gecenin sözleri teker teker havalanıp geliyor ve siz bu yeni gecenin dinleyicileri, merakla ataların sesine kulak verecek olan siz yeni *şevbuhêrk*'lerin sahipleri, yüreklerinizi aşkla Dengbêj Bıro'nun, ruhu beş para etmez ölüm döşeğindeki yaşlı adamın sesine, yani benim sesime, benim sedama açın ve kulak verin, o sesler hep birlikte yola çıkmış, adım adım bana ve sesime yaklaşıyor. Haydi gelin, hep birlikte gelin ki, hep birlikte gidebilelim. Nehirlerin kenarına gidelim, zamanla yaşıt ağaçların gölgesine, kalelerin sur ve burçlarına, binlerce yıllık dağ doruklarına, şehir yıkıntılarına, uygarlıkların derinliklerine, ak sakallı Yezidi ihtiyarlarının yanına, Keldani evlerinin avlularına, Bedevi çadırlarına, Yezidilerin, Müslümanların, Hıristiyanların yurduna. Hep birlikte yeni gecemizin içinde bir seyahate çıkalım ve bütün o seslere uzanalım.

Evet, bu gece kelam, Cizîra Botan ülkesi dışında halaya duran hayatımın ses, seda, renk ve tatlarına dair olacak. Ancak

önce bir rüya... Siz gelmeden önce, yaralarının acısıyla inlediğim; gözlerim açık, bazen uyur, bazen uyanık gördüğüm bir rüyayı anlatacağım size.

Rüyam ölümüme dairdi, rüyamda ölümümü gördüm. Her ne kadar hayatının her yeni adımında ölümle karşılaştıysam da, pençesinden kurtulmanın mümkün olmadığı ölümü nasıl hayatının esaslı bir parçası haline getirip canımdan çok sevdiğim sürüyle insanı kara toprağa kurban verdiysem de, hiçbir zaman huzur ve sükûnet dolu, içinde söğüt ve kavak ağaçları olan kadim bir mezarlıkta yeni kazılmış mezara girmemiştim. Rüyamda mezardaydım, bir dut ağacı gölgesinde, yeni kazılmış toprak kokan bir mezarda.

Geceydi, etraf sakin, hava serin, gökyüzü berraktı. Dolunayın şavkı ve titrek yıldızların ışığı geceyi neredeyse gündüze çevirmişti. Önce, bu fukara eve hiç benzemeyen, daha çok Mir'in kasrına benzeyen bir evin büyükçe bir odasında, pencerenin önünde durmuş, yıldızların oynaşmalarına, apak ayın güleryüzüne, berrak suyun hışırtısına, nehir kenarında rüzgârda, dolunayın aydınlığı içinde sarı lekeler gibi sallanan ağaçların yapraklarına bakıyordum. Belli ki doğa yine kıyafet değiştiriyordu, yapraklar dökülüyor, ağaçlar soyunuyor, dağlar karın gelişiyle, başına beyaz sarıklar bağlıyordu. Sanki yapraklar önümde dans ediyordu; yavaş yavaş ağaçtan kopuyor, rüzgâra kapılıyor, bir süre havada gezinip yere düşüyorlardı.

Hayat da böyle bir şey değil miydi? Gözlerim yaprakların dansında, rüyamda düşünmeye başladım. Zamanı gelince, insan hayatı da, tıpkı bir yaprak gibi, insanlığın ağacından kopup yere düşüyor. Yaprağın hayatı bitiyor, gelecek baharda yeniden yeşerip yeni yapraklar açabilsin diye ağacın hayatı devam ediyor.

Kafamda buna benzer soru ve düşüncelerle, sersem bir halde, yorgun ve biraz da sıkkın, yavaşça kapıyı açıp dışarı çıktım. Üstümde don fanila, omuzlarımda bir çoban kepeneği, elimde sarılmış bir sigara ve çakmak vardı. Dışarısı biraz serindi, yere

çiy düşmüştü ve hafif bir yel artık renk değiştirmiş olan ağaç ve yaprakları sallayıp duruyordu. Nehir kenarına gittim, her vesileyle bizi yalnız bırakmayan, hatta şimdi bile sesi kulağımıza gelen Dicle'nin kenarına. Gövdesi Cizre kalesinin bir burcu kadar kalın, nehirden birkaç adım uzakta bulunan bir çınar ağacının duldasına sığındım. Sigaramı yaktım, birkaç derin nefes çektim, ağır ağır havaya savrulan dumanı seyrettim ve nehrin, rüzgârın sesine ve yaprakların hışırtısına kulak kesildim.

Nehir yukarı ülkelerden, aşağı ülkelere doğru durmadan akıyordu. Bir yerlere gidiyordu, ama nereye? Suyun şırıltısı neyi anlatıyordu, o şırıltının gerisinde hangi sesler vardı? Nehir, koynunda ne tür sesler saklıyordu? Benden önce kim gelip nehrin sesine kulak vermiş, suyunu içmiş, suyunda yıkanmış, kim yarıp karşı kıyıya geçmişti? Altına oturduğum çınar ağacı kaç yaşındaydı? Onu kim dikmişti? Neye ve kimlere şahitlik yapmıştı? Şimdi rüzgârda hafif sallanan dal ve yaprakları, benden önce kime gölgelik yapmıştı? Ve rüzgâr... nerden gelip, nereye gidiyordu?

Ne diyor, neyin türküsünü söylüyor, neden bahsediyordu? Ve yaprak, teker teker, büyük bir ahenk içinde, nazlıca dökülen yapraklar. Neyin sembolüydüler? Ömrün mü? Zamanın mı? Arın mı? İnsanın mı? Günün mü? Haftanın, ayın, yılın mı? Yüzyılın mı? Yoksa hepsinin mi?

Evet hepsinin. Zaten hayat, zaman, an, insan, gün, hafta, ay, yıl ve yüzyıl da, aynı o yapraklar gibi zamanı gelince dökülmüyorlar mı, döküldükten sonra da hepsi seher vaktinin hafif rüzgârında adım adım, zamanla unutulmuyorlar mı?

Sigaramı içtikten sonra, çınar ağacının altında, nehrin, rüzgârın ve yaprakların sesleri arasında, zihnim seslerle dolu, daldığım düşünceler arasında bir salıncak gibi gidip gelirken, aniden öldüm. Niçin, nasıl? Bilmiyorum, ancak hiç acı çekmeden, hiçbir yara almadan huzur içinde öldüm.

Sizin de bildiğiniz gibi, Yezidiler ölümü hayatın bitişi olarak görmezler, giysi değiştirme olarak algılarlar ölümü. Beden ölür, ruh başka bir bedende yaşar. İyi ve temiz bir ruh, iyi ve temiz bir bedene girer, kötü ve kirli bir ruh ise bir hayvanın veya duygusuz bir insanın bedenine. Ben ölüyordum, ancak ruhum yaşıyordu, gözlerim kapalı, ancak ruhumun kapıları açıkh. Tanıdıklar toplandı üzerime, fakihler İmanın Kavli'ni okudular ölümün üstüne, Yezidilerin şeyhi nehrin suyunu damla damla ağzıma damlattı, yüzümü suyla ovdu, beni yıkadı, beyaz libaslar giydirdi bana. Aziz halkım, dost ve tanıdıklarım, tef, erbane ve kaval eşliğinde, Merg'in kavlince, dualarla toprağa uğurladılar beni.

Beni mezara koydular, ancak şeyh ve feqîr'lerin sesini hâlâ duyabiliyordum:

Günlerden bir gündür
Gelin ey arif olanlar
Ölümü beyan edin
Arif olanlar hep birlikte gelin

Beyan edilen ölüm, benim ölümümdü ancak hüzünle solan ruh da benim ruhumdu; sesler geliyordu, onları duyuyordum, ses ve dengbêjlik benden uzaklaşmıştı, ancak sesleri dinleyebiliyordum. Bembeyaz bir boşlukta, güneş ışığına benzeyen keskin bir ışık içinde, birbirine karışarak binlerce ses oluşturan nehrin sesi, rüzgârın, ağacın, dalların, yaprakların, dalganın sesi bana ulaşıyordu. Dünün sesleri, evvelsi günün, türkülerin, anıların sesi, ayet ve hadislerin sesi, savaş ve kavganın sesi, mirin ve orduların sesi, katil ve canilerin sesi, çocukların ve annelerin sesi, kuş ve kartalların sesi, canavar ve yaratıkların sesi... Her şeyin sesi, nehrin, ağacın, yaprağın, denizin, ufkun, yerin, gökyüzünün, insanın, hayvanın, kalenin, evlerin, ovanın, vadilerin sesi iç içe geçiyor, her şey birbirine karışıyordu.

Zaman buydu işte; sadece seslerden oluşan sonsuz bir mekân. Hayat buydu işte; yaprakları her daim yeşeren, sonra

dökülen kadim bir çınar ağacı. İnsani duygu buydu işte; zamanın ve dönemlerin, yer ve yurtların, ağacın ve yaprakların arasında gezinen hafif bir yel.

Sevgili dinleyenler, yürek yanmayıncaya kadar gözler yaş dökmez. Ölüm birinin kapısına dayanmasa, kimse böyle bir rüya göremez. Düşüm, yola çıkıp gelmekte olan ölümü gösteriyordu bana. Biliyorum, zamanım azaldı. Haydi tez davranın, kandili getirin, başucumdaki rafa koyun, tasıma su doldurun, birkaç sigara sarın, bir küllükle çakmağı yanıma koyun, yaşadığınız hayatı dışarda bırakın ve seslere, zamanın, hayatın ve insanın seslerine kulak verin.

DUT AĞACININ SESİ, ağaç sesleri arasında bir ayrım yapılacaksa eğer, çınar ağacının veya nar ağacının sesinden farklıdır. Kadim Cudi'nin sesine benzeyen yüzyıllık çınar ağacının sesi, uzak ve derinden gelir. Nar ağacının sesi, bahar aylarında yeryüzüne çıkmış incecik akan bir suyun sesine benzer. Dut ağacının sesi ise görkemlidir, süslüdür, içinde hayatın seslerini barındıran gebe toprağın sesine benzer. Cizîra Botan ülkesi ağaç, koru ve ormanlarla doludur, her çeşit ağaç, her çeşit yeşillik boldur. Hangi ağacı istersen altında oturabilir, hangisine istersen tırmanabilirsin, keyfine kalmış.

Gençlik yıllarımda, yeni farkına vardığım gençlik merakıyla, birçok şeyin peşine düştüğüm gibi, meyve versin vermesin ağaçların da peşine düşmüştüm. Dicle boyunda, Cudi'nin eteklerinde ve bağrında yetişenleri, beyaz taşlardan yapılma tarihi evleriyle meşhur Finike kentinin, yeşilliğin hiç eksilmediği Gurgıl, Kıver ve Bırke'nin, yörenin bütün ağaçlarından farklı olan ve kıraç topraklarda yetişen Tor'un, yüksek dağlarda ve derin vadilerde yetişen Hakkari ülkesinin ağaçlarını teker teker tanıyordum.

O zamanlar, yaşım on yedi-on sekizdi, bıyıklarım kaytandı, artık kesmeye başladığım sakallarım ise sürülmüş toprağa ben-

ziyordu. Zaten iriyarı olan vücudum günden güne irileşiyor, boyum uzuyordu. Giysilerim küçülüyor, ayakkabılarım ayaklarıma dar geliyor, donla fanilam günden güne kirleniyordu. Uzun paçalı donumun önünde lekeler eksilmiyordu. Artık feleğin çarkının nasıl döndüğünü öğrenmiş olan *bılo*, evet, alçak *bılo*, Cudi'nin ağaçları gibi, neredeyse her an dimdikti. Sadece uykuda ve düşlerde değil, şenlik ve düğünlerde, taziyelerde bile bu huyundan vazgeçmiyordu teres. Bedenimin en yakın yoldaşı olması gereken *bılo*, zaptedilmez bir canavara dönüşmüş, kurnaz oyunlarıyla her an her yerde soluğumu kesiyor, beni isteklerine göre yönlendirmeye çalışıyordu. Ne beni, ne yüreğimi, ne beynimi, ne de başka bir şeyi düşünüyordu. Hep başına buyruktu, bildiğini yapıyor, hayallere dalıyor, arzularının sessiz türküsünü söyleyip duruyordu:

Ufacık ve derin
Yumuşacık ve sıcak
İncecik ve narin...

Boyum bir selvi gibi uzadıkça, sesim bir kaplan sesi gibi yankılandıkça, kendimi her işin üstesinden gelebilecek, bileği bükülmez biri olarak algılıyor, öte yandan da kendimi kafese kapatılmış, kapatıldığı yerde durmadan kükreyen bir aslan olarak görüyordum. Cizre artık bana dar geliyordu. Cizîra Botan bir anda daracık bir yer haline gelmiş, içimden yükselen coşkuya cevap veremez olmuştu. Benim gibi boy atmış ve olgunlaşmış, memeleri benim için *Hewrex* elmalarına dönüşmüş olan Armê ile Gulîzer'e rağmen bu durum böyleydi. Yürek ve ruh, bilinç ve beyin çoktan kanatlanmıştı, dünyayı görmek istiyordum, görmediğim yerleri, tanımadığım kentleri tanımak istiyordum. Cizre, Cizre için türkü söyleyerek akan kadim Dicle, beş bin yıldan beri Dicle'nin kenarında onun akışına tanıklık yapan kadim kale, kentin ve kalenin en güzel yapısı olan Mir'in kasrı, kalenin içinde bulunan diğer güzel yapılar, kentin etrafını saran Cudi ve

öteki dağlar, nehrin kenarında sıra sıra dizili binyıllık ağaçlar, nehrin kaderine ortaklık yapmışçasına onunla atbaşı giden caddeler, binyıllardan beri tarihine tanıklık yapan kadim mahalleler, kente özel bir renk veren Ermeni, Yahudi, Yezidi mahalleleri, her zaman şenlik dolu daracık sokaklar, Cizîra Botan ahalisinin toplanma yeri olan, köylülerin mallarını getirip satışa çıkardıkları çarşı ve pazarlar, içinde Kürdistan'ın her çeşit davar ve hayvanları bulunan mezat yerleri, büyük çoğunluğu Ermeni ve Yahudilerin elinde bulunan çerçi dükkânları, marangozhaneler, dikim atölyeleri, terzihaneler, çoğunluğunu Müslüman ahalinin çalıştırdığı kahvehane ve aşhaneler, hemen hemen hepsi Ermeni ve Keldanilerin elinde bulunan han ve hamamlar, medrese ve camiler, kiliseler ve havralar, her biri kendi özel tınısıyla sesini yükselten ezan ve çanlar, bunların tümü hayatımın bir parçasıydı, ama artık hiçbiri yeni bir heyecan vermiyordu bana. Onları tanıyordum, adım adım her yeri gezmiştim, köşe bucak yaşamıştım. Her köşede, her yerde bir hikâyem, ölümsüz bir anım vardı benim.

Artık yeni kentleri, yerleri, ülkeleri merak ediyordum, yeni anılara ihtiyacım vardı, yeni diller duymak, yeni deneyimler kazanmak istiyordum. Yeniler, eskilere eklenmeliydi. Tıpkı ağaçlar gibi, yeni dal ve yapraklar, eski dal ve yapraklara eklenmeli, ağaç daha da güçlenmeli, güzelleşmeliydi.

Medresa Sor'a gelince, artık ona doymuştum. Öğrenimimi tamamlamış, Arapça hadisleri hatmetmiş, Firdevsi ve Şirazi'nin, Sadi ile Hayyam'ın şiirlerini Farsça okumayı başarmış, Magripli İbni Haldun'un ilmi ile birkaç Doğulu âlimin ilmine vakıf olmuş, Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran ile Ehmedê Xanî'nin dizelerini tekmil Kürtçe ezberlemiş, hücrelerde manevi arınmanın ve ruhi temizlenmenin eziyetini çekmiş, Medrese'nin daracık odalarında, kirli yataklarında yeterince yatıp kalkmış, cılız kandilin ışığında, sol elim kasıklarımın arasında, Medrese'de bulunan kitapların büyük çoğunluğunu okumuştum ve ıslak bir bahar gününün

akşamüzeri Mir'in huzurunda, Mam Sefo'nun da bulunduğu bir anda, Bırca Belek'in meclisinde, yağmurun ve nehrin sesi eşliğinde, içerden gelen imam, âlim ve şeyhlerin mırıltıları arasında, İslam âlimleri ile Melayê Cizîrî'nin beyitlerini okumuş ve Mir bir kese parayla beni ödüllendirip, güleryüzle huzurundan yolcu etmişti. Hâlâ Medrese, Apê Xelef ile Mam Sefo'nun evi arasında sersem bir koyun veya yolunu şaşırmış bir sokak serserisi gibi, amaçsız, işsiz gidip geliyordum, ancak hep kendime sorup duruyordum, artık Medrese'de ne yapabilirim ki?

Zamanım kitaplarla, dizelerle, şiirlerle, türkülerle, masallarla, anılarla, *şevbuhêrk*'lerle geçiyordu. Ne malım mülküm, ne de param pulum vardı, hâlâ Mir'in ve Mam Sefo'nun yardımlarıyla hava atıyordum. Hem türkü söylüyor, hem de türkü yapıyordum. Daha o zaman kafama koymuştum, şan şöhret sahibi, ünlü bir dengbêj olacaktım, ancak yaptığım hiçbir türküyü beğenmiyordum. Yaptığım türkülerin ne dili dildi, ne de üslupları, içerikleri bir şeye benziyordu. Hemen hemen her gece, *şevbuhêrk*'ler dağıldıktan, herkes evine gittikten sonra, ben türkü yapmaya oturuyordum. Türkü için sessizlik lazımdı, içinde yaratıcılık tohumları barındıran bir sessizlik. En güzel anlarım, o sessizlik anlarıydı, yüreğim denizlere ulaşmak isteyen bir sele dönüşüyor, ruhum türkülerin makamlarıyla süslenmiş huzur verici bir sessizliğe gömülüyordu. Medrese'nin kirli veya Gulîzer'in eliyle yıkanmış Apê Xelef'in temiz yatakları içinde, yorganı boğazıma kadar çeker, sıcak aylarda pencere açık, zemheri soğuklarda odanın ağır havası içinde soluksuz kalmış bir halde hep söylüyordum, eskinin ve yeninin, dünün ve bugünün dizelerini üst üste bindiriyor, türküyü türküye ekliyordum. Ancak türkülerin bir şeyi eksikti. Neydi o eksiklik? Gençlik yıllarımda okuduğum veya baktığım o kitap, şiir ve beyitlerde en çok dikkatimi çeken ve bana özel bir coşku veren hayatın çeşitli biçimlerine dair yapılan tasvirlerdi. O hayat biçimleri, sesler ve sedalar, o zamana kadar yaşadığım hayattan daha güçlü, daha zengin, daha dikkat

çekiciydi. En sonunda, geceler boyunca kendime yapıp kimselere okumadığım ve kısa zamanda unuttuğum berbat bir sürü türküden sonra türkülerimdeki eksikliğin şu olduğunun farkına vardım; hayatın çeşitli biçimleri, hayatın sesi ve sedası, hayatın zenginliği, çekiciliği, dersi ve tecrübeleri. Evet, en sonunda farkına vardım, mükemmel bir türkü, sadece karmaşık insani ders ve tecrübelerden meydana gelebilirdi.

Bana ve türkülerime bu lazımdı.

Birbirine benzeyen derin ve sıkıntılı düşüncelerle dolu, Apê Xelef'in evinde bulunduğum gecelerden bir gece, birkaç ak sakallı Yezidinin katıldığı bir *şevbuhêrk*'ten sonra, sabaha doğru aniden uyandım. Soluğum kesiliyor, nefes alıp vermekte güçlük çekiyordum. Sırılsıklam terlemiştim, yumruğa benzer bir şey göğüs kafesimi sıkıyordu. Korku içinde başucumdan hiç eksilmeyen su tasına aceleyle uzandım ve tastaki suyun tümünü içtim. Biraz nefes almaya başladıktan sonra kendimi dışarı attım, nehir kenarına gittim. Gökyüzü berraktı. Yağmursuz ama ıslak bir gün başlıyordu.

O gece, biraz önce size anlattığım rüyamdaki geceye benziyordu. Etraf sessizdi, her yer huzur verici bir dinginlik içindeydi.

Sağ yanımda, bir grup ağaç vardı, onlara doğru gitmeye başladım. Çocukluğum oralarda geçmişti; ağaçları teker teker tanıyordum, hatta ne zaman yaprak döktüklerini, üstüne konan kuşları, arıları ve böcekleri bile tanıyordum. Her bahar başlangıcında haftada bir iki kez ağaçların yanına gider, onlarla konuşurdum, ağaç derdim, geçen sene gövden incecikti, şimdi bayağı kalınlaşmış. Söğüt ağacı, sen ağaçların en güzeli, geçen sene bu dalların yoktu, şimdi nasıl da süslenmişsin. Badem ağacı, sen beyazlar içindeki gelin, önceki yıl beyaz çiçeklerin çok geç açmıştı, bu yıl ne çabuk çiçek açtın böyle...

Ağaçlar çeşit çeşitti, her biri Apê Xelef'in evi kadar kalın yüzyıllık çınarlar, güzellikleriyle nehre eğilmiş olan nazlı selvi ve söğütler, dalları ve yapraklarıyla şen şakrak bir hayata benzeyen

kalabalık meşe palamuduyla dut, badem, ayva ve herkesin malı olan elma ağaçları...

Tıpkı rüyamda olduğu gibi o gece de, omuzlarımda Apê Xelef'in çoban kepeneği vardı. Bir ağacın altına çömeldim. Hanidir sigara içmeye başlamıştım, içtiğim tütün sıradan bir tütün değildi, Şemdinli'nin sarı tütünüydü, sigara kâğıdı da Beyrut ve Halep diyarlarından geliyordu. Mam Sefo süslü bir gümüş tütün tabakası, Apê Xelef de Şengal dağlarından getirtilmiş olan bir çakmak hediye etmişti bana. Dut ağacının altında, önümde akıp duran nehrin sesi eşliğinde, artık vedalaşmaya hazırlanan yıldızların ışığı altında, o anlatılmaz sıkıntının gelip üstüme çöreklendiği anda birkaç sigara sardım ve üst üste içmeye başladım. O anda sigara içmekten başka ne yapıyor, ne düşünüyordum? Hiç hatırlamıyorum, sanırım korkak, yufka yüreğim ve uyuşmuş beynim hiçbir şey düşünmüyordu. Böylece sigaradan yükselen duman ve sudan yükselen sis içinde, hafif hafif esen serin yelin yardımıyla bir süre uyuyakaldım.

Gözlerimi açınca, artık ne sis, ne de duman kalmıştı, güneş ışıkları suda oynaşıyor, ince bir ışık dut ağacının yapraklarından sızıyor, kuvvetli bir ışıksa dağ başlarından aşağıya sarkarak, her yeri aydınlığa boğuyordu. Beyaz papatyalar, mor menekşeler boy atmıştı. Yumuşak topraktan yeşilliğin yumuşak kokusu yükseliyordu. Bedenim uyuşmuştu, ayağımı bile kıpırdatacak halde değildim. Bir karış kadar uzamış olan otların içinde öylece yere uzandım, yukarıdaki dut ağacına, gövdesine, dallarına, yapraklarına ve olgunlaşmış bal rengindeki meyvelerine baktım. Yapraklar usulca oynaşıyor, hafif bir yel onları hışırdatıp duruyordu.

Dut ağacını düşünmeye başladım, yaşını kimselerin bilmediği ağaç, onlarca yıl süreyle kalınlaşan gövdesi, gece gündüz, kar ve boranlara, yağmur ve rüzgâra, güneşe ve ısıya dayanma gücü, bir kaplan pençesi gibi toprağın bağrına salınan ve hiçbir gücün onu oradan sökemediği damarları, tıpkı bir insan hayatı gibi, köklerden gövdeye, oradan dallara, oradan meyvesine kadar bel-

li bir düzen içinde akıp duran hayatı, hiçbir yere gitmeyen, hep bulunduğu yerde kalan durgunluğu, gümrahlığı ve her şeyiyle dut ağacı, hem bana, hem de insanlığa çok iyi bir örnekti. Ta ki olgunlaşmış bir dut, dalından kopup kör gözümün üstüne düşünceye kadar bunları düşündüm durdum. Bakın kör talihime, dedim kendi kendime, dut gelecek ve karanlık tarafıma düşecek.

Dutun cezasını hemen verdim, ağzıma attım, ağzım hoş bir tatla doldu. Etrafımdakilerden birkaç tane daha toplayıp yedim. Her sabah, ilk sigarayı yakmadan önce, ağzımı tatlandırmak için bir parça ekmek atardım ağzıma. O sabah ise kahvaltımı, Dicle'nin iri taneli dutlarıyla yaptım, onlarla ağzımı tatlandırdım.

Yine, dut ağacı diye düşünmeye başladım, bundan beş yıl önce de böyle gürdü, bundan on yıl önce de, altında yuvarlandığım ilk gün de. Onu buraya kim dikmiş? Kaç yaşındadır? Yirmi, elli, yüz, iki yüz, üç yüz? Bu ağacı daha fidanken kim görmüştü acaba, o fidanı ilk kim sulamış, açan ilk yapraklarını kim saymış, ilk meyvesini kim yemişti? Benim gibi kim altına uzanmış, kim uykuya dalmıştı? Gölgesine kim sığınmış, altına sofra kurup kim yemek yemişti? Evet, insanlar gelip geçmiş, devir ve devranlar, aylar ve mevsimler geçmiş, dut ağacı hep yerinde kalmış ve bütün o gelip gitmelere, bütün o değişimlere tanıklık etmiş. Keşke bu ağacın dili olsaydı, dedim kendi kendime, dili olsaydı da anılarını, gördüğü olayları, kulak verdiği sohbet ve türküleri söyleseydi ve tecrübelerini anlatabilseydi.

Üstümde dut ağacı, önümde Dicle ve benden biraz uzakta, nehir kenarında, turnaya benzeyen birkaç iri kuş göze çarpıyordu. Dicle, binlerce yıllık alışkanlığıyla, büyük bir sükûnet içinde akıp duruyordu. Nehir nereden gelip, nereye akıyordu, nerede doğup, nerede yitiyordu? Gittiği ülkelerde nelere şahit oluyordu, hangi sularla, hangi göllerle, hangi ırmaklarla, hangi nehir ve denizlerle birleşiyordu, kimlerle yollarını ayırıyordu?

Ey dut, ey Dicle, diye bağırmaya başladım, ses verin, insanlardan, tecrübelerinizden, yaşadıklarınızdan, geçmiş zamanlar-

dan bahsedin. Ancak ne ağaç, ne de nehir ses veriyordu. Bir tek ağacın dalları, yaprakları arasında esen serin yelin, bir de dalgaların sesinden başka bir ses duyulmuyordu.

Dut ağacı, Dicle nehri... güzellikleri ve sükûnetleri, görkem ve dinginlikleri; kadim hayatları, zenginlikleri, ürünleri, yeşillikleri, renkleri, sessizlikleri, tecrübeleri, anıları, dilsizlikleri, cömertlikleri...

İnsan da onlara benzemeli, diye düşündüm, üretken ama sakin; görkemli, şen şakrak ama dingin; has bir hayat ama zengin, birlikte, hep yaratan; sessiz ama ders ve deney sahibi; çenesi düşük ve boşboğaz değil, ama ders ve tecrübeleri anlatmak konusunda cömert...

Bilgi ve deneyim orada, nehir kenarında, kimselere görünmeden bana el sallıyorlardı işte.

Dut ağacının altında, doyasıya dut yedikten sonra, daha günün ilk sigarasını yakmadan, gözüm suyun yüzünde yansıyan güneş ışıklarındayken, hayatım konusunda yeni bir karar verdim ve kararımı kendime, dut ağacına ve nehre, yüksek sesle birkaç kez tekrarladım; Bıro, senin hayat yolunda yeni bir adıma ihtiyacın var! Deli Bıro, sana hayatın yeni ders ve tecrübeleri lazım. Körlüğünden yeni türküler yaratmak isteyen Kör Bıro, sağ gözünü aç ve ağaca bak, bu dut ağacı gibi, dallara, yapraklara, üretkenliğe, zenginliklere ihtiyacın var senin. Bıro, yarım kalmış Bıro, yarım gözlü, yarı Yezidi, yarı Müslüman, yarı Ermeni, yarı Yahudi, yarısı burada, yarısı orada kalmış Bıro, haydi kalk ayağa, düş yola ve git, bu seni büyüten, türküsünü yaptığın nehrin aktığı yere, başka nehir ve denizlere git onunla. Bıro, yetim Bıro, sen sen ol unutma; soru sor, korkma. Bıro, zavallı Bıro, haydi ayağa kalk ve arkadaşlarının yanına git, hepsini teker teker, Mıgo'yu, Heme'yi, Têli'yi, Yezdînşêr'i ve diğerlerini gör ve bu dut ağacının sesine benzeyen yumuşak bir sesle söyle onlara; deneyimler denemekle kazanılır ve denemek, her zaman denememekten çok daha iyidir.

DİLSİZ HARİTALARIN SESİ bir zelzelenin sesi gibi karmakarışıktır ve çok derinlerden gelir. Kararımı verdikten sonra, yeni eski, yaşayan, harabe yurt, ülke ve yerlerin sesi, adım adım yerini buldu. Artık ne istediğimi biliyordum; insani ders ve tecrübelerin kaynağı olan yerlerin sesine ulaşmak...

Dut ağacından ayrıldıktan sonra, Mam Sefo'nun evine ulaşan, kentin en eski mahallelerinin daracık sokaklarına daldım. Sabah vaktinde her yer aydınlıktı, şehirde günlük hayat çoktan başlamıştı. Pazar, mezat, dükkân, kahvehane ve sokaklar doluydu. Koyun, davar, eşek, katır, at ve develer birbirine karışmış, farklı sesler iç içe geçmişti, mahallede öyle bir karmaşa vardı ki, mahşer günü sanırdınız. Çoktandır uğramadığım Mam Sefo'nun evinde, içinde her zaman birilerinin olduğu mutfağa gittim hemen. Mutfakta birkaç hizmetçi çalışıyordu. Önüme ilk çıkan çelimsiz birine Mıgo'yu sordum.

Mıgo evde değil, diyerek asık bir yüzle cevap verdi bana, ancak Armê ile annesi yukarıdalar.

Çoktandır Armê'yi de görmemiştim, doğrusunu söyleyecek olursam, hâlâ sürdürdüğümüz oyunlarını, narin endamını, bedenine göre oldukça ufak olan güzel memelerini özlemiştim, ancak yukarıya çıkmaya, onu ve annesini görmeye vaktim yoktu.

Mıgo nerededir? diye sordum hizmetçiye güleç bir yüzle.

Bilmiyordu, ancak ocağı yakmaya çalışan hizmetçi cevap verdi bana:

Yanılmıyorsam, Mıgo kilisede olmalı.

Haydi hoşçakalın, diyerek hızla döndüm, ancak gitmeden dönüp sözümü tamamladım:

Armê ve annesine buraya geldiğimi söylemeyin, onları görmedim diye üzülebilirler. İşimi bitirince geleceğim.

Mir'in kasrından üç mahalle, Nuh Nebi Camisi'nden birkaç yüz adım ötede bulunan kiliseye vardım. Kilisenin, renkli bir yeşillik içinde bulunan büyük bir bahçesi vardı, içinde her çeşit çiçek bulunurdu. Kilise, her şeyiyle Ermeni taş ustalığının mükem-

mel bir örneğiydi. Ustalar, onu taşlarla süslemiş, Cudi'nin kara taşları ile, Musul yakınlarından getirtilmiş olan beyaz mermerleri, büyük bir hünerle yan yana getirmiş, seçkin bir yapı ortaya çıkarmışlardı. Ceviz ağaçlarından yapılma kilisenin koyu renkli kapılarının hepsi süslenmişti. Pencereleri geniş, tavanı yüksekti. Daha önce de Mam Sefo, Mıgo, Armê ve annesiyle birlikte birkaç kez gitmiştim kiliseye ancak o sabah vakti güneş ışıklarına boğulmuş olan kilise, efsanevi bir yapı gibi göründü gözüme.

Mıgo, sabah sabah orada ne yapıyordu? Merakla kilisenin büyük kapısını açıp içeri girdim. Evet Mıgo orada, içerde, boynu bükük, başında dikenli tacı, alnında sızan kanı, elleri ayakları çivili, melül bir edayla aşağı bakan İsa Mesih'in büyük haçının önünde, yaklaşık on beş erkek ve kızla birlikte ayakta durmuş, ilahi okuyordu. Mıgo ve arkadaşlarının bulunduğu yer loştu, ancak tuhaf olan, güçlü bir ışığın içindeydiler. Güneş, yukardaki pencereden onlara ulaşmış, hepsini, İsa Mesih'le birlikte altın sarısı bir ışık çemberinin içine almıştı. O zamanlar, Cizîra Botan'da, pencereleri cam olan sayılı birkaç yapı vardı. Kilise bu yapılardan biriydi. Hangisi olduğunu bilmediğim bir Avrupa ülkesinden getirtilmiş olan özel camlar, kilisenin pencerelerini süslemişti. Pencerelerin camları ışığı kesiyor, şavkı değiştirip içeri sızdırıyordu. Mıgo ve arkadaşları şimdi, o nur topunun içinde ilahi okuyorlardı. Hep birlikte Ermenilerin *şaragan* dedikleri ilahilere vermişlerdi kendilerini. Ancak şimdi okunan o ilahiler, *gaxant*'ların ilahilerinden çok, İncil'in bir hadisine benziyordu.

Mıgo beni görmemişti, bir süre kapıya yakın bir yerde bir oturağa çömelip *şaragan*'lara kulak verdim. Kilise, *şaragan*, müzik grubu, insanları anlatan hadisler... her zaman, her yerde sevdiğim şeyler; insanın hal ve ahvalini anlatan sözler, insan hikâyelerini anlatanlar... Medrese'de de böyle değil miydi? Orada da geometri, ebced ve matematikten çok, insani hikâyeler anlatan anlatı ve hadisleri sevmiyor muydum? İnsani seslere dönüşen sözler daha çok dikkatimi çekmiyor muydu? Hüznü ve acıyı, ayrılığı ve has-

reti anlatan, umudu ve bekleyişi tasvir eden, kah kilisede, kah camide, kah orada, kah burada karşıma çıkan söz ve müzikler, içime mistik bir hava dolduruyor, ruhani bir coşku veriyor, yeni seslerin uyanmalarına vesile oluyorlardı. Kilisede, o yarı karanlık yerden, ruhani bir güzellik yükseliyordu şimdi, fakat ahengi biraz eksik bir güzellik. Mıgo beni fark edince ona el ettim ve o gruptan ayrıldı; onu beklemeden çıktım dışarı.

Neyin var, sabah sabah senin ne işin var kilisede? dedi bana Mıgo, kilisenin kapısını arkasından kapatmadan önce.

Ne güzel ilahi okuyordunuz öyle, dedim yumuşak bir sesle, sesleriniz birbirine uymuş, hep birlikte ruhani bir görüntü sergiliyordunuz.

Nasıl? diye sordu, soluğu kesilmiş, yüzünde sorduğu soruya tam cevap alamamanın tuhaflığıyla bana doğru yürüdü. Boyum onunkinden uzundu, ancak gövdesi bir çınar gövdesi kadar olmasa da, Zap nehri kenarında yetişen yaşlı bir kavak ağacının kalın gövdesinden hiç geri kalmıyordu. O da sakal bıyık bırakmıştı, ancak babası gibi değil, kilise papazları gibi, aynı boyda kesilmiş ve çember şeklinde...

Kuşkusuz tiz sesle kalın sesin birliği çok önemlidir, diye ellerimi bıyıklarıma götürüp cevap verdim.

Kadın ve erkeklerin sesi arasında zorunlu bir ahenk olmalıdır. Yüksek ve alçak, kadın ve erkek, alet ve insan seslerinin ahengini yakalamanız için, gördüğüm kadarıyla daha çok çalışmanız lazım.

Bıro, bunları nereden biliyorsun sen? Kim öğretiyor sana? Müzik grubumuzu yöneten papaz gibi konuşuyorsun.

Hiç kimse... dedim ve sessizce durdum.

Kısa bir sessizlikten sonra sordu bana. Niye geldin? Bunları söylemek için mi geldin?

Hayır, dedim. Hayır. Beraber sizin eve, kütüphaneye gidebilir miyiz?

Şimdi mi?

Evet, şimdi.

Sustu. Birbirimizle hiç konuşmadan, o merak içinde, ben kafamda binlerce soruyla yürüdük evlerine kadar. Hemen üst kata, kütüphaneye çıktık. Kütüphanenin özlediğim ağır kokusunu derin derin içime çektim.

Ulan bu toz kokusudur, dedi Mıgo, miskiamber kokusuymuş gibi, su kaplumbağası misali kafanı uzatıyor, burnunu açıp içine çekiyorsun.

Zararı yoktu, konuşabilirdi. Kütüphane de aydınlıktı, güneş içeri girmişti. Kütüphanede her şey yerli yerindeydi. Ancak masanın üstündeki kitaplar çoğalmıştı. Duvardaki tavuskuşuna bir göz attıktan sonra, balkonun kapısını ardına kadar açtım, oradan da masaya doğru yürüdüm, kitaplara bakmadan hepsini topladım, bir köşeye bıraktım. Mıgo sessizce beni izliyordu, daha meramımı ona anlatmamış, hemen anlatmamak için de lafı dolandırmıştım.

Böyle güzel bir günde keşke başka bir ülkede olsaydık.

Bana sertçe baktı ancak konuşmadı, sabırla aceleci hareketlerimi izleyip durdu. Kapıya doğru yürüdüm, bir dolabın gözünden birkaç harita çıkarıp masanın üstüne yaydım, arkasından da, önünden hiç ayrılmadığım, eski devir ve devranların sesini bana ulaştıran Keso, Maro ve Naso'nun kitaplarının bulunduğu rafa yöneldim. Raftan sadece Keso'nun yolculuk kitabını aldım ve tekrar masaya geldim.

Mıgo gelir misin, dedim ve uzun masanın üstüne, rengârenk kalemlerle deri üzerine çizilmiş olan haritaları yaydım.

Bir harita, Tevrat'ta adı geçen ülkeleri gösteriyordu. Bir başkası, Büyük İskender'in yaptığı seferlerle meydana getirdiği büyük hükümdarlığının haritasıydı. Üçüncüsü ise, Keso ve on bin Yunan askerin geçtiği yerleri gösteren haritaydı.

Bak şunlara, dedim Mıgo'ya gözlerimi haritalardan ayırmadan, şu ülkelere, dağ ve ovalara bak hele.

Daha önce baktım ben onlara, hepsini gördüm, dedi kısaca.

Her üç haritada da Dicle ile Fırat, haritanın iki esaslı çizgisi gibi, bütün o ülkeleri, kuzeyden güneye doğru zikzaklar çizerek kat ediyor, kâh yan yana, kâh birbirinden uzaklaşarak, aşağı doğru akıyor, denize dökülmeden önce birleşiyorlardı.

Mıgo, dedim oldukça alçak bir sesle, aziz kardeşim, biz Dicle'nin çocukları değil miyiz?

Öyleyiz, dedi.

Bu üç harita da, bizden, tarihimizden, kaderimiz ve yaşadıklarımızdan bahsetmiyorlar mı?

Belki de ediyorlardır.

Hayır, belki değil, emin ol ki bizden bahsediyorlar.

Bıro, bırak bu deli saçmalarını, dedi Mıgo yüzüme sıkılmış bir edayla bakarak, ne demek istiyorsun? İçinden geçenler neler-dir? Benim kiliseye dönmem lazım.

İçimden geçenler şunlardır, dedim ve bütün dikkatini yumuşak sesimin üstünde toplasın diye durdum. İstediğim sevgili kardeşim, ben, sen, Heme, Yezdînşêr ve diğer arkadaşlar hep birlikte yola çıkıp Dicle'nin ardına düşelim ve denize ulaştığı yere kadar onunla birlikte her yeri gezelim. O ülkeleri, oraların dağlarını, insanlarını, hayvanlarını tanıyalım, duymadığımız seslerini duyalım, sularından içelim, yemediğimiz ekmeklerinden yiyelim.

Bıro, dedi ürkmüş gibi, senin deli olduğunu biliyordum da, bu kadar da değil. Sen eşek beyni mi yedin? Söyle ne oldu sana böyle?

Hayır kardeşim, dedim sakince, artık uçmanın zamanı geldi, kadim bir tarihin içinden süzülüp gelen yeni ders ve tecrübeleri genç ve taze hayatımızda çoğaltalım istiyorum.

Deli herif, Baba'nın buna izin vereceğine inanıyor musun? Hem izin verse, para nerede, imkânlar nerede, biz nasıl gideceğiz, bizi kim götürecek oralara, hangi yolla gideceğiz?

Sen bütün bunları ölüm kalım kardeşine bırak, sol omzuna elimi attım ve sözümü sürdürdüm, sabreden Mısır'a hüküm-

dar olur. Sen hiç tasalanma, halaya duran ister istemez sallanmak zorundadır.

Peki o yabancı ellerde yolumuzu şaşırsak, kaybolsak?

Şaşırmak, her zaman insanların payına düşen bir şeydir. Biz burada da yolumuzu şaşırmıyor muyuz? Farzet ki oralarda yolumuzu şaşırdık, o şaşırdığımız yollardan yeni bir yol keşfetmemiz ihtimal dahilinde değil mi?

Akıllı insanlar gibi konuşmuyorsun, vazgeç bu sevdadan, git yapabildiğin bir iş yap, benim gitmem gerekir, dedi ve arkasına bakmadan aceleyle odadan çıktı.

Ben, yüzümde bir tebessüm, elimde harita ve kitaplar balkona çıktım, sol taraftaki kanepeye oturdum. Haritaları tekrar önüme açtım. Haritaların birinde gösterilen yer adları Latince, diğerinde Arapçaydı. Tekmil Mezopotamya ülkeleri; dağları, ovaları, nehirleri, gölleri, şehirleri ve köyleriyle, teker teker haritada gösterilmişti. Dicle, Fırat, Zap, Habur, Diyarbakır, Mardin, Cizre, Berwar, Musul, Bağdat, Bedri, Laleş, Ninova, Babil, Ur, Süsa, Şet-ül Arap hepsi önümdeydiler. Sanki bütün oraların kadim seslerini duyuyormuş gibi bir süre gözlerimi kapatıp kulak kesildim. Ben kimdim, nereliydim, kime aittim? Belki de hiç kimseye, hiçbir yere, hiçbir ülkeye. Belki de her yere, herkese aittim, her ülkenin bir ferdiydim.

Bütün bu karmakarışık soru ve düşünceler içinde, bir tek şeyden emindim; kim olursam olayım, kime ait olursam olayım, tanıdıklarım, ülkem bu haritaların içinde gizliydi.

Birkaç sigara içtikten, uzun uzun haritaları inceledikten, haritadan bana gelen seslere kulak verdikten sonra onları bir kenara bırakıp bir süre Dicle'yi seyrettim, sonra da Keso'nun kitabını önüme açtım. Aradığım resmin hangi sayfada olduğunu biliyordum. Bundan önce belki de yüzlerce kez açmış olduğum sayfayı açtım. Resim sayfayı boydan boya kaplamıştı, Keso'nun hepsi de silahlı yaklaşık on askeri bir keleğin üstünde feryat figan, deli dalgaları olan asi bir nehrin üstünde karşıdan karşıya geçmeye

çalışıyorlardı. Onlar hangi dilden feryat ediyorlardı? Bağırırken ne tür sesler çıkarıyorlardı ve en önemlisi öte yakaya ulaşacaklar mıydı? O deli dalgalarla baş edecekler miydi? Önümde, benden birkaç adım uzaklıkta Dicle, kafam bu tür sorularla dolu, resme, nehre, sala ve üstündeki insanlara baktım.

DİCLE'NİN ÜSTÜNDEKİ SALLARIN SESİ davulun sesine benzer, uzaktan hoş gelir insana. Davulun sesi kulağına gelince insan düğün var sanır, her şey bir anda şenlenir. Ancak durum her zaman uzaktan gelen sesin yarattığı yanılsamaya benzemez. Sala gelince, her şey bir anda değişir. Her şeyin olduğu gibi, salın da kendine özgü kuralları vardır. Bizim de başımıza geldi, nehirdeki yolculuğumuz ve salda geçen hikâyemiz, bizim istediğimiz gibi değil, salın kurallarına göre biçimlendi.

İçimden geçenleri Mıgo'ya söyledikten sonra, yaklaşık bir yıl gitme düşünü kurdum ve hayalimi birçok kişiye anlattım. Tıpkı Mıgo'nun yaptığı gibi başlangıçta herkes benimle dalga geçti veya bana, aklını yitirmiş yetim çocuğa acıdı. Esasında bize çok yakın olan o haritanın gösterdiği yerleri, insanlar kendilerinden çok uzaklaştırmış, onları yerin yedi kat dibinde veya yedi kat üstünde bir yere yerleştirmişlerdi. O yerler, o ülkeler, Cizre'ye yakın bir köyü bile çok uzak bir ülke sananlar için, masal, efsane ve düş ülkeleri kadar uzak bir yerdeydi.

Mıgo'dan sonra, kâh evde, kâh Medrese'de evi yıkılasıca Heme ile konuştum. Zayıf, incecik ve uzun boylu Heme, kendini İslam ilmine vermiş, büyük bir âlim olmak istiyordu. Her zaman yüksek manevi duygularla dolu olan aklı, benim ahvalimi, hayallerimi algılamıyordu. Hemen hemen bütün arkadaşları, orta yaşlı imam ve fakihlerden oluşan Heme, daha o zamanlar bile, asık yüzü ve ciddiyetiyle tanınıyordu. Ancak beni görüp anlattıklarımı dinleyince yüzüne utangaç bir tebessüm yayılır, asabi hali hemen değişirdi. İlk sözü hep aynıydı:

Ulan, bırak bu delilikleri, biraz ciddi ol, der, tıpkı medrese hocalarımız gibi, esas sözlerini, art arda gelen tespih taneleri gibi, ağır ağır dizerdi; ciddiyet esastır, ilahiyat her şeyin üstündedir, maneviyat önemlidir, dini mutluluk ana hedeftir.

Heme'nin incecik dudaklarını incecik bıyıkları örtmüştü, elinde doksan dokuzluk tespih taşır; her zaman yeni yıkanmış temiz kıyafetler giyer ve peygamberin hadisleri kadar olmasa da o yaşta, öğüt ve ders dolu hadisler gibi konuşmaya çalışırdı. En sonunda, uzun uğraşlardan sonra, artık osuruklarıyla dalga geçmediğim Heme'yi ikna ettim. Arbk tamamıyla evi haline gelmiş olan Medrese'de bir gün, daracık bir hücrede, yüksek ilimle uğraştığı bir anda onu kandırıp sözü yine yolculuğa getirdim. Önünde İbni Arabi ile Ahmed Gazali'nin kitapları, ruhu ilahi nur ve ilimle şad, hep tekrarladığı sözlerinden sonra, içinde umudun ve yumuşaklığın belirtileri olan kelimelerle bana sordu:

Senin akıllı bir iş yapacağına inanmıyorum ya neyse, söyle bana, yolculuğa çıkarsan, Bağdat'a da uğramayı düşünüyor musun?

Kuşkusuz sorusunun asıl amacını anlamıştım. Önce İbni Arabi ile Gazali'nin büyüklükleri hakkında, sonra da Bağdat, İslam dinini göğün yedinci katına çıkaran hükümdarı Harun Reşid, İslam uygarlığında Bağdat'ın yeri, Binbir Gece Masalları'yla Bağdat'ın ilişkisi, bütün Mezopotamya'nın masallarını ardı ardına dizerek, hiç yorulmadan her gece anlatan Şehrazad üzerine uzun uzun konuştum.

Kardeşim Heme, dedim, düşün hele bir, şimdi sesini duymakta olduğun Dicle, Cizre'den geçtiği gibi Bağdat'tan da geçiyor. Düşün güzel kardeşim, Şehrazad'ın bahsettiği yıldız dolu geceler, Bağdat geceleridir; şimdi önünde duran kitaplar, okuduğumuz kitaplar, hepsi Bağdat'tan geçiyorlar. Avrupa'nın bütün yolları Roma'ya çıkar, Doğu'nun bütün yolları da Bağdat'a. Düşün bir, ben, sen, arkadaşlarımız, hep birlikte Bağdat'tayız...

Arap edebiyatının süslü bir manzumesinden hiç de geri kalmayan uzun konuşmam sırasında o sustu, konuşmamı bitirdikten sonra da, Heme'yi bir kandille aydınlanan ve insanın soluğunu kesen küçük hücresinin havasızlığı ve kitaplarıyla baş başa bırakıp yavaşça dışarı çıktım.

Beni en çok şaşırtan da şu oldu; en çok korktuğum, tasarıma en çok karşı çıkma ihtimali olan insan, içlerinden en makulü çıktı. Evet Mam Sefo'dan bahsediyorum. Mıgo beni çok korkutmuştu, bana öyle geliyordu ki meseleyi açtığımda, konuşmama fırsat vermeden kesinlikle hayır diyecek. Ancak öyle olmadı. Ben meseleyi açmadan önce o sözü yolculuğa getirdi. Mıgo'yla konuşmamdan altı yedi ay sonra, bir gün akşamüzeri, artık iyice yaşlanmış olan Apê Xelef'le birlikte kapısının önünde, dikkatimiz Dicle'yi kırmızı ve mor bir renge büründürmüş olan güneş ışıklarında, küçük taburelere oturmuş Heme'nin kalın kafalılığından ve değişiminden bahsediyorduk. Bir kahyası, Mam Sefo'nun beni eve çağırdığını söyledi. Artık kaval çalamayan, *Bêrîvan*'ların dolgun memelerinden bahsedemeyen ve taşaklarını bile okşayamayan Apê Xelef'i oracıkta bırakıp, acele Mam Sefo'nun evine gittim. Çoğu zaman olduğu gibi Mam, ağzında piposu, bıyıkları burulmuş, Boti kıyafetler içinde kütüphanedeydi. Ancak bu kez yalnız değildi, yanında Mir'in başka bir danışmanı olan, asıl adı Oganes Çaltıyan olan, aslen Ermeni, yaşlı ve ak sakallı Apê Oxır vardı; ikisi ayakta, masanın önünde duruyorlardı.

Gel Bıro gel, dedi Mam bana.

Kütüphanenin kapısını usulca kapatıp yavaş adımlarla onlara yaklaştım. Masanın üstünde, şimdiye kadar görmediğim, kırmızı ve siyah deriyle kaplı yeni kitaplar vardı.

Kardeşim Oxır'ı tanıyorsun, değil mi? Artık yüzündeki yaşlılığı saklanmayan Mam, güleryüzle sordu bana.

Evet, dedim gözlerimi kitaplardan ayırmadan.

Kitaplar... Bu kitapları amcan Oxır Konstantinopol'den getirdi. Oradan yeni geldi. Artık biraz daha şişmanlamış, neredeyse boynu ile kafası birleşmiş olan Mam, bu sözlerden sonra Apê Oxır'a döndü ve ona benim meziyetlerimden, becerikliliğimden, kitaplara olan hevesimden, dengbêj olma isteğimden bahsetti. Sözünü bitirir bitirmez aniden bana dönüp sordu:

Bıro, bana hiç anlatmıyorsun, senin şu gidiş meselen ne oldu?

Nereden duymuştu acaba? Mıgo korkusundan ona anlatmazdı, bunu biliyordum. Mam'ın Heme'yle de hiç ilişkisi yoktu. Üzülmesin diye, şimdiye kadar tasarımla ilgili Armê'yle de hiç konuşmamıştım.

Mirliğin işlerinden sorumluysan, ister istemez olan biten birçok şeyden de haberdar oluyorsun Bıro. Duydum ki, bir yolculuğa çıkmak istiyorsun, öyle mi?

Sesi kadife kadar yumuşaktı. Yanımızda Apê Oxır olmasına rağmen, bu yumuşak ses karşısında, her şeyi ona anlatabileceğimi anladım. Acele haritalara ulaştım, getirip önlerine serdim, altı yivli bir tüfeğin namlusundan çıkan mermiler gibi kelimeleri nefes almadan ardı ardına dizdim. Kâh el ve ayaklarımla, kâh hareketlerimle, kâh harita ve kitaplarla, kâh kitaplardan öğrendiğim kelime ve sözlerle durmadan konuştum, ta ki Mam beni tutup susturuncaya kadar.

Bıro, dedi yavaşça ve kendime gelmem için sustu, şimdi beni iyi dinle. Bıro iyi yapıyorsun, iyi düşünüyorsun. Git. Mıgo'yu da yanına al ve git... bizim bir sözümüz var, der ki sadece istemekle kimse güzel bir kızın koynuna giremez. Bunun yolu yordamı var. Bunun için çaba lazım. Gidin, hepimizin, senin, benim, Mıgo'nun, Hristiyanların, Müslümanların, Yahudilerin kökleri oradadır, gidin o yerleri görün, daha fazla geç kalmadan bir an önce gidin. İstanbul'dan yeni gelen amcan Oxır oradan kötü savaş haberleri getirmiş. Âl-i Osman'ın kazanından yine buharlar tütüyor, Osmanlı sultanının sarayı yine kaynamaya başladı. Öyle görünüyor ki, üstümüze doğru yine garptan esen savaş

rüzgârları geliyor. O rüzgâr bize ulaşmadan önce gidin, yardım edeceğim size, gidin...

Kütüphaneye girdiğim ilk günkü gibi, yine gözpınarlarıma yaşlar doldu, öpmek için eline yeltendim.

Tahmini doğru çıktı, o günden birkaç yıl sonra, garptan esen savaş rüzgârı bizim yörelere de ulaştı. Garptan esen savaş rüzgârı... nasıl da yerinde bir söz... zaten anlatımız da bu söze dairdir, garptan esen savaş rüzgârına da geleceğim, ancak şimdi yolculuktan bahsediyoruz, tarihin içinden esen şark rüzgârına doğru giden yolculuktan...

Mam Sefo'nun açık desteğinden sonra, benim işim de iyice kolaylaştı ve yolculuk haberi bir anda kentte yankılandı. Buğday başakları, nasıl art arda boy veriyorsa, arkadaşlarım da öyle, teker teker yanımda, yöremde toplandı. Mıgo, evet dedi, hiçbir zaman hiçbir şeye evet demeyen Heme, "Hele bir bakalım" dedi, ancak onun da sözü aşağı yukarı evetti. Yezdînşêr de bizimle gelmek istiyordu, ancak o sıralarda, birkaç aşiret lideri ve bey çocuğuyla birlikte Osmanlı'nın ünlü bir askeri mektebine yazılmıştı. Mir'in oğlu Têli ise, artık boy atmış olan kardeşleri Necip'le Ali Şamil'i de yanına alarak bizimle gelmek istiyordu. Ancak Têli, Mir'in oğluydu ve iki gözü de görmüyordu. Ben kör, o kör, Heme zaten alemin körü, Mıgo ise nefsinin ve bedeninin körü... Bizim durumumuz ne olurdu? Kör körün ardına düşerse, uçurumdan yuvarlanır sözü, boşuna söylenmemişti. Benim de korkum, hep birlikte Dicle'nin dalgaları arasında yuvarlanıp kaybolmaktı. Öte yandan Têli ve henüz çocuk sayılan kardeşlerinin başına bir şey gelirse eğer, Mir'in gazabından korunmak için ölünceye kadar Cizre topraklarına ayak basamazdım. Onun için Têli'nin coşkusuna cevap veremedim, ancak yolculuğumuz selametle geçsin diye, büyük yaratıcıya bizim için dua etmesini istedim ondan.

Bizimle gelmek isteyen daha birçok kişi vardı, fakat grubu daha da büyütmek istemedik ve sadece Mıgo, ikimizin ortak

arkadaşı Ermeni asıllı Xerapêt, Heme, Mir'in şeyhülislamı Mele Abdulkudus'un kendini beğenmiş asabi oğlu Kemalettin ve ben gitmeye karar verdik. Yaşları on sekizle yirmi beş arasında değişen beş kişi... Ancak grubumuz sadece bu kadar değildi, üç kişi daha katıldı bize, Apê Yakup, oğlu Bedros ve köpekleri Gurzo... Evet görüyorum ki gülüyorsunuz, ancak onların köpeği de bir insan kadar, en az benim ve arkadaşlarım kadar güçlü, düşünen ve akıllı bir yaratıktı. Hakkari dağlarında, Tiyar bölgesinde yetişmiş olan yaman köpek Gurzo olmasaydı, belki de hepimiz ölmüş olacaktık. Mam Sefo'nun arkadaşı Keldani Apê Yakup, bütün yörenin en ünlü salcısıydı. Mam Sefo, bize rehberlik etsin ve yolculuğumuz kazasız belasız geçsin diye onu ikna etmişti. Hakkari'nin Tiyar bölgesinde, Tuxup dağlarındaki bir manastırda Nasturi keşişlerden ders alan oğlu Bedros da, bize katılmak istemişti.

Uzatmayayım, baharın başlangıcında bir seher vaktinde, artık yıldızların erimeye başladığı, dağ doruklarının çoktan uyandığı, kervanların yolculuk hazırlıkları yaptığı, hırsızların rızk aradıkları yerlerden döndükleri, eşkıya ve katillerin tüfeklerini doldurduğu, imam ve keşişlerin sabah namazı ve duası için ellerini ayaklarını yıkadıkları, hayatlarında yeni bir gün daha çoğaltacak olan insanların henüz uykularından uyanmadıkları, masal ve efsanelerde geçen, doğanın seslerinden başka ortalıkta hiçbir sesin olmadığı bir anda, nehrin yukarı kısmında, Bırca Belek ve Mir'in kasrının burnunun dibinde, henüz görmediğimiz bir rüyanın peşinde olan Mıgo, Heme, Xerapêt, Kemalettin ve ben, sandıklarımız, yük ve zahiremizle, oğlu Bedros ve bir insan kadar iri olan beyaz benekli köpeği Gurzo ile birlikte gür bıyıklı Apê Yakup'un salına bindik ve Mam Sefo, Armê, Apê Xelef, Gulîzer, Têli ile bizi uğurlamaya gelen birçok dost ve arkadaşımızla vedalaşarak yönümüzü güney ülkesine çevirip yola çıktık.

LALEŞ'İN SESİ, ki onun peşindeydim, çok kolayca ulaşmadı bana. Ancak sözü Laleş'e getirmeden önce, ta baştan itibaren

bütün ayrıntısıyla size yolculuğumuzu anlatacağım. Yanlışı en başta yapmıştık, çünkü biz salın yolcuları, yer gök, güneş ay kadar birbirimizden farklıydık. Benim coşkum sağ gözümü de köreltmiş, gözümün önünde olanı bile görmemiştim. Çocukluğum Heme ve Mıgo'nun çocukluğuyla birlikte geçmişti, ancak artık büyümüştük ve her ne kadar palavra bile olsa kendimizi ünü, yeri ve saygısı olan birer büyük adam sanıyorduk. Her birimiz kendi yolumuzu çizmiş, her birimiz farklı amaçlar edinmiştik. Artık barışmış, konuşmaya başlamış olmalarına rağmen Mıgo'yla Heme birbirine karşı ihtiyatlıydılar. Xerapêt, Mıgo'nun arkadaşıydı. Ben onu tanıyordum, ancak Heme ile arkadaşı onu tanımıyordu. Kemalettin'e gelince, kelimenin tam anlamıyla Tanrı'nın gazabıydı; asabi, huysuz, şakadan anlamayan, burnu havada biriydi. Burnundan kıl aldırmayan Kemalettin, ince uzun boyu, incecik yüzüyle hepimizin lideriydi sanki ve tıpkı babası gibi kendini medrese ve ilme vermişti, yine babası gibi her yere, herkese, her zaman hükümdarlık yapmak istiyordu.

Sadece huylarımız birbirinden farklı değildi, aynı zamanda düş ve hayallerimiz de birbirinden uzaktı. Onun için gruptaki herkes, yolculuğumuzu kendi istekleri, amaçları doğrultusunda yönlendirmek istiyordu.

Daha ilk gün, Cizre'den ayrılıp kendimizi Dicle'nin dalgalarına teslim ettikten sonra aynı günün akşamında, Apê Yakup ve Bedros hariç hepimiz uykusuz, yorgun ve yolculuğun heyecanıyla sersemlemiş, rastgele salın üstüne uzanmışken, Kemalettin'in çığlığıyla birlikte, acı gerçeğimizle yüz yüze geldik. Kemalettin, karga sesine benzeyen bet sesiyle bağırıyordu:

Kalk lan yarımdan gavur tırnaklı, çabuk git buradan kokuşmuş herif.

O günden sonra Cırcır Kamo adını takhğım Kemalettin, henüz uyanmış olan Mıgo'ya bağırıyordu. Şişman, koca gövdeli, yılın on iki ayında da, yaz kış her zaman ter kokan göbekli Mıgo, belli ki Kemalettin'in yerini daraltmıştı. Kamo'nun çığlığıyla

uykudan uyanan Mıgo'ya engel olmasaydık eğer, bir tokatla Kamo'yu suya atacaktı.

Ne havlıyorsun, kudurmuş köpek! dedi Mıgo Kamo'ya ve kimsenin görmediği, ama herkesin anlatıp durduğu Ermenistan kaplanları misali Kamo'nun üstüne yürüdü.

Her ne kadar kendisi kaplana benzemiyorsa da, Mıgo'nun sesi kaplan sesine çok benziyordu, hele gözleri öfkeden kan çanağına dönmüşse, sesi daha da korkutucu oluyordu. O sırada onların yanında olan ve elindeki kürekle sala yön vermeye çalışan Apê Yakup çabucak yetişti ve Mıgo'nun kaplan pençesini Kamo'nun yüzüne geçirmesine engel oldu. Aslında, Dicle'nin üstünde, karga ile kaplan birbirine bağırdığı sırada, kendini beğenmiş Kamo suya düşseydi hiç fena olmazdı ya, ancak biz düş yolculuğuna daha yeni çıkmıştık. Biz de yanlarına gittik ve onları, galiba hayatlarının sonuna kadar birbirinden ayırdık ve Mıgo benim yanıma, salın kıç tarafına geldi, eskisi gibi art arda olmasa da hâlâ osurup duran Heme, hemen ön tarafa atılıp manevi yoldaşı Kamo'nun yanına gitti.

Aniden bastıran ve ciddi bir etki bırakmadan kesilen nisan yağmuruna benzeyen o didişmeden sonra Dicle'nin üstündeki hayatımız normale döndü. Zaten yolculuğumuzun ilk günü de, nisan ayının sonunda, sıcak ve güzel bir günde başlamıştı. Dicle ve Fırat'ın üstünde yapılan sal yolculuklarını bilenler, martın sonundan önce katiyen yolculuğa çıkmamamızı öğütlemişlerdi. Kış mevsimi, Dicle'nin en azgın olduğu mevsimdir, kar, yağmur ve fırtınalar, nehri Karadeniz'e çevirir, öfkelendirdikçe öfkelendirir. Nehir o kadar yükselir ki, dalgaları, onu çevreleyen kayaların bile üstünden aşar. Apê Yakup'un öğüdüne kulak vererek, nahoş sürprizler hariç, huzurlu bir ortamda, sağ salim bir yolculuk yapmak için sadece mart ayını değil, nisan ayının da sonunu beklemiştik.

Gerçi binlerce yıldan beri Dicle ve Fırat üstünde salla yolculuk yapıldığını, insanların, hayvanların, mal ve zahirenin hem

Yukarı Mezopotamya'dan aşağıya, hem de tersine gidip geldiğini biliyordum, ancak sal üstünde Dicle'den aşağıya doğru yolculuğa çıkıncaya kadar, Dicle'nin kendine özgü bir hayatı olduğunu, sal yolculuğu dünyasının bambaşka bir dünya olduğunu bilmiyordum. Daha yolculuğumuzun ilk gününde insan, hayvan, denk ve sandık dolu, kâh aşağı, kâh yukarı doğru gidip gelen bir sürü sala rastladık. Dicle'nin üstünde şenlik vardı, salcılar birbirini tanıyor, birbirleriyle karşılaşınca hal hatır soruyor, salların üstündekiler birbirlerine selam veriyor, ihtiyaç duydukları tütün, tüfek mermisi, kavurma, sebze, kuru incir, kuru dut, ceviz, badem, bulgur, peynir gibi şeyleri birbirlerine veriyor veya değiş tokuş yapıyorlardı.

Hemen hemen bütün ömrünü su üstünde geçirmiş olan Apê Yakup, Mezopotamya'nın batısında, Tor, Mardin, Nusaybin ve Resul Eyn ülkelerinden ötede, tıpkı Dicle ve üstündeki ahali gibi, Fırat nehri üstünde de yoğun bir yolculuk yapıldığını anlatmıştı. Sadece nehir kenarında yaşayanlar değil, aynı zamanda Osmanlı ordusunun zabit ve askerleri, devletin paşa ve mutasarrıfları, Avrupa'nın diplomat ve misyonerleri, Arap şeyh ve beyleri, Ermeni, Keldani ve Nasturilerin keşiş ve ruhani liderleri, Kürtlerin mir ve beyleri, hepsi büyük bir keyifle mavi suların üstünde salla yolculuk yapıyorlardı.

Dicle ve Fırat... ikisini yanımıza aldığımız Mam Sefo'nun haritalarında, iki kutsal nehir kalın çizgiler halinde görülüyordu. İki nehir de yukarıda, Serhat ülkesinde doğuyor ve oradan Dicle; Diyarbakır, Cizre, Ninova, Musul, Nemrud, Asur, Tıkrit, Samara, Bağdat ile Kut-el Amara, Fırat ise; Gerger, Birecik, El Hama, Raka, Dêrezor, Mecadin, Ana, Hit, Babil, Ur ile Basra hattını geçerek Şat-ül Arap'ta birleşiyor ve sonsuz denizlere dökülüyorlardı. Dicle ile Fırat her çeşit ülke, toprak ve halkı görüyor, onların diyarlarından geçiyor ve en sonunda büyük denizde kayboluyorlardı. Her zaman dorukları beyaz karlarla örtülü asi, soğuk dağlar, balta işlemez sık ormanlar, vahşi hayvanlardan

başka kimselerin görmediği derin vadiler, her zaman Mezopotamya insanını besleyen verimli sarı topraklar, dağ dünyasından çok farklı olan kızgın kum ve çöller, hepsi, hep birlikte nehirlerin hayatının bir parçasını meydana getiriyorlardı. Nehirlerin kaderine hükmeden onlarca, belki de yüzlerce dil, şive, halk, ahali, aşiret, topluluk ve mirlik; insanlığın kadim dilleri, bütün cihanın en eski dinleri, barbar tarihin en barbar, en kanlı savaşları, hepsi nehirlerin tarihine tanıklık ediyorlardı. Tevrat Ülkesi, Babil ile Ninova'nın yaşadıkları, Keso ve onbinlerin gidişi veya dönüşü, Makedonyalı İskender'in uzun yürüyüşü ve ölümü, yıldızlar gibi kıpır kıpır parlayıp sonra sönen şehirler, insanlık tarihinde yeni bir sayfa açtıktan sonra kaybolan uygarlıklar, bütün dünyaya hükmeden, daha sonra da yenilip dağılan ordular, bir ışık misali insanlığı aydınlatan ve sonra da Mezopotamya'dan hiç eksilmeyen depremler ve tufanlarla yerle bir olan eşsiz yapı ve eserler... İki nehir arasındaki ülke, yükselişin, başarının, yenilginin ve yıkımın yurduydu.

Dünyadaki nehirlerin içinde en çok kolları olan Dicle ile Fırat'tı belki de, bazı yerleri birbirine yaklaşıyor, bazı yerleri de birbirinden uzaklaşıyordu; dağlık bölgelerdeki Zap ile Habur onlara ulaşıyor, sularını çoğaltıyorlardı, ovada nehirler dağılıyor, denize dönüşüyorlardı, vadi ve koyaklarda ise daralıyor, birer yılan misali kıvrılarak renkten renge giriyorlardı.

İnsanın ve insanlığın durumu da böyle değil miydi? İnsanın ve insanlığın tarihi de nehirler ve kaderlerine benzemiyor muydu?

Salın üstünde, gözüm nehrin kenarındaki manzarada, bütün bu duygular içinde, kâh ayakta, kâh Apê Yakup'un yanında, kâh uyuyarak, kâh oturarak, yavaş yavaş iki nehrin tarihinin derinliklerine doğru yol alıyordum. Musul ve Cizre'nin en sağlam, en eski sallarından biri olan Apê Yakup'un salı, kavi ceviz ağacından yapılmış ve sağlam halatlarla bağlanmıştı. Salın altında, Hakkari'deki Tiyar bölgesi keçilerinin şişirilmiş derilerinden yapılma yayıklar vardı. Yayıklar sağlamdı, Apê Yakup'un an-

lattığına göre, otuz yıl içinde iki kez patlamışlardı. Daha sonra başımıza bela olacak yükümüz, hafifti. Yük ağır olduğu sürece sorun yoktu, sal suda daha iyi yüzüyordu. Ancak yük hafifleştikçe, dalgalarla baş etmek daha da zorlaşıyordu. Yolculuktan önce bu durumu bilmiyorduk, Apê Yakup da, biz bir sürü insana bakınca, yükün yeterince ağır olduğuna kanaat getirmişti. Ancak tekmil yükümüz birkaç torba zahire, içinde elbise ve kitap bulunan iki küçük sandıktan ibaretti. Hava sıcaktı ve yarınıza ağırlık yapacak hiçbir şey almamıştık. Geceleri birkaç parça kavurmayı ekmeğe katık yaptıktan sonra, salın demirbaşı olan çulları yere seriyor, elbiselerimizi başımızın altına koyuyor, üstümüze ince bir şey örtüp uzanıyorduk.

Cırcır Kamo'nun bağırış çağırışından başka, farklı olduğumuzu ve farklı şeylerin peşinde olduğumuzu artık iyice anlamamıza rağmen, sinek ve sivrisineklerin gazabını saymazsak, yolculuğumuzun ilk üç günü sakin ve huzur içinde geçti. Güneşin yükselişiyle birlikte, etrafı ağır bir sıcak hava sarıyordu ve suların yüzeyinde parlayan güneş ışınları, yeşillikten yoksun kara kayalarda ve nehrin iki yakasında bulunan beyaz mermerlerin yüzeyinde yansıyordu. Rüzgâr esmiyor, altına sığınabileceğimiz bir gölge hiçbir yerde görülmüyordu. Akşamüzeri, güneş batmaya yüz tutunca ortalık biraz serinliyordu, kuzeyden hafif bir yel çıkıyor, hafifçe suyun yüzeyini yalıyor, işte tam o sırada da azgın sivrisinekler kızgın güneşin yerini alıyor, bize saldırıyor, zehirli iğnelerini kudurmuş Moğol süvarilerinin okları gibi bedenlerimize saplıyorlardı. Sivrisineklerin korkusundan ne ateş, ne de kandil yakabiliyorduk. Sadece güneş değil, güneşle birlikte sivrisinek akınları, taşaklarına yeni su yürümüş olan biz gençleri halden düşürüyordu. Birinci günden sonra, ellerimiz, yüzümüz, bedenlerimiz sivrisinek darbeleriyle, cılk yaralardan meydana gelmiş birer eleğe döndü. Bir tek, sivrisinek saldırılarına alışkın olan Apê Yakup ile birden suya atlayan ve bir süre sonra tekrar salın üstüne çıkan Gurzo onlara teslim olmadılar.

Huzurlu geçen üç günden sonra her şey birden değişti, Cudi'yi ve Cizîra Botan sınırlarını artık ardımızda bıraktığımız üçüncü günün sonunda akşamüzeri, göğü kara bulutlar kapladı, kuvvetli bir rüzgâr çıktı ve karanlığın basmasıyla birlikte, etrafı aydınlatan şimşekler çakmaya başladı, yağmur birden bastırdı. Buna benzer birçok güne tanıklık yapmış olan Apê Yakup, sükûnetle ve biraz da mutlu bir telaşla, geniş yüzüne, gür bıyıklarına yağan yağmur damlaları içinde dudaklarında bir türkü, salı korunaklı bir yere, nehrin kenarına çekti. Yağmur, bir süre sonra aniden kesildi. Sabaha kalmadan hısımlarının yaşadığı bir köye ulaşmak için Apê Yakup, aceleyle salı tekrar nehre saldı. Her yer zifiri karanlıktı, gökte ne ay ne yıldızlar ne de ortalıkta zerre kadar bir ışık vardı. Bizler, özellikle benle Bedros, Apê Yakup'un emrine amadeydik, yanından hiç ayrılmıyor, ortalığı topluyor, küreklerle salın rotasını bulmasına yardım ediyorduk. Nehrin suyu bir hayli yükselmişti, yağmur suyu, dağlarda eriyen kar suyu, nehre yetişen bahar pınarlarının suyu, hep birlikte nehrin damarlarını beslemiş ve suyu yükselttikçe yükseltmişti. Suyun akışı bir seli andırmıyorsa da, ondan hiç geri kalmıyordu.

Sabaha karşı ummadığımız ve hiçbir zaman hesaba katmadığımız bir şey oldu. Gecenin ilerlemiş bir vaktinde, kısa bir uykudan uyanan Apê Yakup gelip küreği aldı. Hepimiz yorucu bir günün sonunda halden düşmüş, ıslak çulların üstüne uzanmış, Gurzo'nun sesiyle uyanana kadar derin bir uykuya dalmıştık. Seher ışıkları gökyüzüne yeni ulaşmış, aydınlık henüz varlığını hissettirmemiş, ancak zifiri karanlık yenilmişti. Hep birlikte irkilerek uyandık; Dicle kudurmuştu, dalgalar nehrin sağ yanındaki kayaların üstünden aşıyordu, sal bir salıncak olmuş, nehrin üstünde sallanıp duruyordu. İşin en kötüsü Apê Yakup kürekleri suya kaptırmıştı, salı kayalardan korumak için elinde ne bir kürek ne de bir sopa vardı. Dicle'nin öfkesine işte o sırada tanık oldum; Dicle lav püskürten bir canavara dönüşmüştü, ne söz, ne çaba, ne karşı koymak, ne savaş ne de yalvarış kâr ediyor-

du. Suyun gümbürtüsü ve dalgaların sesi, anlatılmaz bir korku yayıyordu. Sal kudurmuş bir dalganın üstüne çıkınca, hâlâ gözlerinden uyku damlayan Mıgo ile Heme suya gark oldular, sonrada hepimiz. Kuvvetli bir dalga salı tüy gibi havaya kaldırdı ve bütün gücüyle suya savurdu, etrafımızda sudan başka hiçbir şey görünmüyordu, ne sal kalmıştı, ne başka bir şey.

NİNOVA'NIN SESİNİ, Ninova toprağının derinliklerinden gelen, seher vaktinin hafif yeliyle mırıldanan o sesi Musul'da işittim. Ancak, salın hikâyesinden sizin de çıkardığınız gibi Musul'a kolay ulaşmadım. Salın alabora olmasından sonra, yolculuğumuzu kazasız belasız atlatmaya dair hayallerim elbette altüst oldu. O zaman anladım ki, insanın önüne koyduğu hedefler, şahsi olsun, fikri olsun, insanın düş ve hayalindekilerden oldukça uzaktır ve yolları düz değil, dolambaçlıdır. Hayaller Venüs yıldızına benzer, gecenin geç bir vakti, karanlıkta meçhul yolculara rehberlik yapar. Hiç kimse, insani hayaller gibi, her zaman var olan Venüs'e ulaşamaz, ancak o orada, insanlardan uzakta gökyüzünde parlar, aydınlatıp yol gösterir.

Evet, Apê Yakup'un salı, sonbaharda dalından düşmüş bir dut yaprağı gibi önce suya battı, sonra da, gördüğümüz süre içinde dalganın üstüne çıktı, öteye beriye savruldu, kayalara çarptı, daha sonra da gözden kaybolup gitti. Talihimiz yaver gitti, hiçbirimiz ölmedik, sal dar bir boğazda alabora olmuştu, hepimiz yüzme biliyorduk ve yanımızda Apê Yakup gibi usta bir salcı ile maharetli köpeği Gurzo vardı.

Söz açılmışken, insanoğlunun yedi ceddinden de daha akıllı olan Gurzo'dan bahsetmeliyim size. Gerçi Hakkari dağlarından gelmiş olan Apê Yakup, daha yolculuğumuzun ilk gününde, eli Gurzo'nun benekli alnında, yuvarlak yüzünde bir tebessüm ve büyük bir gururla köpeğinin asaletinden bahsetmiş ve Gurzo'nun köpeklerin içinde asil bir köpek soyu olan ve Hakkari insanının *Kulabiyê Şemo* dedikleri, paha biçilmez cinsten

geldiğini anlatmıştı. Anlatmıştı anlatmasına da, ben kuyruğunu, bir bayrak gibi hep dik tutan Gurzo'nun asaletine o seher vakti, Dicle'nin dalgalarıyla boğuşurken bizzat gözlerimle şahit olmuştum. Başta Gurzo'yu pek ciddiye almamıştım, o da doğrusunu söyleyecek olursam, tıpkı benim gibi biraz zırdeliydi, nerede, ne zaman ne yapacağını kimse kestiremiyordu. Salı nehir kenarına çekip zorunlu ihtiyaçlarımızı gidermeye başladığımız zaman o bizimle gelmiyor, ancak yeniden sala binip yola çıkınca, gidip gözlerimizin önünde eşyalarımızın üstüne işiyordu; uykuya dalınca gelip yüzümüzü, özellikle benimle Bedros'un yüzünü yalıyor, bizi güzel uykumuzdan uyandırıyordu. Ekmek, soğan, domates, biber, peynir, kurutulmuş çökelek ve kavurmadan oluşan seferi soframızı kurunca da, aniden suya atlıyor, sıçrattığı suyla bizi ve yemeğimizi ıslatıyordu. Bizimle sidik yarıştırır gibi, her zaman yaptıklarımızın tam tersini yapıyordu; örneğin güneş iyice yükselip hepimiz sıcaktan sersem olunca gelip tam önümüzde duruyor, arka ayakları üstüne çömelip, af buyrun kıpkırmızı aletini çıkarıyor, sertleştirip bize bakıyordu. Ne yapabilirdik ki? Ancak işin güzel yanı, bu hareketi kime karşı yapabileceğini bilmesiydi, evet osurgan Heme ile Cırcır Kamo'ya karşı. Gurzo gidip ikisinin önüne çömeliyor, bacaklarını açıp, yayından çıkmaya hazır bir oka benzeyen aletini dikleştiriyor ve derin derin onlara bakıyordu.

Gurzo'nun canı sizi çekiyor, diyor ve bana saldırmasınlar diye onlardan kaçıyordum.

Heme ve Kemalettin'e duyduğu aşk yüzünden olsa gerek, hepimiz suya düşünce Gurzo, herkesten önce Heme'ye, sonra da Kemalettin'e yetişip onları kıyıya çekti. Bir anda kendimizi Dicle'nin soğuk sularının içinde bulunca hep birlikte neye uğradığımızı şaşırdık, başta kimsenin kimseye yardım edecek hali yoktu. Herkes başının çaresine bakıyordu. Eğer sal kayalara çarpsaydı, içimizden birkaç kişi ölebilirdi ancak sal alabora olmuş ve hepimiz suya batmıştık. Su güçlü, dalgalar azgın, geçidin etrafı kaya doluydu.

Hepimizden önce Gurzo durumun vehametini anladı ve ardımıza düştü. Dicle nehrinde çoğu zaman gerçekleştiği üzere, eğer hepimiz dalgalara kapılıp boğulmadıysak, bunda Gurzo'nun çok büyük payı vardı. Heme'nin kafası bir taşa çarpmış ve yarılmış, Migo'nun kolu kırılmış, Bedros'un sağ elinin üç parmağı kopmuş, eli yarılmıştı, Kamo'nun da bacağı bıçakla kesilmiş gibi yarılmış, eti görünüyordu. Her zaman sessiz olan Xerapêt'in kaburgaları kırılmıştı. Bana gelince, sağ dizim bir kayaya çarpmıştı, çok ağrıyordu. Bir tek suyun dilinden anlayan Apê Yakup yara almadan bu badireden kurtulmuştu.

Ancak salımız, çuvallarımız, sandıklarımız, elbiselerimiz, kitap ve haritalarımız, yiyecek ve içeceklerimizin tümü suya kapılmış ve Samara'ya kadar sürdürmeyi düşündüğümüz sal yolculuğumuz orada, o geçitte son bulmuştu.

Böyle tatsız olaylar sırasında insan olumsuzlukları değil, olumsuzlukların içinde bulunan olumlu şeyleri düşünmeli, tıpkı adı şu anda aklımda olmayan bir âlimin dediği gibi; gülün niye dikeni var diye düşünüp kahrolacağımıza, dikenlerin içinde gül yetişiyor diye sevinmeliyiz. Ölümden kurtulmuştuk, Apê Yakup ve Gurzo'nun yardımları sayesinde hepimiz nehrin kıyısına ulaşmıştık ve acele etmemize sebep olan, Apê Yakup'un sözünü ettiği köy de bize çok yakındı. Apê Yakup ve Gurzo köye gitmelerinden bir süre sonra sabaha karşı, yanlarında köylülerle, atlar, elbiseler, yorgan ve sedyelerle geldiler, hepimizi alıp köye götürdüler.

Üç dört ay kadar, kahrolası kavurucu yaz da geçinceye dek, yaralarımız biraz iyileşsin diye köyde kaldık. Alnının sol yanı yarılmış olan Heme'nin hali perişandı. Birkaç hafta boyunca, ağzından tek bir kelime çıkmadan, kendinden geçmiş bir halde yattı, daha sonra günden güne iyileşerek kendine geldi. Migo'nun kolu ile Xerapêt'in kaburgalarının durumu da kötüydü, ancak onlar da Kamo'nun yaraları gibi iyileşiyordu. Bedros'un parmaklarına gelince, onlar için yapılabilecek bir şey yoktu, o da

benim gibi, insanın bedeninde derin izler bırakan felaket darbelerine alışmak zorundaydı.

Sırtını bir dağa yaslamış, içinde dağ alıcı, meşe ve dut ağacı bulunan, Kürtlerle Keldanilerin bir arada yaşadıkları köyde, her birimiz köyün bir evinde aylarımızı geçirdikten sonra bir araya geldik; yeni bir karar vermeliydik. Benim kararım belliydi, yolculuğuma devam edecektim. Doğrudur, insanın hedef ve hayalleri hep onun uzağındadır, ancak insan onlara hükmetmeli, onlar insana değil. Daha yolculuğun başında pişman olan ve benden nefret eden Heme, benim gibi düşünmüyordu ve yüksek sesle söylenip duruyordu: Hafif akıl, ağır yüktür, biz nasıl bu serseri, zırdelinin ardına düşüp buralara geldik! Evet, bu sorumsuz adam değirmenini susuz da döndürebilir, ancak biz hangi akla uyup, bu kafasıyla götünü birbirinden ayıramayan adamın peşine düştük ki?

Ölümden dönmüş olan Heme, durumundan dolayı ses çıkarmayacağını bildiği için, öfkesini benden çıkarıyordu ve her fırsatta esip gürlüyordu. Dut ağaçlarının yapraklarını döktüğü, koyu bir sisin dağ doruklarını ve gökyüzünü sardığı bir sonbahar günü köyde, bir sürü didişmeden sonra hepimiz kararımızı verdik; Heme, Kamo ile Xerapêt Cizre'ye döneceklerdi. Gurzo'yla birlikte Apê Yakup, Mıgo ile ben Musul'a gidecektik. Salsız yapamayan Apê Yakup, Musul'da bir sal inşa edecek, Bedros'u Keldanilerin ünlü manastırına teslim edecek, benle Mıgo da ilk günkü hedefimizin ardına düşecektik; biz hayallerimizi ekmiştik ve mahsulünü bir an önce almak istiyorduk. O günden itibaren bir türlü kurtulamadığımız yaralarımızın acısı da, artık o hayallerimizin bir parçası haline gelmişti.

Birkaç yıl sonra, savaşın tozu dumanı içinde yeniden görüşmek üzere, Heme, Kamo ile Xerapêt'i, birkaç Keldani ve Kürt süvarisinin rehberliğinde, batıya doğru, Cizre'ye yolcu ettik. Biz de Van'dan gelip Bağdat'a gitmekte olan bir kervana katıldık, bir sabah ezanında, henüz güneş her yeri ısıtmadan önce, develerin

sırtına binerek, doğuya, Musul'a çevirdik yüzümüzü. Artık nehir yolunu, sal yolculuğunu istemiyorduk. Eğer geceleri aniden çıkıp hayvanlara saldıran kurt, tilki ve çakalları saymazsak, katıldığımız Ermeni kervanının yolu, bir anda bir hırsız gibi öteki karanlık yüzünü gösterip bir tufana dönüşebilen nehir yolundan daha iyiydi. Sonbahar renkleri arasında, etraf süslenmiş bir halde, toprak yol ve güneşin kavurduğu kuru otlar içinde, gökyüzü beyaz bulutlarla kaplı, güneş her zaman olduğu gibi sıcaktı, göllerdeki sular berrak, göçmen kuşlar kuzey ve batı ülkelerinden sürüler halinde uçarken, şahin, doğan gibi yırtıcı kuşlar, kervanın yanı sıra gökyüzünde, güçlü kanatlarıyla kah alçaktan, kâh yüksekten uçarken, güzel gecelerin yolunu aydınlatan ay ve yıldızlar her yeri sakin bir aydınlığa boğarken, sesiyle bizi hiç yalnız bırakmayan Dicle yanımız sıra akarken, konakları konaklara ekleyerek Musul'a vardık.

Hayatın bana öğrettiği yeni bir ders olan ve nehrin öfkesiyle tanıştığım o olay sırasında her şeyimizi yitirmiştik. Ne kitap ve defterlerimiz, ne para pulumuz, ne de yiyecek ve içeceğimiz vardı. Buna rağmen eğer biz hayallerimize hükmetmek istiyorsak, yolumuzdan ayrılmamalıydık. Kör kuşun yuvasını Allah yapıyordu. Bizim için de kuşkusuz, Allah kerimdi.

Ninova'nın tam karşısında, Dicle'nin doğusunda, kalesi, burçları, surları, yapıları, evleri, hanları, hamamları, kiliseleri, camileri, havraları, caddeleri, sokakları, avluları ve bahçeleriyle, kınından çekilmiş bir kılıca benzeyen Musul'da biz, şehrin en güzel binası olan Keldani Kilisesi'nin misafirhanesine yerleştik. Tanrı misafiri, inanışı ve dini ne olursa olsun her yerde Tanrı misafiriydi ve bütün kapılar ona açıktı. Hakkari ve Şengal'dan gelmiş olan, çok güzel Kürtçe konuşan kilisenin bazı papazları, Apê Yakup'un tanıdıklarıydı. Avlusu her zaman serin olan, sayısız odasıyla bir kasra benzeyen misafirhanede bizi hiç tereddütsüz misafir ettiler. Orada yiyip içiyorduk. Başımıza gelenleri duymuş olan Mam Sefo burada da imdadımıza yetişmiş, yüklü-

ce bir parayı, becerikli bir salcıyla bize göndermişti. Çalışmamıza gerek yoktu, artık Musul sokaklarının serserisi gibi dolaşan Migo'yla ben, şenlik dolu pazarlarda, zikzaklı dar sokaklarda, bütün yörenin en ünlü gümüş işçiliği merkezi olan Yahudi mahallesinde, şehrin en gözde mahallesi olan Avrupa ülkeleri sefarethanelerinin bulunduğu mahallede, şark ülkesinin en sağlam merkezlerinden biri olan Osmanlı paşa ve valilerinin konaklarının bulunduğu mahallede, nargile, sigara ve pipo dumanlarıyla birer keşhaneyi andıran nehir kenarındaki kahvehanelerde, sinek ve böcek dolu pis aşhanelerde, kervanların vazgeçemediği bir yer olan nehir kenarındaki pazaryerlerinde sabahtan akşama kadar, çekirge gibi oradan oraya zıplayıp duruyorduk. Çoğu zaman ekmek, peynir, zeytin ve çaydan oluşan sabah kahvaltısından sonra, artık Apê Yakup ile Gurzo'nun mekânı haline gelmiş, nehir kenarındaki kayık ve sal yapan ustaların yanına iniyorduk. Dicle buradan çok nazlı görünüyordu, otuz beş gözü olan, bizden yirmi otuz yıl önce inşa edilmiş ve gergin bir yaya benzeyen köprü, köprüden sonra görülen kıraç ova, altın sarısı bir deniz gibiydi. Tevrat hikâyelerini hatırlatan çıplak dağlar, ovada kıvrılan kara bir yılana benzeyen kervan yolları... hepsi anlatılmaz bir manzara meydana getiriyorlardı. Sonra dar sokaklardan, yörenin geleneksel mimari tarzının ürünü, sağlam kerpiçten yapılma, yazın serin, kışın sıcak evlerin çatılarının gölgesinden geçerek, kervanların ve köylülerin gelişiyle mahşer yerine dönen şehrin pazarlarına gidiyorduk. Akşamüzerleri özellikle iki şeyi seviyorduk; nehir kenarındaki evlerin ikinci katında bulunan, yüzyıllardan beri Musul'daki işsizlerin mekânı olan kahvehanelere gidiyor, küçük taburelere oturup nargile istiyorduk. Nargile geldikten sonra, ateşini harlandırıyor, bıyıklarımızı buruyor, gözlerimiz kah leylak rengindeki nehirde, kah içinde hamalların, dilencilerin, hırsızların, zabitlerin, askerlerin, beylerin, şeyhlerin, imamların, papazların, hahamların, köylülerin, bezirganların, misyonerlerin, diplomatların birbirinden farklı

kıyafetler içinde cirit attıkları altımızdaki sokakta; kulaklarımız Arapça, Keldanice, Türkmence, İbranice, Ermenice ve Kürtçe sözlerin iç içe geçtiği seslerde, derin derin nefesler çekerek nargilenin dumanını havaya savuruyorduk. Sizin anlayacağınız, tam da yaşlı kurdun sefasını sürüyorduk. Sevdiğimiz ikinci şey ise, Musul kalesinin beden ve burçlarına yaptığımız geziydi. Cizre ve Diyarbakır kalelerine çok benzeyen Musul Kalesi, sadece nehir yoluyla değil, hepsi birer kervan kapısı olan Sincar Kapısı, Cizre Kapısı gibi tarihi kapılarıyla da, diğer ülke ve kentlerle güçlü ilişkilerin aracıydı. Kale oldukça eskiydi, ancak hâlâ sapasağlamdı, merdivenlerle kolayca burçlarına çıkılabiliyor, oradan görünen, yeşillikten yoksun, boz renkli ovada batan güneş, eski zaman masallarındaki bir manzarayı gözler önüne seriyordu.

Geceleriyse eğlence soframızı iki yerde kuruyorduk; Mir'in kasrının balkonu kadar geniş olan misafirhanenin damında, bir de o sırada bir bölümü kent halkına serbest olan, Osmanlı paşasının ve Musul vilayetinin yönetimi altında bulunan, bir tepenin üzerine kurulmuş Selçuklu kalesinin burçlarında... Kilisenin damında, Musul Keldanilerinin özel bir üzümden damıttıkları yakuti şaraptan başka bir şey yoktu, ancak Selçuklu kalesinin halka açık burçlarında her türlü içki vardı. Onun için burçlarda eğlenmeyi daha çok seviyorduk. Envai çeşit içki ve yiyecekten müteşekkil soframızı, bir ev damı genişliğindeki burcun damına kurar, ay ve yıldızların ışığı altında, bazen ben, Mıgo, Bedros ve tabii ki Gurzo, bazen de kilisenin konuk ve talebeleri ile birlikte oturur, gecenin geç vakitlerine, bazen de sabahın ilk ışıklarının vurmasıyla nehrin rengârenk bir halıya dönüştüğü, salcıların sallarını nehre saldıkları ana kadar yer içer, kendi dillerimizden, Kürtçe, Ermenice, Keldanice türküler söyler dururduk.

Böyle aydınlık dolu gecelerden bir gece, yıldızların artık yavaş yavaş eridiği, zamanın yeni bir sabaha doğru kaydığı bir anda, ilk defa, daha sonra hayatımın aşkı olacak olan Stêr'in adını duydum. Mıgo, Bedros ve Gurzo ile yalnızdık, konuklarımız

yorulup gitmişlerdi, biz orada kalmış, hoş bir kafa, coşkulu bir yürekle, yüzümüz Ninova'ya dönük, uykularımızı kaçıran ve seslerle geçmiş zamanları bize ulaştıran eski zaman destanlarını söylüyorduk. Aslında en çok kalenin burçlarını tercih etmemizin sebebi buydu; kale bir tepenin üzerine kuruluydu ve oradan Ninova toprağı, tıpkı gökyüzü gibi sonsuza kadar görülüyordu. Neredeyse haftada iki üç kez gittiğimiz ve hâlâ ayakta olan Nebi Yunus adındaki köyünde ayran içtiğimiz Ninova, geceleri önümüze açılmış sessiz bir manzara gibi görülüyordu buradan. Bedros, İsa Peygamber'in ve İncil'in de dili olan Aramice'nin bir şekli Keldanice, içinde Gılgamış, Enkidu ve Urik adları geçen, dini hadislere çok benzeyen eski bir destanı, kendinden geçmiş bir halde, gözleri kapalı, sarhoş bir edayla söylüyordu. Sözünü ettiğim o gece, belki de Bedros'un en güzel gecesiydi, çünkü o binlerce yıllık ata yurdunda, Keldanilerin ve insanlığın en eski uygarlığının kaynağındaydı. Ninova onların ilk kenti, tarihi ilk mekânları değil miydi? Bedros'un o gece kâh hüzünlü ve ağır, kâh ara verip dinlenerek söylediği, zamanın sözlerini nehrin dalgaları misali fakir soframıza ulaştırdığı, genç ve kudurmuş ruhlarımızı sakinleştirdiği o sözler, çok eski, kadim bir tarihe ait sözler değil miydi?

Bazı isimlerden ve sözlerden başka, Bedros'un türküsünden hiçbir şey anlamadım, ancak hüzünlü sesi ve şivesi, söylediklerini kendi ruhumun eleğinden geçirip, elek üstünde kalanlardan kendimce, anladığım bir türkü yaratmama yardım etti. Belki de Bedros'un türküsü Dicle'den ve onun suyunda yıkanan kızlardan bahsediyordu, belki bir dengbêj, kavalını üfleyerek veya sazını çalarak, her zaman kan içinde debelenip duran bir ülkenin yitik kaderinden bahsediyordu, belki de türkü, büyük yenilgiler almış ve yeni bir yol keşfetmeye mecalleri kalmamış insanların küskünlüklerinden, tedirginliklerinden ve çaresizliklerinden bahsediyordu.

Bedros türküye benzeyen uzun destanını bitirdikten sonra durdu. Güneşin o ilk ışıkları içinde, çok içmeme ve gözlerimdeki uyku mahmurluğuna rağmen, Bedros'un gözlerinden boşalan inci tanesine benzeyen o birkaç damla yaşa takıldı gözlerim.

Kardeşim, dedim, türkünün sözleri o kadar hüzünlü müydü?

Hayır dedi, o kadar hüzünlü değil de, ne zaman bu türküyü söylesem, onu benden daha güzel söyleyen annemi ve kız kardeşlerimi özlerim.

Annen ve kız kardeşlerin mi? Sessizlik perdesini yırtmak ve bir şeyler söylemiş olmak için söyledi Mıgo.

Evet, dedi Bedros, kafası önüne eğik. Onlar köydeler, Aşut ve Tiyar bölgesinde. Annem Tırma'yla kız kardeşlerim Sarah ve Ester. Bu türküyü birlikte söylerdik ve özellikle kardeşim Ester'in güzel sesi, o yalçın dağlarda ve derin vadilerde perde perde yükselir ve kadife misali insanın ruhuna hükmederdi.

Ester, Ester'in sesi, diyerek yüksek sesle düşündüm ve Bedros'a döndüm. Sesi nasıldır, nasıl söylüyor ne söylüyor, ne zamandan beri?

Soruyu daha da uzatacaktım ancak Bedros'la Mıgo'nun kahkahalarıyla kendime geldim ve sustum, ancak daha sonra Stêr olan Ester'in adı ile sesine duyduğum merak, yüreğime o andan itibaren kazıldı. Zaten ölümsüz bir aşkın tohumu, derin bir merakla ekilmiyor mu?

Yeni bir gün başlıyordu, kalkmamız lazımdı. Mıgo ile Bedros doğruldular, haydi kalk Bıro, dedi bana Mıgo, gidelim artık.

Hayır, dedim onlara, siz gidin, ben biraz daha oturacağım. Sofrayı da bırakın, ben toplarım.

Onlar, Gurzo'yu da alarak gittikten sonra, ben kara toprağın altında bulunan Ninova'ya çevirdim yüzümü ve büyük bir dikkatle höyüklere baktım. O höyüklerin altında neler saklıydı? O Tevrat'ın ve öteki din kitaplarının anlattığı hikâyeler doğru muydu, yoksa sadece birer masal mıydılar? O sözü edilen ve bütün Mezopotamya'nın sembolü olan eşsiz aslanlar, gerçekten yaşamışlar mıydı? Kim, nasıl Ninova'yı inşa etmişti, Ninova, na-

sıl yıkılmış, yerle bir olmuştu? Savaşla mı, depremle mi, tufanla mı, kıtlıkla mı?

Ninova... cihanın o en mükemmel yapıları, göğe doğru uzanan kale ve burçlar, cennet bahçelerine benzeyen Dicle'nin kenarındaki bahçeler, büyük kralların süslü sarayları, kemerlerle birbirine bağlanan geniş caddeleri, başı sonu olmayan meclislerde Şahmeran gibi kıvrılan rakkaseleri... Ninova... artık kıraç bir toprağa dönüşmüş, yılanların, çıyanların, baykuşların yurdu haline gelmiş olan Ninova...

Yıldızlar battı, güneş ışıkları, Musul'a karşı duran yükseltilerin başında göründü, turna, göçmen kuşları, horoz ve Dicle salcılarının sesinden başka hiçbir ses duyulmuyordu. Ancak nehrin öte yakasından, Ninova'dan sesler geliyordu. Kimin sesleriydi onlar, nasıldı o sesler? Bilmiyordum, hafif bir yel hışırdıyor, nehir bir pınar gibi hafifçe çağıldıyor ve Ninova'nın höyüklerinden, boz toprağından karışık sesler ulaşıyordu bana; aslanlar kükrüyor, kılıçlar şakırdıyor, atlar kişniyor, ayaklar rap rap diye yere basıyor, oklar vızıldıyor, davullar gümbürdüyor, ateş harlanıyor, yanan sütunlar çatırdıyor, savaşçılar nara atıyor, çocuklar ağlıyor, yaşlılar inliyor, dengbêjler söylüyordu... Güneş ışıklarıyla birlikte, Ninova'dan yükselen sesler de üzerime geliyordu; kulaklarım dik, kendimden geçmiş bir halde, kollarım açık, gözlerim kapalı, uzak, bilinmedik diyarlardan gelen, Dicle dalgalarının sesine benzeyen bütün o sesleri teker teker kucakladım.

İşte o sırada, güneşten yansıyan o ışıklar ruhuma nüfuz etti, o an bütün dünya sadece benim oldu.

YEZİDİ *QEWAL VE FEQÎR'LERİN SESİNİN** tıpkı Ninova'nın sesi gibi, Ninova'nın çok yakınından, Şengal dağlarının dar vadilerinin derinliklerinden, bütün zamanlara meydan

* Qewal: Yezidi inanışında, dinin aktif vekilleri olan şeyhlerin astlarıdır. Kelime, "ezberden anlatıcı" anlamına gelir. Dini bayramlarda koro şeklinde ilahi okurlar. Yanlarında tavuskuşunun tıpkı örneğiyle cemaati sık sık ziyaret ederler. (ç.n.)

okurcasına yükseldiğini biliyordum. Yolculuğumuzun esas amaçlarından biri de o seslere ulaşmaktı.

Bedir, Şengal ve Laleş yöresinde yaşayan Yezidiler, beyaz kıyafetleriyle, çok uzun saçlarıyla, taranmış bıyıkları ve sakallarıyla, alışveriş için, daha çok Şengal dağlarında yetişen ceviz, badem, kuru üzüm, kuru dut ve kuru incirlerini satmak için, arada bir Musul pazarlarına geliyorlardı. Temiz bir Kürtçeyle konuşmaları ve yörenin yerleşik halkı olmalarına rağmen, tıpkı birer yabancı gibi yüzlerinde hep bir kuşku ve korku taşırlardı. Hareketleri tedbirli, bakışları yumuşak, sözleri alçakgönüllüydü. Buna rağmen kent ahalisi, özellikle Müslüman çocuklar ve gençler, sanki başka bir dünyadan gelmiş kötü mahlûklarmışçasına onlara durmadan hakaretler yağdırıyorlardı. Çocuklar peşlerine düşüp bağırıyorlardı:

Şeytanın çocukları geldi, şeytanın çocukları!..

Artık sonbaharın bittiği, günlerin zemheri soğuklara doğru hızla aktığı, ancak havanın hâlâ oldukça sıcak olduğu o beyhude Musul günlerimizden bir gün, bir sabah vakti benle Mıgo, işinin ehli bir ustanın inşa ettiği yeni salının yanında duran Apê Yakup'la vedalaştık ve Yahudi mahallesine doğru yola çıktık. Henüz mahalleye ulaşmadan yolda bir Yezidi'yle karşılaştık. Yaklaşık on çocuk zavallının etrafını sarmış, durmadan hakaret ediyorlardı. Orta yaşlardaki Yezidi, sırtında torbası, alnında boncuk boncuk teriyle, gözlerinde yaşlarla çırpınıp duruyor, bir yandan da konuşuyordu:

Yapmayın çocuklar, bırakın yoluma gideyim.

Yıldırım hızıyla çocukların içine daldık, esasında Heme ve Kamo'nun yüzünde patlamasını istediğimiz birkaç tokatla çocukları oradan uzaklaştırdık. Oldukça çelimsiz ve kısa boylu olan Yezidi, öfkesinden sessizce ağlayıp titriyordu. Onu yakınlarda bulunan bir kahvehaneye götürdük. Adı Husên'di ve Şengal yöresindeki köyünün adı Sıfnê'ydi, kuru incir satmak için Musul'a gelmişti. Biraz sakinleşti, sarıp verdiğim sigarayı ve çayını içti, uzun uzun bize bakıp konuştu:

Yezdanê dilovan sizden razı olsun, artık gidip incirlerimi satmalıyım. Arkadaşlarımla Sincar Kapısı'nda buluşacağım. İşimi bitirip onlara yetişmeliyim.

Husên kardeş, dedi hiçbir zaman duygusallığını elden bırakmayan Mıgo, incirlerin için ne kadar para istiyorsun?

Mıgo, Sıfnêli Husên'in istediğinden birkaç kuruş fazla vererek, bizi konuk eden Keldani Kilisesi'ne hediye etmek için, incirleri satın aldı. Husên, alışverişimizden sonra biraz daha sakinleşti ve bir çay daha içti. Bu arada ona, fırsat bu fırsat diyerek, eviyle, Şengal dağlarıyla, Laleş'le, Yezidilerin şeyh ve pirleriyle ilgili sorular sordum. Sorularıma uzun uzun cevaplar vermek istemedi, birtakım dağınık bilgiler verdi sadece. Çayını bitirip bardağı, üzerine sineklerin üşüştüğü kirli masaya bıraktıktan sonra oldukça alçak bir sesle bana dedi ki: Eğer oruç ve büyük bayram yaklaşmamış olsaydı, bu bize düşman olan kahrolası kente hiç gelmezdim. Ancak oruç ve bayram kapıya dayanmış, çocukların yiyeceğe giyeceğe ihtiyaçları var.

Oruç zamanı ne zaman? Merakla hemen sordum. Bir hafta sonra.

Peki bayram ne zaman, neyin bayramıdır bu?

Oruç günlerinden sonra, Şêşıms Bayramı başlar dedi ve merakla yüzüme baktı. Sonra da ayağa kalktı, parasını cepkeninin cebine koydu, bizimle vedalaşıp yola koyuldu. Husên'in sözleri, esas amacımı yeniden bana hatırlattı; kendi köklerime, tavuskuşunun işaretine ve sırlarına ulaşmak istiyordum. Bundan daha iyi bir fırsat olamazdı; Yezidilerin bayramında Laleş'te, ta çocukluğumdan beri, kâh gizli gizli, kâh söz ve sembollerin yardımıyla, her an duyduğum, hissettiğim Yezidi kavillerinin kalbinde olmalıydım.

Altı gün sonra, Şêşıms orucunun başlamasından bir gün önce, tüccarların, bezirgan ve köylülerin hazırlıklarını bitirdikleri bir kuşluk vakti, boyları benimkinden daha uzun olan, şehirdeki işlerini bitirip köylerine dönmeye hazırlanan iki genç Yezidiyle

birlikte, benekli rahvan atların sırtında, yüzümüzü Musul'un güneyine çevirip Dicle boyunca Yezidilerin yurduna doğru yola çıktık. Coşkumu hiçbir şey anlatamazdı, her zaman hayalini kurduğum gün en sonunda gelip çatmıştı. Hayallerin gerçekleşmesi, yaz günü bir su birikintisinin güneş ışıklarıyla kaynamasına benzer, su güneşin yaydığı ısıyla belli bir dereceye ulaşmayıncaya kadar kaynamaz. Ancak söz konusu dereceye ulaşınca da fokur fokur kaynar. O gün, öğlene doğru hayallerim kaynamaya başlamıştı ve kaynayan hayaller de yüreğimi tutuşturmuştu. Şengal dağlarında yetişmiş güzel bir atın sırtında, elbiselerimin içinde bulunduğu bohçam terkimde, kâh aheste, kâh rahvan, Şengal işi tertemiz *şal û şepik*'lerim sırtımda, ceplerimde biraz para, sarı tütün ve çakmak, ayaklarım üzengide, yular elimde, aklım her adımda önümde biraz daha büyüyen Şengal dağlarında, kuzeyden esen hafif bir sonbahar rüzgârı yüzümü okşarken, keyfime diyecek yoktu. Mesut ve bahtiyar bir halde adları Hıdır ve Hadi olan iki yol arkadaşımla tatlı tatlı sohbet ederek, onlara merak ettiğim bir dolu soru sorarak yol alıyordum.

Aslında Mıgo da benimle Laleş'e gelmek istemişti ancak ben izin vermedim, tek başıma olmalıydım ki geçmişime ait bütün damarlara ulaşabilmeli, içimden geçen bütün sorulara her çeşit cevabı bulabilmeli, her şeyi düşünmeli, hissetmeli ve en sonunda bir sonuca ulaşabilmeliydim. En sonunda, iki günlük tartışmadan sonra, artık iyice bunalmış olan ve Cizre'ye dönmek isteyen Mıgo'yu, Musul'da, Mam Sefo'nun hali vakti yerinde olan Ermeni ahbaplarının yanında kalıp beni beklemesi için ikna ettim. Dönüşümden sonra nehir yoluyla Bağdat'a gidecektik.

Bütün Yezidilerin olduğu gibi, yol arkadaşlarım olan iki gencin de sesi güzeldi; sorularım biraz azalınca, ricam üzerine, bana Şengalli Yezidilerin kavillerini söylüyorlardı. O yolculuk sırasında, Yezidilerin Şêşıms bayramıyla ilgili de bir kavilleri olduğunu öğrendim. İki genç birlikte, ormanlık alanda aheste adımlarla giden atların sırtında, yumuşak bir avazla, büyük yaratıcıya uzun bir methiye olan *Şêşıms kavlini* okudular bana:

Ya Şêşıms, rahimsin sen
Beni yaratan en kadimsin
Ya Şêşıms, bütün dertlerin hekimisin...

Önce gençlerin, bir dağ yamacında, korunaklı bir kartal yuvasına benzeyen bir yerde kurulmuş olan, evlerin üst üste bindirilmiş gibi inşa edildiği köylerine gittik; kurutulmuş et, bulgur pilavı ve dövülmüş buğdayın yoğurtla karıştırılıp soğuk yendiği ve adına mehir dedikleri yemeklerden oluşan geç kalmış öğle yemeğimizi, bozbulanık, altın sarısına benzeyen ovaya bakan bir evin damında yedik. Gençler evliydi, Hıdır çok genç olmasına rağmen, şimdiden üç çocuğu vardı. Yemeği yedikten, çayımızı içtikten sonra, hemen hemen bütün köylülerle birlikte, çocuk yaşlı demeden, eşeklerin, atların sırtına binerek, hep birlikte, dağların arasındaki derin vadilere yüzümüzü çevirip yeniden yola koyulduk. Yönümüz Laleş vadisine, kutsal mekâna, bütün oruç ve bayramların kaynağına dönüktü. Güneşten kavrulmuş kızgın ovadan, kıraç toprakların tozundan uzaklaşmış, dağların yükseltilerine tırmanmış, söylentilere göre, adım adım vahşi hayvanların, kızgın ayıların, kudurmuş kaplanların yurdu olan, balta girmemiş ormanların içine dalmıştık. Kirpi, sincap, keklik ve dağ keçilerinden başka, Laleş'e doğru yola çıkmış olan birçok Yezidi topluluğuna rastladık. Bütün Yezidiler, yüzlercesi, belki de binlercesi, Cizîra Botan, Van ve Serhat'tan, Garzan ve Kafkas ülkesinden, Mardin'den, Viranşehir'den, Serêkahniyê'den yola çıkmış, atlı veya yaya, tok veya aç, çocuk veya yaşlı, hasta veya sağlam, sözleri, türküleri ve kavilleriyle derin vadilerden, sivri kayalardan, coşkun nehirlerden, güzel pınarlardan geçerek, Laleş'e doğru sel gibi akıyorlardı. Oruç ve bayram vaktiydi ve onlar, Yezidi inanışının kalbinde, kendi dinlerinin gereği olarak bayramlarını kutlamaya gidiyorlardı. Hemen hemen hepsi, gençlerin bana söylediği kavli okuyup dağın derinliklerine doğru yol alıyorlardı:

Bir merhaleden öteki merhaleye
Şêşıms'tır aydınlığın sahibi
Şêşıms'ın eteklerine yüz sürüyorum Kâbe yerine,
hac niyetine...

Kadim birkaç yapıdan meydana gelmiş olan Laleş, derin bir vadinin dibinde, bir geçidin ağzında, bir tepeye yaslanmıştı. Yezidilerin en büyük şeyhi olan Şeyh Adi, Yezidilerin şeyh ve pirlerinin anlatımına göre, bundan bin, bin iki yüz yıl önce Laleş'te yaşamış, birkaç ünlü şeyh ve pirle birlikte burada gömülmüştü. Dünmüş gibi hatırlıyorum, bütün o orman ve kayaların arasından bir tek yolla ulaşılan Laleş aniden karşımıza çıktığında, yüreğim kafesinden uçmak isteyen bir kuş gibi çırpındı. Dağın dört bir yanında, insanlar beyaz kıyafetler içinde, Şêşıms kavline göre "bölük bölük", saf saf, art arda, kadim yapılara doğru yürüyorlardı. Her yer göz alabildiğine insan doluydu, yapıların ve akan pınarın çevresi, etrafı saran ağaçların altı, dağın etekleri, her yer insan doluydu. Herkes bir yere çadırını kurmuş, çulunu yere sermiş ve Allah'ın toprağının üstünde, tıpkı ben Yetim Bıro gibi Laleş'e konuk olmuş, kavillerde anlatıldığı gibi kurtla kuzunun bir arada otladığı o kutsal toprağa yayılmışlardı.

Hıdır, Hadi ve köylüleri, bir kayanın ovuğunda geniş bir yer ayarlayıp yerleştiler. Benim orada hiç kimsem, hiçbir tanıdığım yoktu, onun için ben de onlarla birlikte, kahverengi bir kepeneğin üstüne, küçük bohçam, yastığım, ince bir örtü olan yorganımla, dağdan çıkıp gelen bir çayın kenarında, artık son yapraklarını da dökmeye hazırlanan kadim bir dut ağacının gölgesinde bir yer buldum kendime. Ben Yetim Bıro, Kör Bıro, orada onların içinde Yezidi Bıro oldum çıktım. Hıdır ve Hadi'nin yanından hiç ayrılmıyordum, orada, ünlü şeyh ve pirlerin yanında yetişmiş ve *qewal* mertebesine ulaşmış olan köylülerden biriyle arkadaş oldum Laleş'te kaldığım o birkaç ay boyunca. Güzel sesli *qewal*'in adı Zerdeşt'ti ve yaşı, beni gölge ve şefkatiyle koruyan

dut ağacının yaşı gibi, sonbahara yaklaşmıştı. Her zaman tatlı diliyle Laleş çok güzel bir yerdir, evliya ve enbiyaların diyarıdır, diyen *Kekê Zerdeşt*,* tertemiz beyaz elbiseleriyle, uzun saçı ve sakalıyla, anlatılmaz misafirperverliğiyle, dudaklarında hep bir kavil, hep bir atasözü, hep bir seçkin cümleyle, büyük bir sabır ve sebatla, bütün sorularıma cevap bulmaya çalışan en büyük yardımcım oldu.

Evet, sorularımın sonu gelmiyordu, Yezidiler kimdi, nereden geliyorlardı, dinleri nasıl bir dindi? Onların ve dinlerinin etrafını saran büyü ve sır neydi? Komşuları niçin onlardan o kadar nefret ediyordu ve niçin köklerini kazımak istiyorlardı? Niçin herkesten kaçıyorlardı ve niçin yurtları hep asi dağlar, dar ve derin vadilerdi? Ve buna benzer onlarca, yüzlerce soru... Ben, o sırada beni ben, yani Dengbêj Bıro yapan zikzaklı, zahmetli ve sis dolu bir yoldaydım. Bir sürü şey öğrenmiştim, Medrese'de çok kitap okumuştum, divanhane ve meclislerde birçok âlim, bilge ve dengbêje kulak vermiştim, Mam Sefo'nun kütüphanesinde, kitapların sayısız sayfaları arasında yer alan resimlerden ruhumu terbiye eden canlı sesler yaratmış, hep seslere kulak kesilmiştim, ancak kıtlıktan çıkmış gibi hızla yiyip yuttuğum bütün o şeyleri henüz hazmetmemiştim. Hepsi, olgunlaşmamış halde bir yerlerde dağınık duruyorlardı. Olgunlaşmalıydım, ama nasıl? Laleş'te sorduğum sorular ve Kekê Zerdeşt'ten aldığım cevaplar, o yol üstünde yeni bir konağa ulaşmama, seslere daha çok kulak vermeme, o yaşanmışlıkları daha çok hissetmeme yardımcı oldu.

Kekê Zerdeşt, Hıdır, Hadi ve öteki Yezidilerden öğrendiğim ilk şey şu oldu; Yezidilerin hayatları ve tarihleri, her zaman kan, acı, hüzün, korku ve çaresizlikle doluydu. Her zaman yurtlarından, köylerinden kaçmışlardı, her zaman kılıçların gazabından korunmak için dağların yükseltilerine sığınmışlardı. Kâh, mezalimleriyle tanınan ve komutanlıklarını günümüzün Nemrut'ları

* Kekê Zerdeşt: Zerdeşt Abi. (ç.n.)

olan paşaların yaptığı Osmanlı orduları, kâh Yezidilerin yeminli düşmanları olan komşuları Müslüman Kürt ve Arap aşiretleri, onlara karşı büyük saldırılar düzenleyip kılıçtan geçirmişlerdi. Bir defa, iki defa değil, bir yıl, iki yıl değil, her an, her zaman, yağmur kar demeden, güneş bahar demeden, hem savaş, hem de barış ve sükûnet zamanı bu saldırıların ardı arkası kesilmemişti. Orada, Laleş'teki o kutsal günlerde, çirkin bir gerçek, yüreğime bir ok gibi saplandı; hemen hemen bütün Yezidiler benzer şeyleri yaşamışlardı, hemen hemen hepsi bir mucizeyle kılıçtan kurtulmuşlardı. Hıdır ile Hadi'nin babaları, dedeleri Dicle'nin kenarında öldürülmüş ve kanları Dicle'ye karışmıştı. Boyu benden uzun, ancak benden daha zayıf olan Kekê Zerdeşt, benim gibi yetimdi, annesi, babası, kardeşleri, hepsi öldürülmüştü.

Hepsi bana benziyordu.

Veya şöyle söyleyeyim, hepsi Bıro'ydu veya tersi, Bıro onların tümüydü.

Yezidilerin kavil, türkü ve anlatıları, öksüz ve yetimlerin ibretlik hallerini anlatıyordu.

Orada öğrendiğim ikinci şeyse, sözün gücü ve değeriydi, çünkü anlatı, kavil, türkü, hikâye ve efsane Yezidilerin ruhuna sürülen merhemdi. Yaralarının acısını dindirmek istercesine seher vakti, güneşin ilk ışıklarına yüzlerini çevirip dua okuyorlardı. Sabahları Şeyh Adi'nin türbesinin kapısında sıra oluyor, şeyh, pir, *qewal* ve *feqir*'lerinin ellerinden öpüp kavil okuyor, akşamüzeri güneş dağın ardında yitmeden önce, kutsal bir pınar olan ve zemzem suyuna benzeyen şifalı bir suyu olan *Kahniya Spî* ile Laleş'in öteki pınarlarının etrafında toplanıyor, kaval, tef ve tambur eşliğinde şeyh ve *qewal*'lerinin sesine kulak veriyor, güneş battıktan sonra da tekrar yüzlerini güneşe çevirip içinden geçenleri kavil ve dualarla güneşe anlatıyorlardı. Akşam yemeğinden sonra yine kaval ve teflerle, küçük meydanlarında toplanıyor, bir ışık yumağı gibi parlayan ayın şavkı altında el ele veriyor, büyük halkalar meydana getiriyor, sıkı bir ahenkle,

coşkulu hareketlerle, kâh hızlı, kâh dingin, en ufak bir hata yapmadan gecenin geç saatlerine kadar, terleyerek halaya duruyor, kendilerinden geçercesine dans ediyorlardı.

Orada anladım; anlatı, kavil, kaval, tef ve tambur Yezidiler için hayat demekti, taziyelerde, düğün ve davetlerde, oruç ve bayramlarda, sefer ve göçlerde hep söylüyorlardı ve derin bir acı veren hayatlarına inen darbelerin acısını, sesin, sözün ve avazın yardımıyla hafifletiyorlardı. Dini kaviller, kaval ve Kürtçe türküler her zaman ezilmiş olan Yezidilere manevi bir güç veriyordu ki, her türlü bela ve musibete rağmen yaşayabilsinler ve sözlerini gelecek kuşaklara ulaştırabilsinler. Sade kaval ve tef, sade hayatlarına ve sade sözlerine çok yakışıyordu. İçlerinden hiçbiri okumamıştı, İstanbul, Halep, Şam, Bağdat, Tebriz ve Tahran gibi büyük şehirlerde değişik dillerden söylenen şarkılara, türkülere, sözlere kulak vermemişlerdi, buna rağmen her biri birer türkü, söz ve dans ustasıydı. Tıpkı hayatları gibi onlar, her zaman kavil, türkü ve sözlerini tekrarlamışlardı ve deneyimleriyle hem sırlarını saklamanın ustası, hem de berrak sözlerinin ve kavillerinin ustası olmuşlardı.

Bıro, benim babam, biz dünyayla baş edemiyoruz, diyordu Kekê Zerdeşt gece sohbetlerinde, ancak biz sözümüze hükmedebiliyoruz ve biz biliyoruz ki, bir tek sözün gücü, kılıcın ve zulmün nefretine karşı durabilir. Unutma Bıro, kılıcın verdiği bütün kararlar kanlıdır.

Ve güneş, güneşin ışıkları, güneşin sıcaklığı, nuru, aydınlığı... ve Laleş'te öğrendiğim başka bir şey, Yezidilerin güneşle ilişkisiydi: Güneş hayatlarının merkeziydi, inançlarıydı güneş. Her zaman sözünü ettikleri ve Şêşıms'ın kavlinde de geçen Şims, Arapça güneş demekti; ferec de aydınlıktı. Bütün kavil ve ayetlerinde güneşten ve aydınlıktan söz ediliyordu, bütün sözleri güneş üzerineydi. Zaten ibadetleri de güneşin doğuşuyla başlıyor, batışıyla tamamlanıyordu. Hem güneşin doğuşunda, hem de batışında yüzlerini güneşe çevirip kaviller okuyorlardı. O oruç

ve bayram günlerinde, dünyanın en asi dağlarına çekilen, sayıları binleri bulan o biçare ve ezik insanlar, yüzleri yavaş yavaş yükselen güneşe dönük, elleri semaya doğru açık, hep birlikte öyle bir manzara oluşturuyorlardı ki, yeryüzünde buna benzer bir manzarayla hiç kimse karşılaşamazdı.

Sabahın ilk ışıklarından itibaren, horozların ve ormanda öten kuşların sesiyle birlikte herkes ayaktaydı. *Feqir* ve *qewal*'lar, çadırların ve insan öbeklerinin içinde dolaşıyor, yüksek sesle köylülerin kavlini okuyorlardı:

Yakışıklım, haydi kalk gün doğdu
Yeter artık uyuduğun
Cehennem uykusudur sabah uykusu

Yezidilerin en büyük şeyhi, elinde asası, sırtında beyaz kıyafetleri, diğer şeyh, pir, *feqir* ve *qewaller* etrafında, yüzünü güneşe döner, Şeyh Adi'nin türbesinin önünde durur, sabah kavlini okurdu:

Nur nurdan yaratıldı
Süphan senden yaratıldı
Melekler önünde secdeye vardı

Bayramdan sonra Musul'a dönmeme izin vermeyen ve kaldığı evde beni de misafir eden Kekê Zerdeşt, Bıro, ey benim babam, diyordu, gölge varlığını ışığa borçludur. İnsan, hayat ve dünya da varlığım güneşe borçludur. Güneş esirgeyendir, bağışlayandır, yaratandır. Büyük yaratıcı yeri yarattı, göğü yarattı, sonra da güneşi bağışladı. Güneş de ışığını, nurunu bağışladı biz dünyadaki ademoğullarına.

Güneşle ilişkisi olan her şeyin Yezidilerin gönlünde yeri vardı. Hatta insanın en çok korkup kaçtığı yılan bile onlar için, güneşin gücünün bir sembolüydü. Yılana gücünü veren güneştir diyorlardı, güneş doğup ışıklarıyla yılanın sırtını okşamaya başlayınca yılan canlanır, yılan o vakit yılan olur.

Oruç ve bayram geride kaldı; Hıdır, Hadi ve aileleri, Yezidi hacılar teker teker gittiler. İnsan sesi, dua ve kavillerin, kuş sesinin eksik olmadığı Laleş, eski halini aldı. Günler, haftalar, aylar ardı ardına dizildi, ancak ben, oruç ve bayram günlerinde olduğu gibi olmasa da şenliğin eksik olmadığı Laleş'te kaldım. Sonbahar kışa çevirdi, kış zemheri soğuklara, zemheri soğuklar bahara, ancak ben Yezidilerin sır dolu derin vadisinde, yılın on iki ayında Laleş vadisinde, Şengal dağlarında nöbet tutan, elde silah, belde pusat nöbetçilerle birlikte, köpeklerin ve tazıların eşliğinde, av hayvanlarının peşinde, geceleri kurt, çakal ulumalarını dinleyerek, Laleş'in küçük ve karanlık odalarında kandil ışığı altında, Yezidilerin pir, şeyh, *feqir* ve *qewal*'larıyla birlikte, onların türkü ve kavillerini dinleyerek, başka bir dünyada yaşıyormuşçasına yaşadım. İnsana ait en sade ses, seda, duygu, söz ve dizeler orada birlik olup, Şengal'ın bağrından akan dört nehrin şelaleleri misali ruhumu yıkıyorlardı. Ne devir devran kalmıştı, ne de yer ve mekân. Mıgo, Musul'da beni bekliyor, dış dünyada yaşayanlar mal, mülk, şan, şöhret uğruna birbirini kırıyor olabilirdi, umurumda değildi bütün bunlar. Allah dışardaki kin ve nefretin cezasını versin! Laleş'te büyük bir huzur içinde, bir tas suyla, bir parça ekmekle, bir avuç kuru üzüm ve birkaç tane kuru incirle, bir tek sözün gücüne olan inançla, yaralı yüzümde Laleş vadisine benzeyen uzun bir sakalla, büyük bir sevgi ve mutluluk içinde, gece ve gündüzleri birbirinin ardına diziyordum. Gecelerimiz, Yezidilerin, sesi güzel dengbêj ve *qewal*'leriyle, misafirlerin katıldığı meclislerde geçen anlatı, söz ve türkü geceleriydi. Laleş'in o sessiz, duru, dingin ve ebedi gecelerine sığınıyor ve acılarımızı, o gecelerde söylenen türkülerin, anlatılan hikâyelerin merhemiyle dindiriyorduk.

Ot, çiçek, gül ve bahar kokularıyla dolu, tepsi gibi bir ay tarafından aydınlatılan gecelerimizden bir gece, misafir, *feqir* ve *qewal*'ların dağıldığı, artık *birayê axretê** olduğumuz Kekê

* Birayê axretê: Ahiret kardeşi. Doğar doğmaz, belli bir yaşa gelince, her Yezidi kendisine bir "ahiret kardeşi" seçmek zorundadır. (ç.n.)

Zerdeşt'le yalnız kaldığımız bir anda, vedalaşma anının geldiğini biliyormuş gibi yüzünde hüzünlü bir ifadeyle bana dedi ki:

Bıro, benim babam, sana bir armağan vermek istiyorum. Ama bir şartla...

Sustum, yorgundum, gülümseyerek ona baktım, tepsinin içindeki ceviz içlerinden bir parça aldım, bala daldırıp ağzıma attım.

Armağanı sormayacak mısın? Şartımı öğrenmek istemiyor musun? Biraz bozulmuş gibiydi.

Güzel söz yüreklerin baharıdır Kekê Zerdeşt, dedim. Senin sözün bana yeter, diye sürdürdüm, şimdi gelen baharla birlikte, sözün yüreğimin baharıdır, birkaç aydan beri yüreğimi gülistana çevirdin ve bu da bana, yedi ceddime yeter de artar bile. Sen çok yaşa...

Bu kez o sustu, ayağa kalktı, duvardan kandili aldı ve yatıp kalktığımız iç odalardan birine geçti. Kısa bir süre sonra döndü, kandili tekrar duvara astı, oturdu, ayak ayak üstüne attı, dikkatle bana bakıp konuştu:

Biz artık hem bu dünyada, hem öteki dünyada ahiret kardeşiyiz, hem *Pira Sor*'un* üstünde, hem de bundan sonraki hayatta birbirimizden hiç ayrılmayacağız. Beni büyütüp Laleş'e getiren pirimin bana verdiği, benim hayatta en değer verdiğim şey olan şeyimi sana vereceğim; *Melekê Tawus*'un sembolü olan tavuskuşunu... Kutsal kitabımız *Mishefa Reş*'te anlatılır, bizi yaratan, önce en büyükleri *Melekê Tawus* olan melekleri yarattı, sonra da *Melekê Tawus*'un sırtında bir inci tanesi gibi duran dünyayı yarattı. Daha sonra da yeri göğü, ayı ve güneşi...

Sağ elini bana uzattı ve avucunu açtı. Avucunda, kandil ışığı altında parlayan, ceviz büyüklüğünde, yuvarlak bir sedef taş vardı. Boyuna bir muska gibi asılabilsin diye taşa deriden bir iplik geçirilmişti. Taşı avucundan aldım ve incelemeye başladım.

---

* Pira Sor: Kızıl Köprü. Yezidi inanışında Sırat Köprüsü'niin adı, Kızıl Köprü'dür. (ç.n.)

Taşa tavuskuşunun resmi kazınmıştı. Uzun boynu, uzun gagası, tüylü bacakları, bir yay gibi yukarı çekilmiş kuyruğuyla tavuskuşu, büyük bir ustalıkla nakşedilmişti.

Şartım şudur, diyerek iki incir attı ağzına ve gülen bir yüzle devam etti, ne olursa olsun, bu taşı hiç kimseye vermeyeceksin, o hep sende kalmalı. Ancak eğer bir gün birine sevdalanırsan ve onunla hayatını birleştirmeye karar verirsen ve yeryüzünde onu sevdiğin kadar kimseyi sevmezsen, kalbini onun aşkının nuruyla doldurursan, o zaman bu taşı ona da verebilirsin. Ama sadece ona, bir başkasına değil. Bana gelince, ben böyle bir aşk bulamadım, ancak *Melekê Tawus*'tan dileğim odur ki, sen günün birinde onu bulasın. *Melekê Tawus*, her zaman, her yerde seni koruyamaz, ancak o, şimdi yanlışlarla dolu olan, kin ve nefretten dolayı insanların yollarını şaşırdıkları kahrolası dünyada sana yol gösterir.

Sustum, taşı dudaklarıma götürüp öptüm, uzun uzun ona baktım. Geceyarısı, kandil ışığında pırıl pırıl parlayan elimdeki o soğuk taş, kadife gibiydi, üstü pürüzsüzdü, insanın ruhuna mistik bir duygu yayıyordu, tütün dumanından sersemleşmiş, yorgun ve uykusuz olduğum halde, kendimi mutlu ve zinde hissettim. Tavuskuşunu tekrar öptüm ve boynuma astım.

Önümüzdeki gecelerde, size her ayrıntısını anlatacağım tavuskuşlu sedef taşla olan maceram, uzun bir maceradır. Ancak şimdiden söyleyeyim ki, Kekê Zerdeşt'in bana armağan ettiği tavuskuşlu taş, Şam'da, sürgün yurdumuzda, vicdansız birinin hançer darbesiyle öldürülen sevdalım Stêr'in katilini bulmama ve talihsiz sevgilimin intikamını, aynı kanlı hançerle almama yardım etti.

O gece Kekê Zerdeşt, içinden geçenleri anlatıp paha biçilmez taşı bana armağan ettikten sonra, kalkıp yataklarımıza çekilmeden önce, sağ elini omzuma koydu ve hüzünlü bir sesle bana sordu:

Bıro, benim babam, atalarımız demiş, deşilmeyen yaranın acısı dinmez... yüzündeki bu hançer veya kılıç yarasına benzeyen yarayı nereden aldın? Gözünü kim kör etti senin?

Hepimizin yaraları var *kekê min ê delal** dedim, biz derin yaraların çocuklarıyız, yaralarımız, bazen benim yaram gibi yüzde olur, bazen de seninki gibi yürekte... Yaralarım... onlar, henüz her şeyden bihaber olduğum zamanlardan kalmadır, onları ne zaman aldım, hiç hatırlamıyorum.

Ve tutamadım kendimi, ağlamaya başladım.

***SESSİZLİĞİN SESİ** bir yere sindi mi, artık kolay kolay oradan çıkmaz. Eğer sessizliğin sesi, derin yaraların izlerinden çıkıyorsa, o vakit ses ilelebet var olur. O zaman sessizlik, hayatın her çeşit sesi arasında, zemheri aylarında buzun altından akan nehir gibi kendine bir yatak bulur ve her zaman uğuldar. Ancak sadece, ruhun ve yüreğin duyabildiği bir uğultudur bu. Ne zaman sessizliğin sesini unutup, onun yerine bir dengbêjin etrafını saran hayatın seslerini koymaya kalkıştıysam, kör gözüm ve yarılmış yüzüm, sessizliğin sesini hatırlattı bana; günden güne, yıldan yıla artarak. Büyüdükçe, hayat yolunda her yeni konağa ulaştıkça, sessizliğin sesi de yüreğimi ve ruhumu sıktıkça sıktı.*

Kadir bilen dinleyiciler, güzel delikanlılar,

Yüreğimin kederle ağladığını ve her sessizliğin, anlatılmaz bir sesin işareti olduğunu kime anlatabilirdim?

Şimdi size Kekê Zerdeşt'in sorusu üzerine yüreğimin yeniden kederle ağlamaya başladığını ve zamanın, sessizliğin sesinin zamanı olduğunu nasıl söyleyebilirim?

Belki de sessizliğin sesi ve onun uğultusu yüzünden dengbêj oldum ve sözü kendi hayatıma ortak ettim. Belki de onun yüzünden şimdi burada oturmuş, beni adım adım mezara götüren yaralarımın ağrısına rağmen sabaha kadar size berbat bir tarihten ve yıkılmış hayatlardan söz ediyorum. Sessizliğin temeli olan, acı, hasret, üzüntü, hüzün ve

---

* Kekê min ê delal: Güzel ağabeyim benim. (ç.n.)

çaresizlik dolu, sözle ifade etmesi zor olan berbat bir tarih ve yıkılmış hayatlardan...

Ey dinleyenler:

Acı, hasret ve kederin de, tıpkı mutluluk gibi söze ihtiyacı yok mu? Acı ile keyif, hasretle bahtiyarlık, üzüntü ile mutluluk birbirinin ikizi değil mi? Hikâyemizin başladığı o ilk gecemizde size söylediğim sözü hatırlayın bir; unutulmuşların sesi... Yani sessizliğin sesi...

Belki de, sessizliğin sesine bir avaz bulmak için kendimi anlatıya verdim, sözün kulu kölesi oldum. İçinde sessizliğin de bir ses olduğu, yaratılmış, damıtılmış, biçimlenmiş bir söz ve anlatı...

Kılıç darbesinden veya o darbeyle ilgili sorulardan sonra meydana gelen sessizlik, hiçbir sessizliğe benzemez. Kılıç darbesinin sessizliği şiddetli, derin ve yaşayan bir sessizliktir. Evet, yaşayan, hiçbir zaman ölmeyen bir sessizlik. Taziyeye oturmuş yaşlı kadınların ağıdına benzeyen bir sessizlik, her yüreği, her ruhu burkan bir sessizlik.

Şimdi olduğu gibi...

Kılıç sesinden sonra sessizlik.
Ahır sessiz, samanlık sessiz.
Anne, baba ve üç çocuk sessiz.
Avlu, köy ve etraf sessiz.

Ne kartal, ne kuş,
Ne hayvan, ne mahlûkat,
Ne bir kadın ya da erkek, Ne çocuk ya da yaşlı.

Dün, içinden seslerin geldiği, insan sıcaklığıyla dolu evler ve odalar,
Kadim ustaların elinden çıkma çeşme, dün akan,
Kara taşlardan yapılmış evler ve duvarlar,
Ceylan ve geyik avlarının yurdu olan ormanlar,
Kavil ve türkülerin sesiyle dolup taşan vadiler,
Kavil ve türkülerin sesiyle ısınan meclisler, divanlar,
Devir ve devran gören ak sakallı yaşlılar,
Olan biten hiçbir şeyden haberi olmayan çocuklar,

Her biri bir can, bir hayat sahibiydi dün,
Her biri bir ad, bir ecdat sahibiydi dün.

Yüzyıllardan beri tanıdık köy,
Köyün tanıdık mezarlığında gömülmüş atalar,
Ataların kendi eliyle diktiği tanıdık ağaçlar,
Ataların anılarıyla tanınan bağ ve bahçeler,
Hepsi tanıdık, baba, anne, kardeş, yeğen, arkadaş ve dostlar,
Düne kadar hep birlikte, işte güçte, tasada kederde,
Tanıdık bir hayat.
Hepsi şimdi yabancı bir sessizlikte,
Mezarlığın sessizliğinden daha derin,
denizlerin sessizliğinden daha yoğun,
Aydınlık bir sabahın rüzgârına karşı,
Kâh burada, kâh orada.

Kılıç darbesi ve ölümün mührü; sessizlik, kati sessizlik...

Ancak uzun sessizlikten sonra, bir mucize gibi,
bazen ince bir ses, hafif bir seda.
Kımıl'dan artakalmış zayıf bir başak gibi,
Sele kapılmış bir köprüden artakalmış sütundaki taş gibi,
Yuvasından düşmüş bir kuş yavrusu gibi,
Sürüsünden kopmuş, bir kasırganın girdabında
kaybolmuş sürüsünden ayrı düşmüş
kanadı kırık bir turna gibi.

Ve mucize; samanlıkta bir mucize,
İnsan kanıyla renk değiştirmiş samanın içinden ses,
Bir süt çocuğunun iniltisi
Ve annesinin derinden gelen iniltisi...

Bir ses, her şeyden sonra, yine bir ses...

BAĞDAT'IN VE BABİL'İN SESİ artık tamamıyla yüreğimi ve ruhumu sarıp sarmalamış olan Laleş'in sesinden çok farklıydı. Tıpkı insan sesi gibi, yer ve yurtların sesi de özeldir. Her yer, yurt ve ülkenin sesi, içinde o mekânlara ait öyküleri, tecrübeleri ve tarihi barındıran kendine özgü seslerdir. Kadim bir özel sesi olan Yezidi ülkesinin sesi, ruhsal terbiyemin yolunda benim için yeni bir medrese oldu, ancak artık Laleş ve Laleş'in sesiyle vedalaşmanın zamanı gelmişti. Ben Yezidi Bıro, kainat yolcusu, artık naçar ve teres kaderimin yolculuğunu sürdürmeli, artık bazen yokuş, bazen iniş, bazen zikzaklı, bazen düz; bazen çıkmazlara, bazen dörtyol ağzına çıkan, bazen içinde sadece baykuş seslerinin duyulduğu, bazen de insana ait karmakarışık anıların dile geldiği yeni bir yola, yeni menzillere ulaşmalıydım. İnsan, olay, anı ve tarihlerin sesiyle dolu, daha bir sürü bilmediğim yer vardı ve hepsi beni, serseri ruhumu ve çocuksu hayallerimi bekliyordu.

Yukarı Mezopotamya'nın kızgın çöl sıcağının hüküm sürdüğü Musul ve yöresinden daha serin olan Laleş vadisinde yaz aylarını da geçirdikten sonra, sonbaharın başlangıcında bir sabah vakti, henüz güneş yüzünü bize göstermeden, rahvan bir atın sırtında, kadife sesli *qewal* Kekê Zerdeşt ve beni Laleş'e götüren Hıdır ve Hadi'yle birlikte, yüzümdeki yara gibi, artık hayatımın bir parçası haline gelmiş olan sedeften tavuskuşlu taş boynumda, yola çıktık; Laleş'le, insan didişmelerinden uzak, huzur verici o dağlar, vadiler ve ormanlarla vedalaştık ve her zaman olduğu gibi, binlerce yıllık derin uykusunda uyuyan kıraç çöl Musul'a ve Ninova'ya yüzümüzü çevirdik. Musul ve Ninova'da hiçbir şey değişmemişti, zamanın, kadim insanlık diyarına bir kat daha eklediği tozu ve pisliği saymazsak tabii... Dicle bildik haliyle, tanıdık sesiyle kızgın çölde dinginice akıp duruyordu; şark yeli yeni yakılmış bir ateşin yalazları gibi insanın yüzünü yakıyordu; atmacalar ağır hareketlerle nehrin etrafında ve Ninova höyüklerinin üstünde, arada bir beyaz bulutlarla süslenen gökyüzünde dolaşıyordu; yılan, akrep ve kertenkeleler, Ninova

harabelerinin arasında, kızgın güneşin altında cirit atıyordu; sakin Dicle'nin üstündeki sallar, küçük kayıklar, sıcaktan sersemleşmiş nehir kenarındaki koyunlar misali, suyun üstünde sallanıp duruyorlardı; kahvehaneler yine sigara, pipo ve nargilenin ağır dumanıyla, karasinek ve sivrisineklerin vızıltısıyla, döndürdükleri değirmenin suyunun nereden geldiğini kimsenin bilmediği, binbir hile ve dolapla, ıslak saman ve ıslak otu altın pahasına etraftaki köylülere satan hilebaz tüccar ve simsarların bağırış çağırışlarıyla doluydu; Hıristiyan kiliselerinden yükselen karışık sesler, Şafii ve Hanefi Müslüman camilerinden yükselen sesleriyle Musevi havralarının sesleri birbirinin içine geçmiş, biri ötekine biraz öteye git, diyordu. Nehir kenarındaki kayıkhaneler, dükkânlar, haraç mezat meydanları, uzak ve yakın diyarlardan gelen kervanların kaldığı hanlar, günlük hayatın idamesinden başka hiçbir işe yaramayan bütün bunlar, tarihi bilincinden bir hayli uzaklaşmış olan Yukarı Mezopotamya'nın renkli hayatının timsali gibi şenlik içindeydiler. Musul, kadim tarihi kent, her zaman olduğu gibi, tarihten habersiz, tarihi bir anda, tarihe yeni bir dönem daha ekliyordu.

Ancak orada, bütün bunları bilen, büyük bir sabırla beni bekleyen biri vardı; Mıgo. Her ne kadar Yezidi kavilleriyle biçimlenmiş olan Laleş'e benimle gelmediği için, ora hakkında bir fikir edinmemişse de, Mıgo, Musul'da, kendine göre, Ermeni hüviyeti ve çok bağlı olduğu Hıristiyan diniyle ilişkisi olan hayatın başka yüzlerini keşfetmişti. O da, Dicle'nin izinden çıktığımız yeni yolculuğun nişanesi olsun diye benim gibi sakal bırakmıştı. Ancak, yüzümdeki ayıpları biraz saklamış olan sakalım Yezidi *qewal* ve *feqîr*'lerinin sakalları gibi uzun ve taranmıştı, Mıgo'nun endamını tamamlayan sakalı ise benimkinin tam tersi, Ermeni papazlarının sakalı gibi kısa ve çember şeklindeydi. Ben uzun boyluydum, sakalım da uzun; Mıgo yuvarlak bir şeydi, sakalı da yuvarlak...

İkindi vakti yol arkadaşlarımla birlikte, Ermeni kilisesine gidip, orada kandil ışığının altında, bir rahlenin önüne diz çökmüş, tek başına bir kitabın sayfaları arasına gömülmüş Mıgo'yu gördüğümde ve sanki Dicle ile Fırat birbirine kavuşuyormuş gibi birbirimizi kucakladığımızda, sadece birer davul gibi şişmiş göbeklerimiz birbirine değmedi, siyah sakallarımızın kılları bile birbirine karıştı ve birbirimizi uzun süre kokladık, öptük. Ocağı yıkılasıca Mıgo'nun kolları soluğumu kesti, bedenimde adeta, demir gülleleri bile ot bağları gibi sıkabilecek birer çeliğe dönüştü.

Oğlum yavaş ol, dedim, ciğerimi sökeceksin.

Başlarım ulan ciğerine. Neredesin alçak? Asabi bir edayla bana cevap verdi.

Nedir lan bu senin halin? Bu sakallar, bu göbek nedir böyle? Patlayacaksın lan, dedim ve konuşmasının önüne geçtim.

Onu aylarca yalnız bıraktığımı, yağmak için rüzgâr bekleyen gökteki bulutlar gibi yüklü olduğunu ve yalnız yağmak için değil, bir aslan gibi kükremek için de bahane aradığını biliyordum. Niyetimi anlamış gibi, benden biraz uzaklaştı, arkadaşlarıma göz gezdirdi, onlardan biraz utanmış gibi, kızgın bir ifadeyle, ancak daha yumuşak bir sesle bana döndü:

Bıro, ulan alçak, ben seni tanımıyor muyum? Sen yine devenin sikini kedinin götüne sokmaya çalışıyorsun!

Bu sözü üzerine arkadaşlarımla birlikte bir kahkaha attım, ona doğru yürüdüm ve bu kez ben onu sıkıca kucakladım.

Barışmıştık.

Ertesi gün o bana Musul'da geçirdiği aylardan, ben de ona Laleş'ten, Yezidilerden, onların kavil ve türkülerinden bahsettim. Bütün ayrıntılarıyla, ne ben, ne de o, hiçbir şeyi kaçırmadan, yaşadığımız her şeyden bahsettik. Kuşkusuz ben Laleş'te öğrendiğim kavil, hadis ve türküleri, kâh makamla, kâh hikâyeyle, teker teker, ezberimden şerh ederek okudum ve Kekê Zerdeşt'in kavlince, sıkıştığım anlarda yardımıma koşacak olan, boynumda yüksek bir paye gibi sallanan sedef taşımı ona gösterdim. Ay-

dınlık bir sabah vaktinde, Ermeni kilisesinin misafirhanesinde, ikimiz yataklarımızdayken, Laleş'i anlatan hikâyemin sonuna geldikten sonra, uykuya yatmadan önce, bir ağıt gibi Şêşıms Kavli'nin son satırlarını okudum ona:

Sensin kerem sahibi, Laleş vadisinin yaradanı,
Medet senden ahvalimizin erbabı,
Sensin rahmetin çağrısı,
Dinleyenlerin annelerine, babalarına bin rahmet...

Mıgo'ya gelince, en az benim kadar, belki de benden daha fazla, ilgisini yeni şeylere yönlendirmiş, kilisenin papazlarının yanında Tevrat, Zebur ve İncil'i yeniden hatmetmiş, atalarının mirası olan Urartu uygarlığı üzerine, kilisenin kütüphanesinde bulabildiği birçok kitabı okumuş, Ermeniceyle ilgili bilgisini bir hayli ilerletmişti; *krapar* dediği klasik Ermeniceyi biraz öğrenmiş, *aşkarapar* dediği modern Ermeniceyi de bülbül gibi konuşmaya başlamış, bizden bin dört yüz yıl önce papaz Mesrob Maşdots tarafından yazılmış olan Ermenice alfabeyi iyice sökmüş, Ermenilerin, Nerses Şnorhali ile Sayat Nova gibi büyük şairlerinin şiirlerini ezberlemiş ve bu arada birkaç kez Asur ve Nemrud ülkelerine gidip gelmişti.

Geceleri yine Musul ve Selçuklu kalelerine sığınıp kendimizi yemeğe ve içkiye verdikten, birkaç kadeh yuvarladıktan sonra, yıldızlarla dolu gökyüzü halısının aydınlığı altında, kentin köpeklerinin ve Ninova'da öten baykuşların sesi eşliğinde, sesini Ninova'nın derinliklerinin ruhuna ulaştırmak istercesine Mıgo, çok yüksek bir sesle, ezberlediği Tevrat'ın Ninova'dan bahseden dizelerini sarhoş kafayla, yarım yamalak, düzensiz bir biçimde okurdu:

Ey, sen üzerine kül yağan şehir... yalanın, dolanın, talanın yurdu... kamçı sesleri, at kişnemeleri, kılıç zangırtıları, mızrak darbeleri, yaralıların iniltileri, sayısız cesetler... Ey, eğlencenin şehri... derman yok... yaraların hiçbir zaman iyileşmeyecek...

Musul ve yöresinde geçen uzun bir süreden sonra, artık toparlanıp yola çıkmalıydık. Her şeyimizden haberdar olan ve uzaktan bizi kollayan Mam Sefo, yine bir kese Osmanlı mecidiyesiyle bir kese altını, artık yeni salıyla Musul ve Cizre arasında insan ve mal taşıyan Apê Yakup'la göndermişti. Paramız, elbisemiz, yiyecek içeceğimiz boldu, bir sürü tanıdık edinmiştik. Gücümüz vardı, inancımız vardı, merak ediyorduk ve sorularımızın cevaplarıyla ilgili sorumluluk sahibiydik. Karnımız tok, sırtımız pek, yaşımız kamil, amaçlarımız yüksek, hedeflerimiz derin ve uzaktı. Yönümüzü uğura çevirip, yeni konaklara, yeni topraklara, yeni iklimlere, yeni seslere doğru yola çıkmalıydık.

Musul'un çarşı ve pazarlarında bütün ihtiyaçlarımızı giderdik, denklerimizi hazırladık, bizi evlerinde, meclislerinde, misafirhanelerinde konuk eden, bize görmediğimiz bir misafirperverlik yaşatan bütün dost ve arkadaşlarımızla vedalaştık, biri Ermeni, öteki de Keldani kilisesinde, eğlence dolu iki *şevbuhêrk* düzenledik ve bir sonbahar gününün şafağında, güneş ışıkları henüz her yeri ısıtmadan, Ermeni kilisesinin ahırından ödünç aldığımız ve dönüşte teslim etmeye söz verdiğimiz, iki safkan atın sırtına bindik, Urfa'dan gelip Basra'ya doğru giden kalabalık bir Arap kervanına katıldık ve yola çıktık.

Ancak yola çıkmadan önce, nehir kenarına, birkaç günlüğüne Musul'a gelmiş olan Apê Yakup'un yanına gittik. Apê Yakup, yanında yine öyle kuyruğu ve kırmızı kamışı dikleşmiş bir halde duran, vefakâr ve uzakgörüşlü dostumuz, köpeği Gurzo'yla kayıkhanede, küçük dükkânının önünde bir tabureye oturmuş çay içiyordu. Gurzo bizi hemen tanıdı, bizi görür görmez aniden yerinden kalktı, bize doğru koştu, gelişimize çok sevinmiş gibi üzerimize atıldı.

Sakin ol Gurzo, diye asabi bir sesle ona bağırdı Mıgo, ulan bizi mi düzeceksin?

Gurzo biraz sakinleştikten sonra, yüzümüzde tebessümle, Apê Yakup'un yanına, küçük taburelere oturduk ve sohbe-

te başladık. Mıgo, babasına yazdığı mektubu verecekti ona ve yolculuk hakkında fikrini alacaktık. Sal üstünde yaşadığımız o uğursuz olaydan sonra, hem benim, hem de Mıgo'nun gözü, sal yolculuğundan iyice korkmuştu. Sadece iki yol vardı, nehir yolu ve nehir yolunu istemezsek eğer, kervan yolu... Gerçi Apê Yakup, o çöl ve toz toprak ülkesinde hâlâ ne aradığımızı bilmiyordu ya, ancak bu kez o da, kervan yolunun bizim için daha güvenli olduğuna inanıyordu. Bize bir tek öğüdü vardı; o çöl ve gazap ülkesinde başımıza her şey gelebilirdi, yol aç olup bir parça ekmek arayan çöl Bedevileriyle, Osmanlı'nın asker kaçağı çeteleriyle, kızgın güneşin altında kudurmuş olan akrep ve yılanlarla, bütün hayatları hile ve dolap üzerine dönen tüccar ve bezirganlarla, içinden geçenle ağzından çıkanın hiçbir zaman birbirine uymadığı köylülerle doluydu, hepsine karşı tedbirli olmalıydık, kesinlikle yaya değil, atların sırtında yolculuk yapmalı, atlarımız da mutlaka safkan olmalıydı.

Gençler, unutmayın, dedi bize, safkan atlar, yolcularını yolda bırakmaz.

Çayın son yudumundan önce, henüz vedalaşmadan, kahrolası Dicle yolculuğumuzun yoldaşı, oğlu Bedros'u sordum ona.

Bedros köye gitti, dedi. Annesi ve kızkardeşlerinin yanına. Kardeşi Ester biraz hasta.

Daha sonra yüreğimi ışıtan bir *stêr* olan Ester'in adını ikinci kez orada, bu kez babasının ağzından işittim. Ester, bülbül sesli Ester değil mi? diye sordum.

Evet Ester... sesinin güzel olduğunu nereden biliyorsun? Sağ eli kalın bıyıklarında, yüzünde bir merakla bana sordu.

Bedros anlatmıştı, dedim kısaca ve gitmek için ayağa kalktık.

Ertesi gün, hemen hemen hepsi develerden meydana gelmiş uzun kervan ve tecrübeli Arap bezirganlarıyla birlikte, nehir kenarında yolculuğumuza başladığımızda keyfime diyecek yoktu; yeni tımar edilmiş atım dans eder gibi salınıyordu, gözlerim kâh serap yaratan sonsuz ovada, kâh yörenin kıyafetlerine bü-

rünmüş olan, altın sarısına yakın bir renkle akan Dicle'deydi ve dudaklarımda o sabah aniden yakmaya başladığım türkü vardı:

Ester, ey güzel Ester,
Tatlı dilli, güzeller güzeli kız,
Hakkari ülkesinin bülbülü,
Ester, ey güzel Ester...

Daha sonra hayatımız için çok önemli bir tecrübe olan o yolculuğumuzu, şimdi size bütün ayrıntılarıyla anlatmak istemiyorum, çünkü size anlatmak istediğim çok daha önemli şeyler var. Bu kez de yaklaşık üç-dört ay süren yolculuğumuzla ilgili çok kısa bir şey söyleyecek olursam eğer, diyebilirim ki, benle Migo, bu yolculukla insanlığın kaynağına ulaştık, bütün uygarlıkların kalbine, hem de Allah'a şükür hiçbir kaza ve belayla karşılaşmadan. Musul'dan yola çıktık, hep Dicle'yi takip ederek, bazen uzaklaşarak, bazen onunla atbaşı giderek, güneye doğru, sıcak ve çöl ülkesinden adım adım, gün gün aşağı indik. Kervan yavaş ilerliyordu, Arap bezirganların hesap kitap, kavga tartışma, türkü şaka sesleri birbirine karışıyordu. Gündüz, güneş yükselir yükselmez kavurucu sıcakların gazabı başlıyor, göz alabildiğince çıplak olan doğa sarı bir renge bürünüyor, geceleriyse rengârenk bir Van kilimirin motiflerine dönüşüyordu; yıldızlar, kadim Cudi misali dingin ve pırıl pırıl gökyüzünün enginliğinde kâh bize güçlü bir ışık gönderiyor, kâh feleğin çarkının nasıl döndüğünü biz insanlara göstermek ister gibi, insanoğlunun hayatının da kendi hayatlarına benzediğini göstermek istercesine kayıyor, yer değiştirip, yok oluyorlardı. Dünyanın her yerinde, hayatımın geçtiği her bucakta, yıldızların hareketlerini her yerde gözlemledim, ancak hiçbir yerde gökyüzü ve yıldızlar o güneyin çöl ülkesinde göründüğü gibi görünmedi gözüme. Orada yıldızlar bize çok yakındı, sanki başımızın üzerinde asılıymışlar gibi duruyorlardı, yolculuğumuza rehberlik yapmak ister gibi bizden hiç ayrılmıyorlar, sanki kervanımızla birlikte yürüyorlardı.

Attığımız her adım, kat ettiğimiz her konak ses doluydu, Mıgo'yla benden başka kimselerin hissetmediği tarihi ve unutulmuş sesler. Önce, Tevrat'ta çokça sözü edilen, güçlü yapıların ve insanın yarattığı şiddet ve zorbalığın timsali olan virane Nemrud ülkesine doğru indik. Oradan da, Apê Yakup'un atalarının yurduna, bizden binlerce yıl önce inşa edilmiş olan, adını Asur İmparatorluğu'na veren, o günden bu yana, gelen her kuşağın efsaneleriyle büyüdüğü kadim kent Asur'a ulaştık. Oradan ahalisinin tamamı Arap olan, o zamanlar Yukarı Mezopotamya ile Aşağı Mezopotamya arasında gizli bir sınır görevi gören Dicle kenti Tikrit'e indik. Oradan da Dicle ülkesinin en gelişmiş yerlerinden biri olan, kulesi Babil Kulesi misali uzaktan görülen, Halife Harun Reşit'in oğlu Halife El Mutasımbıllah tarafından inşa edilen, çok kısa süre içinde dünya medeniyetinin en önemli merkezlerinden biri haline gelen, bir süre sonra da yıkılıp yerle bir olan Müslümanların kenti Samara'ya gittik. Oradan da, Dicle'nin en önemli kentlerinden biri olan, gündüz güneş ışığıyla, geceleri de kandil ışıklarıyla aydınlanan, palmiye ağaçlarıyla, İslam halifelerinin anılarıyla, Binbir Gece Masalları'yla ünlü Bağdat'a vardık.

Bağdat hariç, etraflarında yeni inşa edilmiş küçük şehirleri saymazsak, hemen hemen bütün o tarihi kentler harabeye dönmüştü, kalıntılarının üstünde baykuşlar ötüyordu, çökmüş damlarının üstünde çekirgeler zıplıyordu. İnsanlığın önünde yeni bir güzergâh açan önemli bir tarih kumun, toprağın, tozun ve çamurun içine gizlenmişti...Sadece bir dönem yıldız gibi parlayan kentler değil, orada aynı zamanda dingin ve kadim bir tarih de derin bir ölüm ve unutuluş uykusuna yatmıştı. Hayatın son kıvılcımlarının çoktan söndüğü Asur kentinin yanında Dicle kıvrılıyordu; Samara kalesinin burç ve surları, hayata ait bir kıvılcımı bekliyormuş gibi boynu bükük ve sonu olmayan kıraç, kısır çöle bakıyordu; bir tepenin üstüne kurulmuş olan Tikrit'e gelince, kent nehre bakıyordu, orada tıpkı Musul kahvehanele-

rinde olduğu gibi sineklerin cirit attığı kahvehaneler nehir kenarında sıra sıra diziliydi, şehir az buçuk yaşıyordu.

Orada hayat Dicle'ydi; Dicle'nin suyu, akışı ve dingin hareketleriydi hayata ve zamana, deme ve devrana anlam katan.

Yaz ve kavurucu sıcaklar ardımızda kaldığı halde, dipsiz çöl hâlâ çok sıcaktı, onun için kervanın yürüyüşü ahesteydi, her konakta, her kentte durup mola veriyorduk. Sadece nehir kenarında ağaçlar ve yeşillik vardı, ancak orada da, sıcağı, suyun kıyısındaki fundalıkları ve suyu seven, eski Asur ve Med ordularına benzeyen kan emici bir sivrisinek ordusu saldırıya geçiyor, insanın bedenini bir anda eleğe çeviriyordu. Vicdansız sinekler öylesine saldırıyorlardı ki, soktukları yerde bıraktıkları acı, Keldani okçularının hedefi bulan oklarının verdiği acıdan daha büyüktü. Ancak yolunda giden talihimize bakın ki, yol boyunca, bir tutam ot için oradan oraya gezinip duran hayvan sürülerine ve çobanlara, küçük ve karanlık evleri yanık kerpiçlerden yapılmış olan Arap köylerine, keçi kılından yapılmış olan çadırlarını bir su kenarına, bir kuyu başına veya incecik ağaçların gölgesine açmış olan göçer Hıristiyan Araplara, her zaman yollarda olan, Mezopotamya'nın bir yöresinden başka bir yöresine giden Osmanlı jandarmalarına rastlıyor, atlarımızdan iniyor ve bir süre dinleniyorduk. Dicle'ye gelince o Musul ve Bağdat arasında, Arapların adına *gufa* dedikleri küçük tekne ve kayıklarla çalkalanıyordu... Nehir boyunca hem yukarı hem de aşağı doğru yoğun bir gidiş geliş göze çarpıyordu.

Yolculuk boyunca, bezirganların bağırış çağırışlarını, köpeklerin havlamalarını, sivrisinek vızıltılarını, at kişnemelerini ve develerin küfküflerini saymazsak en çok duyduğumuz ses, nehre çekilen setlerle suyu, toprağı sulamak için çeken dolapların, bir canavarın sesine benzeyen sesiyle, karanlık basar basmaz kervanın ardına düşüp, develeri, atlarımızı ve arada bir kervana katılan Bedevilerin eşek ve beygirlerini korkutan çakalların ulumasıydı.

Her şehirde, içinde her türlü işle meşgul olan ve her çeşit dilden konuşan, her meslekten insanın bulunduğu kadim birer kervansaray vardı. O kervansaraylarda, dünyanın ahvali, yörede olup bitenlerle ilgili haberler, kapı önlerinde, avlularda yapılan dedikodular, bey, mir, şeyh, paşa ve padişahların anıları, hayat pahalılığı, Arapların, Acemlerin, Musevilerin, Keldani ve yöredeki öteki halkların kelam ve türkülerinden tutun da, insanın aklına gelen her şeye kadar, o dar odalarda, o pis aşhanelerde, o sigara, pipo ve nargile dumanıyla dolu misafirhanelerde, o serin avlularda dile getirilip konuşuluyordu.

Bir gün, çoktan değirmenleri susmuş olan virane Samara'nın, mermer taşlarla inşa edilmiş olan eski mi eski bir kervansarayında, gökyüzünün parçalı bulutlu olduğu bir akşamüzeri, hanın avlusunda nakışlı bir pamuklu bezle örtülmüş olan uzun bir sedirin üstünde, yüzümüz güneşe dönük, Mıgo'yla birlikte iyice ağırlaşmış bir halde uzanmıştık. Önümde hurma dolu bir tas vardı, hurmaları teker teker ağzıma atıyor, hurmaların verdiği hazla sözü söze ekliyordum. Mıgo ise iyice mayışmış, gözlerinde uyku mahmurluğuyla uyudu uyuyacak bir haldeydi. Ertesi sabah, gün doğmadan Bağdat'a doğru yolculuğumuza devam edecektik. Dinlenmeye ihtiyacımız vardı. Medrese ve Mam Sefo'nun kütüphanesinden edindiğim bilgilerden, bu tür yolculuklara çıkan uzak görüşlü, mahir bazı seyyahların yaşadıkları maceraları beyaz kâğıtlara aktarıp yazıya döktüklerini biliyordum. Ancak benim kalemim onlarınki gibi güçlü değildi, yazıyla da zaten aram pek iyi değildi, ne kâğıt ve kalemim vardı, ne de kitap ve mevkutem; onun için gördüğüm şeyleri ve duyduklarımı, beynimde bir seda bırakan hadiseleri, anıları sözün yardımıyla türküleştiriyordum; sadece benim yaptığım, benim dinlediğim ve benim bildiğim türküler. O gün, o handa da işimle meşguldüm, bir yanımda tatlı hurmalar, öte yanımda bir o kadar tatlı sözler. Ancak obur Mıgo, uzandığı sedirde uyuyordu, belki de rüyasında yediğim hurmaları görmüş olacak ki, bir anda uyandı, hurma tasıma uzandı ve asabi bir sesle konuştu:

Ulan havalı Bıro! Nedir ulan bu senden çektiğim? Biraz gözlerimi dinlendirmeme bile müsaade etmiyorsun! Nedir lan bu bağırış çağırışların, ulumaların?

Ne uluması? Cömertçe tası ona uzatıp sordum, alçak bir sesle, kendi kendime ders ve tecrübelerden bahsediyorum, onları bir araya getirmeye çalışıyorum.

Sen nerede, ders ve tecrübe nerede, dedi ve tasa saldırdı.

Ders ve tecrübe sahibi olmak için, onları bir araya getirmeyi bilmen lazım, onları unutmamak için ezberlemen lazım, Mıgo, ninemin babası...

Şimdi sen bütün bu pıspıslarını, ulumalarını ders ve tecrübe sayıyorsun öyle mi? Ağzı hurmayla dolu olduğu için güçlükle konuştu.

Hayır pıspıs değil, uluma hiç değil, ders ve tecrübelerin sakin sözleridir bunlar, zamanın ve devranın sözleri... hayatın sözleri. Bir ninni gibi tatlı ve yumuşak bir dille anlattım.

Şişko Mıgo'nun adını, orada hurma kemiren Mıgo'ya çevirmeliydim, çünkü bütün hurmalarımı anında yedi, ekşi bir suratla bir iki kez bana baktı, söylediklerim sanki hiç aklına yatmamış gibi birkaç kez kafasını havaya kaldırdı, bana cevap vermeden tekrar sağ kolunu başının altına koydu, bir su dolabı kadar büyük ve hiç de güzel kokmayan kocaman kıçını bana çevirip uyudu.

Mıgo, gamsız adam, dedim ona tekrar bir ninni söyler gibi, hayat, bizim bildiğimiz hayattan daha derin, daha geniş, daha zikzaklı ve daha karmaşıktır. Onu basit ve anlamsız bir söz, bembeyaz bir kâğıt parçası ya da dümdüz bir yol haline getirmek istersen hata yaparsın. Hayat sadece bu harabelerin taşları, bu hurma çekirdekleri, bu gördüğümüz Dicle nehri değildir, ancak o harabelerin arasında dolaşan rüzgâr ve sesler, toprağın derinliklerindeki hurma ağacının kökleri, Dicle'nin dibinde meydana gelen ve bizim görmediğimiz bütün o altüst oluşlar, bunların tümü hayatın birer parçasıdır. Bir parçayı sayıp ötekini saymazsan, sağlam gözümü görüp, kılıç darbesiyle ışığı kesilen

kör olanı görmezsen, o vakit yanlış yaparsın. Hayat, ataların mirasıdır, hayat tarihin ve zamanın yadigârıdır. Ve unutma hurma kemiren arkadaşım, hayat başımızın belasıdır aynı zamanda... bu harabe evler yapılar, yıkılmış kaleler burçlar, yanmış kasırlar konaklar, felaketler karşısında kavrulmuş toprak, her şey insanlığın çektiği acıları hatırlatıyor bize, bunlar da hayata ait şeylerdir. Acı ve hastalık Mıgo, hüzün ve keder... bunlar da hayatın bir parçasıdır, bunlar da ders ve tecrübe olur. Ancak söz, türkü ve ağıt yardımıyla, bir tek onların sayesinde, ey götü boklu arkadaşım Mıgo.

Kervanımız, karanlık bir gece vakti, her zaman gecenin karanlığına sığınan bir eşkıya çetesi veya gizlice şehre girip gizlice şehirden çıkan Bağdat haramileri gibi girdi derin bir uykuda olan Bağdat'a. Her yer zifiri karanlıktı, tek tük pencerelerden sızan titrek, zayıf kandil ışıklarından başka, İslam medeniyetinin aydınlık kentinde hiçbir ışık yoktu. Dicle'nin doğusunda kurulmuş olan Bağdat'ın yapıları, Dicle'nin şehirden geçişine uygun bir şekilde inşa edilmişti. Şehir gece kıyafetine bürünmüş, bir hükümdarın öfkesinin önüne geçmek için, masalların ve edebi sözün gücüne sığınan ve her gece bir hikâye anlatan güzeller güzeli, zeki Şehrazat'ın Binbir Gece Masalları'ndaki gecelerinden bir gece yaşıyordu. Ancak, bizi getiren gün görmüş, devran yaşamış kervancıbaşı nereye gideceğimizi biliyordu, onun için fazla ses çıkarmadan dar sokaklara daldı ve adına El Ortma Hanı dedikleri büyük bir yapının önüne çıkarttı bizi. Ertesi gün, güzelliğine tanık olduğumuz El Ortma Hanı, yatak odalarıyla, güzel damıyla, geniş aşhanesiyle, kenevir ipinden yapılmış alçak tabureleriyle, sedirleriyle, nakışlı döşek ve minderleriyle, dört köşe geniş avlusuyla, büyük ahırıyla, diyebilirim ki, Mezopotamya'nın en eski ve en güzel hanıydı.

Bağdat, Mezopotamya'nın eşsiz şehriydi; yanık kiremitlerden yapılmış binaları, aslan sütünden tutun da, Simurg kuşunun yumurtasına kadar her şeyin bulunduğu pazarları, ker-

piçten yapılmış basit evleri, Hanefi, Şafii ve Şii Müslümanların cami ve minareleri, Ortodoks ve Katolik Hıristiyanların kiliseleri, Aşağı Mezopotamya ve bütün yöre Musevilerinin havraları; Arap, Kürt, Fars, Türk, Çerkez, Moğol ve Afganlardan oluşan Müslüman mahalleleri; Ermeni, Keldani (Asuri, Nasturi, Süryani, Yakubiler de dahil olmak üzere), Bağdat'ta kendi devletlerinin işleriyle veya ticaretle iştigal eden Avrupalıların oturduğu Yahudi ve Hıristiyan mahalleleri; Musul, Cizre ve Diyarbakır'da bulunanlara benzeyen avlu ve bahçeleri; nehir kenarındaki en güzel yere Osmanlıların inşa ettiği konakları, kentin zenginlerinin, Avrupalı sefirlerin, Osmanlı paşalarının uzaktan hemen seçilen göz alıcı evleri, akşamüzeri, güneş batmadan önce bütün güzellikleriyle arzı endam ediyorlardı. Abbasi Halifesi Harun Reşit döneminde altın çağını yaşamaya başlayan Bağdat'ta herkes, her din, her dil, her kavil, her yalan, her hile, her dolap, her soysuzluk, her şey vardı; Sami, Ari, Moğol dillerinin sesi iç içe geçmiş, birbirinden farklı halkların, birbirinden farklı kıyafetleri, rengârenk bir deniz meydana getirmişti.

Her halktan ve her dinden Bağdatlı kadınlar uzun kara çarşafların içinde, sürme çekilmiş fettan gözleriyle, geniş cadde ve sokaklarda, kayık ve teknelerde, evlerde ve edep yerlerinde yumuşak bir bedene duyulan şehvetli bir hava yayıyorlardı gökyüzünün yedinci katına. Artık neredeyse unuttuğumuz Mam Sefo'nun sayesinde bıyığımızı kılıç kesmiyordu, değerli mecidiyelerimiz, çil çil sarı altınlarımız vardı, karnımız tok, kıyafetlerimiz şık, ceplerimiz doluydu. El Ortma Hanı'nda kalıyorduk, genç bedenlerimizin yumuşak bedenlere karşı duyduğu gemlenemez arzuları, sıcak ve musikişinas evlerde, sarı saçlı, sürme gözlü, tatlı dilli, güzel sesli hatunların koynunda neredeyse mütemadiyen dindiriyor ve akşamları da bir kayık kiralayıp, nehir boyunca, kah aşağı, kah yukarı, dudaklarımda Cizîra Botan ve Yezidi türküleri, Mıgo'nun dilinde ise Tevrat ve İncil ayetleri, gezintiye çıkıyor ve nehirden bakarak tekmil şehri, ev ev, konak konak tanımaya çalışıyorduk.

O yıl kış mevsimi iyi geçti, ne güçlü bir yağmur yağdı, ne de bir felakete dönüşüp kenti su altında bırakan bir sel görüldü. Bağdat'ın, en az dilencileri kadar bol olan başıboş soytarıları ve serserileri, kış günü demeden nehir kenarındaki evlerin iskelelerinden nara atarak suya atlıyor, nehrin bir yakasından öte yakaya yüzerek geçiyorlardı. Havaların güzelliği yola çıkmak için bize de iyi bir fırsat yaratmıştı.

Berrak, serrin bir sabah vakti, karınları tok ve tımar edilmiş safkan atlarımızı, misafirperver kadim hanın tavlasından çıkardık, hurç ve bohçalarımızı yükledik ve Babil'e doğru yola çıktık. Babil'e giden iki yol vardı; birinci yol Bağdat'tan çok uzak olmayan, doğruca gidilen atlı yoldu, ikincisi ise, Bağdat'tan atlı veya yaya, önce Fırat kenarında bulunan Nasrahiye'ye giden, oradan da gemiyle gidilen yoldu. Biz Dicle'nin kızkardeşi Fırat'ı da görmek için, gemiyle değil, atlarla nehir kenarından gitmek istiyorduk. Önce Nasrahiye'ye gittik ve Dicle gibi kıraç bölgeye bereketli bir hayat sunan Fırat nehrine ulaştık. Orada da, Fırat kenarında, yeniden anladık ki, tekmil Mezopotamya hayatının kaynağı, uygarlığın, gelmiş ve gelecek olan bütün halkların kökleri bu iki nehirden başka bir şey değildi. Dicle ve Fırat olmadan, ne uygarlık diye bir şey olurdu, ne de insanlığa kalacak kayda değer bir miras...

Acele etmeden, adım adım, konak konak ilerleyerek, kâh Bedevi çadırlarının önünde, kuru sac ekmeği ve sütle yapılan bir kahvaltı yapıyor, kâh Keldanilerden kalma eski bir köyün misafirhanesinde bulgur pilavı, sarmısaklı yoğurt, humus ve acur turşusundan oluşan öğle yemeği yiyor, kâh pis bir hanın aşhanesinde kurutulmuş geyik etinden oluşan bir akşam yemeği yiyorduk. İki yanı bağ bahçe, palmiye ağaçları, hurma, kamış ve yeşillik dolu Fırat'ın kenarından Babil kentine yaklaştık. Gökyüzünün beyaz bulutlar ve turna sürüsüyle dolu olduğu bir akşamüzeri, doğu uygarlığının kaynağına ulaştık. Gözüm Babil'in tepe ve yükseltilerine değer değmez, yüreğim küt küt atmaya

başladı, sanki ziyaretimizden beş-altı bin yıl önce yaşanmış olan bir zaman yeniden canlanmış, o geçmiş zamanlar yeniden müthiş bir dansa kalkmıştı. Üzüntü mü, yoksa mutluluk mu tam adlandıramadığım bir duygu sanki soluğumu kesmişti. Babil'in üç tepesi; Babil, Kasır ve Emran tepeleri orada, tam önümüzde, sanki bizi çağırıyorlarmış gibi duruyorlardı. Okuduğumuz ve dinlediğimiz hikâyelerden biliyorduk ki, Babil'in ölümsüz kralı Nabukadnezar'ın sarayı o tepelerden biraz uzaktı; Tevrat'ta sözü edilen kavim ve dillerin dağılmasına sebep olan Babil Kulesi Fırat'ın kenarında, Emran tepesine yakındı; bir kalenin yüksek burçlarına benzeyen, kazılmış resim ve nakışlarla süslü, zamanında güçlülüğün, zenginliğin ve büyüklüğün sembolü olan Babil Tanrıçası İştar'ın kapıları orada, kül, toz, toprak ve çakıl içindeydi. Bazalt taşlardan yapılma, Zagros dağlarının kayaları kadar iri aslan ve kaplanlarıyla, saray ve kasırların duvarlarına kazınan melek ve buzağı figürleri, o tepe ve yükseltilerin aralarındaydılar. Hüzünlü bir tarih, kanla dolu anılar, acı ve keder dolu insani kaderler, gaddar savaşlar, yüce istekler, derin sevdalar, sonsuz bir öfke ve kin, çelik gibi bir inat ve hınç, kanlı ve zehirli keskin kılıç, mızrak, hançer ve oklar... bunların tümü o tepelerin, o kumların, çakılların, kiremitlerin, kerpiç ve taşların altında gizliydi.

Migo da, benden fazla diyemem ama, en az benim kadar heyecanlıydı. Atının sırtında, göbeği sarkmış, kocaman gövdesini sallıyor, büyük bir dikkatle yanmış Babil'in harabelerine bakıyor ve Babil'den bahseden Tevrat'ın ayetlerini Babil'in küllerinden yeniden dirilmiş bir çöl delisi gibi yüksek sesle bağırarak okuyordu:

Ve dünyanın bütün dilleri tekti... ve insanlar dedi, dünyaya dağılmayalım, gelin kendimize bir kent ve başı göğe eren bir kule inşa edelim ve kendimize bir nam bırakalım... Ve alemin Rabbı, beniademin inşa ettiği kent ve kuleyi görmek için indi ve Rab dedi ki: hepsi tek kavimdir ve hepsinin dili aynıdır... ancak gelin biz inelim ve birbirlerini anlamasınlar diye dillerini birbiri-

ne karıştıralım. Ve alemin Rabbı onları dünyanın dört bir yanına dağıttı ve onlar şehri inşa etmekten vazgeçti; onun için şehrin adı Babil oldu...

Ve Mıgo bağırıyordu; rüzgâr... rüzgâr... rüzgâr...

İş deliliğe gelirse, ben de Mıgo'dan hiç geri kalmıyordum; ayaklarım üzengide, elimde yular, atın üstünde ayağa kalktım, atımın başını Dicle'ye doğru çevirdim ve Mıgo'dan daha fazla bağırmaya başladım:

Halaydır, halay... yanmış, uğursuz Babil düğününün ışığı... Türküdür, türkü... Aslanların ülkesine yakılan türkü...

Birkaç hafta boyunca Babil'de, yakınlardaki köylerde kaldık, nehir kenarında, birçok ülke, yurdu ve coğrafyayı dolaştıktan sonra birleşen Mezopotamya'nın cömert ikizleri Dicle ve Fırat boylarında dolaştık. Sıla hasreti gelip kapıya dayanınca, artık gönlümüzün rahat olduğuna, yüreklerimizde seslerini duyduğumuz yerleri görmenin bahtiyarlığına eriştiğimize kanaat getirdik ve ataların, gözden ırak olan gönülden de ırak olur, sözünü aklımıza getirdik ve atlarımızın yönünü kuzeye, ataların yurduna, geldiğimiz yöne çevirdik.

Ancak son gün, Tevrat hikâyelerinin ardına düşüp Babil'e gelen, Mıgo'nun bildiği Fransızcayla Babil'in her şeyini, her yerini bize tanıtan dört beş yaşlı Alman âlimiyle birlikte, yakınlardaki köye gidip akşam yemeğini yemeden önce, Babil tepesinin üstünde, gözlerimiz harabelerde, elini sakalına götürmüş olan Mıgo sordu bana:

Bıro, eksik akıllı adam, bu akıl işi olmayan seyahatimizi aklın kesti mi?

Hemen cevap vermedim, harabelerden aldığım yarık bir kiremit elimde, yıkıntılara vurmuş olan güneşin ışıklarına baktım. Bizden biraz uzakta da, nehir suyu kış güneşinin vurduğu ışıklarla parlıyor, suyun kenarındaki sazlıklar hafif bir yelle sallanıyor, suya yaprakları düşüyordu. Başımızın üstünde atmacalar, tiz sesler çıkararak uçuyor, taşların arasında kertenkeleler dola-

şıyor, parmak kadar uzun çekirgeler, binlerce yıllık tozun başka bir renge büründürdüğü bir taşın üstünden, öteki taşa zıplayıp duruyorlardı. Güneş batmak üzereydi, etraf sakindi, bütün o insani felaketler, sanki hiçbiri burada yaşanmamıştı. Sanki onlar sadece birer masaldı, ne bir ses, ne de bir seda vardı. Sanki her şey geride kalmış gibi etraf dingin, berrak ve sessizdi.

Mıgo, Allah senden, babandan, yedi ceddinden razı olsun, uzun bir sessizlikten sonra konuştum. Atalarımız demiş, sor, korkma. Biz de sorduk ve korkmadan yola çıktık ve buralara kadar geldik. Buralara gelmeseydik eğer, şimdi elimde tutmuş olduğum şu kiremitin renginin nasıl olduğunu, binlerce yıldan beri Babil ülkesinin göklerinden eksilmediğine inandığım şu atmacaların niçin başımızın üstünde döndüğünü, Tevrat'ta sözü edilen şu siyah çekirgelerin niçin Babil'in hayatının bir parçası olduğunu nereden bilecektik?

Bıro, bırak bu lafları, dedi ve elimdeki kiremiti aldı, yine doğrudan doğruya konuşacağına, dolaylı yollardan boş şeylerden söz ediyorsun. Söyle ne diyorsun?

Amacım sestir, benim babam, sesler... kiremitin sesi, atmacanın ve çekirgenin sesi, yılanın ve kertenkelenin, tozun ve külün, yıkıntıların ve harabelerin sesi... Babil Kulesi'nin ses ve dili, Asur ülkesinin sayısız tepesi, Fırat suyunun ağzındaki sazların ve zillerin sesi, Keldani aslan ve kaplanlarının sesi... Babil kenti burçlarında şakırdayan kılıçların sesi, yanan sarayların, konakların sesi. Allah senden razı olsun Mıgo, beni bu seslere ulaştırdın... Peki bu seyahatimizden neler öğrendik? Ne öğreneceğiz? Zaman lazım Mıgo, henüz çok erken. Onlar, bir tohum misali yüreğimizde, ruhumuzda zamanla kök salacak, büyüyecek, ses verecek ve işte o zaman biz o seslerin nasıl sesler olduğunu, kimlere ait olduğunu, neler söylediğini, nelerden bahsettiklerini öğreneceğiz... Elbette ders ve tecrübeler gibi... ve belki de bir türkünün sözleri gibi...

DİCLE TÜRKÜSÜNÜN SESİ, Dicle'nin ikizi Fırat'ın sesi olmadan duyulmaz kuşkusuz. İki nehir, iki ses birbirini tamamlıyor ve tek ses oluyor; Mezopotamya'nın kaderinin sesi.

Mezopotamya'yım ben;
Damarlarım su ve nehir,
Hayatım kavga, mevzum kan,
Dilim edebi, sözüm ebedi.
Her zaman bir şairin, bir vakanüvisin sözünden çok
Gılgamış'ın dudaklarında bir zaman, kadim nehrin kenarında
Nemrud'un zihninde,
Yunus'un ruhunda,
Tufan ülkesinde İbrahim'in yüreğinde.
Açın mukaddes kitapların sayfalarını,
Açın yaşayan ruhların kapısını,
Oralardayım ben,
Orada yankılanıyor sesim.
Dinleyin beni,
Güneşten ve felaketlerden kavrulan toprağın sesini dinleyin.
Tohumum, doğumum, açan tomurcuğum, saadetim,
arzuyum, sevdayım, hepsiyim ben.
Ateşim, yangınım, yıkılışım, nefretim, düşmanlığım,
hepsiyim ben.
Bütün köklerimde, yanık toprağın bütün derinliklerinde,
Her şey benimle başlar, benimle söner.

Gün vardı, hasretim bir damla yağmur,
Serin bir gün, gür bir ses, berrak bir avaz,
Görkemli buğday başakları, arpanın, darının.
Hasretim dut ağacının yaprağında bir damla su.
Palmiye ağaçlarında, rüzgârsız hurma ağacında, sessiz.
Harabelerde ot bitmiyor,
Telli turnalar ötmüyor, leylekler yuvasız,

Geceler kara, günler ağır;
Yanık toprağın sesine kulak verin,
Çığlık, göğsümde ölüm kılıcı gibi yangın;
Paslı mızraklar, kılıçlar, hançer ve oklar,
Hepsi yüreğime saplı.
Ve ben sessiz, mezarsız, başucumda taş yok.
Nerede Semiramis bahçeleri, Sanherip bağları nerede?
Sargon'un sarayları, Sardanapal sokakları, Nabopolasar burçları
Nerede Nabukadnezar yazlıkları,
Nerede İskender'in kanalları?

Kulak verin Fırat'ın ağıdına, haykırışına Dicle'nin...
Ben ağıdım, hawar,* hawar.
Sesim ben, devir ve devranlardan
Harabelerden yükselen yankıyım ben.

Toprağın öfkesi, karun intikamı,
Zamanın hükmü, dönemin fermanı,
Dünün, bugünün adıyım ben,
Dağlar ülkesinde,
Çöl ülkesinde, nehirlerin ülkesinde,
Dengbêjlerin kelamıyla sonsuza kadar yaşayan.

* Hawar: Yakarış, imdat. (y.h.n.)

ŞEVBUHÊRK IV

Toprak

SESİM, yaralı Bıro'nun sesi, tavuskuşlu taşın sahibi, Ninova, Asur ve Babil harabelerinin konuğu, yani bu gece de sizinle olacak.

İşte yeni bir gece, yeni bir *şevbuhêrk*...

Kaçıncı gecedir bu? Son gecemizden bu yana, kaç gece girdi araya? Kaç gün gelip geçti? Kaç badem ağacı çiçek açtı, kaç nar ağacı kan kırmızısı çiçekleriyle süslendi? Kaç *bêrîvan*'ın yüreği aşk hastalığına yakalandı? Kaç delikanlı, sürmeli gözlere, şelale saçlara, reyhan endama kaç türkü yaktı? Haydi söyleyin bana ey delikanlılar, son gecemizden bu geceye kadar, yürek kimin için çarptı, ruh neyi hissetti, zihin neyi hatırladı?.. Siz ne yapıyor, ne söylüyor, ne yaşıyorsunuz? Virane Cizîra Botan, bugün hangi yastığa baş koymuş? Bugünün gençleri, haydi siz artık son yolculuğa çıkmaya hazırlanan ve ebedi sona bir adım daha yaklaşmış olan bu dünün yaralı adamına, bugünü anlatın bakalım, nasıl bir gündür bugün?.. Nedir bugünün aşkı, neye benziyor?

Yine gecedir, dünya yine yorgun, dünya yine uyukluyor, yine erken bir sabah vakti zinde bir şekilde uyanmak için derin uykuya yatacak herkes. Siz, eski zamanlardan bahseden sesime kulak verenler, siz yeni dönemin gençleri, şimdi herkes, her şey uykuya daldıktan sonra yeni sesleri dinleyin; Cudi rüzgârının uğultusuna kulak verin, geceyarısı sürüsünü yeniden otlatmaya gö-

türecek çobanların kavalını dinleyin, Dicle kenarında ve Zagros dağlarında yaşanan aşkların serencamını anlatan dengbêjlerin sesine kulak verin.

Dünya uykuya yattığında, gökyüzü kıvılcım saçmaya, yıldızlarla süslenmeye başladığında ve nehir suyuna derin bir dinginlik düştüğünde, işte o zaman, ne yapın edin, uyanık kalın ve sesleri, onların içindeki ince tınıları dinleyin; gece esen rüzgârın içinde, kadim ve kanla sulanmış bir tarihin ilahi, ağıt ve duaları, çobanın kavalının sesinde dünün hüzünlü olaylarının soluğu, günümüz dengbêjlerinin sözlerinde, dünün kaybolmuş aşklarının duyguları vardır.

Gece geliyor, *şevbuhêrk* başlıyor. Ey geleceği gören, uyanık gençler, yüreğinizin gece kapısını açın, her çeşit kuşkuyu ve endişeyi bir tarafa bırakın, ipekten yumuşak, kılıçtan keskin, sütten tatlı, sudan berrak, ateşten sıcak kelimelerle arkadaş olun. Rüzgârın, kavalın, dengbêjin, aşkın ve insana ait anıların sesiyle birleşin...

Yani neredeyse bütün bu seslerin birleşimi olan benim sesimle...

Yani geçmiş zamanlarda, hep bir özgürlüğün ve bir özgünlüğün peşinde olan sesle. Özgürlük; zor bir kelime, tehlike dolu, yabancı, tuhaf... Bana ve size benzeyen, Mam Sefo ve Apê Xelef'le çaresiz unutulmuşlardan başka bu kelimeyi seven var mı? Özellikle de, özgürlüğün gömüldüğü bir mezarlığa dönüşmüş olan virane, kan dökücü Aşağı Mezopotamya ve Yukarı Mezopotamya'da, özgürlüklerin ve özgürlük kelimesinin kimin nezdinde bir değeri var ki? Kuşkusuz siz de biliyorsunuz; özgürlük kelimesi, ona ihtiyaç duyanlarda güçlü bir duygu bırakır, o duygu onları yaşatır, hayallerini büyütür, öte yandan özgürlüğü yok eden ve özgürlük kelimesiyle alay edenlerde de bir korku yaratır. Özgürlük, unutmayın her zaman özgürlük, zamanın akışına karşı, feleğin zulmüne karşı, her şeye rağmen özgürlük; bir başınıza da kalsanız, uğrunda ölüm de olsa, yine özgürlük. Özgürlük gitmek ve görmektir; keşfetmek ve yenilemektir. Yüreğinize güç-

lü bir duygu düşünce, önüne geçemediğiniz bir arzu benliğinizi sarıp, kendinizi belli ve belli olmayan sınırlarda bulunca, sanki hiç yokmuşlar gibi duran sınırların ötesindeki oralara bir adım atınca, bilin ki siz özgürlüğe bir adım daha atmışsınız demektir. O zaman, yüzünüzü, saçlarınızı, bedeninizi okşayan özgürlük rüzgârının farkına varmış olursunuz, işte asıl o zaman, bir Osmanlı yahut da bir Fars askeri marşına, Kürt şeyh ve ağalarının divanhanesinde bağıran soytarıların söylediklerine hiç benzemeyen, daha çok yaşlı kadınların ağıdına benzeyen özgürlük türküsünün sesini duyarsınız.

Özgürlük diyerek sözü şuraya getirmek istiyorum; sadece özgürlüğü seven değil, aynı zamanda ona tapan Mıgo'yla ben, sınırları çiğnemiş, özgürlüğe bir adım daha yaklaşmıştık; sonra yine sınırları geçerek, birkaç yıl sonra özgürlük isteği orada yaşayanlara mezarlık olacak ataların yurduna dönmüştük; evet hâlâ yaşadığımız, kuru dut ve üzümlerini yediğimiz, suyunu içtiğimiz kendi yurdumuza.

Şimdi, siz bu gece, dönüşümüzden, özgürlük gezisinden sonra olan bitenleri dinleyeceksiniz. Şimdi yine sözün zamanıdır; sabahın ilk ışıkları Dicle'nin kara karnını nasıl yarıyor, en derin yerine nasıl nüfuz ediyor ve suyu nasıl bir aydınlık kaynağına dönüştürüyorsa, bu gecenin sözü de tıpkı onun gibi, gecenin karanlığını, anıların sesiyle, insan kaderinin kaynağının sesi haline getirecek. Söz etrafı saracak, zamana kelam hükmedecek, hayat yeniden doğacak ve dün, bugüne eklenecek. Benim tek isteğim işte budur. Anlatmak, sadece anlatmak, anıları, kaderleri, duyguları, sesleri... Kan ısınıyor, sinirler geriliyor, beyin geçmiş zamanların ardına düşüyor ve yürek yitik sesleri arıyor.

Ve *şevbuhêrk*'ler, size ders, size tecrübe oluyor, hepsi kulağınıza küpe oluyor.

Kaybolmuş sesler, dünün, ertesi günün sesleri; geçmiş yılların, geçmiş yüzyılların sesleri. Hepsi, yürekte ve zihinde bir arada, hepsi üst üste binmiş. Yeni hayatımızdan bir ses, bundan

bir iki yıl öncesine ait bir ses, çocukluğumdan bir ses, bundan birkaç yüzyıl öncesine ait bir ses, Ninova ve Babil'den de bir başka ses, biri de Cudi'den, Nuh Nebi döneminden kalma... Birinin hayatı başlıyor, öteki ölüyor, biri düğündedir, öteki cenazede, bir yerde acı ve hüzün var, öte yanda bayram seyran, bir gün şenlik başlıyor, ertesi gün inilti her yeri sarıyor. Bilincin derinliklerinde hepsi bir arada, dünün de, bugünün de sesleri iç içe, ancak dile geldiği zaman, düzgün ve iyi bir cümleye dönüşmeleri, birbirleriyle uyum sağlamaları ve farklı renklerden yeni bir nakış yaratan bir nakkaşın renkleri gibi birbirinden ayrılmaları gerekir. Bilinç, bazen yıldırım hızıyla en eski devranlara gitmeli, bazen de bir kaplumbağa hızıyla yavaş yavaş Cizre sokaklarını kat edip Cudi'ye tırmanmalı, bazen bir türkü gibi civardaki dağların doruklarına çıkmalı, bazen de uzun bir nefesle Dicle'nin dibine dalmalı. Zihnin ve bilincin sahibi, yani dengbêj ve dinleyicileri hem devir ve devranların içinde, hem de onların dışında olmalı; hem Cudi'yle birlikte olmalı, hem de bizzat Cudi'nin kendisi; hem Dicle'yle birlikte olmalı, hem de Dicle Türküsünün sesi; hem tarihle olmalı, hem de bizzat tarihin kendisi olmalıdır.

Sadece zihin ve bilinç değil, yürek ve ruh da anlatıya inanmalı; Dicle'nin suyuna, Cudi'nin taşlarına, dut yapraklarına, Ninova güneşinin ışıklarına, bahar yağmurlarının damlasına, yaşlı bir kadının gözyaşlarına, bir çiftçinin alnından düşen ter damlasına, tarihin mutlak sesine inanmalıdır.

Dengbêj, bir yaralının iniltisine inanmalıdır.

Hikâye anlatıcısı, çaresiz birinin kırık bakışına inanmalıdır.

Dinleyici, yaratılmış edebi söze ve anlatıya inanmalıdır.

Zaman kaybolacak, bu odaya aydınlık yayan duvardaki kandil misali, yavaş yavaş sönecek. Ancak zamanın karışık sesleri, yaylalardan, dağlardan, ormanlardan, köylerden, kentlerden, nehirlerden, derelerden geçerek gelecek, sefil odamızı dolduracak. Her şey kaybolup gidecek, bir tek sesler kalacak, ben ve sizler, yeni zamanların ruhu, yüreği olan sizler kalacağız. Ses-

lere sesleneceğim, onlar gecenin karanlığından süzülerek, artık dönemleri ardında bırakmış olan gecemize konuk olacaklar. Yarın sizlere kalmasını istediğim işim, sadece budur; seslere seslenmek, onları bir araya getirmek ve belli bir düzene sokarak aktarmak. Sadece bu... şimdiye kadar, bundan başka hiçbir işe yaramadım ve bundan sonra yaramayacağım da.

Siz gelmeden bir süre önce, yaralarıma merhem sürüldükten sonra hazırlandım, tavuskuşlu kutsal taşımı boynuma astım, iki bastona yaslanarak dışarı çıktım, kapının önüne. Nehre kadar gitmek istiyordum, gel gör ki yapamadım. Onun için kapının önünde, güçten düşmüş bir halde, yüzümde bir rüzgâr serinliği, ayakta dikildim ve etrafa baktım. Yerden bahar kokuları, yeni uyanmış doğa kokuları yükseliyordu. Her yer yeşillik içindeydi, ağaçlar süslenmiş, o çok sevdiğim sayısız dut ağacının yaprakları rüzgârda sallanıyordu, nergisler, nilüferler açmış, nehir kenarında biten rengârenk laleler dağa doğru uzanıyordu, menekşeler toprağın bağrına anlatılmaz bir renk cümbüşü yaymıştı. Dicle, kızıl güneşin ışıklarıyla şavkıyor, çağıl çağıl çağlıyordu. Cizre, kaderimize hükmeden Dicle'nin kadim kenti, benden bir iki konak uzakta, beş bin yıldan beri sürekli tekrarlandığı gibi, günlük hayatın hayhuyu içinde, ebedi hayatın bir gününü daha devirmeye hazırlanıyordu. Şehrin kalesi, Mir'in sarayı, Bırca Belek, orada bir kavis çizen nehrin kenarındaki Mir'in bağ ve bahçeleri, annesini babasını yitirmiş boynu bükük bir çocuk gibi görünüyordu. Onların biraz ötesinde de nehrin iki yakasını geniş kemerleriyle birbirine bağlayan köprü, Med ve Asur döneminden kalma gergin bir yay gibi duruyordu. Dağların doruklarına bir yama gibi yapışmış olan birkaç beyaz bulutun hareketinden başka gökyüzünde hiçbir hareket yoktu. Gökyüzü, artık batmakta olan güneşin renkleriyle, Kermanşah yöresinden rengârenk bir halıya dönüşmüş, sanki *şevbuhêrk*'imizden haberi varmış gibi geceye hazırlanıyordu. Etraftan sesler geliyordu, birbirinden ayıramadığım o sesler, yeni bir geceye hazırlanan şeh-

rin sesleriydi. Şehir ses veriyordu, nehir ses veriyordu, dağları örten orman ses veriyordu.

Sesler, zihin ve hafıza, Dicle, Cizre ve Cizre'de geçen yıllar... Ve şimdi. Sefil ve darmadağınık, sürgün ellerde o ülkeden bu ülkeye savrularak geçen bir hayattan sonra, yeniden buraya dönüş, yeniden çocuk oyunlarının kentine, ilk aşkların geçtiği yere, gençliğin toy, uçarı sözlerine... O günlerimin nehri, o yıllarımın kenti... Kapının önünde soluksuz, kederli ve yorgun dururken, başımın üstünden yaylalara doğru uçan kuşlara katılıp, o kuşlarla birlikte, o günlere, o yıllara uçmak istedim. Kahrolası hayatımın sayısız gecelerinden biri olan ve belki de artık son gecem olacak bu gece, benim için ne ifade ediyor? Hemen hemen hiçbir şey; ben ne gelecek günlerin hesabını yapacak bir bey veya paşayım, ne de geleceğe bir miras bırakmak için malı mülkü, çoluk çocuğu olan biriyim. Bir gözü kandökücülerin kılıcıyla kör olmuş, kimsesiz, yalnız, öksüz, bütün arzuları körelmiş, dişleri dökülmüş, omuzları çökmüş ve üstelik bir arkadaşı tarafından yaralanmış, ölümü bekleyen yaralı bir adamım ben. Ben buyum işte; budur hayatımın kıssadan hissesi.

Ben; bugün yaşamayan ama dünden kalan bir hayat, bugünden değil, dünden bitmiş bir ömür.

Şimdi dünün hayatına dönelim, bugünün sabırlı dinleyicileri, gece geliyor, dünün derinliklerine inelim, sevdiğimiz seslerimizi uyandıralım, gam keder dolu geceyi sözün kandiliyle aydınlatalım, sözün kandilinin ışığını, yıldızların ışığına katalım, gecenin karanlık perdesini kendimizden, anlatımızdan, etrafımızdan uzaklaştıralım, baharın heyecanına hoşgeldin diyelim, bir daha yaşayamayacağım kışın zemheri soğuklarını, sözün sıcaklığıyla dağıtalım, zamanında maharetli elleri bekleyen nazik bedenlere, sıcak bir öpücük bekleyen yanaklara, bir damla merhamet ve aşkı bekleyen sevda dolu gözlere ve çaresiz kalmış bütün o insanlara ulaşalım. Badem çiçeklerinden yapılmış bir beyaz tacı narin güzellerimizin başına koyalım, düşmüş insanların mezar

taşlarının dibine bir deste Muhammedi gülünü bırakalım, her zaman, her şeye şahitlik yapmış olan virane Dicle'ye kâh coşkulu, kâh hüzünlü bir türkü yakalım.

Haydi gençler, gümüş su tasımı suyla, ağaçtan üzüm tasımı kuru üzümle doldurup, yanıma bırakın; Hurs tütününden birkaç sigara sarıp, bir kül tablasıyla birlikte önüme koyun. Şengal dağlarının kuru incirlerini de unutmayın, atalarımızın sözüdür: Şengal incirleri içsiz, Bağdat hurmaları çekirdeksiz. Mıgo'yla birlikte yediğimiz, geçen gece sözünü ettiğim Bağdat hurmaları, çocukluğumda yediğim Şengal incirlerini hatırlattı bana. Bu gece çocuk olmak istiyorum, zaten çocukluktan hiç vazgeçmemiş yarası derin ihtiyar, yeniden çocukluğuna dönmek istiyor ve bu gece çocukluğunda yediği incirlerden istiyor.

Haydi çabuk olun, hissediyorum, her çeşit iş güçten, her türlü didişmeden, herkesten geriye kalan, her an herkese büyük bir misafirperverlikle koynunu açan, hep sözünü ettiğim ve onun bir ürünü olduğum ebedi kara toprak, bu kez kutsal, sakin kucağını bana açmış, beni çağırıyor.

CİZRE, ARMÊ, GULÎZER VE MAM SEFO'NUN SESİ, döndükten sonra gördüm, eskisi gibi ahenkli ve yumuşak değil, tam tersi hüzünlü, sert ve soğuktu, hatta diyebiliriz ki sesleri sessizliğin derinliklerine gömülmüştü.

Dün gibi hatırlıyorum, Cizre'ye vardığımızda artık sonbahardı, sonbaharın güzel bir günü bitmek üzereydi. Bugün olduğu gibi Dicle döndüğümüz gün de parlıyor, insana mutluluk veriyordu. Gökyüzü, bütün berraklığıyla, bir top nur misali yeryüzüne ışık salıyordu. Dağ dorukları, tepeler ve yükseklerdeki ormanlar sisin içindeydi, ancak sis ibrişim bir tüle benziyordu, sevdalı kızların aşklarını işledikleri bir tüle. Sis, boz, kurşuni rengini perde perde her yere, taşlara, ağaçlara seriyordu.

Musul'daki vefakâr Keldani arkadaşlardan ödünç aldığımız o vefakâr atların sırtında, Basra'daki Şii Araplara mal götüren ve

işlerini bitirip Orta Anadolu'ya geri dönen bir Alevi Türkmen kervanıyla birlikte, aklımız Laleş, Musul, Ninova, Asur, Bağdat, Babil, Fırat ve Dicle'de yaşadığımız şeylerle dolu, yüreğimiz dönüş heyecanıyla ısınmış, artık içinden geçmeye korktuğumuz Dicle boyundan, dudaklarımda heyecanımı anlatmaya çalışan anlamsız bir türkünün sözleriyle Cizre'ye girdik. Sağ gözümü iyice açarak, Mıgo'yla birlikte, kervanın en önünde büyük bir dikkatle etrafıma baktım. Şehir önümüzdeydi; Cudi dağının volkanik taşlarından yapılma alçak damlı evler, yenilmiş bir ordunun askerleri gibi boynu bükük ve dağınık görünüyorlardı; nehir, kentin yamacından, iki yakasında da dut, çınar, söğüt ve kavak ağaçlarıyla, avını sarmalayan bir yılan gibi kıvrılarak akıyordu; kara taşlardan inşa edilmiş olan camilerin minareleri göğe yükseliyordu; nehrin kenarındaki tepenin üstüne kurulmuş olan kale ve saray, bir kartal burnu gibi suya uzanıyordu; kentin sol yanındaki dağlar, tepeler ve tümsekler hareketsiz, sakin, ancak bir hareket bekliyorlarmış gibi mağrur duruyorlardı. Hiçbir şeyi eksik olmayan bu manzara, karışık nakışlarla dokunmuş bir halı gibi önümüzde seriliydi.

Bu renksiz manzara karşımızda dansa durunca, heyecandan sadece yüreğim hoplamadı, aynı zamanda kör gözüm de sızlamaya başladı. Kör gözüme ağrı girdiği zaman, yeni isteklerin, yeni duyguların, yeni tanışmaların, yeni ilişkilerin veya yeni olayların yola çıkıp gelmekte olduğunu hissediyordum. Gelenler bazen iyi şeylerdi, bazen de iyi olmayan, felaket şeyler. Şimdi, "bazen iyi, bazen kötü" diyorum, ancak çoğu zaman, neredeyse her zaman çıkıp gelenler kötü olanlardı. Esaret altında kalmış bir zaman diliminde, çaresiz bir hayat için, iyi şeyler nasıl gelecekti ki?

Bu kez dönüşümüzden sonra neler görecektim, neler yaşanacaktı? O güzel sonbahar gününün akşam vaktinde, o günün, o güzel manzarası, insana barışın sükûnet dolu, huzurlu, sıcak duygularını veriyordu sadece. Biz, binlerce yıldan beri barış, huzur ve sükûnetten uzak kalmış, insani tufanlarla altüst olmuş

diyarlardan geliyorduk ve doğrusu barış, huzur ve sükûnete çok ihtiyacımız vardı.

Kervan, Medresa Sor mahallesindeki, Musul ve Bağdat hanlarına benzeyen hana doğru gidince, sadık ve alçakgönüllü Türkmenlerle vedalaştık, doğrudan doğruya Mıgo'lara, Mam Sefo'nun evine gittik, artık neredeyse benim de olan eve. Kimsenin gelişimizden haberi yoktu, belki de bizi unutmuşlardı, Keldanilerin dediği gibi, göz gözü görmeyince, göz gözü unutur... Eve girmeden önce, geniş avlunun duvarının dibinde, atlardan indik; atların yularları elimizde, yavaşça avluya girdik. Hem alt katta, mutfak kısmındaki pencereden, hem de üst kattaki iki odanın penceresinden ışık sızıyor, bacadan da duman yükseliyordu. Ev de, tıpkı şehir gibi, geceye hazırlanıyordu. Atları bahçede bağladıktan sonra, hırsız gibi içeri süzülerek mutfak kısmına geçtik. Evden yemek kokuları yükseliyordu. Üç hizmetçi mutfakta akşam yemeğiyle meşguldü. Aniden karşılarında bizi bulunca, irkildiler; bizi tanıyınca da, mutluluk ifadesi olduğuna inandığım bir çığlık attılar. Çığlıklarıyla veya gelişimizle birlikte, kentin sükûnetinin bir parçası olan evdeki akşam sükûneti bir anda yok oldu ve her yerde tatlı bir telaş başladı. Mam Sefo'nun Vanlı bir Ermeni olan ak sakallı, yaşlı kahyası ile diğer hizmetçiler hep birlikte mutfağa doluştular; ancak Mam Sefo, Armê ve annesi ortalıkta görünmüyorlardı. Alçak bir sesle nerede olduklarını sordum.

Mamo evde değil, dedi hizmetçi ve sanki kötü bir şey yapmışım gibi anlamlı bir bakış fırlattı bana. Ardından devam etti: Armê ve Mıgo'nun annesi çok hasta. Ve sana söyleyeyim, Armê sana çok kızmış, galiba onun için aşağı inmiyor.

Sesimi çıkarmadım, durumu anlamıştım. Ancak Mıgo, annesinin hasta olduğunu duyunca, bir anda, kendisinden beklenmeyen çevik bir hareketle ikinci kata doğru seyirtti. Artık Cizre'deydik ve benim hiçbir acelem yoktu, yavaşça uçkurumun gevşemiş olan düğümünü sıktım, sırtımı kızlara dönüp, biraz

taşaklarımı okşadım, mutfakta, pencerenin önündeki sedire oturdum, hem bir yandan evin içinde sincap gibi oradan oraya sıçrayan kızları seyre koyuldum, hem de peş peşe getirdikleri yemekleri kıtlıktan çıkmış gibi hapur hopur yemeye başladım. Hal hatır ve soruların ardı kesilmiyordu: Kahya ve kızlar her şeyi merak ediyorlar ve birbirinin ağzından söz kaçırıyorlardı. Ben de acele etmeden, büyük bir keyifle bütün sorularına cevap vermeye çalışıyordum.

Musul'dan Cizre'ye kadar at sırtında geçen yolculuk beni perişan etmişti, sırtım, boynum Nebi Nuh camisinin minaresine dönüşmüştü, kıpırdatamıyordum. Bacaklarım, baldırlarım öyle sızlıyordu ki; yumuşak döşeğe kurulmuş kıçım bile hâlâ yerinde duramıyordu. Hep üzengide kalmış olan ayaklarımsa gülle kadar ağırdı. İnce ince bana bakıp, utangaç utangaç gülen sincap güzellerden bir leğen dolusu sıcak su rica ettim, ayaklarımı içine koyacaktım ve canları istiyorsa eğer, bana bir de kahve yaparlarsa, keyif benim keyfim olacaktı.

Bir süre sonra Mıgo üzüntülü bir yüz ifadesiyle indi aşağı, kafası önüne eğik, ağır adımlarla bana doğru yürüdü ve yüzüme bakmadan konuştu:

Anne seni istiyor.

Mıgo'nun gelişiyle her şey durdu, konuşmalar, şakalaşmalar, cilveleşmeler, her şey. Biraz yumuşamış olan ayaklarımı sessizce sudan çıkardım, kuruladım, yerimden kalktım, üstümü başımı biraz düzelttim, Mıgo gibi hiçbir şey söylemeden, Mıgo'yla birlikte ağır adımlarla yukarı çıktım, ruhumun terbiye edildiği yere. Senemhan'ın kapısında duran hizmetçi bizi görünce, parmağını dudaklarına götürdü ve sessiz olmamızı işaret etti. Mıgo önde, ben arkada, ağır ilaç kokusuyla dolu, Armê ile Mıgo'nun annesinin odasına girdik. Havasız oda loştu, yatağın başucunda iki mum yanıyordu, bir rafın üzerinde titrek bir ışıkla yanan kandil, hasta yatağına ince bir ışık yayıyordu. Gözleri kapalı saygıdeğer *mayrig*, her zaman olduğu gibi tertemiz beyaz çarşafların içinde

gözleri kapalıydı, ancak bu kez, her zaman olduğundan daha zayıf, daha güçsüz görünüyordu. Yatağın iki ucunda iki kişi vardı, sağ tarafta, mahzendeki oyun arkadaşım Armê, annesinin eli ellerinde, alçak bir tabureye oturmuştu. Sol tarafta ise, kısa boylu şişman bir hizmetçi ayakta duruyordu.

Armê, alttan alta, hem özlem ve kederden, hem de öfke ve nazdan oluşan sitem dolu bir bakış fırlattı bize, daha sonra da kafasını çevirdi ve yeniden annesine bakmaya başladı. Koyu renkli uzun bir fistan vardı üzerinde, yüzü annesinin ince yüzüne çok benzemişti. Saçları daha kısaydı, gözleri daha küçük, boynu incecikti. Gözlerim ona değer değmez, adlandıramadığım bir sıcaklık her yerimi sardı. Yavaşça yanına doğru gittim ve ona elimi uzattım. O da sessizce sağ eliyle elimi sıktı. İki elimle elini kavradım ve hafifçe okşadım. Gözlerimiz sıcak bir bakışla buluşunca, bir süre dikkatlice bana baktı ve aniden ağlamaya başladı. Berbat bir durumdu, yavaşça elimi çektim, annesine döndüm ve yumuşak bir sesle konuştum:

Mayrig ben geldim, Bıro...

Yavaşça soluk alıp veren *Mayrig*, güçlükle gözlerini açıp bana baktı. Benim kim olduğumu anladıktan sonra, yumuşak bir tebessümle bana baktı. Dudakları kıpırdadı, ancak tek bir kelime çıkmadı ağzından. Sonra gözleri yeniden kapandı. Haçı ve bütün hastalık hayatı boyunca, manevi sükûnetin bir ilacı gibi yanından hiç ayırmadığı İsa Mesih'in İncil'i, yine başucundaydı.

Mayrig dedim yeniden, ben Bıro... *Mozik*...

Siyah ile beyazı birbirinden ayıramadığım o çocuk yıllarımda, vazgeçemediğim deliliklerim yüzünden, o zaman ayakta olan ve gülebilen *Mayrig*, ne öküz olabilmiş, ne de dana kalmış, ancak kendini hepsinin üstünde gören iki yaşındaki sığıra verilen adla, bana *Mozik* adını takmıştı. Odanın hüzünlü havasını biraz dağıtmak için, *Mozik* adını ona hatırlatmak istedim. Ancak hiçbir cevap alamadım, hiçbir hareketini görmedim. Onun yerine, artık bir beygir kadar irileşmiş olan Mıgo cevap verdi:

Mozik!.. Sen nerede, *mozik* nerede... Artık bir danayı değil, bir öküzü bile geçmiş *Mozik* desene.

Bir süre *Mayrig*'in başucunda bekledim, sonra yavaşça çıktım odadan ve yine yavaş adımlarla, bir gölge gibi hiçbir zaman benden ayrılmayan ve bana yol gösteren yere, kütüphaneye gittim. Kütüphane karanlık ve havası ağırdı. Doğrudan doğruya gidip balkon kapısını açtım, akşam serinliğinin temiz havasıyla, gökyüzünde yeni yeni belirmiş olan yıldızların cılız ışığı doldu içeriye. Dicle'nin sesiyle bir kavalın sesi çok yakından, şehrin karışık sesleri de uzaktan geliyordu. Kandilleri yaktıktan sonra, elimde bir kandil, kütüphanenin içinde dört dönmeye başladım; raflar, kitaplar, masa, kâğıtlar, kalemler ve masanın üstündeki kitaplar, sedir, sandalyeler, duvardaki levhalar, yerdeki halı ve kilimler, her şey bıraktığım gibi yerli yerindeydi, kuşkusuz Mıgo'yla birlikte götürdüğümüz ve Dicle'ye kaptırdığımız harita ve kitapları saymazsak. Tavuskuşu levhasının önüne gittim, boynumdaki tavuskuşlu taşı avucuma aldım ve seyre koyuldum. Tavuskuşu... *Melekê Tawus*... dünyayı kanatlarında gezdiren kuş... insanı pisliğe ve kötülüğe karşı koruyan melek... Şengal dağları, Laleş, Laleş vadisindeki Yezidiler, şeyh, *feqîr* ve *qewal*'ler... hepsini hatırlamaya başladım.

Ya Naso, Keso ile Maro'nun kitapları? Kitapların bulunduğu rafa doğru gittim, kitaplar rafta yan yana diziliydi. Nehir manzarasının resmedildiği sayfayı bulmak için Keso'nun kitabına uzandım. Sayfayı açar açmaz, içinden kurumuş bir papatya düştü yere.

Papatyam, dedim büyük bir özlemle ve onu düştüğü yerden kaldırdım. Artık kokusunu yitirmiş olan papatyayı, bundan birkaç yıl önce o sayfanın arasına sokmuştum, belli ki o gün bugün kimse kitabın sayfalarını açmamıştı.

Kandil ışığının yardımıyla, çok yakından büyük bir dikkatle yeniden kitaptaki manzaraya, kudurmuş nehre, korkmuş insanlara, alabora olmuş sala baktım.

Keso dedim, yüksek sesle, Mam Keso... ben de bütün bu yerleri gördüm, ben de senin ve arkadaşlarının kaderine ortak oldum, bizim salımız da böyle alabora oldu, biz de böyle bağırdık... her şey sırayla Mam Keso, zorla değil. Senden iki bin üç yüz, dört yüz yıl sonra ben de oralara gittim ve oraların hiç değişmediğini şaşırarak gördüm, sanki her şey ardında bıraktığın gibiydi.

Sözümü biraz daha uzatacaktım, kitabın açık duran sayfasına, yolculuğumuzdan ve o yolculukta edindiğimiz tecrübelerden söz edecektim, ancak tiz bir sesle kendime döndüm:

Sen kimi ardında bıraktın bakalım, boynu kırılası deli!

Armê'ydi.

Armê, dedim ve kapının önünde duran ona doğru yürüdüm, Armê güzelim, sen haksızsın.

Ben haksızım, dedi ve kenara çekildi, sen haklı, ben haksız, öyle mi? Böyle kaybolup gideli kaç yıl oldu acaba?

Sürekli seni düşündüm, dedim, elimde kandille yanında durdum.

Yalan... yalan ustasısın sen... senin işin gücün yalan zaten.

Hayır, senin başın için, Mayrig'in başı için hayır.

Hayır ne? Ne söylemek istiyorsun, sahtekâr?

Niçin kıllarını almadın? Öfkesini yatıştırmak ve mevzuyu değiştirmek için sordum. Bembeyaz kol ve bacaklarındaki kıllar kandil ışığında simsiyah görünüyordu. Misk kokusuna benzer bir koku yayıyordu. Beli ince, memeleri küçük, bacakları uzun, kalçaları dardı, ancak benim anlamadığım bir şey, ona bambaşka bir güzellik veriyor, yüreğimde şehvet ateşini yakıyordu.

Hayır benim *axapar*'ım, hayır... dedim tebessüm ederek ve "güzel" anlamına gelen Ermenice *"axpar"* kelimesini kullandım, aniden serbest elimle onu kavradım ve ince boynundan öptüm.

Serseri, dedi ve kendini çekti, bu oyun ve yalanların, inşallah öbür gözünü de kör eder... göreceksin, iki gözden de olacaksın, kör herif!

Evet, kör herif...

Bu yeni ses ise Mıgo'nun sesiydi, o da kütüphaneye gelmişti.

Kör herif, baba haber göndermiş, diye devam etti Mıgo, Mir'in yanındaymış, işi bitince gelecek, hiçbir yere gitmemen lazım. Sonra kız kardeşini de alarak annesinin odasına gitti, ben kütüphanede yeniden yalnız kaldım. Yorgun ve sersem bir haldeydim, yolculuktan, gezmekten tozmaktan meydana gelen bir dünyadan geliyordum ve günlük dertlerle, elem ve kederlerle dolu olan tanıdık bir dünyanın içine dalıyordum. Ancak şimdi hiçbir şey düşünecek halde değildim. Köşedeki sediri çektim, masanın önüne getirdim, masanın üstüne iki kandil bıraktım, divana uzandım ve Keso'nun kitabındaki resimlere bakarken daldım ve uyuyakaldım.

Mam Sefo'nun kart sesiyle uyandığımda, sabah ezanı çoktan okunmuştu ve her yer aydınlıktı. Çok üşümüştüm, balkonun kapısını açık bırakmıştım, üzerimi örtmemiş, dar sedirde, dizlerim karnıma yapışık uyumuştum.

Bıro, oğlum...

Mam Sefo, Mıgo ve kahya başucumda duruyor, gülerek bana bakıyorlardı. Mam Sefo'nun tok sesi bir ağıda benziyordu; güleryüzü, mağrur duruşu, iri gövdesi, burulmuş bıyıkları, tatlı dili, dikkat çekici sözleri... evet Mam'ı çok özlemiştim. Toparlandım ve eline vardım, ancak o beni kucakladı ve alnımdan öptü.

İşte o sırada kendimi tutamadım, ağlamaya başladım.

Apteshaneye gidip uzun uzun işedikten sonra, elimi yüzümü yıkadım, mutfaktaki Mam'ın yanına gittim. Kahvaltı hazırdı; birkaç çeşit peynir, süt, yoğurt, sıcak sac ekmeği, yumurta, kaymak, tereyağı ve sebze... Mam Sefo'nun evinde bulunan her çeşit yiyecek sofraya taşınmıştı. Mam, Mıgo, kahya ve ben sofraya oturduk. Çok acıkmıştım, oturur oturmaz aç bir kurt gibi yiyeceklere saldırdım.

Ye oğlum, dedi Mam Sefo ve dolu tabakları önüme sürdü, bu *siyabu* dedikleri otla yapılmış peynir Hakkari'nindir, bu içinde yabani sarmısak olanı ise Van'ın, ye hadi...

Mam Sefo'yu seviyordum, otlu peyniri ve Cizre'nin aydınlık sabahlarını seviyordum. Ağzımda büyük bir lokma, nefesim kesilmiş bir halde, gülerek Mam Sefo'ya baktım, bu uzun boylu, ama sırığa benzemeyen adam diye düşündüm, bu, fidan olmasa da güzel endamlı adam, karısının tam tersi zinde, sakin, aklıselim, uzak görüşlü adam... Sağlam ve sıhhatli bir vücut, ormanlarda, dağ ve yayla yollarında çeliğe dönüşmüş bacaklar, doğu hayatına büyük bir zenginlik kazandırmış olan Rum ve Frenk diyarlarında kazanılan ince duyarlıklar... Botan ülkesinin en seçkin kütüphanesinin sahibi, küheylan atların süvarisi, sedef kakmalı, çift ağızlı, işlenmiş çelikten yapılma hançer ve kılıçların sahibi... Danışman, akıl veren. Cömert. Babil ve Ninova devrinden kalma, her mecliste dikkat çekici bir ilginç adam...

O an, o sabah vakti anladım ki, Mam Sefo'yu bir amca veya üvey baba gibi değil, hayatımın bir timsali olarak da seçmiştim. Hayatta herkes, her zaman, bazı şeyleri kendisine ve hayatına örnek olarak seçer. Ben de mağrurluğu kadar, nefsine hakimiyeti, gür sesi, her şeye hakim edası kadar, ince duyarlıklarıyla da tanınan bu adamı seçmiştim kendime.

Çok yorgun ve endişeli görülen Mam Sefo, Mir'in kasrından yeni dönmüştü. Üçümüz de onun gidip uyumasını istiyorduk, ancak o gitmedi. Yolculuğumuzu merak ediyordu, her şeyi teker teker soruyordu. Zengin kahvaltımız öğleye sarktı, öğle yemeğini de mutfakta yedikten sonra kahya, evin günlük ihtiyaçlarını karşılamak için pazara gitti, biz de yukarı, kütüphaneye çıktık. Mam, bir süre hanımının yanına gitti, onun dışında bütün gün kütüphanede konuştuk. Akşamüzeri, güneş ışıkları mızrak gibi içeri uzanıp, içerde altın sarısı bir ışık huzmesi oluşturunca, Mam Sefo benle Mıgo'nun elinden tuttu, bizi balkona çıkardı; küçük taburelere oturduktan sonra bize dedi ki:

Gençler, şimdi beni iyi dinleyin. Gidip bir sürü şey gördünüz, hayatınızdan bir sürü ders ve tecrübe çoğalttınız ve sonra kendi sürünüzün içine döndünüz. Benim hayattaki tek düsturum, ata-

ların şu sözüdür; her kuş kendi sürüsüyle uçar... Bizim sürümüze gelince, kara bulutlar etrafını sarmış, akşam inmiş ve sizin de bildiğiniz gibi, karanlık gece, akşamdan bellidir. Sadece Cizîra Botan mirliği değil bütün ülke, her şeyi yıkacak, yaşla kurunun bir arada yanacağı büyük bir yangının, büyük bir karmaşanın içine doğru sürükleniyor. Karanlık gecede hırsız çok olur, gençler, sözümün kıssadan hissesi, tedbiri elden bırakmayın.

Pek anlaşılmayan o sözlerden sonra, Mam Sefo biraz dinlendi, piposunun ateşini tazeledi, bir süre nehre baktı, sonra bize döndü ve sözünü bitirdi:

Osmanlı devleti günden güne mirlikleri sıkıştırıyor, Diyarbakır, Bağdat, Musul ve Sivas paşaları, egemenliklerinin sınırlarını genişletiyorlar, aşiretler, halklar, tarikatlar ve ülkenin bölgeleri arasında fesatlar ve kışkırtıcılar dolaşıyor, dedikodular yayıyor, her yere yalan ve fitne yayıyorlar. Müslümanlar, Ermeniler, Yahudiler birbirlerinden uzaklaşıyor, aralarında hiç de hoş olmayan sözler dolaşıp duruyor. Ve bütün bunların merkezi de Cizre şehri ve Cizîra Botan Mirliği'dir. Cizre ve Cizîra Botan Mirliği diken olmuş, herkesin gözüne batıyor. Eğer Mir, aşiretler ve yöredeki cemaatler arasında kalıcı bir barış sağlamaya çalışmasaydı, durumu düzeltmeye kalkışmasaydı, güçlü bir birlik için adımlar atmasaydı, o vakit bu kadar dikkat çekmezdi. Her gün ulaklar gidip geliyor, Osmanlı, Fars ve Avrupa devletlerinin temsilcileri gidip geliyor. Mir'le beraber bizler sürekli toplantı halindeyiz, sabahlara kadar bu hayra alamet olmayan gidiş üzerine konuşup duruyoruz. Durum hiç de iç açıcı değil gençler, halkımız bilinçsiz, aşiretlerimiz vahşi, cemaat önderlerimiz kalın kafalıdır. İnsanlarımız bilgilerine değil, tüfeklerine ve kılıçlarına güveniyorlar, bir süredir pas tutmuş o kılıçları kınlarından çekmek, o tüfekleri ateşlemek istiyorlar. Ve unutmayın, kılıçların ve tüfeklerin sesi, her yerde her zaman merhamet, adalet ve vicdanın sesini öldürür. Büyük bir ihtimalle kan dökülecek ve kan döküldükten sonra, onu kimse durduramaz. Binlerce yıldan beri Mezopotamya'da

yaşanan felaketlerin kaynağı olan hınç, intikam isteği, yeniden canlanıp güçlenecek. İntikam başkaldıracak, insanlar intikamdan medet umacak, yeniden intikama inanacak, intikam gaddar bir hastalık gibi her yeri saracak, oğul babaya düşman kesilecek, yeğen dayıya, amcaya. Onun için gençler, her hal ve ahvalde, hangi yastığa baş koyduğunuzu bilmek zorundasınız. Ne yapacağınızı ve hayatınızı nasıl sürdüreceğinizi bilmelisiniz.

YEĞENLERİN SESİNİ, Mam Sefo'nun sözünü ettiği o sesi, Sait Bey Kalesi'ne karşı, Osmanlı ordusunun yaptığı saldırı sırasında, şaşkın bir haldeyken, bir çığlık, bir yakarış gibi işittim. Ataların dediği gibi, bir musibet bin nasihatten evladır, ben de Sait Bey Kalesi'nin alınışı sırasında, Mezopotamya'nın başına bela olan, bu topraklarda hüküm süren kin ve intikam duygusu olan, bu mübarek toprakları sonsuz yenilgilerin mekânı haline getiren ve daha da getirecek olan musibeti gördüm.

Mir sülalesiyle akrabalarının hikâyesi uzun bir hikâyedir ve hurafeyle rivayetlerden oluşan her hikâyede olduğu gibi, içinde doğrularla yanlışlar bir arada bulunur. Hangisi doğrudur, hangisi yanlış, hangisi yaşanmış, hangisi yakıştırmadır, ayırt etmek zor. Ve yine egemenlerin sözcülüğünü yapan, onlara methiyeler düzen ve bu nedenle her zaman çeşitli sırlara, boşluklara sahip bütün hikâyeler, güç sahibinin isteğine göre şekillenir. Mir sülalesi, çok eski, çok karışık, çok gümrah bir aileydi, hiç kimsenin bütün köklerini bilmediği, gövdesi kalın bir dut ağacına benzeyen bir sülale. Sülalenin kolları ve dalları, Yukarı ve Aşağı Mezopotamya'nın bütün ülkelerine yayılmıştı. Her ne kadar hanedanın ileri gelenleri köklerini kâh Muhammed peygambere, kâh Halid Bin Velid'e, kâh Selahattin Eyyubi'ye dayandırmak istediyse de, herkes bu tür rivayetleri, hurafelerle dolu, güçlünün isteğine göre biçimlenmiş hikâyenin bir parçası olarak gördü. Tümüyle rivayetlere uygun olmasa bile ailenin adı "Azizi" konulmuştu ve neredeyse sülalenin hemen hemen bütün fertleri

sofuydu. Gerçi elinden tespih, dudaklarından dua eksilmeyen Mir, ömrünün son yıllarında, mirliği, ülkesini, malını, evini, dostlarını, ahalisini kaybettikten sonra, gurbet ellerde kendini tamamen dualara verdiyse de aslında o kadar dindar değildi, ancak sülaleden birçok ünlü din adamı, âlim, şeyh ve imam yetişmişti. Zaten dindarlıkları, atalarının isimlerinden belliydi; Şeref Han, Muhammed Han, Mansur Han, İsmail Han, Mustafa Han, Abdal Han gibi...

Ağızdan ağıza dolaşan bir rivayete göre, Mir'in babası Mir Abdullah vefat ettikten sonra, Mir'in amcasının oğlu Seyfettin Bey hükümdarlığı eline alır. Ancak mirliğin işlerini yürütmeye elverişli bir adam değildir Seyfettin Bey. Bu yüzden hanedanlık onu mirlikten uzaklaştırır ve yerine Mir'in en büyük abisi Salih Bey mirliği devralır. Ancak benim de tanıdığım Salih Bey çok dindar bir adamdı, onun için o da yerini küçük kardeşi Bedirhan'a bıraktı. İşler böyle bir düzen içinde yürümesine rağmen, sülalenin büyükleri arasında sürekli bir didişme yaşandı, herkesin gözü mirlik makamındaydı. Çoğu zaman hükümdarlık elbisesi, kanlı bir kefene dönüştüğü halde, kimse o elbisenin peşini bırakmadı, bu elbise yüzünden Mir ile amcasının oğlu Seyfettin Bey'in ailesi arasında uzun yıllar süren derin bir düşmanlık yaşandı.

Eğer Sait Bey'le ilgili hikâyemize dönecek olursak, her şeyden önce şunu bilmelisiniz; Cizîra Botan'ın en gözde beylerinden biri olan Sait Bey, Mir'in amcasının oğlu ve arkadaşım Yezdînşêr'in dayısıydı. Sadece bu kadar değil, kalleşlikle, düşmanlıkla, bahtsızlıkla geçen darmadağınık, çaresiz hayatımızı anlamak istiyorsanız, şunu da bilmeniz lazım; Mıgo, Heme, Têli ve benim arkadaşım olan Yezdînşêr, Cizîra Botan emirliğinden uzaklaştırılmış olan Seyfettin Bey'in oğluydu. Mir Bedirhan ailesiyle Sait Bey ailesi, ilerde büyük düşmanlıklar yaşanmasın diye, Cizîra Botan ülkesini kendi aralarında bölüşmüşlerdi; buna rağmen savaş olmasa da, çoğu zaman üstü örtülü bir didişme sürüp gidiyordu.

Mir Bedirhan'la Yezdînşêr'in babası Seyfettin Bey, amca çocuklarıydı. Yezdînşêr ile, iki gözü kör olan arkadaşım Têli de, amca çocuklarıydı. Yani yeğenler dayıları yüceltmiş, öteki yeğenler amcaları yitirmişlerdi ve insanların hayatı, böylece mirliğin tarihi, belki de bir ülkenin tarihi, amca ve yeğenler, amcaoğulları ile dayıoğulları arasında bir felakete doğru sürükleniyordu.

Ben iyi niyetlerle başlayıp kötü sonuçlarla biten bu felaketlerin tohumlarına Sait Bey Kalesi saldırısı sırasında şahit oldum. O felaketlerin henüz ilk adımında gördüm ki kaderimiz, bundan başka bir şey değil; kurnaz tilki gibi, biz de hep olgunlaşmış kırmızı üzümü düşünüp duracak, ancak hiçbir zaman o üzüme ulaşamayacaktık, çok güzel duygularla, büyük heveslerle işe başlayacak, fakat sonuçta, teres hayatımızı sürdürmek için her şeyimizi tarumar edecek, hatta hayallerimizi ve başlangıç düşlerimizi bile unutmak zorunda kalacak, tecrübelerimizin acısı ve hayatın korkusuyla her şeyi, hatta düşleri bile kendimize yasaklayacaktık.

Ancak sözü saldırıya getirmeden önce, bu aydınlık gecemize daha çok yakışacak bir olayı, olayın kahramanını sizin de benim de unuttuğumuz birisini anlatacağım; Gulîzer'i...

GULÎZER'İN SESİNİ –ki artık unutmuştum– gelişimizden üç gün sonra duydum, ancak bu kez kulağıma bir küfür veya beddua olarak ulaştı. Kalabalık gidip gelmeler, güzel yemek ve içecekler, Mam Sefo'nun ders ve nasihatleri, kütüphaneden gelen sesler ve Armê'nin annesinin hastalığı... Yaklaşık üç gün Mam Sefo'nun evinde kaldım. Ancak üçüncü günün sonunda, elbette fırın gibi sıcak, mermerden yapılma şehrin hamamına Mıgo'yla gidip, her biri birer pehlivanı andıran, keseleriyle sadece Mezopotamya çöllerinin kirini değil, aynı zamanda insanın derisini de kaldıran iki tellağa kendimizi teslim ettikten, uzun süreden beri sıcak bir banyo yüzü görmemiş vücutlarımızda iki kalıp sabun tükettikten sonra, yeni kıyafetler içinde, bıyıklarım burulmuş, mağrur ve kibirli bir edayla, dudaklarımda bir türkü-

nün sözleri, nehir boyundan, kadim çınar ve dut ağaçlarının gölgesinden geçerek Apê Xelef'in evine doğru yürümeye başladım.

Mam Sefo'nun evinde kaldığım o üç gün boyunca, ne Apê Xelef, ne Heme ne de Gulîzer oraya uğradı. Mam'ın kahyası, Apê Xelef'in yirmi otuz çobanla birlikte, Mir, Mam ve Cizre beylerinin sürülerini alarak yaylaya çıktığını anlatmıştı. Peki, Allah bilir şimdi nerede, ne tür fesatlık peşinde koştuğunu kimselerin bilmediği osurukçu Heme neden gelmemişti acaba? Peki, artık boyu posuyla Memê Alan destanındaki narin Sıti'ye dönüşmüş olan siyah saçlı Gulîzer'e ne olmuştu? Neden gelmemişti? Dönüşümüzden mutlaka haberdardılar. Neyse, artık bütün bunların bir önemi yoktu ve ben onlara gitmek üzere yoldaydım. Hayat, her zaman yaptığı gibi kendi kendini tekrarlıyordu, ben yine bir akşamüzeri, binlerce kez arşınladığım yolda, gözlerim, çocukluğumdan beri şahit olduğum nehirde oynaşan güneş ışıklarında, içinde büyüdüğüm eve doğru yürüyor, yüzlerine aşina olduğum, birlikte büyüdüğüm arkadaşlarımı görmeye gidiyordum.

Gulîzer, her zaman olduğu gibi, nehrin ağıtlarıyla uykuya dalan, kuş ötüşleriyle uykusundan uyanan evin önünde, eşik taşının üstüne oturmuş, elinde bir iğ, kucağında da, oyun olsun diye değil, basbayağı iş olsun diye tuttuğu izlenimini veren bir yün yumağı, yün eğiriyordu. Topuklarına kadar her yerini örten, ince, rengârenk bir fistan vardı üzerinde. Örükleri yoktu, bu kez saçlarını açmış ve omuzlarına dökmüştü, dalgalanan saçlarına güneş vuruyor simsiyah saçları, vuran güneş ışıklarından parlıyordu. Onu görür görmez durdum ve uzaktan bir süre seyrettim. Gönül sıcaklığı sandığım bir sıcaklık sardı her yanımı. Acaba ben, bu saçları güneşte parlayan güzeller güzelini, bu artık osuruk kokularından kurtulmuş olan, şen şakrak yaşlı bir çobanın türkülerinin bile duyulmadığı bu yoksul evi bekleyen kızı seviyor muydum?

Yüksek sesle öksürdüm ve ona doğru yürüdüm. Beni gördü, birden yüzünde anlamlandıramadığım bir ifade belirdi. He-

yecan mıydı? Yoksa coşku mu? Belki de öfkeydi, kimbilir belki de kızgınlık. Hemen yüzünü benden çevirdi, iğini çevirdi, bir şeyi tekmeler gibi, önündeki yün yumağını ayağıyla kendisinden uzaklaştırdı. Sessizce ona yaklaştım ve önünde durdum. Ne benden bir ses çıkıyordu, ne de ondan. Akşam iniyordu, sürüleri yatıştırmaya çalışan çoban ve *bêrîvan*'ların sesi geliyordu uzaktan, bir demircinin örsünden çıkan ses, yaşlı bir dengbêjin avazı gibi, belli bir düzen ve ahenk içinde bize ulaşıyordu, Cudi yönünde bir süvari, atını şaha kaldırmış dağa doğru gidiyordu, hafif bir akşam esintisi, bizden biraz uzakta bulunan dut ağaçlarının yapraklarını okşuyor, ağaçların dalları hafifçe oynuyor, güneş ışıklarıyla kırmızı sarı karışımı bir renge bürünmüş olan nehir, bir dinginlik içinde akıyordu. Ve bütün bu sükûnet içinde sarınım bir tek Gulîzer sakin değildi; öfkeyle iğini çeviriyordu.

İyi günler, hayır, iyi günler değil, iyi akşamlar Gulîzer, dedim en sakin, en yumuşak sesimle.

Cevap vermedi, yüzüme bile bakmadı.

Gulîzer, tatlı dillim, nasılsın? dedim yeniden. Aşağı yukarı dudaklarından çıkacak olanları bildiğim için "tatlı dilli" kelimesini eklemiştim, ancak cevabını beklemeden sözümü tamamladım. Geleceğimi bildiğin için bana kışlık bir kazak örüyorsun galiba.

Bu sözlerim üzerine, çok sert bir ifadeyle bana baktı ve geberesice, dedi. Tatlı dillim sözünü tekrarladı: geberesice!

Sadece bu kadar konuştu, ancak bu söz bile bana süt damlası kadar berrak, tatlı ve sıcak geldi. Yüzümde bir tebessüm, daha dikkatli seyre koyuldum, güneşten esmerleşmiş yüzü biraz ince, ancak çok güzeldi, uzaktan Dicle'nin dalgalarına benzeyen saçları, ipek bir tüle benziyordu, teni beyaz, sürmeli gözleri derin, kirpikleri uzun, gergin bir yaya benziyordu. Elleri, ayakları kınalı, siyah kirpikleri sürmeyle daha siyahlaşmıştı. Çok güzel kokuyordu. Fistanının üst düğmelerinden birkaçı açıktı ve bembeyaz göğsünün bir kısmı görünüyordu. Kapının önüne oturup

yün eğiriyor olmasına aldanmamalıydım, gözlerine çektiği sürmeden, süründüğü kokulardan, açık düğmelerinden, birini beklediği muhakkaktı.

Hadi söyle bakalım diyerek, biraz daha yaklaştım, açık düğmelerin arasından içeri bir bakış fırlatarak diri memelerine baktım, hadi söyle bakalım, benim için ne örüyorsun?

Kör herif! Gözü akasıca, ulan ciğersiz, dedi öfkeyle ve ayağa kalktı, iğini ve yünü yere atıp yüzünü çevirerek içeri girdi. Ancak içeri girmeden önce bir beddua daha yağdırdı bana, ocağı yıkılasıca, öteki gözünden de olasın inşallah, darıya muhtaç kalasın!

Heme nerede tatlı dillim? dedim ve gözlerim dolgun kalçalarında, arkasından yürüdüm.

Ne bileyim ben? O da senin gibi zırdelinin tekidir, uzun zamandır ortalıkta yok, kimbilir şimdi hangi medresede, hangi camide Hıristiyanlara küfrediyor. Biri sokak ekmeğiyle karnını doyurup bir türlü evine gelmeyen bir serseri, ötekiyse elalemin zekâtıyla göbek büyütüp evinin yolunu unutmuş bir başka serseri. Al birini vur ötekine!

Bak işte, serserin geldi yine, dedim ve ona doğru yürüdüm. Boyu benimkinden kısa, beli, kuşkusuz benimkinden daha inceydi. Narin bedeni, onu kucaklayıp kabuklarını kırarcasına kollarımda sıkmak için beni tahrik ediyordu.

Defol, cehenneme kadar yolun var, geldiğin yere git, dedi ve kenara çekildi.

Öfke dolu sesi, bana bir kuzu sesi veya bülbül sesi gibi geliyordu; ne kadar masum, ne kadar güzel ve ne kadar tahrik ediciydi. Sesi, kokusu, duruşu aklımı başımdan aldı, daha fazla durmam imkânsızdı.

Nazlım benim, dedim ve yıldırım hızıyla üzerine atıldım, iki elinden tutup yere yığdım. Önce, yavrularını sırtlanların saldırısından kurtarmak isteyen bir kaplan çevikliğiyle direnmeye çalıştı altımda, ancak sağlam pençelerimden kurtulamayacağını anlayınca, incecik bedeni, benim koca gövdemin altında gevşe-

di. Gevşemesiyle birlikte sesi de kesildi. Ben de sustum, artık sese lüzum yoktu, bu andan itibaren artık, atan yüreklerin ve devinen bedenlerin sesine kulak vermeliydik. İnce kilimin üstünde, tek kişi halinde, uzanmıştık. Yavaşça sağ elimi saçlarına götürdüm, yüzünü kendime çevirdim ki, bana, yüzüme, kılıç darbesinin yüzümde bir yama gibi bıraktığı kör gözüme iyice bakabilsin diye.

Bu genç ve güzel kızın yüzünde, gözbebeklerinde yumuşaklık vardı; esasında sıcaklık ve umut vardı. Bütün hayatı boyunca hep ihtiyaç duyduğu sevdaya dair umudu, annesiz büyüdüğü evde, babası ve erkek kardeşinden görmediği sevgi ve şefkatin umudu, çocuk oyunlarımızdan bugüne, büyük bir sabır ve metanetle beklediği bedenlerin birleşmesinin verdiği coşkunun umudu. Çocukluğun o masum oyunları, şimdi sonunun nereye varacağını ikimizin de kestiremediği başka bir şeye dönüşmüştü. Evet, gözbebeklerinde "gel" diye seslenen bir umut vardı, ancak öte yandan da bir sertlik, ne bileyim ben, bir kuvvet, kararlı bir inat vardı. Yezidi bir babanın türküleriyle biçimlenmiş, kuru ekmek ve çiğ sütle terbiye edilmiş, yoksulluk ve çaresizlikle sınanmış bir kuvvet...

Gözler, gel kör adam, diyordu, gören gözün niçin beni görmüyor, gel; şimdi bütün ağırlığınla üstüme çöküp nefesimi kesmişsen eğer, sen istediğin için değil, ben sana izin verdiğim içindir. Gel haydi, her şeyi unut, gördüğün ve yaşadığın her şeyi ardında bırak ve gel...

Her şey geride kalmıştı, çoğu zaman hayalini kurduğum tek bir doğru vardı şimdi; o. Kürt kızlarının sevdiği kırmızı, sarı, yeşil ve mor renkli, rengârenk fistanı, göbeğe kadar inen ve açılmayı bekleyen fistanın düğmeleri, tenini, esmer bedenini süsleyen incecik, sarı tüyleri, öpülmeyi bekleyen uzun boynu, gerdanı, hafifçe oynayan ve aklımı başımdan alan aralık bacakları ve gözleri, şimdi derin, çok derin bir ifadeyle bana bakan gözleri. O gözlerde ne okunuyordu? Tebessüm mü? Yalvarış mı? Coş-

ku mu? Emir mi? Belki hiçbir şey, belki de iç içe geçmiş her şey. Geniş alnında, zamanın hiçbir izi yoktu, başı, alnı, beyni, yola çıkıp gelmekte olan hiçbir felaketle karşılaşmamıştı henüz. Ancak o sırada ne ben olayları düşünecek haldeydim ne de o gelecek günleri düşünecek haldeydi; o sırada sadece o ve onun gerçeği vardı. O akşamüzeri, bedenler ses vermeden önce, içinde bulunduğumuz durum bütün ayrıntısıyla beynimin bir yerinde kaldı.

Bedenlerin sesi dile gelmeye başladı, yavaşça, benden kurtulmaya çalışmadan, nasıl yaptı bilmiyorum, ama büyük bir ustalıkla ellerini ve kollarını fistandan kurtardı ve yavaşça ellerimden tutup düğmelerine götürdü. Düğmeler teker teker açıldı, memelerden karına doğru... Şimdi kasıklara kadar çırılçıplaktı, fistanın altına hiçbir şey giymemişti, bütün göğsünü dolduran büyükçe, yuvarlak memeleri, bütün güzellikleriyle ortadaydı. Ellerimi usulca memelerine götürdü, eller acele etmeden etrafında dolaştı, üstünden geçti, sonra yine onun yardımıyla aşağı kaydılar, göbeğe doğru. Karnını biraz içeri çekmişti, göbeği yusyuvarlaktı, göbek deliği de irice bir üzüm tanesi gibiydi. Henüz kimselerin okşamadığı baldırları, Osmanlı toplarının kıçı gibi yuvarlak ve sert, aynı zamanda Dicle sallarını taşıyan yayıklar gibi yumuşaktı. Baldırlarından da bir bekleyişin ve umudun sesi yükseliyordu; baldırlar onları okşayacak elleri bekliyordu. Arkadan bir yılan gibi beni sarmış olan bacakları, Asuri savaşçıların mızrakları gibi uzun ve biçimliydi.

Göbek ve baldırlara kadar her şey yolundaydı, ancak felaket bundan sonra geldi. Elleri bana yardımcı olduğu halde, ne yapıp ne ettiysem fistanını çıkaramadım. Ve en kötüsü uzun paçalı donuydu, sağlam bir uçkur vardı üzerinde. Bütün bedeni, bütün güzelliği onu okşayacak elleri bekliyordu, ancak uçkur hariç! Gerçi her şey, karış karış yolunda gidiyordu, ancak kahrolası fistanla, hain uçkur inadım inat, direniyordu. Başka çarem yoktu, fistanı tuttum ve yırtmaya başladım. Sesini çıkarmadı, hatta bu

hareketim hoşuna bile gitti, ancak elini uçkura uzatıp onu sertçe çözmeye kalkışır kalkışmaz, bir çığlık attı:

Kör herif, yavaş ol, lan! Ciğerimi söktün pis herif! Sağlam gözüne de kara sular insin inşallah, haram oğlan!

Küfür edeceğine, bana yardım et güzelim, dedim ve tombul uzun parmaklarımı baldırlarında dolaştırmaya devam ettim.

Beni parçalayacağına, bunu söylesene, kör canavar, açgözlü!..

O sırada her şey aniden değişti, çoğu zaman evin bir köşesinde sesini çıkarmadan oturan veya evin günlük basit işleriyle meşgul olan o genç kız, ne bileyim, birden yırtıcı bir kuşa, kudurmuş bir kaplana dönüştü. Bana canavar diyordu, ancak gelin görün ki bir anda kendisi zaptedilemeyen bir canavara dönüşmüştü. Şimdi artık her şeyi o idare ediyordu, her şeye o hükmediyordu, bir şahmeran gibi kıvrılıyor, gömleğimin düğmelerini koparıyor, onunkinin tersine oldukça gevşek olan uçkurumu çözüyor, ellerini büyük bir maharetle, kullı göğsümün üstünde gezdiriyordu. Utanma duygusu ondan uzaklaşmıştı, hayalarıma elini atınca, öncekine hiç benzemeyen, içinde tebessüm, sıcaklık, şehvet ve arzu barındıran bir çığlık daha attı:

Kör, geberesice! Ne lan bu kazık! Bu hayırsızı şalvarın içinde nasıl saklıyorsun ulan?

Sustum, ne diyebilirdim ki? Çocuk oyunlarımızdan çok iyi tanıdığı *"bılo"*, yılların hızıyla birlikte değişmiş, utanmaz zalim bir kazığa dönüşmüştü. Sadece güldüm ve sessizce ona baktım; şahlanmış dişi kaplanım işini biliyordu, sadece ev işlerinde değil, yürek ve ruh işinde de mahirdi. Cudi'nin yükseltilerine ulaşmış, dorukların duman ve sisi içinde halaya durmuş olan yüreğimi, Babil ülkesinin kavurucu güneşinde parlayan bir yaya dönüşmüş olan bedenimi, aklım azgın kaplanlarda, dudaklarımda bir türkü gibi bizden biraz uzaktaki mezarında uyuyan Melayê Cizîrî'nin birkaç dizesi, kendimi bütün her şeyimle dişi kaplanıma, narin bedenine, maharetli ellerine, uzun parmaklarına teslim ettim:

Şuh ve neşe dolu, rengini Zühre'den almış,
kalbimi çaldı, kalbimi çaldı.
Bakışları heybetli kaplan misali,
kalbimi çaldı, kalbimi çaldı.
O güzel endamlı, o misk kokulu,
o şamdan gerdanlı dişi kaplan.
Zülüflerinin şavkı semayı sarmış,
kalbimi çaldı, kalbimi çaldı.

KİN VE NEFRETİN SESİNİ –ki kâh orada, kâh burada işitmiştim– ancak Sait Bey Kalesi saldırısı sırasında, bir de Mam Sefo'nun kütüphanesinde, Tevrat'ın sayfalarının arasında işittiğimi hiç unutamıyorum. Yeri göğü yaratan Tanrı'nın, ders alalım diye, biz insanlığın yeni kuşaklarına gönderdiği ve hiçbir zaman ibret almadığımız o ses, neydi öyle!

"Kaplan heybetli"yle yaşadığım hikâyemi anlattıktan sonra, şimdi yine vuku bulan musibetlere dönebiliriz. Ülke toprağını virane Babil ve Ninova'ya dönüştürmüş olan, ülke insanının gözlerini kör, kulaklarını sağır etmiş, yalan, dolan, hile ve desiseyi sanat haline getirmiş, umutları öldürmüş, hüznü ve kederi ekmek ve su haline getirmiş olan musibetlere.

Cizre'nin, Botan'ın ve bütün ülkenin durumu, dönüşümüzde tamamıyla değişmişti. Kentte var olan, farkında olmadan yaşadığımız özgürlük havası, dönüşümüzde tamamen yok olmuştu. Kentteki her türlü serbestliğin yerini şimdi sorular, kuşkular, engeller ve yasaklamalar almıştı. Kentte ve etrafında görülmeyen mirliğin müfrezeleri, şimdi kente giriş çıkışları kontrol ediyordu. Sadece yüksek dağlardaki yaylalardan gelen ve av sırasında duyulan tüfek sesleri, şimdi kente ve emirliğin her tarafına, kopmuş bir tespihin taneleri gibi her an daha çok dağılan askeri karargâhlarda duyuluyordu. En dikkat çekici olanlar ise, kuşkusuz bir anda ortaya çıkan Osmanlılardı; çünkü o zamana kadar varlıklarını Cizîra Botan halkına henüz o güçle gösterememişler-

di. Önce Kürt asıllı olan ve vilayet paşalarına ulak görevi yapan imam ve âlimler, şehirde ve kasrın etrafında görüldüler, sonra da keçe sakalları, Frenk kıyafetleri ve kırmızı fesleriyle ahalinin çok dikkatini çeken Babıali'nin temsilcileri gelip gitmeye başladı. Onlardan sonra komutanlar, savaşa hazır bir vaziyette silahlı askerler, süvari ve piyade müfrezeleri, kuru toprakta aniden yeryüzüne çıkan havuçlar gibi her yeri sardılar. Bu büyük hareketlilikten, sadece bir gözü olan ben değil, iki gözü görmeyen körler bile, silah namluları ve askeri fermanlarla yürüyen yeni bir durumun yola çıkıp gelmekte olduğunu ve yavaş yavaş ülkeye yaklaştığını görebilirdi.

Öte yandan Mir ve mirliğin hareketliliği de her zamankinden daha hızlı, güçlü ve geniş hale gelmişti, öteki emirlik ve şehirlerin mir ve beyleri gelip gidiyor, Mam Sefo da dahil olmak üzere Mir'in danışmanları sürekli toplantılar yapıyor, ulaklar her an mektup ve haber getirip götürüyor, bezirganlar silah getirip pazarlarda satıyor, mirliğin askerleri, temiz *şal û şepik*'leri arasında, köylerde, kentlerde gezip asayişi sağlıyordu.

Kısacası, Cizîra Botan ülkesinin gökleri kapalıydı, bulutlar yüklü, şimşekler çaktı çakacak, yağmur yağmak üzereydi.

Arkadaşlarımla benim durumuma gelince, benle Mıgo, çoğu zaman Mam Sefo'larda, onu ve haberlerini bekliyorduk. Heme dindar bir arkadaş grubuyla birlikte Hakkari bölgesine, Şemdinli'de bulunan Nehri Şeyhleri'nin yanına gitmişti, orada hem ders veriyor, hem de dini bilgilerini zenginleştiriyordu; arada bir gördüğüm Têli, kasrın küçük medresesinde ailenin çocuklarına ders veriyordu; Yezdînşêr ise yağmura gebe toprak kokusunu almışçasına, dayısı Sait Bey'in yanına gitmişti. Şehir, Mir'in gelişiyle bahtiyar ve müreffeh bir döneme kavuşmuştu. Daha da zenginleşmiş ve herkesin karnının doyduğu hayat, bizimle birlikte, yakın bir zamanda hiç de hoş olmayan bir şeylerin beklentisi içine girmişti. Herkes, Mir'in, binbir zorlukla ve zahmetle, büyük bir ustalıkla mirlerin, ağaların, şeyhlerin, dinlerin,

dillerin, halkların ve bölgelerin arasında tesis ettiği barışın, nehrin deli dalgalarına kapılmış, artık direnemeyen bir köprü gibi, kökten sallandığını görüyordu.

Artık hemen hemen hiç kimsenin görmediği Mam Sefo, bazen geceyarıları veya sabaha doğru yorgun, gözleri kıpkırmızı, soluğu kesik, üzüntülü bir halde geliyordu eve. Gelişini hisseder hissetmez, aceleyle düşüncenin, kuşkunun ve tedirginliklerin mekânı olan kütüphaneye gider, onu orada beklerdik. Önce, artık odasından hiç çıkmayan hanımının yanına giderdi, daha sonra da yalnızca okuma yazma yeri değil, evde olduğu zaman yemek yeme, uyuma yeri haline de gelen kütüphaneye gelirdi. Onu ve getireceği haberleri beklediğimizi bildiği için, karnı açsa eğer, önce hünerli hizmetçilerin getirdiği hafif bir şeyler yer, aç değilse doğrudan doğruya mevzuya girerdi. Kendimi bildim bileli okuma yazma, sanat edebiyat, bilgi tecrübe, gezi ve keşifler üzerine olan sözleri, sanki bir anda değişmiş, tıpkı şehrin ve ülkenin geçirdiği değişim gibi, daha çok savaş, kavga, düşmanlık ve silah üzerine yoğunlaşmıştı.

İnsan çiğ süt emmiştir, kendine âşık ve bencildir; gücüne tapar, diyordu çoğu zaman; piposunu doldurur, gece ve gündüzlerin verdiği yorgunlukla sedire uzanır ve konuşmasını sürdürürdü. İnsan, özellikle de bizim insanımız, kendini, gücünü ve silahını sever ve en kötüsü ona inanır, onun için her şeyi pervasızca yok edebilir. Yakıp yıkmanın anlamsızlığı ve yok etmenin korkusu, merhametin ve vicdanın damlası yüreklerine düşmeyinceye ve dünyanın en büyük hatasının ellerindeki silahlar olduğunu anlamayıncaya kadar, hepimizin işi, başta da Mir'in işi çok zordur.

Her ne kadar bütün bu karmaşa ve belirsizlikler içinde henüz bir iş tutmamış olan benle Mıgo, olan bitenleri sezinliyorsak da, bir anda güçten düşmüş ve artık yaşlı bir adam gibi görünen Mam Sefo'nun anlattıklarıyla durum daha da açıklığa kavuşuyordu bizim için. Onun anlattıklarıyla daha iyi anlıyorduk ki,

bir dönem yedi düvele hükmeden, Mağrip ülkelerinden Arabistan çöllerine kadar, Kafkas ülkesinden Avrupa ülkelerine kadar dünyanın yarısını elinde bulunduran, sadece Dicle ve Fırat dolaylarında değil, aynı zamanda Nil ve Tuna boylarında da bayrağı sallanan, gemileri sadece Akdeniz, Karadeniz, Ege denizlerinde değil, aynı şekilde Hazar denizi, Hint ve Atlantik okyanuslarında da demir atan Osmanlı devleti, şimdi bir depreme tutulmuş gibi kökten sallanıyor, büyük bir karışıklığın içinde debeleniyor ve bu durumdan kurtuluşun çarelerini arıyordu. Aynı zamanda bütün İslam dünyasının halifesi olan, Yahudi, Ermeni, Yezidi ve putperestleri de kanatları altına alarak onları koruyan Osmanlı sultanı, artık sözünü kimseye geçiremiyor, bir fermanıyla yeni diyarlar fethedemiyor, idaresi altındaki halklara, eskiden olduğu gibi sağlam, kadim ve ebedi hükmünü geçiremiyordu. Osmanlı devletinin bir parçası olan uzaklardaki ülkelerin sınır boylarındaki birçok vilayetin paşaları başkaldırmış, Mısır Paşası Mehmet Ali gibileriyse devleti bir hayli zora sokmuşlardı. Yunanistan, neredeyse bağımsızlığına kavuşuyordu, Sırbistan, Eflak, Bosna gibi Balkan ülkeleri bağımsızlık yolundaydılar ve özgürlük rüzgârı çoktan Trablus, Lübnan, Suriye ve Girit'e de ulaşmıştı. Ordu gidişattan memnun değildi, paşalar hem devlete, hem de birbirlerine kafa tutuyorlardı, askerlikten, rüşvetten ve haraçtan bezmiş olan halk, devletin gölgesinin düştüğü her şeyden kendini uzak tutmaya çalışıyordu. Ve bütün bunların üstüne, Britanya, Fransa, İtalya ve Rusya gibi ülkelerin hile ve dolapları, Âl-i Osman'ın durumunu iyice içinden çıkılmaz bir hale sokuyordu. Bu devletler bir yandan Osmanlı devletinin ayakta kalmasını istiyor, onun için yardım ediyorlar, öte yandan da başkaldırmış olan halklara destek vererek ateşe körükle gidiyorlardı; amaçları Osmanlı devletini iyice zayıflatıp güçten düşürmek, böylece kendilerine muhtaç bir duruma getirmekti.

Azametli Osmanlı ülkesi güçten düşmüş, fakirleşmişti. Paşalar keyfi bir idareyle halkı eziyor, rüşvet veya vergi, bahşiş veya

yardım adı altında donlarını bile alıyor; ordu, bir ömür kadar uzun bir askerlik için çocuklarını askere alıyor, askere alınan yüz kişiden doksan dokuzu geri dönmüyor, büyük bir vicdansızlık örneği olarak, sıcak çöllerde veya soğuk dağlarda öldürtülüyordu. Halka uygulanan zulüm sözle anlatılacak gibi değildi, her şeyden, ektikleri mercimekten, topladıkları darıdan, yaptıkları ayakkabıdan, giydikleri elbiselere kadar her şeyden vergi alınıyordu. Sadece bir yere vergi verilmiyordu ki; padişaha ayrı, devlete ayrı, vilayete ayrı, paşaya ayrı, zabite ayrı, tahsildara ayrı... herkese... Osmanlı ülkesinde herkes birbirinden rahatsızdı, herkes birbirinin kuyusunu kazıyordu, herkes bir hile ve dolap peşindeydi. Herkes bir arada yaşıyordu, ancak düşmanlıkla, kin ve nefretle. Her kim olursa berikini küçümsüyor, ötekini aşağılıyordu; ordu padişahı, padişah veziri, vezir paşaları, paşalar mutasarrıfları, mutasarrıflar mir, bey ve ağaları, onlar da kendi ahalisini. Ve her kim olursa kendi hayatının idamesi için berikinin canına okuyor, zulmediyordu. Her kim olursa ötekinden nefret ediyor, berikini tehdit ediyor, acıtıyor; onun için herkes ötekinden intikam almaya çalışıyordu. Mam Sefo'nun sözünü ettiği intikam, insanoğlunun düşebileceği en büyük tuzaktı.

Osmanlı ülkesi kaynamasına ve temelden sarsılmasına rağmen, gücünün yettiği yörelerde baskısını daha da artırıyordu. Balkanlar ve Trakya neredeyse elden gitmişti, Mağrip ülkeleri ve Arabistan çölleri de Arapların gücüyle değil, Avrupalıların oyunlarıyla elden gitmek üzereydi. Onun için devlet bütün gücünü ve baskısını büyük çoğunluğu Müslüman olan Anadolu ve Mezopotamya'ya yığmıştı. Bu nedenle en gaddar paşalar, en kan dökücü garnizonlar Sivas, Erzurum, Van, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Nusaybin, Musul ve Bağdat'ta bulunuyordu. Kaybedilen her karış toprak, Anadolu ve Mezopotamya ahalisi üzerinde, koca sakallı, taş kalpli paşaların zulmünü bir o kadar artırıyordu.

Kuruluşundan beri Osmanlı devletiyle birlikte olan, onların olduğu kadar Ermenilerin, Asurilerin, Süryanilerin, Yahudi ve

Yezidilerin de ülkesi olan Kürtlerin ülkesi, Anadolu ve Mezopotamya arasında, iki kadim nehrin, Dicle ile Fırat'ın arasında kuruluydu. Ülke, tarihi boyunca mirlerle beyler arasında bölüşülmüş, kendini Osmanlı ülkesinin bir parçası olarak görmüş, her zaman birbirlerine düşmanlık besleyen Kürt mir ve beyleri birbirleriyle didişmiş, birbirlerinin varlığını kabul etmemiş, ama öte yandan her zaman Osmanlı'nın hükümdarlığını benimsemiş ve devletin bir dediğini de iki etmemişlerdi. Osmanlı ordusuyla savaşa gitmiş, Osmanlı ülkesinin sınır boyları olan uzak ülkelerde meydana gelen ve her zaman cesaret sınama meydanına dönen savaşlara kendi savaşçılarını göndermiş, günü geldiği zaman devletin bekası ve Sultan'ın selameti için göğüslerini siper etmiş, vergisini vermeyi ihmal etmemiş, Sultan'ı kendi sultanları olarak kabul etmişlerdi. Ancak bir şartla; içerde özerk yaşayacaklardı, padişah arada bir, sıcak bir selam veya onları unutmadığını gösterecek küçük bir hediye gönderecek, devlet onlara saygı gösterecek, varlıklarına veya zenginliklerine elini uzatmayacaktı. Devletle mirlikler arasında yüzyıllara dayanan bu anlaşma, son yıllarda bozulmuştu. Devleti temsil eden paşalar ne bu şartlara riayet ediyor, ne de ikazlara kulak asıyor, mir ve beylerin varlıklarına ve zenginliklerine saldırı üstüne saldırı düzenliyorlardı. Eğer doğrusunu söyleyecek olursam, bütün bu saldırılarında başarılı oluyorlardı, çünkü ellerinde değeri ölçülemeyen çok büyük bir silah vardı; Kürt mir, bey, ağa ve ileri gelenlerinin kendi aralarındaki çatışmaları ve düşmanlıkları... Paşalar bıyıklarını buruyor, ülkelerini ateşe veriyor, bir tek çöpleri bile yanmadan oturup yaktıkları ateşi seyrediyorlardı. Osmanlı devleti ve paşaları, hep daha kötü tecrübelerle tekrarlanan Kürtlerin atalarının şu sözünü çok iyi biliyorlardı: Düşmanlık Kürtleri öldürmüş, kıskançlık dağıtmış, dağınıklık canlarını almış...

Gerçekten de sonsuz bir karanlığa dönüşmüş olan o geceler boyunca Mam Sefo, koca gövdesi oturmaktan yorulmuş, her şeye hakim aydınlık beyni, dedikodular ve boş laflarla gevşe-

miş, konuşmalarımızdan sonra, uykuya yatmadan önce, aklı yola çıkıp gelmekte olan olaylarda, bize hep şunu söylerdi:

Gençler, şu lafımı küpe yapıp kulağınıza takmalısınız, unutmayın; ağacın kurdu ağaçtan olmazsa, ağaca zeval olmaz.

Bu söz, onun ağzında zehirli, acı bir ağıda dönüşmüştü. Her zaman aynı şeyi tekrarlayıp duruyordu; *kurmê darê... kurmê darê** deyip uykuya yatıyordu, bir ölüm uykusuna veya kâbus dolu bir uykuya yatar gibi yatıyordu uykuya.

Bir gece eve geldi, o günün kara haberlerini bize ulaştırdı, sedirin üstüne uzanıp kâbus dolu uykuya yattı, ancak bu kez aynı sözü tekrarlamadı. Bu kez ataların bir başka sözünü söyledi ve sözünü tekrarladı:

Bu elin ahı, öteki ele kalmaz... Bu elin ahı, ahı... ahı...

Uyku, kara perdesiyle Mam Sefo'yu sarıp derinliklerine götürünce, anne babasını, ülkesinin durumunu düşünüp usul usul ağlamakta olan Mıgo'ya baktım, ona doğru yürüdüm, elinden tutup balkona çıkardım. Ortalık aydınlanmıştı, yıldızlar gitmiş, Cudi'nin doruklarında güneş neredeyse ışıyacaktı. Sanki her şeyden, her durumdan haberi varmış gibi duran her şeyin şahidi Dicle öyle narin, karalar bağlayıp taziyeye oturmuş gibi, sessizce akıyordu. Balkonun uzak köşesine gittik ve alçak taburelere oturduk.

Kardeşim, dedim gözyaşlarını silmekte olan Mıgo'ya, kardeşim, gözyaşlarını gelecek günlere sakla, yaklaşmakta olan kıyamet günlerine.

Kıyamet çoktan başladı Bıro, dedi, parmaklarının arasında sarmakta olduğu sigara vardı. Hüzünlü ve gevşek bir sesle cevap verdi bana; bu kıskançlık, bu düşmanlık, anne babamın durumu... nedir bütün bunlar?

Hayır, saf ve temiz kalpli Mıgo, dedim ve ayağa kalktım, onon beş karış yüksek olan balkon duvarına doğru yürüdüm, uç-

---

* Kurmê darê... kurmê darê: Ağacın kurdu... ağacın kurdu. (ç.n.)

kurumu açtım ve nehre karşı uzun uzun işedim. Hayır, dedim yerime dönünce, hayır kardeşim; bilmem fark ettin mi, Mam bu kez o uğursuz ağacın kurdu ağıdını tekrarlamadı. Bu kez başka bir şey söyledi.

Ulan, çöl eşeği, dedi Mıgo biraz öfkeyle, nedir lan bu dal taşak salıp balkondan aşağı zemzem suyuymuş gibi çişini salmaların! Biri görse ne der? Bir karşılık vermeyeceğimi anlayınca, daha makul bir sesle soruma cevap verdi, babamın ne söylediğini fark etmedim, dedi ve bana sardığı bir sigarayı uzattı, kendininkini de dudaklarına götürüp yaktı.

Ben fark ettim Mıgo, dedim, çakmağı alıp sigaramı yaktım ve derin bir nefes çektim. Bir anda tavuskuşlu taşım geldi aklıma ve boynumdaki taşa elimi uzattım, sözümü öyle sürdürdüm, Mamo bu kez daha hüzünlü bir sesle, uyku sesiyle, belki kendisi de ne söylediğini fark etmeden, her gece tekrarladığı sözünü değiştirdi ve ben bunu hayra yormuyor, tersine kıyamet günlerinin başlangıcı olarak görüyorum. Bunu sadece görmüyor, böyle hissediyorum Mıgo. Önümüzdeki günler çok berbat şeylere gebe görünüyor.

Evet, o gece Mam, mirliğin önünde yıkılış ve yenilgi dolu yeni bir dönem açacak kara bir haber verdi bize; o gece karar verilmişti, Mir de Osmanlı ordusuna destek verip, hep birlikte Osmanlı'ya isyan eden Sait Bey'in güçlerine saldıracaklardı.

O gece sabaha karşı, Mam Sefo eve geldiğinde ağlamaklıydı, sesi sedası çıkmıyordu. Doğruca banyoya gitti, hizmetçiler su ısıttı, yıkanıp biraz kendine geldikten sonra, Avrupai yeni kıyafetler içinde kütüphaneye geldi. Koca gözleri gülmek istiyordu, ancak gülüşün yerini keder almıştı. Konuşmuyordu, ağzında piposu, sadece kafasını sağa sola çeviriyor, bilincini yitirmiş, ne yaptığını bilmeyen bir insan gibi, koca kütüphanede ağır adımlarla gidip geliyordu. Kenara çekilmiş ve heyecanla getireceği haberleri bekleyen benle Mıgo, sessizce onu izliyorduk. Bir süre sonra, köstekli gümüş saatini yeleğinin cebinden çıkardı, baktı,

hava biraz soğuk olduğu halde gidip balkon kapısını açtı, uzun süre suyun altında kalıp aniden su yüzüne çıkan bir insan gibi derin derin nefes alıp verdi, sonra gelip masanın üstündeki kandili aldı ve kütüphanenin raflarına doğru yürüdü, teker teker arkalarına, isimlerine baktı kitapların. Keso, Maro ve diğerlerinin kitaplarının bulunduğu raftan kalın, deri ciltli bir kitap aldı, üç defa öpüp masaya döndü, sandalyeye oturup kitabın parşömenden sayfalarını çevirdi. Benle Mıgo, ikimiz de kitabı tanıyorduk, o Tevrat'tı. Mam'ın iki eli de Tevrat'ın açık sayfalarında, kafasını kaldırıp yavaşça bize baktı. O sırada, kandil ışığında gözlerinden süzülen yaşları gördük.

Bu kutsal kitapta sözü edilen kin, öfke, hınç ve nefret yeniden başkaldırıyor gençler! Ağlamaklı bir sesle bize seslendi. Yakan, yıkan, öldüren, harabeye çeviren kin, öfke, hınç ve nefret...

Sözünü bitirecekti ancak bizim yarımızda yüksek sesle ağlamamak için tuttu kendini. Piposunun ateşini tazeleyip derin bir nefes çektikten sonra, duvardaki levhalara baktı ve bize şu haberi verdi:

Osmanlı, Mir'in amcazadesi olan Sait Bey'e saldıracak, Osmanlı paşaları ve padişahın elçileri, kendilerine destek versin diye Mir'i de ikna ettiler. Ben, Mir'in oğulları Têli'yle Necip ve birkaç danışman, bütün çabalarımıza rağmen Mir'in böyle bir karar almasını engelleyemedik. Hiç olmazsa Mir tarafsız kalmalıydı gençler, ancak olmadı, Osmanlılar ve yarım akıllarıyla Mir'e danışmanlık yapan muhafazakar ve dalkavuk birtakım danışmanlar, Mir'in başka bir karar almasına izin vermediler. Şimdiye kadar, Mir sayesinde kınlarında paslanmış olan, usta demircilerin elinden çıkma çift ağızlı çelikten kanlı kılıç ve hançerler, şimdi yeniden kınlarından çıkıyor, yine dayılarla yeğenler, kardeşlerle amcalar birbirine giriyor, yeniden intikam duyguları başkaldırıyor. Yine Tevrat'ın sözleri tekrarlanıyor, yine çaresizce Tevrat'ı tekrarlayacağız.

Mam Sefo bunları söyledi, yüreğinde yankılanan kedere başka bir söz eklemeden, Tevrat'ın sayfalarını açık bırakıp ayağa

kalktı, niye giydiğine bir anlam veremediğimiz kıyafetleriyle sedire uzandı, incecik yorganı üzerine çekti, daha önce bahsettiğim sözleri, kendi kendine mırıldanarak kendinden geçti, uyudu.

Kör gözüm yeniden sızlamaya başlamıştı ve sanırım ben onun sözlerini anlıyordum; yeni sözler, yeni dönemin habercisiydi.

KUŞKUNUN VE HÜZNÜN SESİNİ, yani yangın ve yıkım sesiyle birlikte suspus olmuş olan Yezdînşêr'in şaşkın yüzünde kendini ele veren o sesi, Sait Bey Kalesi saldırısı sonrasında duydum. Sessiz bir sesti o, ancak duygusal biri için her yerde yankılanan bir ses. O günden bugüne hep o sancılı sesi düşünüyorum.

Mir Bedirhan'ın atalarıyla, Sait Bey'in ataları arasında, daha önce de sözünü ettiğim gibi, hep bir düşmanlık süregelmişti, ancak onlar bu düşmanlığın üstünü, silahlara sarılmadan örtüyor ve hep etraflarında dolaşan öfkeyi de, kadim aşiretsel hünerleriyle dindiriyorlardı. Ancak bu kez durum değişikti, bu kez ister istemez kan dökülecekti. Birkaç yıldan beri Dêrgul Kalesi'ni bir karargâh olarak kullanan ve oradan Eruh ve Hakkari dağlarına kadar uzanan yörelere hükmeden Sait Bey Osmanlı'ya isyan etmiş, ne buyruklarını yerine getiriyor, ne devlete vergi veriyor, ne de orduya asker gönderiyordu. Bu tehlikeli yeni durum, Avrupa, Balkan ve Mağrip ülkelerinden çekilmekte olan devletin gözüne bir diken gibi batıyor, bunu kabul edilemez buluyordu.

Mir de ikna olup Osmanlı güçlerine katılınca, uzun boylu, ekşi suratlı, kendini beğenmiş Mehmet Paşa adında bir paşanın komutasındaki Osmanlı'nın silahlı müfrezeleri günden güne Cizre ve yöresine yerleşti. Önce zabit ve yaverleri, sonra paşa ve sözcüleri, en sonunda da silahlı müfrezeler ve topları geldi. Askerler, kâh piyade, kâh süvari, karayoluyla, Diyarbakır üzerinden nehir yolundan sallarla geldiler. Öküz ve beygirlerin çektiği toplar, hiçbir zaman böyle bir şeye tanık olmamış olan şehirde büyük bir heyecan yarattı. Müfrezeler yol ağzında, nehir kenarında, şehirden birkaç konak uzakta bulunan dağ yamaçlarında

çadırlarını kurdular, Osmanlı bayraklarını göndere çektiler, sabahtan akşama kadar talime başladılar.

Cizre, şimdi asker postalları ve top tekerlekleri altında ezilen Botan toprağı, sessizce, kederli bir edayla olayları seyrediyordu. Dengbêj avazı ve çoban kavalıyla şenlenen Dicle boyları, şimdi silah sesleri ve askeri marşlarla; sonbaharda sarı, ilkbaharda yeşil bir renge bürünen bereketli topraklar, mercimek, buğday, darı ve arpa tarlaları, şimdi boş mermi kovanı ve yanmış top barutuyla doluydu. Her zamankinden daha çok günlük işlerine sarılmış ve dikkatini olup bitenlerden uzaklaştırmak isteyen hüzünlü şehir ahalisi, biliyordu ki bu hareket, bütün bu hazırlıklar akrabalarına, amcalarına, dayılarına, yeğenlerine karşı yapılıyordu.

O karanlık günlerde, ne yapacağımızı bilmediğimiz o karmakarışık zamanlarda, sessiz ve virane bir mekâna dönüşmüş olan Mam Sefo'nun evinde, gerçekten de taziye vardı. Talihsizliğimize veya talihimize bakın ki, bir gecenin şafağında, aydınlık ve berrak bir sabah vakti, çoktandır etrafla vedalaşmış olan Mam'ın zevcesi, Mıgo ile Armê'nin annesi Senemhan, bu kez dünyayla da vedalaşıp gitti. Herkesin ölümünü beklediği Senemhan, zalim yeni dönemin başlangıcında, bizim gibi yeni dönemin gaddar dalgalarına kapılmadan, sanki biliyormuş gibi, iyi bir dönemde, haçı boynunda, İsa Mesih'in İncil'i koynunda, karanlık bir odada, titrek bir kandil ışığı altında, sessiz sedasız, acı çekmeden, sükûnet dolu bir yüzle, kıskanılacak kadar dingin bir gece uykusundayken, bu dünyanın bütün acılarını, endişelerini, kederlerini geride bırakıp gitti. Büyük bir sabır ve metanetle hepimize yardım eden Senemhan, kafası durmadan mirliğin işleriyle meşgul olan, ona kocalıktan çok arkadaşlık yapan eşi Mam Sefo'yu, büyük bir titizlikle büyüttüğü, her zaman nazlarını çektiği çocukları Mıgo ile Armê'yi, onun evinde bir evin sıcaklığını yaşamış olan ben öksüz Bıro'yu, hepimizi yapayalnız bırakmış, giderken de sanki biliyormuş gibi vefatıyla bize yardım etmişti. Senemhan vasiyet etmişti; hiç olmazsa son bir defa

Mam, birkaç günlüğüne mirliğin işlerini bırakacak, onu ataları-nın yurdu Van'a, Van gölünün yakınlarında bir yere gömecekti. Senemhan'ın bu vasiyeti, gelmekte olan kargaşadan uzak kalmak için iyi bir bahane oldu.

Sen de bizimle gel Bıro, dedi bana, kütüphanede alafranga kıyafetler içinde, artık sakal bırakmış, göbeği çıkmış olan Mam, sen de gel, korkuyorum, bu karışık dönemde buralarda bir bela getireceksin başına.

Mam, Mıgo ve hâlâ ortalıkta görülmeyen Heme'nin açıkça söylediği gibi bana zırdeli demiyordu henüz, ancak zırdeliliğimden şüphe ediyor, onun için beni koruyor, yanında götürmek istiyordu. O günlerde Mam Sefo'ya çok ihtiyacı olan Mir'in izniyle, bir bahar gününün seher vaktinde, şehir uyanmadan, askerlerin gürültüsü duyulmadan, atlara binmiş yirmi kişilik bir grupla birlikte, iyice kendinden geçmiş, zayıf bedeni pörsümüş ve her zamankinden daha çok şefkatime ihtiyacı olan Armê ile Mıgo da dahil olmak üzere, bu kez Müks yöresi benekli *şal û şepik*'lerini giymiş olan Mam Sefo, ben, kahya, nişancılıklarıyla meşhur, tüfeklerinin namluları güneşte parlayan dört silahlı Botan muhafızı ve yıkanmış, iyice ilaçlanmış cevizden bir tabutun içine konulmuş olarak, Ermeni kilisesine ait bir cenaze arabasının içindeki Senemhan arkamızda yola çıktık. Gidişimiz, Ermeniler için dini bir geziydi adeta, içinden veya kenarından geçtiğimiz her köyde bulunan Ermeniler, küçük kervanımıza yaklaşıyor, Ermeni cemaatinden çok ünlü bir keşişin kızı olan Senemhan'ın tabutunun başına gidiyor, sanki İsa Mesih'in annesi Meryem'in etrafını sarıyorlarmışçasına, öyle bir düzen içinde dört dönüyor, ellerini alınlarına götürüyor, haç çıkarıyor, kendi dillerinden İncil okuyorlardı, özellikle de Hayr Mer hadisini.

Bir hafta, on gün süren uzun bir yolculuktan sonra, binlerce yıldan beri Ermenilerin varlığına payitaht görevi yapmış olan Van'a ulaştık. Şehir ve civarı, kızlarının ata yadigârı topraklara dönüş yolculuğuna çıktığını duymuş, büyük bir hazırlık yap-

mışlardı. Serin bir akşamüstü, şehir ahalisi, sadece Ermeniler değil, Ermeni kilisesinin papaz ve ileri gelenleri, Kürtler, Türkler ve Yahudiler de dahil olmak üzere herkes, hatırlı kişileri, önder ve seçkinleriyle bizi karşılamaya geldiler ve hiç duraksamadan bizi küçük kayıklara bindirerek, Hıristiyan ve Ermeni dünyasının kutsal mekânlarından biri olan Van gölünün içindeki Akdamar adasına götürdüler. Orada, bir tepenin başında, siyah beyaz taşlardan inşa edilmiş, bir şahinin gagasına benzeyen kadim kilisenin yanında Senemhan için bir mezar kazmışlardı. Benim de başıma geldiği gibi Senemhan, bir ömrü tükettikten sonra yeniden tanıdık diyarlara, insanın huzurla başını kara toprağına yaslayacağı gerçek yurduna dönmüştü

Senemhan'ı, Ermeni hadisleri ve Müslümanların besmelesine benzeyen *hayr-vorti-hokin-surp atsvaz* gibi sözler eşliğinde toprağa verdikten sonra Van'a dönüp orada kaldık, ancak kafam sürekli Cizîra Botan'da olanlarla meşguldü. Orada neler olup bitiyordu? O toplar gürlemeye başlamış mıydı, başlamışlarsa sesleri neye benziyordu? Mam, Mıgo'yla Armê, her ne kadar gidişime engel olmak istedilerse de, birkaç hafta dayanabilen deli ruhum sonunda isyan etti, ayın gümüş bir tepsiye dönüştüğü ve dünyayı büyük bir aydınlığa boğduğu bir gece vakti, teker teker herkesle vedalaştım, hepsini orada bırakarak, yeniden benekli küheylan atıma bindim, Mam Sefo'nun verdiği mecidiyelerim cebimde, tavuskuşlu taşım boynumda, sedef kakmalı hançerim belimde, yönümü virane Cizîra Botan'a çevirdim.

Sıcak bir günün öğleden sonrasında Cizre'ye ulaştığımda, ilk dikkatimi çeken şey sessizlik oldu; ne şehrin etrafına yerleşen askeri müfrezeler, ne topları, ne çoban ve sığırtmaçlar, ne de her zaman şehrin etrafında otlayan koyun ve davar sürüleri vardı ortalıkta. Bahar yaza dönmüştü, sıcak bir hava etrafı kavuruyordu; bahar kıyafetlerini üzerinden atmış olan ot ve tarlalar sarı bir renge bürünmüştü. Güneş, etrafa dağılmış olan ve rengârenk bir halıya benzeyen meşe, kavak, çınar ve dut ağaçlarının hak-

kından gelmiş, hepsi dallarını eğmiş, yapraklarının boynunu bükmüştü. Bet sesleriyle etrafın sessizliğini bozan birkaç uğursuz kargadan başka gökyüzünde hiçbir kuş uçmuyordu. Belki de bana öyle geliyordu, ancak her şey gevşek, haşin ve sessizdi; kuşkusuz ahalinin ekmiş olduğu, güneşe karşı mağrur bir edayla duran günebakanları saymazsam tabii. Ancak şehrin kenar mahallelerinde kadın, çoluk çocuk ve yaşlılar, kapı önlerinde, avlu ve sokaklarda tek tük görülüyor, usul adımlarla günlük hayatlarını sürdürüyor, dikkat çekmeden, büyük bir tedbirle yürüyüp hemen gözden kayboluyorlardı.

Sessizlik, bin yıllardan beri seslerin yurdu olan kadim şehrin üstüne perdesini çekmişti.

Şehirde öğrendim ki Sait Bey'in köylerinin yakılmasından tutun da, yol üzerindeki hanların, mağaraların işgaline, isyancıların hareket alanının daraltılmasına kadar, her konuda Osmanlılara yardımcı olan Mir ve destekçisi Kürt beylerinin yardımlarıyla Osmanlı güçleri, Sait Bey'i mağlup etmiş, onu, ailesini ve komutanlarını Dêrgul Kalesi'nden sağ çıkartmıştı. Mir'in silahlı güçleri şehre dönmeye başladıkları halde, çadırını cephede kurmuş olan Mir, henüz çadırı söküp şehre dönmemişti. Gün dinlenme günü değildi; hemen, uzun bir yoldan gelmiş olan ve benim gibi bir Osmanlı topu kadar ağır olan birisini sırtında taşımış olan yorgun, fedakar atımı Mam Sefo'nun ahırına bağladım, eşyalarımı eve bıraktım, seyislerin tavladan çıkardıkları zinde, boz bir atı eğerledim, olan bitenlerden dolayı uzun bir süreden beri göremediğim "kaplan heybetlimin" yanına uğramadan Dêrgul Kalesi'ne doğru yola çıktım. Akşamüzeriydi, güneş cehennemi sıcağıyla etrafı kavurmuş, yavaş yavaş ovadaki tarlaların ardından batmaya hazırlanıyordu. Yolda, seferden dönen ve oldukça yorgun gözüken bir sürü kişiye rastladım. Sefer, zaferle sonuçlanmıştı, ancak seferden dönenler muzaffer görünmüyorlardı. Ve onlar hiçbir şey anlatmıyorlardı. Dudaklarından sadece tek söz çıkıyordu:

Dêrgul yanıyor.

Atımı dörtnala kaldırdım, Mir'in kenarına çadırını kurduğu köye uğramadan kaleye doğru sürdüm. Arkalarına dönüp bakmadan oradan dönen halkı görünce, Mam'ın, o sayfasını açık tuttuğu Tevrat düştü aklıma. Hatırlarsanız eğer, o uğursuz sabah vaktinden söz etmiştim size, Mam bize kalenin zaptıyla ilgili kararın haberini getirmiş, Tevrat'ı açmış ve uykuya dalmıştı. Ertesi gün Mam tekrar Mir'in yanına gidince ben de doğruca kütüphaneye gitmiş, Mam'ın açık bıraktığı Tevrat'ın o sayfasına bakmıştım. Mam rastgele bir sayfayı açmıştı ve açtığı sayfada da nakışlarla süslenmiş bir resim vardı. Resimde bir adam ve üç kadın görülüyordu; erkek ve iki kadın bir çölde yürüyorlardı ve arkalarında da büyük bir şehir yanıyordu. Üçüncü kadın ise, onlardan biraz uzakta, yüzü dumanlar içinde kalmış olan şehre dönük duruyordu. Onlar, Lut, karısı ve iki kızıydı, ulu yaradanın isteği üzerine, şehir ateş ve kül yağmurlarıyla yanmadan önce Sodom'u terkediyor, başka bir diyara gidiyorlardı. Sıkıca tembihlenmişlerdi, kesinlikle dönüp arkalarına, yanan şehre bir daha bakmayacaklardı, ancak Lut'un karısı kuralı bozmuş, dönüp şehre bakmış ve bir anda olduğu yerde taş kesilmişti.

Şimdi ben de, Lut'un karısının merakına benzer bir merakla, herkesin kaçtığı ve dönüp bir daha bakmadığı yanan kaleye doğru gidiyordum, ancak ben mi günahkardım, yoksa onlar mı, bunu bilmiyordum. Kaleye ulaşmadan önce Osmanlı toplarının sesi, ateşin ve yangının haberini ulaştırdı bana. Hayatım boyuncu böyle tok, böyle korku dolu bir ses işitmemiştim. Ses uzaktan geldiği halde, yankısıyla her yeri sarsıyor, canlı olan her şeyi, kuşları ve canavarları bile korkutuyordu. Ve kale gözüme görünür görünmez, atımın üstünde irkildim; en yüksek kayaların üstüne kurulmuş olan ve bir kartal yuvasına benzeyen kale, gerçekten de yanıyor, alevin yalazları gökyüzüne yükseliyordu. Güneş batmış, akşamın karanlığı bastırmaktayken, Dêrgul'un ateşi etrafa sabah aydınlığını yaymıştı. Sadece atların, beygirle-

rin çekebildiği toplarını, Osmanlılar yukarılara taşımış, her iki taraftan kaleyi topa tutuyorlardı. (Sonradan öğrendim ki, o topları oraya Kürtler götürmüştü.)

Hiçbir zaman, devlet ve hükümdarlık gibi büyük bir hedefe ulaşmayı becerememiş olan Kürt mir ve beyleri, her zaman küçük hedefler ve küçük kazançlarla yetinmiş, küçük övgülerle tatmin olmuşlardır. Tantanalı av şenlikleri, hem kendilerinin, hem de tarihlerinin sesi olan bir dengbêj, misafirperverlik, dilden düşmeyen düğünler onlar için övünülesi yüksek bir payeyi ifade eder. Sarp dağların en korunaklı yerine inşa edilmiş olan, bir yandan bölge insanına korku salan, öte yandan da güçlülük ve asaleti temsil eden sağlam ve mağrur bir kale de, yine bir paye vesilesidir. Sait Bey'in asaletinin ve yüksek payesinin sembolü olan Dêrgul Kalesi, şimdi Osmanlı toplarıyla yıkılıyor, onu yakan ateşin alevleri göğün yedinci katına yükseliyordu. Kuşkusuz günün birinde aynı topların, kendi kalelerinin duvarlarında patlayacağını bilmeyen diğer Kürt mir ve beylerinin desteği ve rehberliğiyle. Toplar Dêrgul Kalesi'nde taş üstünde taş bırakmıyordu; kuşkusuz Mir'in isteği üzerine, o da, bizler de günün birinde o topların namlularının Mir'in övünç vesilesi ve yüksek payesinin sembolü olan kalesi Ewrex'e döneceğinden henüz habersizdik.

Dêrgul yanadursun, kalede bulunanların çoğu dağlara, aynı zamanda yırtıcı kuşların yuvası olan mağaralara sığınmıştı. Eğer *Yezdanê dilovan* bana güç verirse önümüzdeki gecelerden birinde uzun uzun bundan söz edeceğim, ancak şimdi sadece şunu söylemekle yetiniyorum; kaleden kaçan ve beni tanıyan birkaç kişiye rastlayınca, beni hemen aldılar, yürüyerek oradan bütün çevreye hakim en yüksek kayalığa çıkardılar, artık esir düşmüş ve gurbet yollarına çıkmaya hazırlanan Sait Bey'in yeğeni arkadaşım Yezdînşêr'in yanına götürdüler. Uzun boylu, koç burunlu, kaytan bıyıklı, yüzü ve bedeninde, benim ve Mıgo'nunkilere benzeyen izler taşımayan, yakışıklı bir yiğide dönmüş olan Yezdînşêr orada, her yere hakim bir mağaranın ağzında bir

taşın üstüne oturmuş, alevler içinde kalmış, akşam rüzgârının savurduğu yalazlarla bir canavara benzeyen kaleyi seyrediyordu. Beni gördü, ancak kıpırdamadı, ne ayağa kalktı, ne de başka bir hareket yaptı. Bakışları neyi anlatıyordu, yüz ifadesi nasıldı anlayamadım, ancak gözleri hep ateşin yalazlarındaydı. Hüzünlü bir sessizlik vardı ortalıkta, yavaşça yanına gittim, onun gibi sessiz olan etrafındakiler yer açtılar bana, yanında bir taşa oturdum, onun gibi dizlerimi karnıma çektim, aşağıya, şimdiye kadar yüksek payenin sembolü olan, ancak bundan sonra artık hikâye ve rivayetlerde yaşayacak olan yanan kaleye baktım. Hiç unutmuyorum, Yezdînşêr'in çok iyi tanıdığım sessizliği yüreğime bir ateş saldı. Yine kör gözüm sızlamaya başladı, yine yüreğimi bir hüzün kapladı.

SESSİZLİĞİN SESİNİ, şimdi artık sesimi duyamayacak olan sabırlı dinleyicilerim, o sesi, sadece sessizliğin sesi hastalığına yakalanmış olanlar duyar. Şimdi bir sigara sarmak ve su dökmek, su içmek, kuru üzüm yemek ve dinlenmek bahanesiyle gideceğim, ey dinleyenler, gideceğim ve sessizliğin sesinin dalgalarına kapılacağım. Ses, seda, haykırış, çığlık, ağlamak, inlemek, hırıltı, telaştan sonra, hayatın gerçeği sessizliktir; kurtuluşu olmayan ölümün sessizliği ve başkasına anlatılamaz olan ölümün ve öldürmenin araçlarının yarattığı sessizlik. Sessizlik insanın gölgesine benzer, bazen insanın önünde, bazen arkasında her an sahibini takip eder ve insan ölüm şessizliğinin derinliklerine dalınca, o da onunla birlikte yok olur. Bazen sessizlik insandan uzaklaşabilir, onu bazen unutabilir, ancak herhangi bir insani münasebetle bu, şakadan da olabilir, keder ve hüzünden de, o yine varlığını hatırlatır ve sessizce bağırır: ben buradayım, ben buradayım...

Şimdi, Yezdînşêr'in yanık ruhunun soğuk sessizliğini, geçmiş devir ve devranların içinden alıp size ulaştırmak isteyince, kurumuş boğazım bir tas suyla ıslak, ağzım birkaç kuru üzümle dolu, sessizliğin rüzgârı içinde, kırlangıçları düşünüyorum. Düşünceler, hayal ve düşler beni alıp siyah beyaz, kuyruğu çatal, her bahar bizi, yeşil ve sulak

köylerimizi yalnız bırakmayan kırlangıçların yanına götürüyor. Sıcak bir çöl ülkesinden, yanık bir topraktan, yitik bir ülkeden, bizim dağlar ve yaylalar ülkesine gelen kırlangıçlar.

Kırlangıçlar, ahır damları, dut ağaçları, incir ağaçları.
İbriklerle kaya ovuklarına kırlangıçların
suyunu döken yaşlı kadınlar.
Kırlangıçlar, yüksek serin yaylalar, her dem yeşil ormanlar.
Avluları geniş, eğri kemerleriyle hanlar, kervansaraylar.
Dereler, göller, pınarlar ve derin kuyular.
Ve nehir, sabah ve akşam vakti güneşin
sarı ışıklarına boğulan Dicle nehri.
Ve sularına batıp çıkan kırlangıçlar.

Kırlangıçlar ve sesleri: viç viç viç viç.
İnsana bir mucizeyi hatırlatan sesler.
Zamanın perdesiyle,
Külün ve tozun perdesiyle kaybolmuş şehirler.
İçinde ne bitki, ne de hayat var.
Ve o, onun sesi, kaybolmuş şehirlerin
üzerine yükselen höyüklerin tepesinde.
Ve onların viç viçleri.
Yanmış, yıkılmış bir kale, duvarının yarıklarında
Artık yılanların, çıyanların, akreplerin dolaştığı,
baykuşların öttüğü.
Yıkılmış bir evin avlusunda
Otlar boy atmış.
Avludaki kurumuş kuyunun taşları arasında
Rengârenk çiçekler açmış.
Ve o, onun sesi, ötüşü onun.

Bir ana ve bir çocuk.
Kılıç sesleriyle kesilmiş bütün seslerin ardından
Onların sesi, meydana gelen mucize.

Anne ve çocuk, birbirini kucaklamış, üst üste.
Samanlık. Saman ve ot kokusu. Kan kokusu.
Önce ses, inilti, ah çekiş,
Sonra gözler, bakış.
Kaşlar, kirpikler. Gözbebekleri. Kan içinde.
Yara, kan, acı.
Annenin eli çocuğun yüzünde. Kan, sadece kan.
El kanı temizliyor. Ancak yine kan.
Ancak seste, çocuğun ağlaması, erkek çocuğun iniltisi.
Hayat, her şeyden sonra yine hayat.
Kılıç darbesi, ölüm, kan ve hayata dönüş.

Kana rağmen, göz açılıyor. Bir kez, iki kez.
Kara bir perde ancak bir tutam ışık
Karanlığın içinden.
Karanlık, aydınlık. Aydınlık, karanlık,
Suyun dalgaları üstünde sallanan bir sal misali,
Bir karanlığa doğru, bir aydınlığa.
Kucak, annenin sıcak kucağı, yumuşak, derin.
Islak kucak, kan sızıyor,
Nefes, koku, bir annenin sıcaklığı.
Hareket, önce eller, sonra kollar, omuzlar, ayaklar, bütün beden.
Yavaşça, usulca.
Hareket, bir kez, iki kez...
Samanlık, saman, ahır, yoğun bir sessizlik.
Ne koyun sesi, ne insan.
Hareket, yerde, samanın üstünde.
Aydınlığa doğru, açık duran kapıya.

Kapının önünde, yerde, sırtüstü.
Anne ve çocuk, birbirini kucaklamış,
Kanın içinde.
Aydınlık, güneşin sıcak ışıkları.
Koku. Toprağın kokusu, otların, çiçeklerin, reyhanın.

Ağaçlar, çalılar. Hafif bir yel,
Etrafta, ağaçların dalları ve yaprakları arasında,
Yarılmış, kesilmiş yüzün üstünde.
Kızıl ışıklar, kandan kıpkırmızı yüzün üstünde.
Gökyüzü. Masmavi. Üstünde beyaz yumaklar, yün yumakları gibi
Yeni bir gün, yeni bir aydınlık, yeni bir soluk.
Ancak ne bir ses, ne bir nefes, ne de bir seda.
Ne çoluk çocuk, ne kadın erkek, ne de yaşlılar.
Ne tavuk horoz, ne koyun kuzu.

Tam o zaman. Bir başına, ağaçların üstünden,
Köyün çeşmesine doğru, suya doğru.
Yabancı, göçmen, misafir.
Küçük, nazlı, narin.
Siyah beyaz. Kuyruğu çatal.
Ancak o, onun sesi. Viç viç viç.
Kırlangıç. Mucize.
O an kırlangıcın sesi, hayatın sesi...

DALKAVUK DENGBÊJLERİN SESİ neresinden bakarsanız bakın, her zaman şen şakraktır. Ne yangınlar tufanlar, ne felaketler yıkımlar, ne dertler kederler, ne de mağlup olmuş insanların çaresizliği umurlarında değil onların. Dalkavuk dengbêjlerin sesi, sahibinin sesidir. Sahibinin dini imanı onların dini imanı, sahibinin sözü, eylemi ve buyruğu yine onların sözü, eylemi ve buyruğudur. Ay nasıl dünyanın etrafında, dünya nasıl güneşin etrafında dönüyorsa, onlar da sürekli sahibinin çevresinde öyle dönüp dururlar. Sözlerinin vicdanı ve merhameti, sahiplerinin kılıcının vicdanı kadardır; eğer kılıç kınındaysa sesleri yumuşaktır, eğer kılıç kınından çekilmişse, sesleri de kılıç kadar keskindir.

Dinlendikten sonra bunları neden anlattığımı merak ediyorsanız eğer, diyebilirim ki, sadece Sait Bey, ailesi, akrabaları ve kalesi Osmanlı'nın ateşine yakalanmadı, aynı zamanda dengbêjleri

de bu ateşe yakalandı. Yenilmişlerin, yıkılmışların dengbêjleri yoktur, olsalar da sesleri duyulmaz. Çünkü kimse yenilenlerin sesini duymak, dengbêjlerinin sesine kulak vermek istemez. Yenilenlerin anlattığı hikâye, yenilginin hikâyesidir, böyle bir hikâyenin pazarı da çok kesattır. Yenilgi, çoğu zaman önce bir umutsuzluk, sonra da görülmez bir korku yaratır, o korku sadece o topluluğun hareketlerini değil, aynı zamanda topluluk bireylerinin ruhlarını da sarar. Çığlıklar boğulur, gözyaşları kurur, sorular gizlenir, yorgun bedenler gevşer, kapılar yavaşça açılıp kapanır, insanlar endişeyle hareket eder ve gökteki yıldızlar sessizce kayar. Tecrübelerden biliyorum; insanlar korkmak, yenilgiyi hatırlamak, hayatlarını korkunun girdaplarında yitirmek istemez. Olan olmuş, sebebini arama, atalar böyle buyurmuş ki içinde acı, keder, haksızlık ve çaresizlik barındıran geçmişte olup bitenleri geride bırakmayı bilelim ve yüzümüzü geriye değil, ileriye çevirebilelim diye. Aydınlık geride değil, ileridedir; umut, bahtiyarlık ve mutlu bir hayat da öyle. Ve insanın onlarsız yapamadığı hayal ve düşler de. Tek bir cümleyle söylersem, insanlar şöyle düşünür; unutacaksın ki, hayal ve düşlerin gerçekleşsin.

Onun için söyleyeyim size, her zaman şen şakrak seslerle, sahiplerinin kahramanlıklarla dolu hayatından, yiğit anılarından, eşsiz fikirlerinden bahseden dalkavuk dengbêjler; hatırlatan değil, tam tersi unutturan dengbêjlerdir. Evet, iki yüz yandaşıyla birlikte kaleye sığınmış olan Sait Bey, ailesiyle birlikte, Osmanlı'nın silahlı askerleri arasında yıkılmış, boynu bükük, yüzünü sürgün diyarına çevirdi ve gitti. Gidişinden bir süre sonra, kalenin yakılışı, yakılmış köyler, katledilen insanlar hepsi unutuldu; hayat yine, çoğu zaman geçmiş günlerde olup bitenlerin, yenilgi ve yıkım izlerinin görülmediği eski halini aldı. Yine Botan ahalisi, seher vakitlerinde şehre akın etmeye başladı, şehirden kervanlar çıktı, serin seher yeli yine dağ yamaçlarında ağaçların yapraklarını taramaya başladı, her zaman olduğu gibi güneş yine Cudi'nin doruklarından ışıklarını saldı, ışıklar durmadan akan nehrin sularında yansıdı, kadınlar kapı önlerinde

kocalarına beddualar okudu; yaşlı kadınlar evlerin avlularında torunları için duaya oturdu ve sesleri duyulan dengbêjler, kahramanlık ve yiğitlik türkülerini tekrar söylemeye başladı.

Tıpkı deniz gibi dalgalardan oluşan zamanın akışı şöyledir; bir dalga gider, biri gelir. Dalga çıkar, güçlenir, kanatlarını suyla doldurur, en yüksek noktaya çıkar, sonra yavaş yavaş iner ve kıyıda yok olur. Ancak yok olurken yeni bir dalga daha çıkar. Dalgalar gelir, dalgalar gider, ey dinleyenler sorum şudur; hangi dengbêj, dalgaların sesini dinleyicilerine ulaştırabilir? Her yerde, her zaman sesleri duyulan dalkavuk dengbêjler mi? Yoksa seslerinde kuşku, eziklik, tedirginlik ve endişe barındıran, unutulmuş sesleri dinleyicilerine ulaştıranlar mı?

Sait Bey Kalesi'nin yakılışı ve yörenin harabeye çevrilmesinin üzerinden iki yıl geçmişti ve insanlar yeni sorularla, yeni endişeler ve cevaplarla, yeni hareketlerin içine girmişlerdi. Halkın, gücünü yitireceğine inandığı mirlik, tam tersi daha da güçlenmiş, sınırlarını Musul, Şengal, Urfa, Siverek, Viranşehir, Diyarbakır, Van, Müks, Şino, Urmiye, Seblağ, Ravendiz, Hakkari ve Siirt'e kadar genişletmişti. Osmanlı padişahının müttefiki olan ve aynı padişahın savaş ve akınlarının içinde yer alan Mir, aynı zamanda İran şahıyla da güçlü ilişkiler kurmuş, öte yandan da Kürtlerin öteki mir, bey, ağa ve şeyhleriyle de iyi geçinmeyi becermiş ve hükümdarlığını kâh tatlı dille, kâh keskin kılıcıyla onlara da kabul ettirmişti. Pamuk ipliğine bağlı zorunlu bir barış ortamı yaratmış, Sait Bey ailesi de olmak üzere, ondan hoşnut olmayan güçlü ailelerle de bir ilişki kurmuştu. Ve en dikkat çekici olanı, yeğeni Yezdînşêr'i de danışmanı olmaya ikna etmişti. Şehrin ve Cizîra Botan'ın pazarları büyümüş, ticaret genişlemiş, sayısız kervan gidip gelmeye başlamış, yiyecek içecek bollaşmış, halkın ekonomik durumu her zamankinden daha iyi hale gelmişti. Halkın ekonomik durumu düzeldiğinde, olan bitenler çok daha çabuk unutulur, söylendiği gibi böyle bir durumda kimse yıkık duvara yaslanmaz, herkes daha sağlam bir duvar arar ve kimse yola çıkıp gelmekte olan tufanı düşünmez.

Bana gelince, Mam Sefo'nun evinden başka kendime bir sığınak daha bulmuştum; Apê Xelef'in evi. Beni beslemiş, hayat yoluna hazırlamış olan, o ağzından bal damlayan yaşlı Yezidi Apê Xelef, Tiyar dolaylarında, dağ zincirleri içinde, asi kayalıklarda, çoban kepeneği yorganı, külahı yastığı; koynunda kavalı, yıldızdan bir halının altında, büyüttüğü çobanların yamacında, başını yere koymuş ve gözlerini yummuştu. Koca bir ömrü, tıpkı sözleri, anlatıları gibi sade, ancak zengin, görmüş geçirmiş olan bir çoban, ona doğanın kalbinde bağışlanmış olan böyle bir ölümden daha güzel bir ölüm bulabilir miydi? Artık günden güne namı her yere yayılan ünlü bir İslam âlimi olan Heme ise, Cizre'ye dönmüş, Cudi'nin kara taşlarından yapılmış olan küçük bir kasrı, Filistin'e göç eden Boti bir Yahudi'den satın almış, iki karısı ve üç çocuğuyla oraya yerleşmişti. Söylentilere göre, Şemdinlili Nakşi şeyhlerinin yardımıyla Heme bir anda zenginleşmiş, sürü, davar, mal mülk sahibi olmuş, biri Garzan ülkesi medresesi şeyhlerinden birinin kız kardeşi, öteki bizimle Musul, Bağdat, Babil seferine çıkıp, oradan geri dönen Kemalettin'in kız kardeşi, iki kadınla evlenmiş, şimdiden üç çocuk sahibi olmuştu. Ancak birkaç yıl sonra Apê Xelef'in taziyesinde karşılaşıp kucaklaştığımızda, taziyede olduğumuz halde büyük bir kibirle, aslında dört kez evlenip yirmi çocuk sahibi olmak istediğini söyledi bana. Hâlâ öyle ince ve uzun olan Heme, evlenmek için dırdırıyla kulaklarımı sağır eden, ancak fırsatını buldukça memelerini bir portakalı emer gibi emdiğim kız kardeşi Gulîzer'i yanına almıştı. Sahibini yitirmiş olan, Heme'nin osuruk kokuları içinde büyüdüğüm boynu bükük ev bana kalmış, artık evim olmuştu. Artık adını *Hemeye Malmıran*'a* çevirmiş ve hep maddi ve manevi işlerle meşgul olan Heme, yıkılmakta olan bu yoksul evi ne yapacaktı ki?

---

* Hemeye Malmıran: "Mir sülalesinden gelen Heme" anlamına gelen, asaleti anlatan bir sıfat. (ç.n.)

Senemhan'ın ölümünden sonra yaşlanan, oldukça değişen Mam Sefo, bir sürü şeyden rahatsız olduğu halde işine dönmüş, hemen hemen bütün zamanını Mir'in yanında ve kütüphanede geçirir olmuştu. Tüm paraya dayalı işlerini, mal mülk ve ticari işlerini Mıgo'ya teslim etmiş, dikkatini daha çok kitaplara, okumaya ve onun gibi sayfaların arasında sessizce duran sözlere yöneltmişti. Ben de, diyebilirim ki, dünya malı işlerinden hiçbir şey anlamadığım halde Mıgo'nun neredeyse kahyası olmuştum, sürekli onunla birlikteydim; hesap kitap, gidiş gelişler onun soluğunu kestikçe, ona Apê Xelef'in dolgun vücutlu, diri memeli *bêrîvan*'lara yaktığı birkaç güzel türküsünü söylüyordum.

Harabe evi biraz toparladım, kapının önünde evi örten iki üç çam ağacını kestim, kütüphanenin balkonuna benzeyen, siyah taşlardan ve kavak ağaçlarından, nehre uzanan geniş bir balkon yaptırdım; artık bir işe yaramayan kenardaki ahırı da iyice temizleterek düzgün bir misafirhane yaptım; Apê Xelef'ten kalan ve benim sağdan soldan edindiğim kaval, saz, tambur, erbane gibi çalgı aletlerini içine yerleştirdim; Heme'yle birlikte yattığımız odayı da yatak odası yaptım, kerpiçten, Musul evlerindeki çardaklara benzeyen bir çardak yaptım, renkli çulumu üstüne serdim ve döşeğimi üstüne attım. Yatılan yer önemliydi, çünkü çoğu zaman düşlere dalmak, türkü yakmak, şiir düzmek için yatağa uzanıyordum. Yatak artık, Gulîzer, Armê ve Musul'la Bağdat'ta tanıdığım farklı kadınlara dair kurduğum hayallerin, şimdi her zamankinden daha büyük bir hünerle yaratmak istediğim türkülerin mekânıydı. Okuduklarım, Mam Sefo'nun kütüphanesi, gezi ve seyahatlerim, soytarılıklarım, kimsenin dikkatini çekmeyen harabe evler, artık sözlerine kimselerin kulak vermediği iki büklüm olmuş, dişleri dökülmüş yaşlılar, bir damla suya muhtaç kıraç çöller, dağların kuytuluklarına gizlenmiş göller, güneşin altında boynu bükük kalmış tarlalar, farelerle insanların bir arada yaşadığı pislik dolu hanlar, ocakları sönmüş, duman tütmeyen aç köyler, artık kimsenin dikkatini çekmeyen

yanmış konak ve malikaneler, içinde binlerce yıllık ders ve tecrübelerden söz edilen kadim kiliselerin avluları, bütün bu insanlar, bilginler, fakihler, keşişler, piskoposlar, çobanlar, mirler, beyler, hırsızlar, soytarılar, zenginler, zorbalar, nöbetçiler, sahtekârlar, çaresizler, *feqirler*, pirler, riyakarlar, sadıklar, hâlâ insanlığın en kadim türküsü olan tufan ve afetin türküsünü söyleyen seher rüzgârları, kainatın hükümdarlığını insana hatırlatan kar ve boranlar, kadim medeniyetlerden artakalan yılan ve çıyanlar, hepsi yepyeni ders ve tecrübelere sahip yeni bir insan olabilmem için yardım etmişlerdi bana. Ancak ben hâlâ bekar, işsiz ve namsız bir adamdım. Her ne kadar henüz kimselere itiraf etmesem de, bana nam, şan, şöhret, yaratıcılığa dair işler ve ürünler lazımdı.

Ben dengbêjim, sadece dengbêj, yatakların içinde kendi kendime söylüyordum, başka bir şey değil, ne tüccar bezirgan, ne asker savaşçı, ne âlim danışman, ne bey mirza, ne çoban sığırtmaç; bir tek sesiyle, sözüyle yaratan biri, sözle yaşayan, sözle oturup kalkan bir dengbêj. Ancak dalkavuk, şen şakrak, eğlence peşinde koşan bir dengbêj değil, sözün gücüyle kör gözündeki sızıyı ve kırık ruhundaki acıyı dindirebilecek, ona derman bulabilecek bir dengbêj...

Bütün o yolculuklarım sırasında, kayıp devir ve devranların yitik ses ve sedaları içinde amaçsızca gezinirken, bir şeyin ne kadar önemli olduğunu anladım; yalnızlık. Duyulabilen, yaşanabilen ve içinde yaratıcılık barındıran derin, sağlam ve neredeyse sonsuz bir yalnızlık. Cemaat ve aşiret insanımız için çok yabancı bir duygu olan yalnızlık, sanatçının eliyle tutması gereken, mangaldaki ateşin içinde bir közdü. İyi bir dengbêjin her zaman ihtiyaç duyduğu sade ve berrak bir ses, sessizliğin ve yalnızlığın hüküm sürdüğü bir mekânda yaklaşır insana. Kuşkusuz bütün dengbêjlerin çağrısı aynı değildi, sesleri de birbirine benzemiyordu, ancak dengbêjlik sadece ses ve seda hüneri değildi, dengbêjin özgün bir yol bulması ve sesinden bir ölümsüzlük yaratabilmesi için, sürekliliği olan bir gayret, tüm zorluklara

rağmen bir sebat, her şeye direnebilen bir metanet ve her türlü musibete rağmen yaratıcı bir güç gerekiyordu. Kendine özgün bir yol seçmeyi bilmeyen ve dalkavukluk yapan dengbêjlere hiçbir inancım yoktu, onun için derin bir yalnızlığa, özgün bir sese, farklı bir yola ve değişik bir avaza, söze ihtiyacım vardı. Temiz ve sıcak bir söz, yeni ve farklı bir üslup, dikkat çekici ve iyi örülmüş bir konu, sade ve yeni bir dil, şen şakraklıktan uzak, elekten geçmiş sözler, içinde güçlü bir örgünün izleri görülen, fikrin, vicdanın sesi duyulan... ben bütün bu özellikleri istiyordum, bunlara muhtaçtım.

İnanıyorum ki, daha çocukken, Apê Xelef'in ders ve tecrübeleriyle ne olmak istediğim belli oldu; koca ormanın içinde tek bir ağaç değil, olan bitenlere, kaderlere ve karışık sözlere şahitlik yapan ve onlardan değerli dinleyicilerine yeni ders ve tecrübeler yaratan Dicle'nin kenarında yetişen sağlam bir dut ağacı olacaktım. Yeni ders ve tecrübeler ve aynı zamanda Cudi dağı gibi, dağ zincirinden bir dağ...

Sözün ve anlatının biçimi, sade ve berrak olmalıydı. Ancak sadelik ve berraklık bir dengbêjin en kolay becerisi değildi, tam tersi, belki de en zor şeydi, çünkü bunun için bilgi, hüner, kuvvet ve sabır gerekiyordu. Dengbêj her şeyi, günlük hayatın hayhuylarını ardında bırakıp, seslerin derinliğine, karmaşık olayların ince ayrıntılarına varmalıydı, sade bir söze ve berrak bir sese ulaşması ancak böyle mümkündü. Dengbêj, elinden geleni esirgememeliydi, tembellik, gevşeklik yapmamalı, kendini aldatmamalı, hep öğrenmeli, bakmalı, yaratmalı ve söylemeliydi. Bir daha, bir daha, yeniden, yeni bir biçimle, farklı bir üslupla, ta ki dengbêj dengbêj oluncaya, yani sözün ustası oluncaya kadar. Öğrenmiştim; söz ilhamı, arzuyu, duyguları ve insani sıcaklığı insanlara ulaştırabilirdi, ancak bu, söz sade bir üslupla biçimlendiğinde, berrak bir anlatımla aktarıldığında mümkündü.

Ey dinleyenler, tekmil hayatım buyunca edindiğim en önemli derslerden biri şudur; insanların hizmetinde olan söz, aldatıcı olabilir, ses insanı kandırabilir. Günün şartlarına göre söz,

bir sürü şeyi kendine yasaklayabilir. İster iyi niyet, ister kötü niyetle söylenmiş olsun, ham, olgunlaşmamış söz, en insani isteği bile bertaraf edebilir, yürekten gelmeyen, günün şartlarına göre söylenen söz, fazlasıyla insani olan bir duygudan söz etse bile, yalanlardan ibaret, çürük ve sahte bir dünya yaratabilir. Kavalı nasıl çalacaksın, parmakların nasıl bir ahenkle kavalın delikleri üstünde gezinecek, tamburun tellerini hangi ahenkle dillendireceksin, hangi sözlerden, ne tür sesler yaratacaksın? Seslerin ve avazın perdeleri arasında hangi ustalıkla gezineceksin? Sözlerin zenginliği arasında güçlü ve ahenkli bir birlik, kadim bir temelin üstünde yeni bir sözün hünerini, aradaki bağlantıları, sözün uyumunu, örgüsünü, üslubunu nasıl kuracaksın? Koşulların kölesi olmayan saygın bir sanatçılık, sizden bu soruların cevaplarını bekliyor, ey aziz dinleyiciler!

Onun için, artık Heme'nin osuruk kokularından kurtulmuş, ancak ter ve döl kokusuyla dolu odamda, kirli yatağıma uzanıyor, çoğu zaman ellerim apış aramda taşaklarımı okşuyor, insani hallerin derinliklerine dalıyor ve sesleri, sözleri, üslupları ve onları bir araya getirmenin biçimleri üstüne düşünüyordum.

Mevsimin bahara doğru gittiği, havanın günde yirmi defa değiştiği, yağmurluyken aniden güneşin çıktığı, yani insana şaka yapıyormuş gibi geldiği bir akşamüzeri, beni çağırmış olan Mam Sefo'nun evine gittim. Seslerin hiçbir zaman eksik olmadığı ev, şimdi sessizdi, evin çocukları Mıgo'yla Armê yukarı ülkeye gitmişlerdi. Mıgo, bir koyun sürüsüyle birlikte Müks'e gitmişti. Oradan da Van ülkesindeki dayılarını ve orada yatan annesini ziyaret etmeye gidecekti, giderken kız kardeşini de beraberinde götürmüştü. Eve ulaşınca, yukarı katta, hepimizin mekânı olan kütüphanede, Mam Sefo'yu sedire uzanmış, *şal û şepik*'lerini giymiş, göğsünde ters çevrilmiş, açık duran kalın bir kitap vardı, gözleri kapalıydı, onu uyurken gördüm. İçeri girmemle uyandı, toparlanıp ayağa kalktı. Saçları, sakalları ve bıyığı artık iyice kırlaşmış, gözbebeklerinden eksilmeyen fer, sanki şimdi sönmüş, koca gövdesine oranla, hareketleri daha da ağırlaşmıştı:

Gel Bıro, dedi bana ve gidip balkonun kapısını açtı, gel oğlum.

Yağmur durmuş, parlak bir güneş çıkmıştı, etraftan ıslak toprak kokusu yükseliyor, koku burnumuza kadar geliyordu. Cizîra Botan ahalisinin tersine, hiçbir şeyi unutmamış ve unutmaktan nefret eden Mam Sefo, sakin ve dingin görünen yeni dönemi, Nuh tufanı öncesi sakin günler olarak görüyor, tedbirli olmamız gerektiğini sürekli tekrarlıyordu. Ancak bu kez başka bir şey için beni çağırmıştı.

Çaylarımızı içtikten sonra, piposunu sarı tütünle doldurdu, yaktı, bir iki derin nefes çekti ve bana dedi ki:

Oğlum, birkaç gün sonra Newroz. Newroz münasebetiyle Mir, dosta düşmana göstermek için büyük bir şenlik düzenliyor. Newroz gecesi Mir'in kasrında iki şey olacak; bir, Mir ve bütün ülkenin mir, bey ve ileri gelenleri *Bırca Belek*'te akşam yemeğini yiyecekler; ikincisi de, Mir, handa dengbêjler için bir *şevbuhêrk* düzenleyecek. Senin de orada olmanı istiyorum.

Mamo, dedim, bir iki kez öksürdüm, ondan biraz uzaklaştım, gidip tavuskuşu levhasının önünde durdum ve sözümü sürdürdüm, sen bilirsin ama atalarımız söylemiş, *bêyî şêx û pîr mere dîwana mîr.** Benim ne şeyhlerim var, ne de pirlerim, ben Allah'ın garibanı ne yapacağım, nasıl Mir'in divanına gideceğim?

Bıro oğlum, bırak bu şakaları, bu sadece benim isteğim değil, önceki gece kasırda bütün cemaatin huzurunda, Mir seni ve durumunu sordu bana. Seni ilk defa bir Newroz gecesi görmüştü, yine bir Newroz gecesi görmek istiyor. *Şevbuhêrk*'e o da gelecek. Senin orada olmanı istiyor.

Artık bana söyleyecek hiçbir söz kalmamıştı, çaresiz *şevbuhêrk*'e gidecektim. Korkum *şevbuhêrk* değildi, ancak benden bir istekte bulunurlarsa, orada ne söyleyecektim?

Newroz münasebetiyle Cizîra Botan ahalisi üç gün üç gece eğlendi, yedi, içti, halaylar çekti ve ülkenin her çeşit eğlencesini

---

* Bîyî şêx û pîr mere dîwana mîr: Şeyhsiz, pirsiz gitme Mir'in divanına. (ç.n.)

düzenledi. Cizîra Botan yöresinin her çeşit yemekleriyle dolu, yüzlerce kişinin art arda oturup kalktığı sofralar kuruldu; Müslüman ahalinin çocukları sünnet edildi, büyük halaylar çekildi, evlenme çağına gelen kızlar, oğlanlar evlendirildi ve son günün akşamında kasrın hanında, zengin seslerden oluşmuş büyük bir *şevbuhêrk* düzenlendi. Han, Azizi sülalesi mirzalarına ait ve efsaneye göre Memê Alan Destanı'nın kahramanlarından Zina Zêdan'ın ağabeyi Mirza Bengin'in yaptırdığı malikanenin altında bulunuyordu. Kalenin içinde, mirliğin konukları için yapılan han, bahçe yoluyla nehre ulaşıyordu ve isteyen nehir yoluyla da hana ulaşabilirdi. Han kemerlerden müteşekkildi ve her kemer büyük bir oda gibi döşenmişti. Hamamdaymış gibi, orada ses perde perde yayılıyor, yankılanıyordu; belki de bu yüzden dengbêjler, o yıl *şevbuhêrk*'lerini orada düzenlemişlerdi.

Mam Sefo'nun evindeki hizmetçilerin yıkadığı en temiz, en yeni elbiselerimi giydim, bıyıklarımı burdum, badem yağıyla parlattım, uçkuruma sağlam bir bağ atarak toparlanıp yola çıktım; kasrın medresesinde beni bekleyen Têli'nin yanına gittim. Benim gibi uzun boylu olan, ancak yine benim gibi tek gözü değil, iki gözü de kör olan Têli, amcası Salih Bey gibi, iyi bir din hocası olmuştu. Birlikte aşağıya, hana indik. Akşam karanlığı yeni düştüğü halde, han ağzına kadar doluydu ve her dengbêj topluluğu bir odayı doldurmuştu, ancak herkes kendisi için belirlenen yere göre. Ülkede mirler vardı, beyler, şeyhler, ağalar, âlimler, mülk sahipleri, bezirganlar, kahyalar, ak sakallılar ve eşraf vardı. Dengbêjleri, hikâye anlatıcıları, kavalçalarları, saz ustaları, ulakları, soytarı ve pişekarları da vardı. Herkes mecliste, *şevbuhêrk* boyunca kendisi için belirlenen yere oturmalıydı. Kasrın seyis ve kahyaları tarafından düzeni sağlanan Mir'in hanı, o gece sabaha kadar, ülkenin her yerinden gelmiş olan hüner sahibi ünlü dengbêj ve saz ustalarının sesleriyle yankılanmalıydı.

Ben, Têli ve yanındaki iki adamla birlikte, Serhat ülkesi Yezidilerinden *pir* ve *feqîr*'lerin oturduğu odaya gittik. Uzun sa-

kallı, beyaz elbiseli Yezidiler, tefleri, erbaneleri, kavalları, saz ve tamburlarıyla oturmuş, kavillerini türkü okuyormuş gibi usulca okuyorlardı. Akşam yemeği yenmiş, nar şerbeti içilmiş, sofra kalkmış ve sıra söylemeye gelmişti. Söz, türkü ve kelam oda oda dolaşıyordu, biri bırakıyor, öteki alıyordu ve sözü alan oda, kendi yöresinin sesi, avazı ve üslubuna göre, bazen bir dengbêjin, bazen topluluğun sesiyle, kah türkü biçiminde, kah hikâye ederek söze yeni bir renk katıyor, onu süslüyor, bir süre söyleyip yandaki odaya devrediyordu. Bir türküye konu olabilecek her şey, avcılıktan tutun da savaşlara kadar, aşktan tutun da kıskançlığa kadar, dolaşıma çıkmış olan sözün içinde vardı. İzahat, düzenleme, övgü ve methiye gırlaydı. Biri Mardin dolaylarından bir türkü söylüyordu:

Göğüsleri diri, kemali tavşan,
Örükleri telden, önlüğü mavi,
Başında altından tacı, dişleri sedef...
Saçlarında kırk altı örük.
Parmaklarının biçimini mumdan almış

Yandaki odada, bir başkası sözü kapıyor, kendi yöresinin türkülerine başlamadan önce, hünerini ve bilgisini göstermek için söylenmekte olan türküyü sürdürüyordu:

Süphan Allah için
Dersin ki, tavşandan belini, gözlerini ceylandan çalmış
Toka ve gerdanlıkları şangırdıyor,
Ceylanın yaydığı ışık, dağları, çölleri aydınlatıyor,
Denizlere ulaşıyor, balinaların sırtında şavkıyor

Dikkatim onlarda, kulaklarım sözlerinde, ağzımda söz yerine kuru incir ve badem, düşünüyordum; bu insanların gücü neydi acaba? Beyleri, ağaları ve şeyhleri gibi silahları, malları mülkleri, paraları yoktu, çoğu yoksul ve çaresizdi, bütün bunların yanında namları, saygınlıkları, güçleri vardı. Elbette diyor-

dum, güçleri sözleriydi. Dengbêjlerin övdüğü ağalar ve beyler, şan şöhret sahibi oluyor, küfür ettiklerinin ise, sadece halkın gözünde değil, belki çoluk çocuklarının gözünde bile hiçbir değeri kalmıyordu. Mir'in hanında yankılanan söz, her şeye karşın görünen bir güce sahipti.

Gecenin geç bir vaktinde, herkesin beklediği an geldi çattı. Önce *şevbuhêrk*'te süren şenliğin içine bir fısıltı yayıldı, sonra Mir'in silahlı adamları geldi ve bütün odalara yayıldı, sonra da Mir'in sözcüleri, en sonunda da Mir'in kendisi. Hep adını duyduğumuz Mir, sadece anlatılmaz cömertliği, haftalarca süren av gezintileri, büyük bir ustalıkla yürüttüğü mirlik işleriyle değil, aynı zamanda uçkuru, şimdiden dördü bulmuş hanımlarının, onu bulmuş cariyelerinin, her gün sayıları artan çocuklarının efsanesiyle de meşhurdu; bir cambaz gibi Osmanlılar, Farslar, Kürt mirleri, Türk, Kürt, Arap ve Acem ağaları, beyleri, şeyhleri, Ermeni, Asuri, Nasturi, Süryani, Keldani rahip ve piskoposları arasında gidip gelen, günden güne hem namını büyüten, hem de hükümdarlığını güçlendiren Mir, şimdi sade bir Boti *şal û şepik* içinde, başında renkli bir sarık, sakalları ve bıyıkları parlak, güler bir yüzle, benden bir karış kısa olan boyuyla, yanımızda, karşımızdaydı. Yanında içlerinde Mam Sefo ile Yezdînşêr'in de bulunduğu yaklaşık on, on beş kişi vardı. Gelişiyle birlikte ayağa kalkan herkesin oturmasından sonra Mir yanındakilerle birlikte ağır ağır hanın meclislerini dolaşmaya başladı. Sözcüleri, odalarda bulunan bütün sesleri, herkesi teker teker Mir'le tanıştırıyor, o da herkesle tatlı tatlı sohbet ediyordu. Yanındakilerle birlikte oturduğumuz odaya gelince, Têli de orada olduğu halde, herkesten önce benimle ilgilendi. Beni unutmamıştı ve gülerek dedi ki:

Bıro, iyi delikanlı, seyahetlerini, sözlerini, yaptıklarını sürekli duyuyorum.

"Yaptıkları"nla ne demek istiyordu anlamamıştım, ancak kolları uzun olan ve her yerde istihbaratçıları, ulakları ve adamları bulunan mirliğin, kuşkusuz her şeyi bilmesi mümkündü.

Namının etrafında bir efsane oluşan ve çoğu zaman toplumsal ilişkilerle ilgili koyduğu katı ve acımasız kurallardan dolayı adı derin bir korkuya sebep olan Mir, şimdi benle Têli'yle, yanımızda olan sade dilli Yezidi *feqîr*'ler gibi, bizimle halkın konuştuğu sade dille konuşuyordu. Mirliği zengin, toprağı sınırsız, malı mülkü sayılmaz, geliri ve varlığı sonsuz olmasına rağmen; kıyafetleri, gülüşü, konuşması, hareketleri her şeyi sadeydi ve onu çok seven Botan halkı, Cizîra Botan ahalisinin yüreğine nasıl bir sıcaklık düşürmüşse, bu sadelik benim de yüreğime öyle bir sıcaklık düşürdü ki bu, o günden itibaren hiç eksilmeden devam etti. İçinde büyük bir güç barındıran sesi, sade bir dille konuşmasına rağmen, mirlerin, hükümdarların, egemenlerin sesiydi. Kelimeleri seçilmiş, sedası ağır ve birbirleriyle uyumluydu.

Sefo, Yezdînşêr ile Têli sürekli seni övüyorlar, iyi bir dengbêj olduğunu anlatıyorlar. Sessizliğim karşısında sözünü sürdürdü. Doğru mu?

Hayır mirim, iki elim önümde kenetli, Têli ve odada bulunanlar gibi ayakta dikilmiş, cevap verdim, abartıyorlar. Dengbêjler, toplumun ve düğünlerin gülleridir, bana gelince, arkadaşlarım o güllerin dikeni olduğumu söylüyorlar. Ben nerede, dengbêjlik nerede?

Hayır, hayır, utanma, utangaç olmadığını biliyorum, gülerek konuştu, derler ki sözlerin ve tasvirlerin çok farklıymış.

Eğer o sözler ve tasvirler, bir türkünün sözleri ve tasvirleri gibi görülecekse, dedim yumuşakça, onlar şen şakrak sözler ve tasvirler değil. Keyif ve eğlencenin sözleri değil onlar.

Peki, dedi ve yanıma geldi, elimi tuttu, birlikte döşeğe oturduk, söyle bakalım bana, o sözler nedir? Neyin sözleridir onlar?

Eğer onları söz olarak kabul edersek, onlar, unutulmuş devir ve devranların, kaybolmuş kötü olayların ve görülmez duyguların sözleridir.

Yani diyorsun ki, gözlerini oturanların üzerinde gezdirdi, güldü ve devam etti, sözlerimin şerhe ihtiyacı var.

Hayır, dedim, Mir'le tam karşımızda oturan Mam Sefo ile Yezdînşêr'e yalvarırcasına bakarak. Mir'le yan yana oturunca, Mir'in sakalına ve bıyığına kına, gözlerine de sürme çektiğini fark ettim. Şerh değil, Mirim, diyerek sözlerimi sürdürdüm, belki insanın değişik biçimlerde yorumlayabileceği, değişik hallerle duyabileceği sözler. Yani, sadece akan Dicle nehri gibi... Ancak ona bakanlar, akışına kulak verenler, kuşkusuz, kendilerine göre farklı biçimde düşünürler, farklı şeyler duyarlar.

Mir güldü, belli ki, bir zırdelinin sohbetinden hoşlanmıştı, ayak ayak üstüne attı, sininin içinden birkaç kuru üzüm tanesi alarak ağzına attı ve sorularına devam etti:

Dicle akıyor Bıro, oğlum, herkes nehri görüyor, herkes nehrin burada olduğunu ve aktığını biliyor ve herkes onun nasıl aktığını da biliyor. Ona farklı biçimler, farklı haller bulmak elzem mi?

Evet Mirim, o akıyor, dedim, ancak binlerce yıldan beri. Dicle nice devir ve devranın, birçok geliş gidişin, nice savaş ve kavganın, nice hikâye ve özün şahididir. Bahar selleriyle coşan dalgaları arasında nice sesler vardır. Dicle sularının içinde belki de ben, Âdem ile Havva'nın suretini görüyor, Nuh tufanının sesini duyuyorum, ancak başka bir dengbêj, onun içinde ağasının, beyinin suretini görüyor olabilir, bir şenliğin, bir düğünün sesini duyuyor olabilir.

Bütün bu sözünü ettiklerin çok gerekli şeyler mi, yetenekli genç? Dikkatle, yarılmış yüzüme ve kör gözüme bakarak konuştu.

Evet, Mirim, gereklidir, başkaları için olmasa bile, benim için gerekli, yüzümün neden yarıldığını, gözümün neden oyulduğunu anlamam için gerekli. Dicle nehri, doğrudur, Mirim, yerindedir ve her daim akıyor, ancak suyunun derinliğinde sorular ve cevaplar var, bir cevap benim için, bir cevap bir başka dengbêj için, bir başkası, soru ve cevapların ardına düşmüş olan bir başka hikâye anlatıcısı için...

Bir sessizliğin oluştuğunu fark edip, gözlerim Mam Sefo'nun gözleriyle buluşunca, sarfettiğim son sözlerin fazla olduğunu ve edep sınırlarını aştığını anladım.

Mirim, dedi Mam Sefo keyifli bir sesle, Bıro bir şiir yazıyor, Dicle'yi anlatan bir şiir, eğer arzu ederseniz, Bıro bize şiirini okusun.

Mam yine imdadıma yetişmişti. Mir, bütün handa duyulan yüksek bir sesle güldü ve dedi; niçin olmasın, niçin olmasın...

DİCLE TÜRKÜSÜNÜN SESİ, hiç aklımdan çıkmayan, yüreğimde hep yeri olan, kimi dizeleri yıldırım, kimileri de kaplumbağa hızıyla gelen, neredeyse bütün ömrümü alan, ama hiçbir zaman tamamlanmamış, hiçbir yerde doğru dürüst söylenmemiş olan bu sonsuz türkünün sedası, o gece hanın duvarlarında şöyle yankılandı:

Dicle'yim ben, binlerce yıllık çığlık,
Ağlaması bugünün.
Şahidim ben, zaman, devir, devran,
Rüya, hayal, umut;
Çığlığın yankısı, ağlamanın iniltisi;
Gece, gündüz, dönem, ay, yıl,
Güneş, ay, yıldız, hepsi benimle,
Hepsi kapılarımdan geçmiş.
Elim ben, devir ve devranların kapısında.
Açılıyor kapılar birer birer,
Sesler dışarı süzülüyor tek tek.
Yolum, yukarıdan aşağıya doğru
Dünyanın bütün güzellikleri içinden,
Kara toprağın, kızıl toprağın, kireçli toprağın içinden.
Toprak benim, toprak gücüm benim...

Yeşillik, verimli, güzel...
Bereket, ürün, toprağın bahşettiği,
Hepsi ben, hepsi Dicle, hepsi benden.
Köklerim toprakta, o var
Gökyüzü var; onun bulutları
Kavislerimle rengârenk, şavkımla apaydınlık.

Ve dalgalarım, rüzgârla, yağmurla ve selle coşmuş.
Gözlerim, kirpiklerim
Zamanın bekçileri, dönem ve devirlerin.
Ve çığlığım, yanık toprağın üzerinde,
Asi dağların içinde, derin vadilerin.
Bu ne ahvaldir, bu ne hal?
Nerede barış ülkesi, nerede iyi zamanlar?

Dicle'yim ben, binlerce yıllık sabır,
Rüzgâra, fırtınaya karşı duran,
Ateşe, yangına direnen,
Hafızanın oyunlarına karşı zinde.
Direnmek yeminimdir,
Haksızlıktan değil, çaresizlikten,
Zorbalıktan değil, sıkışmışlıktan.
Bentler, yollar önümü kesiyor,
Ne bugün, ne dün, ne evvelsi gün, her zaman.
Ne var ki rahvanım ben, kâh buradan, kâh oradan,
Taş oyukları içinden, kaya yarıklarından, dağ vadilerinden.

Benim, kadim suyun sesi.
Sesim, dünün mirası, mirası yarının.
Sesim savaş ve kavgaların üzerinden,
Yaraların, ölümün ve katliamların üstünden.
Seninle ey insan, ey yaralı yürek, tedirgin ruh,
Ey dünün yıkılmış kuşakları, geleceğin ezik kuşakları,
Ey insan, miras sahibi,
Neredesin sen?
Seni nerede kucaklayayım, nerede koruyayım,
Sesimle, mirasımla teselli edeyim?
Dünya nerede uykuya yattı,
Elem, dert, tasa ve yaralar depreşti, Sesler kesildi?
Ses nerede uyanıyor,
Sesimi nerede ulaştıracağım sana, ey insan?

KİN VE NEFRETİN SESİ, Mir, barış için elinden gelen her şeyi yapmasına rağmen, baskı altındaki ülke topraklarından hiç eksilmiyordu. Devlet yoktu, birleştirici ortak bir arade yoktu, ülkenin her yerinde varlığı tartışmasız kabul edilen bir lider yoktu, milli bir şuur, birleştirici bir sevgi yoktu. Ülke, mirlerden, mirliklerden, bölgelerden, aşiretlerden, kabilelerden, sülalelerden, aile ve ocaklardan müteşekkildi ve Osmanlı hükümdarlığı altında, her biri kendi başına buyruk, kendi bölgesinde hükümdarlık yapıyordu. İnceliğinden artık eser kalmamış, şişmanlamış, göbeği büyümüş, başından itibaren güçlü bir birlik için çalışan *Mîrê Zirav** belki de kendi ülkesinde, çok geniş bir toprak üzerinde böylesine kudretli bir hükümdarlık kurabilen hemen hemen tek mirdi. Başta Cizîra Botan'ın aşiretleri, sülaleleri ve ocakları arasında birlik kurmuş, sonra da aynı birliği komşu mir, bey, şeyh ve ağalar arasında tesis etmişti. Bahsettiğim o Newroz günü, *şevbuhêrk*'in günleri, belki de Mir ve mirliğin en güzel günleriydi; Mir, sadece Cizîra Botan'ın değil, aynı zamanda diğer mirlerin de önderi olmuş ve Hakkari beyleri Nurullah ve Fettah, Van beyleri Derviş ve Han Mahmut, Hizan Beyi Halit, Kars Beyi Kör Hüseyin Bey, Muş Beyi Şerif'le de güçlü ilişkiler kurmuştu. Nakşibendi ve Kadiri şeyhleri, Yezidi şeyhleri, Sünni, Şafii, Hanefi ve Alevi tarikatları, Hıristiyan piskoposları, Musevi hahamları hepsi onun etrafında pervane gibi dönüyor, edep kurallarınca, Kürtlerin bey ve ileri gelenlerinin yanında yer alıyorlardı.

Yaptıkları ve hareketleriyle artık herkes Mir'in kılıcının gücüne inandığını biliyordu. Mirliğin işleri sert bir güç ve çelik gibi bir iradeyle yürüyor, ülkenin her yerinde, insanın içine büyük bir korku salan karanlık zindanlar inşa ediliyor, hırsızlar, talancılar, eşkıyalar hemen en büyük cezalara çarptırılıyor, bazen elleri kolları kesiliyor, bazen kelleleri uçuruluyor, mirliğin koyduğu kurallara riayet etmeyen şahsiyetler, beyler cezalandırılıyor,

* Mîrê Zirav: İnce Mir. (ç.n.)

bazen ölümle burun buruna getiriliyor, Mir'e karşı bir hareket örgütleyen beyler ise, sadece kendileri değil, aileleriyle birlikte adeta gazap ateşlerinde yakılıyorlardı.

Kütüphanedeki sohbetlerimizde Mam Sefo, Mir'in kurduğu bu sert düzeni şu sözlerle tarif ediyordu; kılıcın adaleti. Keskin kılıcın sağladığı adalet.

Mir güce inanıyor, diyordu Mam Sefo, kendisi bu tür güce inanmasa da, bazen yüzünde ince bir tebessümle, bazen belirgin bir endişe ve kuşkuyla sözünü sürdürüyordu, Mir sürekli tekrarlayıp duruyor, ülkenin birliği önce kılıçla, korku ve zorun sopasıyla, sonra da saygınlıkla kurulacak. Ülke halkının ve Osmanlıların anladığı dil, kılıcın ıslığı ve patlayan tüfeğin sesidir; –kan damlayan kılıçla, insanın göğsünde patlayan kurşun. Kılıç ve tüfek, önce ülkedeki mirlerin, ağaların, beylerin, şeyhlerin ve farklı cemaatlerin arasında birlik kuracak, arkasından da bu birliğin istiklali gelecek. Önce parçalanma ortadan kalkacak, sonra da esaret. Önce ülkede barış, sonra her yerde istiklal, istiklalin engellerle dolu yolu.

Onun için, her zaman yol kesenlerin, asilerin, eşkıyaların, hırsız ve talancıların toprağı olan Cizîra Botan'da, büyük bir huzur ve sükûnet oluşmuş, her zaman yollarda eşkıya ve hırsızlarla karşılaşan halk şimdi rahatlamış, serbestçe geziyor; talancıların korkusuyla uykulara yatan uzak köyler, şimdi korkusuzca uyuyordu. Her an komşusuna ihanet etmeye hazır olan komşuların korkusu, uzak diyarlardan gelen ve köyleri harabelere çeviren eşkıyaların korkusu ortadan kalkmış, bir yandan bütün hapishane ve zindanlar dolmuş, ama öte yandan halk özgürce alışverişini yapıyor, mal alıp satıyordu. Günden güne genişleyen mirliğin sınırları içinde silahlı nöbetçiler her an tetikte nöbet tutuyor, düğün ve dernekler korkusuzca kuruluyor, sürüler korkusuzca yaylalara çıkıp iniyordu.

Bölgede hüküm süren huzur ve sükûnetin devamı için, sürekli toplantılar, görüşmeler yapılıyordu. Önemli ve ağır mese-

leler gündeme gelince Mir, ülkenin bütün beylerini, ağalarını ve ileri gelenlerini, danışmanlarıyla, komutanlarıyla, Şeyhülislam ve seyitleriyle birlikte, Bırca Belek'in divanhanesine topluyor, görüşlerini soruyor, onların görüş ve önerilerini dinliyor, aralarında bir ikilik çıkmasın, herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermesin diye teker teker hepsinin sorularına cevaplar veriyordu.

Ancak bütün bunlara rağmen, Mir'in şiddet yoluyla, kılıcın ve tüfeğin zoruyla tesis ettiği bu barış, ince bir iplikle, geniş bir yüzeye, çürümüş bir kumaşla dikilmiş bir yamaya benziyordu. Mir'in kurduğu barış, Dicle'de çıkan bir selin önüne kurulmuş zayıf bir set gibiydi. Yüzyıllardan beri kaynayan kazanın ısısı, Mir'in sayesinde biraz dinmiş, Mir, kazanın kapağını tutmuş, ancak kazan kaynamaya devam ediyordu. Her hal ve şartta mirlikte daha güçlü olan Osmanlılar, Farslar ve Batı devletlerinin elçileri, kaynayan kazanın altındaki ateşe durmadan odun atıyor, ateşi harlandırıyorlardı. Düşmanlık, rekabet, kavga, ihanet, kıskançlık ve tahammülsüzlük, Osmanlılardan başka hiçbir devletin tanımamış olan ahali arasında fazlasıyla vardı. Ülke halkı, devlet ve keçe sakallı, taş yürekli paşaların buyrukları karşısında boynunu eğiyor, birbirlerine karşı ise, aslan, kaplan kesiliyordu. Avlularında biten ot onlar için acıydı, ancak Osmanlı paşalarının, mutasarrıflarının, asker ve tahsildarlarının zehiri, kah çaresizlikten, kâh cehaletten, onlar için şeker şerbetti. Daha önce Osmanlılar için anlattığım özellikler, Kürtler için de geçerliydi; herkes herkese karşıydı, herkes bir başkasına karşı dolap çeviriyordu, herkes bir tuzak peşindeydi. Herkes kendine göre, bir başkasını hakir görüyor, egemenlerle baş edemeyen güçlerini, kendilerinden daha zayıf olan başkalarına karşı kullanıyorlardı.

Atalarından beri, Osmanlı ve Farslar gibi iki büyük gücün arasında parçalanmış ve hiçbir zaman bu iki güce karşı durabilecek güçlü bir birlik ve kuvvet vücuda getirememiş, bu iki gücün sınırlarını aşıp bir başka dünyaya adım atamamış olan halk, elbette kendi gücüne değil, kendisine şefkat ve saygıyla yaklaş-

mayıp, zorbalık ve şiddetle yaklaşmış olan devletlerin gücüne inanacaktı. Halkın hatırladığı şey, sadece zorbalık, gaddarlık ve korkuydu. Günler geçiyor, aylar, yıllar devriliyor, yıldızlar parlayıp sönüyor, karlar boranlar gelip geçiyor, kadim toprak sıcak güneşin ışıklarından kavruluyor, kırlangıçlar, leylekler ve göçmen kuşları çöl ülkesinden yaylalara, yayla ülkesinden çöllere geri dönüyor, insanlar doğup uzun bir hayattan sonra ölüyor, bir kuşak gidip, bir başkası geliyordu. Ancak korku, kılıç, tüfek ve top sesleriyle halkın yüreğine düşürülmüş ve çoğu zaman dile getirilmeyen, ama yıkılmış kalelerin, harabe köylerin, virane evlerin, yakılmış tarlaların ve dağ yamaçlarındaki mezarların şahitlik yaptığı korkuyu, şiddeti ve gaddarlığı anlatan anılar ve duygular hep kalıcıydı, hep varlardı. Halk, köy köy, şehir şehir, aşiret aşiret, sülale sülale, mirlik mirlik sonsuz bir korkunun girdabına kapılmış, dünyadan tekmil uzakta, günlük hayatın basit işlerine dalmış, büyük hedef ve amaçlardan mahrum, birliğin ve bahtiyarlığın o bilinç ve duygusundan yoksun, ancak sonsuz bir çelişkiler, düşmanlıklar yumağı içinde yaşıyordu. Halk mutluluk için, daha güzel, daha saygın bir hayat için atılan her adımdan sonra, yeni bir felaketle karşılaşıyordu. Halk arasında ne bir birlik vardı, ne de ülkenin birliği için bir inanç, bir şuur. Okuma yazmadan, bilgi ve eğitimden yoksun halk, hareketlerden, hafızadan, şuurdan, beyinden, fikir ve düşünceden yana çok sığ, kapalıydı; köyleri onlar için bütün dünya, bütün ülke, bütün insanlıktı. Zaman ve tarih, hafıza ve bilinç, duygu ve seda, toprak ve yöre, güç ve kuvvet, savaş ve kavga, kin ve nefret hepsi iç içe geçmiş, birleşmiş ve ülke insanının yüreğini esir almıştı.

Mezopotamya toprağının kaderi, Babil ve Ninova devir ve devranlarından beri hiç değişmemişti; savaş, kavga ve gaddarlık. Mezopotamya toprağı, hep aynı topraktı; Tevrat'ın dediği gibi, tufanın ve gazabın toprağı. İnsanlığın en kadim toprağı, sularıyla en eski medeniyetleri yaratmış olan Fırat ve Dicle'nin toprağı, iki nehrin arasındaki cennet bahçelerinin toprağı, ovaların,

kayaların, dağ ve vadilerin arasında geniş kıvrımlarla ezelden beri akıp duran, Tevrat'ın nehirleri olan Zap ve Habur nehirleri, efsaneye göre Cudi'nin doruklarına konan ve insanlığın önünde yeni bir dönem açmış olan Nuh Nebi'nin gemisi, Nuh Nebi'den türeyen çocuk ve ataların inşa ettiği Babil, Erek, Akkad, Kalde, Asur, Kalah, Reseni, Ninova, Urfa, Nusaybin, Cizre, bütün bunlar Mezopotamya toprağının ta kendisiydi.

Arapçada "el Cezire" dedikleri Mezopotamya toprağı, yani suyun üstündeki ada, yani iki nehir arasında bulunan toprak, Dicle'nin iki kolu tarafından sarılmış olan ve aşağı ülkelere doğru uzanan Cizre kenti, kin ve nefret denizi içinde, bir salıncak gibi gidip gelen bir adadan başka bir şey değildi.

Mezopotamya toprağı; yanık, virane, harabe ve yıkık. Gelip geçen imparatorlar, hanlar, hükümdarlar, sultanlar, kuvvet ve ordular, tufana tutulmuş bir denizin dalgaları misali Mezopotamya topraklarının üstünden geçen saldırılar, istilalar, kuşatmalar ve yakıp yıkmalar. Bu topraklardan hiçbir zaman eksilmeyen cinayetler, yangınlar, katliamlar, kaçışlar ve sürgünler. Önce yörede medeniyetin temellerini atan Samiler, sonra Samileri mağlup ederek Babil, Ninova, Asur gibi kentleri inşa eden Keldaniler. Daha sonra, kuzey ülkesinden gelen ve bütün coğrafyayı zaptedip harabeye çeviren Medler ve Persler. Persleri ve imparatorları Daryus'u savaş meydanında yenen Büyük İskender. Ne diyeyim ben? Sonra Sasaniler, sonra Emeviler, Abbasiler. Sonra Moğol istilaları, geçtikleri her yeri harabeye çeviren çekirge sürüsüne benzeyen ordusuyla Hülagu ve süvarileri. Onlardan sonra yine Asya'dan gelen Timurlenk ve Tatar istilası. Çok sonra da anavatanları Asya olan ve uzak Asya'dan gelen Osmanlılar. Her biri anlatılmaz bir gaddarlıkla, her biri berikinin yıkıntıları üstüne kuruldu. Her biri işgalin, katliamın, yangın ve talanın büyük ustasıydı. Dalga dalga üstüne, saldırı saldırı üstüne, yorulmadan, durmadan... Her kim, Nuh tufanı, bu virane toprakların üstünde sadece bir kez kopmuş derse, yalan söylemiş olur, çünkü her isti-

ların yeni dalgasıyla birlikte, tufan yeniden kopmuş. Dalga yükselmiş, arz sarsılmış, felek çarkını durdurmuş, zaman durmuş, rüzgârlar dinmiş, yağmurlar kesilmiş, gidip gelmeler bitmiş, kervanlar yerine çakılmış, pazarlar kesat olmuş, ziraat durmuş, güller açmaktan vazgeçmiş, hepsi yükselen dalganın dinmesini beklemiş. Dalga dindikten sonra da, her şey eskiden olduğu gibi hayatını sürdürmeye başlamış, rüzgâr yine dut ağacının yaprakları arasında esmeye başlamış; nar ağaçları tomurcuk açmış, gökyüzünde yıldızlar kaymaya başlamış, yeni biten otlarıyla yeşil bir deryayı andıran toprağın üstünde taylar, atlar kişneyerek dörtnala kalkmış, kervanlar Anadolu ve Kafkasya'dan, İpek Yolu'nu takip ederek Bağdat'a, Basra'ya, Çin ve Maçin'e doğru yola çıkmış, her şey büyük bir hareketlilik içine girmiş, ta ki yola çıkıp gelmekte olan yeni bir dalgaya kadar.

Bu toprakların tarihini merak ediyor, kafanızı bu gaddarlığın nedenleriyle yoruyor ve yüreğimin neden hüzün dolu olduğunu bana soruyorsanız, buyrun, size hem toprağın, hem de içinde her zaman iyilikle kötülük, çirkinlikle güzellik barındıran gaddarlığın tarihi.

Eğer neden bütün bunlardan bahsettiğimi merak ediyorsanız, buyrun, anlatayım size; Mir, mirlik topraklarında ve ülkede biraz sükûnet sağladığı halde, yeni bir dalga yoldaydı, yeni bir tufan kopuyordu. Bu kez, dağlarının, vadilerinin ve derin koyaklarının arasında gidişin olduğu ancak dönüşün mümkün olmadığı Hakkari ülkesinde. Bu kez dalga, Keldani Nasturilerinin arasında köpürüyordu. Kendilerini bildikleri günden bugüne, insanlığın ortaya çıkışından beri, kendi topraklarında yaşayan Keldani cemaati, dorukları gökyüzüyle bitişik dağların başında, komşuları Müslüman Kürtlerle birlikte yaşıyorlardı. Tiyar, Tuxop, Cilo ve Hakkari ülkesinin daha birçok yöresi, Keldanilerin yurdu, toprağıydı. Onlar da, Kürtler gibi Osmanlıların hükümdarlığı altında, hem onlara, hem de Kürt mirlerine vergi ve haraç vererek, İsa Mesih İncili'nin kavlince, kadim hayatla-

rını serbestçe sürdürüyorlardı. İşlerinde başarılı, hareketleriyle güçlü, günlük hayatın idamesinde çalışkan ve komşularına karşı cömert, sevecendiler. Kiliselerini dağların bağrında veya vadilerin derinliklerinde, mağaraların içine yapmış, büyük bir ustalıkla dağ yamaçlarını bağ bahçelere dönüştürmüş, derin vadilerin içinden akan Zap ve Habur nehirlerinin suyunu, kanallarla dağlara çekmiş, bağlarını, bahçelerini, tarlalarını suluyorlardı. Ülkeleri dağlık olduğu, komşuları Kürtler hayvancılıkla uğraştıkları halde, onlar dağlarda darı, pirinç, tütün ekiyor, üzüm bağlarını yapıyor, oralardan iri taneli tatlı üzüm elde ediyor, üzümden de bütün Yukarı Mezopotamya'da meşhur olan çok güzel şaraplar üretiyorlardı. Ülkelerinde incir, nar, ceviz, alıç, elma, armut, şeftali ve dut ağaçları boldu. Onlar da Kürtler gibi aşiretlere, aile ve ocaklara bölünmüşler, belki de Müslümanların korkusundan sürekli iç içe, birbirlerine çok yakın yerlerde yaşıyorlardı. Yaklaşık on beş bin silahlı adamdan oluşan bir güçleri vardı, savaş ve kavgalarda onlar da Kürtlerin yardımına koşuyorlardı. Ancak bunlara rağmen Osmanlıların ve Kürtlerin isteği üzerine, hem Osmanlı'ya, hem de Hakkari mirine vergi veriyorlardı.

Son zamanlarda ne olmuştu bilmiyorum, artık Kürtlere vergi vermiyor, hem dini, hem de dünyevi liderleri olan Mar Şemun, artık Mir'in uzun bir kolu olan Hakkari Miri Nurullah Bey'in buyruklarına karşı geliyor, hatta yer yer başkaldırılar da oluyordu. Bazı söylentilere göre, sürekli yanlarına gelen Amerikan, İngiliz ve Fransız misyonerleri onları kışkırtıyor, Kürtlere karşı kızıştırıyorlardı. Bazıları, Osmanlıların ajanlarını içlerine saldığını, iki tarafı da zayıflatmak için, Kürtlerle onları birbirine karşı kışkırttığını anlatıyorlardı. Bazıları da, Hıristiyanların, ahiret düşmanı olan Müslüman Kürtlerin, küfür, beddua, saldırı ve düşmanlıklarıyla, savaş ve kavgalarıyla, Kürt mirliklerine karşı başkaldırsınlar, kendilerini korumaya kalkışsınlar ve en sonunda topluca katledilsinler diye Keldanileri sinirlendirip öfkelendirdiğini anlatıyorlardı.

Artık hangi sebeple olursa olsun, kazanın kapağı yine açılmıştı ve kazandan yükselen buhar Hakkari dağlarını sarıyordu. Ancak sözü Hakkari dağlarına ve Stêr'e getirmeden önce, yine Cizre'ye, evime, Armê ve Gulîzer'e dönmek istiyorum.

ARMÊ VE GULÎZER'İN DIRDIRININ SESİ o günlerde soluğumu kesmişti. O zaman Cizre'de, evimdeydim ve sadece iki şey yapıyordum; taşaklarımı ovuyor, şiir düzüp, türkü yakıyordum. Gözüm, ne maddi dünyanın malında mülkünde, ne de para, mal ve mülkle satın alınan şan ve şöhretteydi. Aslında içimde ukde kalan bir şöhret olmak isteği vardı, ancak sözün, yaratıcılığın eseri olan şiir, hikâye ve anlatılardan elde etmek istediğim bir şöhretti bu. Arkadaşlarımın tümü mal mülk ve çoluk çocuk sahibi olmuştu. Bazılarınınsa sayısız karısı vardı, ancak benim ne karım, ne çoluk çocuğum, ne de malım mülküm vardı. Sürekli iki amaç için, iki dilek için, biri görülen, biri görülmeyen iki hayat için varlığını sürdüren içinde yaşadığımız toplum gibi ben de çoğu zaman iki kişiydim. Birincisi ben günlük hayatın içinde, yiyip içen, Mıgo'ya yardım eden, kütüphanede Mam Sefo'yla konuşan, kasrın medresesinde Têli'nin ayet ve hadislerini dinleyen, ülke ve Osmanlı devleti işlerinin yürütüldüğü önemli bir merkez haline gelen şehirde, birbirinden farklı ahalinin, dillerin, lehçelerin ve kavimlerin iç içe geçtiği şehrin pazarlarında, kervanın birinin gelip birinin çıktığı han ve kervansaraylarda gezen, sigara, pipo, nargile ve osuruk kokularıyla haşırneşir, her zaman dolu, izbe kahvehanelerde oturan, hemen hemen her gün kurulan düğün ve derneklerde, her ne kadar arada bir de olsa görülen, düğün dernek kadar sık olan taziyelerde oturan biriydi. İkinci ben ise, her zaman yalnız olan, derin düşünceler içinde, sürekli bir fikir, bir kuşku, bir soru taşıyan, bunların altında adeta soluksuz kalandı. Şenlik içinde bulunan yanım, güçlü, metin, şen şakrak görülüyordu, dünya üzerinde bir başına olan, yalnızlık çeken yanım ise, ezik, tedirgin ve karar-

sızdı. Şenliği seven, sürekli eğlencenin içinde yer almak isteyen yarım, bahar aylarında hep birlikte açan badem çiçeklerine benzemek, birbirinin tıpkısı o çiçeklerden bir çiçek olmak isterken, öteki yarım sürekli farklı olmak, herkesten farklı davranmak, sonbaharın başlangıcında bütün yapraklar döküldüğü halde, diğer yapraklara uymayan, ısrarla ağaçta kalmak isteyen dut ağacının son yaprağı gibi olmak istiyordu.

Bencileyin Dengbêj Bıro, yani her zaman yalnızlık çeken, Gulîzer'in deyimiyle *"Bıroyê belqityo"*nun* güçlü bedeni, sözün ve ersuyunun esiri olmuştu. Ne yapsam ne etsem de kendime hakim olamıyordum, hem sözüm, hem de ersuyum, adeta Dicle nehri olmuş akıyordu. Uçkurum her zaman gevşek, kâh yatakların içinde, kâh orada burada, kulaklarım seslerde, bilincim anlatılarda sersem sersem dolaşıyor, sözleri bir araya getiriyor, hayır bir araya getirmiyor, onları üst üste bindiriyordum. İnsan ve insanlığın ifadesi olan söz, insanlığın başlangıcından bugüne bir tek insanın ağzından çıkıyor ve sadece onun duygularına cevap veriyordu. Söz, hem insanları, halkları, kavimleri, dilleri ve dinleri birbirine yaklaştırıyor, hem de onları birbirinden uzaklaştırıyordu. Bizim ülkemizde de söz hem bir muhabbet aracı olarak dolaşıma girmiş, geçmiş devir ve devranlarımızın nasıl olduğunu öğrenmek için, masal, hikâye, rivayet ve anıların yaratılmasına vesile olmuş, hem de kılıç kalkan, ok tüfeklere yardım ederek, birçok insanın, halkın, kavim ve dillerin yok olmasına aracılık etmişti. Söz her zaman, hem yalanın, hem de doğrunun hizmetindeydi. Hayatımın ders ve tecrübelerinden öğrenmiştim ki söz, insanın hizmetinde olmalıydı ve hiçbir zaman yaralardan kurtulamayan insanların yaralarına merhem olmalıydı. Bir söz sanatçısı bütün hayatı boyunca, sözünün yardımıyla, bir insanın, sadece bir insanın yaralarını iyileştirmeyi becerebilse, o zaman söz ve sözün sahibi başarmış demekti. Her zaman herkesin

---

* Bıroyê belqityo: Kahrolası Bıro. (ç.n.)

birbirine düşmanlık beslediği, bunun için bir körler ve sağırlar diyarı haline gelen, kimsenin ne vicdan ve merhametin sesini duyduğu, ne de yüzlere oturan kuşku ve tedirginliği gördüğü ülkemizde, bana öyle geliyordu ki, söze dair büyük bir eksiklik vardı ve eğer ülke böyle kötü bir durumdaysa, bunda sözün eksikliğinin payı büyüktü. Eğer söz, iyi kurgulanmış edebi söz, insandan, onun yaşadığı hikâyelerden ve her halinden söz eden sade, berrak ve yumuşak söz yeterli olsaydı, o zaman ülkenin durumu da çok farklı olurdu. Eğer dayı, amca ve yeğenler birbirine karşı isyan ediyorlarsa, bana göre bunun en büyük nedenlerinden biri de sözün eksikliğiydi; onları ve ruhlarını terbiye edecek, yeni bir yol gösterebilecek ve atalarının ders ve tecrübelerinden daha iyi yararlanmalarını sağlayabilecek edebi söz.

Aziz dinleyiciler, söze ihtiyaç vardı.

Hem benim için, yaralarım, yüzümde bir yama gibi duran, kimselerin görmediği ruhumdaki yaralarım için, hem de ülkede kaynayan kazanın içinde altüst olan acılar, eziyetler, umutlar ve duygular için.

Onun için söze ağırlık vermiş, durmadan söylüyordum. Bir kez, iki kez, üç kez, art arda, tekrarlayarak, yeniden. Bir türkü yaratıyor, bir süre sonra ona geri dönüyor, yeniden yaratıyor, yeniden ona dönüyor, bazı sözlerini, bazı cümlelerini değiştiriyor, hatalarımın farkına varıyor, onları düzeltiyor, yeniden oluşturuyor ve en sonunda, kirli yatağın içinde, taşaklarım ellerimin arasında, kendime, ikinci benliğime soruyordum:

Zırdeli Bıro, sözün delisi, yeniden türküye döneyim mi?

İlk başlarda, sözün sesini henüz hissetmeyi beceremediğim acemilik dönemimde, sanki hep aynı sözü tekrarladığım, yeni bir şey söylemediğim kanısına kapılıyordum. Sonra sözler bana öğretti ki, durum hiç de öyle değilmiş, söz her tekrarlandığında derinliği ortaya çıkıyor, sırlarını ve büyüsünü ele veriyor, uyumu güçleniyor, görkemi ortaya çıkıyordu. Sözün fazlalıkları atılıp ve ağırlığı dengelenince bir portakalı soymak veya cevizi

kabuğundan çıkarmak gibi, geriye bir tek sözün cevheri, sözün özü kalıyordu. Geriye, insanın en önemli ders ve tecrübelerinin, kendini hep gizlemiş olan insana ait en insani gerçeklerin ve insanın ruhuna lazım gelen en önemli ses ve sedaların cevheri, yani en güzel yeri kalıyordu. Apê Xelef'ten, Mam Sefo'dan, Medresa Sor'un hocalarından, Yezidi *qewal*, *feqîr*, pir ve şeyhlerinden, Botan dengbêjlerinden, Mam Sefo'nun kütüphanesinden ve Medresa Sor'un hücrelerinden öğrendim ki, söz, söylenmek içindi; bir şey kazanıp kaybetmeden, birine dalkavukluk yapmadan, insandan başka, sözü hiçbir şeyin hizmetine sokmadan, olayları ve yaşanmış olan her şeyi anlatmak ve tasvir etmek için vardı söz. Cevher aydınlıkla buluşunca, güzelliği ve görkemiyle etrafı da süslüyor ve onlar hep birlikte, hem cevherden, hem de cevheri kaplayan aydınlıktan oluşan yeni hikâyeler meydana getiriyordu.

Fakirhanemde, bildiğim Arapça, Farsça, Osmanlıca ve Kürtçeyle, dilini bilmeyip sadece resimlerine baktığım Latince, İtalyanca, Ermenice ve Fransızca kitapların olduğu, küçük bir kütüphane yapmıştım. *Yezdanê dilovan* Mam Sefo'dan razı olsun, çok sevdiğim, onlarla büyüdüğüm Keso'nun, Naso'nun kitaplarının da aralarında bulunduğu bazı kitapları kütüphanesinden alıp evime getirmeme müsaade etmişti. Medresa Sor'dan, Kuran da dahil olmak üzere birkaç kalın kitap getirmiş, Têli de, kasrın medresesinden gizlice Siyapuş'un şiirlerini, Melayê Cizîrî'nin *Divan*'ını, Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn*'ini ve Feqîyê Teyran'ın *Şexe Senan*'ıyla birlikte birkaç cilt yürütüp bana vermişti. Pislik ve ter kokan yoksul evimde şimdi, yazılı ve sözlü anlatımla, sözden yoksun olan, ancak hepsine kendimce sözler bulduğum suret ve resimler birbiriyle didişiyordu. Şimdi evimde, dut ağaçlarından müteşekkil bir orman gibi, her ağacın özgün bir insani sese sahip olduğu, her özgün sesin de, her çeşit insani avaza sahip olduğu seslerden bir orman oluşmuştu. Sesler, sedalar, yankılar, çığlıklar, iniltiler, ağlamalar, yalvarışlar, öz-

gün bir sese sahip olan sessizlikler, hepsi orada, ormanın içinde, yamacımdaydı. Ormanın içine dalıyor, orada seslerle, insanlarla, anılarla, insani durumlarla, duygularla ve farklı kaderlerin arzularıyla, karışık avazlarla karşılaşıyordum; onlardan bazıları gülüyor, bazıları ağlıyor, bazıları tıpkı benim gibi durmadan söylüyor, bazılarıysa sessizce somurtuyordu. Savaş ve kavgalar oluyor, bedenler birleşiyor, yürekler atıyor, evler yükleniyor, gurbetlere doğru göçler yola çıkıyor ve ben o koca ormanın içinde kaybolup gidiyordum. Elalemin benim için söylediği söz doğruydu, ancak eksikti, çünkü sadece ben değil, ruhum da deliydi ve ben ses ve sözlerin ormanında, sözün cevherinin üstünde kendimden geçiyor, deli ruhumun derinliklerine ulaşıyor ve adeta kuduruyordum.

Kudurunca, ruhumu dindirmek için kendimi sokaklara, yamaç ve dağlara atıyordum. Sözlerin derinliklerine ulaştıkça kuduruyor, o zaman da kendimi benim için kutsal olan bazı mekânların emin ellerine teslim ediyordum; Medresa Sor'a bitişik, caminin altında, birkaç evliyayla birlikte yatan Melayê Cizîrî'nin türbesine; Medresa Sor'dan biraz uzak olan Nuh Nebi camisi ve türbesine; harabe bir evin mahzeninde bulunan Mem û Zîn türbesine, gençliğimde olgunluğun bildik, uzak yollarını bana gösteren dut ağacının altına ve Nuh'un gemisini doruklarında barındıran Cudi dağına... Sözlerin gazabı üstüme gelince, taşaklarım ısınınca, geceyarıları veya seher vakitlerinde bir eşkıya gibi yavaşça kendimi dışarı atıyor, dört beş metre uzunluğunda olan Nebi Nuh'un veya ipekten yeşil bir örtüyle örtülü bir mezarın içinde uyuyan ve "kaplan bakışlı" dizesinin yazarı Melayê Cizîrî'nin türbesine ya da mezarda birbirine kavuşan bahtı kara âşıklar Mem û Zîn'in yan yana yattığı mağaraya gidiyor, yanlarına oturuyordum. Bilincim gazaba gelince üstüme saldıran sözlerde, türbelerinden yükselen sessizliğin sesine kulak kesiliyordum, ta ki onların yanında, onların bir çocuğuymuşum gibi, ruhumda onların sesinin yankısıyla uykuya dalıncaya kadar.

Ancak bütün bu seslerin içinde, iki ses vardı ki, ne onlarla, ne de onlarsız yapabiliyordum. Artık utangaçlığından eser kalmayan, küfür ve bedduayla başlayan, kişneme ve iniltiyle kesilen Gulîzer'in sesiyle, her zaman tiz ve nazlı, mızmızlık dolu ve cılız çıkan Armê'nin sesi. Artık, kendini beğenmiş bir âlim olan, etrafına dindar birkaç kişiyi toplayıp "Hedef" adında dini bir teşkilat kuran, ülkenin bütün yörelerinde durmadan dolaşan, namaz niyazdan ziyade millete küfür ve beddualar yağdıran Gulîzer'in abisi Heme, yine kendi işleri için uzak bir yerlere gitti mi, haşarı bir tay gibi durmadan kişneyip duran Gulîzer de o vakit, koşarak, acele evime yani eski evine geliyordu. Gelir gelmez, ulan *belqityo*, ne bu hal böyle, bu ne pislik deyip, küfürlerine başlıyor ne kadar akıllı biri olduğunu, ne çok şey bildiğini göstermek için de, hiç dikkatimi çekmeyen bomboş şeyler anlatıyordu, ancak benim umurumda değildi, ben hemen memelerine saldırıyor, onları okşamaya başlıyor, şehvetle tutuşmuş dudaklarımla, ağzımda salyalarla, beyaz gerdanını öpüyor ve ona kâh türkü, kâh şiir, kâh serbest, kâh makamla maniler okuyordum. *Belqityo* ve *korê pîsê heram*'dan* başka, birkaç isim daha bulmuştu bana; *Singo*,** *Misaso*,*** ve *Mîrkuto*...**** Onun ve çoban ailesinin hayatında çok önemli bir yer tutan *sing*, *misas* ve *mîrkut*, şimdi bedenine dayanmış, onu kudurtuyor, bazen tuhaf sesler çıkarmasını, bazen çığlık atmasını, bazen de inlemesini sağlıyordu.

Bu isimlerin içinde en güzel olanı *mîrkut*'tur güzelim, diyor, buğday döven bir tokmağın çıkardığı bir ahenkle kükrüyordum:

Mîrkuto, lo Mîrkuto,
Dövüyor, durmadan Mîrkuto,
Buğday döver gibi
Hep dövüyor, hep dövüyor!..

---

* Belqityo ve korê pîsê heram: Kahrolası, pis ve haram kör. (ç.n.)
Singo: Kazık. (ç.n.)

*** Misaso: Övendire. Ucu çivili, uzun değnek. (ç.n.)

**** Mîrkuto: Tokmak. (ç.n.)

Armê ise çelimsiz, yüreği yaralı ve çok duygusaldı. Güzel olduğunu söylesem, yalan söylemiş olurum, hayır güzel değildi, eğer yolda karşılaşsaydınız, eminim dönüp bakmazdınız. Mam Sefo ile Senemhan'm kızı olduğu halde çok akıllı da sayılmazdı, akıl ve yetenek ondan uzaktı. Ne dünyayı, ne içinde yaşadığı kenti, ne de çevresini tanıyordu, bunların hiçbirini, hiçbir zaman merak da etmiyordu. Ancak ince ve narin sesi, ağır adımları ve hareketleri, görünmez bir güzellik veriyordu ona. Sürekli canı sıkkın ve huzursuz olmasına, durmadan dırdır ederek nazlanmasına rağmen, Gulîzer'in tam tersine, hiçbir zaman sesini yükseltmiyor, çığlık çığlığa bağırmıyordu. Yufka yürekliydi ve hem beni, hem de çevresindeki insanları seviyor, onlara yardım etmek istiyordu. Bana, fistanının düğmelerinden, aybaşı olmuş hizmetçilerden, kaynayan çorbadan, yatağında gördüğü örümcekten, kırmızı yapraklarını açan lalelerden, bir türlü kurtulamadığı ve ter kokan koltuk altlarındaki tüylerden bahsediyordu.

Güzelim, diyerek ter kokusunun miski amber kokusuna benzediğini söylüyor ve elimi koltuk altlarına atıyordum, şükret, eğer sen benim gibi koksaydın ne yapardın?

Bütün şaka ve soytarılıklarıma rağmen o hiç gülmüyor, annesinin hastalığından bu yana, evlerinin mahzeninde, çoğu zaman *bılo* aracılığıyla oynadığımız oyunları bile unutmuş görünüyordu. Bazen benim evimde, bazen de onların evinde, odasında, İsa Mesih'in resminin altında, kandil ve mum ışıkları içinde yalnız kaldığımızda, eğer neşeliyse sadece bir şey yapıyor, ayağa kalkıyor, yanıma geliyor, biraz arkada, sağ tarafımda duruyor, fistanını üzerinden çıkarıyor, küçük memelerini bana göstermeye çalışıyordu. Elbette, ortaya çıkardığı memelerini ben görmüyordum, çünkü sağ gözüm kördü.

Bak kör adam, diyordu, ancak biraz dönünce, o da gülerek biraz daha dönüyor, memelerini görmeme engel oluyordu.

Fakat, ayının otuz üç hikâyesi var ve hepsi de armut üzerineydi. Armê ve Gulîzer'in arasında geçen ikinci hayatımda,

otuz üç hikâyem vardı ve hepsi de meme üzerineydi. Bildiği tek oyunu anlamsızdı, çünkü ne yapıp ediyor, bir şekilde ona ulaşıyor, ona herhangi bir zarar vermeden kaburgalarını sıkıyor, küçük memelerini okşuyordum.

Ancak evlilik şikayetleri, düğün dernek dırdırları, Gulîzer'in küfür ve çığlıkları günden güne çoğalıyordu. Bazen, sırf bir cevap vermek için diyordum ki:

Güzelim, ben dengbêjim, ben türkü ve şiir yapıyorum, benimle uğraşma...

O vakitler Gulîzer, kendine yakışan bir sesle bana bağırıyordu:

Senin dengbêjliğinin ve şiirlerinin içine ümmet sıçsın! Armê böyle sözler söylemiyor, ancak o da boynunu büküyor, yalvaran gözlerle bana bakıp konuşuyordu:

Ses ve şiirler hayatını yönlendirip, karnını doyuracak mı? Çoluk çocuk sahibi olan diğer dengbêjler, boş zamanlarında türkü ve şiirle uğraşmıyorlar mı?

Ben, Allahın garibanı, bütün hayatını söze veren, söz delisi olan ben ne diyebilirdim, ne söyleyip, hangi sözlerle içinde bulunduğum durumu onlara açıklayabilirdim ki? Ancak tam da o günlerde, Armê ile Gulîzer'in etrafımı sardıkları, soluğumu kestikleri ve artık aşk, mutluluk ve keyfin, hiçbir zaman dikensiz olmayacağı, aşkın, acı ve keder olmadan olgunlaşmayacağını anlamaya başladığım bir dönemde, Hakkari ülkesi ve Keldani köylerine yapacağım yolculuk çıktı karşıma.

STÊR'İN SESİNİ ilk defa, Hakkari dağlarına yaptığım o sefer sırasında işittim, ancak bir söz veya kelime şeklinde değil, ne yazık ki derin bir inilti olarak.

Cizre, yine üstünde kazanlar kaynayan bir ateş olmuş, gidiş gelişler, haber ve dedikodular, yalan ve bühtanlar çoğaldıkça çoğalmıştı. Sanki görünmez bir el, kin ve nefretin perdesini aniden kentin üstüne çekmiş, her yerde küfürler, beddualar, palavralar, kem sözler ve düşmanlıklar kol gezmeye başlamıştı. Bir

ilim ve irfan merkezi olmak için çabalamış, halkların, dillerin ve dinlerin kardeşliğini sağlamaya çalışmış, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki evlilikleri teşvik ederek mükafatlandırmış olan şehir, içinden alevler fışkıran bir cehenneme dönmüştü. Cehennem ateşi içinde olan halk, cehennem ateşini göreceğine, onun farkına varacağına, hâlâ ahiretten, cennetten ve cennet bahçelerinden söz ediyordu. Dönem sis, pus içindeydi ve kurtlar dumanlı havayı seviyordu; şehir, İslam dinini, Hıristiyanların düşmanlığıyla sınamaya kalkışan, Hıristiyanların katlini bir sevap, hatta bir farz olarak gösteren tutucuların yurdu haline gelmişti. İlim ve bilginin mekânı olan Medresa Sor, şimdi bedbin dedikoduların mekânı haline gelmiş, ak sakallıların meclis ve divanları Hıristiyanlara karşı kötülük örgütleyen fitne fesat yuvaları olmuş, kahveler ve dükkânlar kin ve nefretin kol gezdiği bir yer olmuştu. Bütün bunlar bir anda nasıl oldu, neden ve nereden ortaya çıktılar, bilmiyorum, ancak her çeşit hoca, seyit, şeyh, imam, âlim ve din talebesi, hepsi bir yerlerden gelmiş, Cizre'de toplanmış ve yeni dini hareketler örgütlemişlerdi. Artık *Hemeyê Malmîran* olarak adlandırılan Osurukçu Heme, tehdit ve cinayetle varlığını sürdüren Hasan Sabbah'ın teşkilatına benzer bir teşkilat kurmuş ve teşkilatına 'hedef' adını koymuştu. Heme ve yandaşlarının sözünü ettiği 'hedef', İslam dininin yaygınlaşması ve Hıristiyanların yok edilmesiydi. Heme gibi uzun boylu, ince ve zayıf, sesi bir karganın sesine benzeyen kayınbiraderi Cırcır Kemalettin de, *Riya Rast** adında yeni bir teşkilat kurmuştu. Yani onun gibi düşünmeyenleri ve Hıristiyanlan yok etmekten geçen, ahirete, dine, imana ve cennete giden doğru yol. Yeryüzünde ne kadar asabiyet, kin ve nefret varsa Allah onların yüreğine düşürmüş, içlerinde taşıdıkları asabiyet, kin ve nefretten dolayı onlar hep bir övendire gibi ince ve uzun kalmışlardı. Bu teşkilatlara benzer daha birçok teşkilat,

* Riya Rast: Doğru Yol. (ç.n.)

meclis ve divan, Cizîra Botan ve Hakkari ülkesinde kurulmuş ve mirliğin her karış toprağında, dudaklarında ayet ve hadisler eksilmeden, bağırıp çağırarak şöyle diyorlardı

*Kesên xêrê, naçin dêrê.**

Pazarlarda, hanlarda, hamamlarda, aşhanelerde, kahvehanelerde, dükkânlarda, camilerde, köylerde, mağaralarda, yaylalarda, meclis ve medreselerde dolaşıyor, kah fısıltıyla, kah yüksek sesle, söylüyorlardı:

*Hespê kule, seyê tûle, mêrê file, lê mebe ewle...***

Bütün bunlar Keldaniler içindi ve Keldanilerin katlini isteyenler dedikodularla, zorbalıkla, bin bir desiseyle, aklıselim, vicdan sahibi herkesin sesini bastırmıştı. Onlar gibi düşünmeyen, onlar gibi davranmayan, onlara göre din ve imanın haini, düzenin ve ahlakın başıbozuklarıydı. Herkes onları dinlemeli, onlar gibi hareket etmeli, onların egemenliğini kabullenmeli ve onların önünde secdeye varmalıydı. Yine kılıcın ve tüfeğin hükmü yürürlüğe giriyordu ve Mir'den başka bunun önüne geçecek hiç kimse yoktu. Gazap rüzgârları yine çıkmış, yeni bir tufan kopmak üzereydi, ve kanatlarını güçlendiren dalga, bütün gücüyle yola çıkmış geliyordu.

Her ne kadar Hıristiyanlardan söz ediliyorsa da, asıl hedef Keldaniler, özellikle Nasturi Keldanilerdi. Kimse bölgede yaşayan Ermeniler için bir şey söylemiyor, ancak söz Keldanilere gelince, herkesin ağzından lavlar fışkırıyordu. Bazı şeyh ve seyitler yüksek sesle bağırıyorlardı:

Bu beş para etmez gavurlar! Onlar kim, İslam dinine başkaldırmak kim? Onların kanları helal, katli vaciptir!

Heme ve Kemalettin gibi bazı okumuşlar da, uzun izahatlarla Keldanilerin, Kürt ülkesinin gözüne batmış kıymık olduğunu,

---

* Kesên xêrê, naçin dêrê: Hayır sahipleri, kiliseye gitmez. (ç.n.)
Aksayan atın, cılız köpeğin, gavur adamın yanına yanaşma... (y.h.n.)

aziz Müslüman Kürtler arasında bir gavur devleti kurmaya kalkıştıklarını ve büyük bir kibirle ayaklanarak Müslümanların ve Kürtlerin yüreğine hançer sapladıklarını anlatıyorlardı.

Aslında gözleri Keldanilerin toprak ve varlıklarında olan bazı bey ve ileri gelenler de, kendilerine göre meseleye teşhis koyup konuşuyorlardı:

Keldaniler kudurmuş ve ne oldum delisi olmuşlar, artık ne vergi veriyor, ne de beylerini dinliyorlar, kendilerini bir şey sanıyorlar. Onlara iyi bir ders lazım, onları kendi kanlarında boğmak lazım.

Sayısız söz durmadan, yorulmadan dolaşıyordu, ancak son söz Mir'in ve bütün bölge tarihinin kadim bir nöbetçisi gibi duran Dicle'nin kenarındaki kasrındı. Herkes merakla Mir'in kararını bekliyordu. Hakkari beyleri Nurullah ve Derviş beyler, Mir'den, Keldanilerin köylerine birlikte sefere çıkmak, taş üstüne taş koymamak için yardım istemişlerdi, ancak Mir acele etmiyor, karar vermek için ağır davranıyordu. Yine toplantılar düzenleniyor, beyler, ağalar gidip geliyor ve her kafadan bir ses çıkıyordu. Kasrın kandil ve meşaleleri sabaha kadar yanık kalıyor, keskin nişancı nöbetçiler, omuzlarında gümüş saplı tüfekleri, kalenin etrafında ve burçlarında geziniyor, ulaklar, gün ışığına kalmayıp kimselere görünmeden gizlice kasra girip çıkıyorlardı. Herkes kararın, birçok önemli karar gibi, bir sabah vakti açıklanacağını biliyordu. Onun için sabah vakitleri etrafa ağır bir sessizlik çöküyor, herkes uyanık olduğu halde kimseden ses çıkmıyor, herkes hareketsizce, kasırdan çıkacak kararı bekliyordu. Hava çok sıcaklı, yaz her yere hükmünü kurmuş, sıcak toprağın bağrına işlemişti. Halk damlarda, çardak altlarında uyuyor ve sabaha karşı sıcak yataklarında, gökyüzünde akan yıldızlara ve Cudi'nin doruklarından uzanan günün ilk ışıklarını seyre koyuluyor ve bekledikleri habere kulak kesiliyorlardı.

Bir tek o yeni günlerin başlangıcındaki kısa anlarda, yıldızların battığı ve güneş ışıklarının başkaldırdığı, etrafın günlük

hayhuydan uzak kaldığı, insana bir ölüm sessizliğini hatırlatan sessizliğin her yere hükmünü kurduğu anda, bir tek o anda, cırcırböceklerinin henüz saz çalmaya başlamadıkları o anda, kin ve nefretin sesi kesiliyor ve şehir ahalisi, kendi gerçeği ve hayatlarının görülmez gerçeğiyle karşılaşıyor, korkularıyla, kâbuslarıyla, gizlenmiş olan vicdan ve merhametleriyle yüz yüze kalıyordu. O sıcak yaz günlerinin seher vakitleri en az onlar kadar sessiz olan bir başka yazın başlangıcım hatırlatıyordu bana; Sait Bey ve kalesine karşı düzenlenen saldırı günlerini... O zaman da, tuhaf bir sessizlik insanlara ve şehre hakim olmuş, ağaçlar ormanlar, tarlalar meralar, koyaklar vadiler, insanlar kuşlar, köyler şehirler, her şey sessizleşmiş, korku ve kâbusun, kılıcın ve tüfeğin sessizliği her yere sinmişti. Bana öyle geliyordu ki, kardeş kardeşe, komşu komşuya karşı gazaba gelince, sessizlik de kara perdesini tabiatın üstüne çekiyordu. Ancak bu kez sadece sabaha karşı...

Yezdanê Dilovan'dan dileğim, devir ve devranların tekrarlanmaması, Sait Bey günlerinin geri gelmemesi ve Mir'in, kararıyla korku ve kâbustan oluşan dönemleri yeniden diriltmemesiydi. Ancak ne yazık ki, aydınlık bir kuşluk vaktinde, daha önce olduğu gibi, tamamen çökmüş Mam Sefo, onu kütüphanede bekleyen benimle Mıgo'nun yanına geldi, ağlayarak, ondan şimdiye kadar hiç duymadığım titrek bir sesle, önünde Tevrat, Zebur ve Luka İncili, yeni haberi ulaştırdı bize; Mir'in buyruğuna karşı gelen kim olursa olsun cezalandırılmalıydı, bu nedenle Mir Keldanilere karşı sefere çıkacaktı. Ne eksik, ne fazla, zaman yine tıpa tıp tekrarlanıyordu ve ben daha önceki zamanı ve meydana gelen olayları geçen gecelerde bütün ayrıntısıyla size anlattığım için, şimdi de teres zaman gibi sözlerimi tekrarlamayayım ve artık ne Mam Sefo'nun halinden, ne de karardan sonra meydana gelen olaylardan hiç bahsetmeyeyim.

Yeniden büyük bir askeri hareketlilik başladı, kılıçlar kınlarından çekildi, hançerler bilendi, namlulara kurşunlar sürüldü ve büyük bir saldırı, birkaç koldan, süvari ve piyade, dindarların

ayet ve hadisleri eşliğinde, Cizîra Botan ve Hakkari askeri kuvvetleriyle Keldani dağlarına doğru akmaya başladı.

Mir ve askeri kuvvetlerinin gidişinden sonra şehir yine, hiçbir büyük amaç ve hedefe doğru gitmeyen eski günlük hayatına başladı. Şehri saran bağırış ve çağırışlar, Mir'in seferiyle birlikte aniden kesildi, hatta o uğultuların sahipleri de, silahlı güçlere katılarak, din düşmanlarına doğru yola çıktı. Mir'in kararı ve seferinden sonra, artık kimsenin yapacak bir şeyi yoktu; eğer Osmanlıları saymazsak tabii, sanki seferden memnun gibi görünüyor, Musul, Diyarbakır ve Van vilayetleri çok yakın olduğu ve askerleriyle, muhbirleri ülkenin her yerinde cirit attığı halde onlardan ses çıkmıyordu. Neredeyse şehir boşalmıştı, Mam Sefo iki çocuğunu Mıgo ile Armê'yi de alarak ziyaret amacıyla Van'a gitmiş, Heme de kız kardeşini alarak, çoluk çocuğuyla birlikte, savaşa biraz daha yaklaşmak için Şemdinli seyit ve şeyhlerinin yanına gitmişti. Artık, Mir'in en önemli adamı haline gelmiş olan Yezdînşêr onunla gitmiş, Têli ise Garzan, Norşin ülkesine, ora şeyhlerinin yanına gitmişti.

Bana gelince, Mam Sefo onlarla gitmemi, Yezdînşêr haber göndererek yanında olmamı istemesine rağmen, hiçbir yere gitmedim, şehirde kaldım ve her zamankinden daha çok kendimi söze verdim. Havalar sıcak, etraf aydınlıktı. Dicle üstündeki sal seferinden sonra biraz aksayan sağ ayağıma rağmen, çoğu zaman, önce süvari, sonra yaya Cudi dağının yükseltilerine tırmanıyor, bütün Cizîra Botan ülkesinin, Mam Sefo'nun kütüphanesinde bulunan bir levha gibi görüldüğü orada, bir mağara ağzında, Apê Xelef'ten bana miras kalan çoban kepeneğinin üstüne oturuyor, gece için sigara sarıyor, şalvarımın ceplerinde bulunan çakmak, kuru üzüm, kuru incir, ceviz ve bademleri çıkarıyor, önüme koyuyor, gökyüzünün renkli halısı ve yıldız şavkının altında, önüme serilmiş olan virane gazap topraklarına bakarak, Nuh tufanını, Nuh tufanının ardından kopan öteki tufanları ve tam o günlerde Nuh'un torunları arasında kopan yeni tufanı dü-

şünüyordum. Sağ elimin parmakları boynumdaki tavuskuşumda, kah yüksek sesle, kah yumuşak bir avazla sözleri bir araya getirip türkü söylüyordum. Gerçi sözler benimdi, onları deli ruhumun derinliklerinden ve dağınık hafızamdan bulup çıkarıyor ve üst üste bindiriyordum, ancak bütün o sözler, esasında eski gazap ve tufanların hikâyelerine, olaylarına, anılarına aitti. Bazen yeni sözlerle, yeni bir avazla söylüyormuşum gibi geliyordu bana, ancak gecenin geç vakitlerinde, sigara içmek için durduğumda anlıyordum ki, söylediğim sözler benden önce binlerce kez söylenmiş olan kadim sözlerdi. Bazen de bunun tam tersi, kadim ders ve tecrübelerden aldığım, eski türkü ve anılardan ezberleyip tekrarladığım sözler, yorgunluktan sonra gelen dinlenme anında, birden o kadim sözlerin içinde yeni sözlerin varlığının da farkına varıyordum. Tarih sürekli kendini tekrarlıyordu, sözler sürekli kendini tekrarlıyordu, belki de yeni duygularla, yeni sedalarla, yeni biçimlerle, yeni kurgularla. Yeni olaylar, yeni gerçekler, yeni sözler, tıpkı başımın üstünde parlayan, akan yıldızlar misali, kadim konuları, hikâye ve sözleri çoğaltıyordu. Bazen parlak bir yıldız, gökyüzünün bir yanından öte yanına doğru kayıp eriyince, ben de insanların, halkların, dillerin ve medeniyetlerin kaderini düşünüyordum. İnsanlar ve halklar, ülkeler ve medeniyetler de yıldızlara benziyordu; çıkıyor, süsleniyor, parlıyor, şavkıyla her yere aydınlık saçıyor ve daha sonra eriyip yok oluyorlardı. Her gece tekrarlanan oyun, insanın ve insanlığın en eski ölümsüz oyununu hatırlatıyordu bana.

Savaş haberleri her gün şehre ulaşıyordu, ancak savaşın sonuçlarını gözlerimle görmeden o haberlere inanmadım. Mir'in seferinden, Mir ve silahlı güçlerinin gidişinden bir, bir buçuk ay sonra, Mam Sefo'nun kahyası bir akşam üzeri, Cudi dağına gidiş hazırlıkları yaptığım bir anda gizlice eve geldi ve bana bir haber ulaştırdı; yapabilirsem eğer, Mam, benden savaş bölgesine, Tiyar ve Aşut'a gitmemi, orada savaş ateşinin içinde kalmış bir aileyi ateşten kurtarmamı istiyordu.

Aziz dinleyiciler, hatırlıyorsanız eğer, geçmiş gecelerden bir gece Musul, Bağdat ve Babil'e yaptığımız seyahatten, sal yolculuğumuzdan, salın sahibi Apê Yakup'tan, oğlu Bedros ve köpeği Gurzo'dan bahsetmiştim. Mam Sefo'nun kurtarmamı istediği aile, Apê Yakup'un karısı ve çocuklarıydı. Apê Yakup ve Bedros, savaş ateşinden uzakta, Musul'daydılar, ancak ailesi ateşin içinde kalmış, o da çok uzakta Van ülkesinde bulunan Mam Sefo'ya bir haber ulaştırmış, ondan yardım istemişti. Artık sözünü Mir'e ulaştıramayan, karısını ve Mir'in son kararıyla Mir'in çevresindeki iş arkadaşlarını kaybeden, ancak kırgınlığına rağmen vakarı ve asaleti elden bırakmayan, kitapların dünyasındaki ses ve sözlere sığınan, bu nedenle de artık seferle ilgili elinden hiçbir şey gelmeyen Mam Sefo, ailenin imdadına yetişmem için haber göndermişti bana. Bir yandan Mam'ın bir sözünü iki etmem, öte yandan, bana yardım eden, hiçbir karşılık beklemeden bizimle Musul'a kadar giden Apê Yakup ve Bedros'un iyiliğini unutmam, mümkün değildi; üstüne üstlük her zaman olduğu gibi, bu kez Hakkari ülkesinde meydana gelen olayları çok merak ediyordum, bu nedenle de hemen Hakkari ülkesine gitmeye karar verdim; kahyadan ertesi gece için, üç koşu atı, üç uzun namlulu tüfek, üç yiyecek dolu heybe, iki su dolu testi, para dolu bir kese, kurşun dolu bir heybe ve Hıristiyan olmayan, ancak güvenilir, iğne deliğinden kurşun geçirebilecek kadar iyi nişancı iki Müslüman yiğidini, evin avlusunda hazır etmesini istedim.

Ertesi gün, akşam karanlığı basıp, zaten kenti sarmış olan sessizlik, kara perdesini iyice şehrin üstüne çekince, üzerimde bir Boti *şal û şepik*, başımda kırmızı yeşil sarık, boynumda tavuskuşum, nehir boyundan, hafif adımlarla Mam Sefo'nun evine gittim. Kahya bütün istediklerimi tedarik etmiş, atlar, denkler, istediğim adamlar ve iki hizmetçiyle birlikte, avluda beni bekliyordu. Söze hacet yoktu, yol arkadaşlarıma selam verdim, onlarla tanıştım, tüfeğimi boynuma çapraz astım, mermi bağlarını belime doladım, kahyanın hazırladığı ata bindim, kalanlarla ve-

dalaştım, yol arkadaşlarım ve nevalelerimizle birlikte yola çıktım. Ancak henüz avluyu terk etmeden kahya, para kesesini ve yedek mermi heybesini bana uzatarak dedi ki:

Ailenin yaşadığı köy, Tiyar bölgesinde, derin bir vadinin içindedir. Köy ahalisi mağaralara sığınmış olabilir.

Dağlar arasında, vadilerden birinin içinde bir köy... işim hiç de kolay değildi, ne köyün adını biliyordum, ne de yaklaşık olarak köyün yerini, savaşın içinde onu aramalı, sormalıydım; çaresizdim, kötü bir şey de olsa, aşımıza beklenmedik bir şey de gelse, mutlaka gitmeliydim. Kendimizi savaşın hüküm sürdüğü gecelerden bir gecenin aydınlık ve sıcak kucağına attık. Sessizlik ve savaşla sarmaş dolaş olan ve hiç kimsenin karanlık perdenin gerisinde ne olduğunu kestiremediği bütün kahrolası geceler gibi, bizim gecemiz de, aydınlık ve yıldızların oyunlarına rağmen uğursuzdu. Ortalıkta ne bir rüzgâr vardı, ne de bir serinlik; daha yolculuğun başında, belki sıcaktan, belki de korkudan terlemeye başladım, alnımda boncuk boncuk terle, atımı serin diyarlara, terle değil, kanla sulanan topraklara doğru sürdüm. Adım adım, konak konak Hakkari ülkesine, savaşın kalbine yaklaştık. Her adımımızda, katettiğimiz her konakta, savaşın alameti ve izleri görülüyordu. Yollar, hanlar, köprüler, sınırlar hepsi tutulmuş, bir tek silahlı nöbetçilerin izniyle geçilebiliyordu. Sürülerin sayısı azdı ve askerlerin geçtiği her yerde ayaklarının ve atlarının nal izleri görülüyordu. Adım adım coğrafya sarplaşıyor, yolculuk güçleşiyor, korku daha da çoğalıyordu.

Talihim yaver gidiyor, askerler beni tanıyor, şakalaşarak bize yol veriyorlardı. Hakkari dağlarının içine dalınca, savaşın zaferle sonuçlandığı haberini aldık; Keldaniler yenilmiş, dünyevi ve ruhani liderleri Mar Şemun ve ailesi, ünlü Nasturi keşiş ve rahipleri, dini kitap ve miraslarıyla birlikte, atlara, eşeklere, katırlara binerek Musul'a kaçmış ve Cizîra Botan ile Hakkari güçleriyse, hiçbir zarar görmeden dağlardan çekilmeye başlamışlardı. Tarih yine tekerrür ediyor, yine silahlı muzaffer güçler, arkalarında yanmış

yıkılmış bir ülke bırakıp dönüyorlardı ve ben, kör gözümün sızısı ve yüreğimde dolu bir hüzünle, dumanı hâlâ tüten yangına doğru gidiyordum. Sanki yangın, hayatımın gerçeğiydi ve yine yangınlara doğru yol alıyordum. Kâh cehennem ateşinin topuna benzeyen kızgın sıcağın, kâh kanımca, birbirini kıran biz insanlara şaşkın şaşkın bakan dilsiz yıldızların ışığı altında, bizi Hakkari dağlarının yüreğine biraz daha yaklaştıran her adımla birlikte, savaşın gerçeğiyle biraz daha yüz yüze geldik. Yollar daraldıkça, insanlar ve köyler seyrekleştikçe, dağlar ve kayalar asileştikçe, vadiler ve koyaklar derinleştikçe, karşılaştığımız gerçek daha da vahşileşiyordu. Savaş kışkırtıcılarının, din, iman dalkavuklarının bir hadis gibi sürekli tekrarlayıp durduğu söz, bu kez doğrulanmıştı; taş üstünde taş kalmamıştı. Ormanlar yakılmış, dağlar dumanın, isin içinde kararmış, vadi ağızlarına kimseler kaçmasın diye, taşlarla, odunlarla setler çekilmiş, uçurum yamaçlarına siperler kazılmıştı. Binbir güçlükle dağların yükseltilerine ve vadilerin derinliklerine, yani Hakkari ülkesinin kalbine, Keldani atalarının yurduna ulaşınca, dilsiz avazsız savaşın gerçeğini, bir savaşın gösterebileceği bütün çıplaklığıyla gördüm. Köyler yıkılmış, bütün evler, zahire depoları, samanlıklar içindeki samanla birlikte yanmış, ekilecek topraklar, tarlalar, sebze ve meyve bahçe ve bağları, dereler, gölcükler, kuyular, dağlarda yaptıkları tarlaları sulamak için inşa edilmiş su bentleri harabeye dönmüş, kiliseler yanmış, duvarları yıkılmış, haçları yerinden sökülmüş ve çanları paramparça edilmişti. Her yerden ağır bir yanık, duman, kan, ter ve ölüm kokusu yükseliyor, her yere sinek sürüleri konup kalkıyor, eşekarıları, karasinekler, sivrisinekler kesintisiz vızıldıyor, ordan oraya sürüklenmiş olan koyun, dana, at ve beygir leşlerinin yaydığı pis koku insanın burnunun direğini kırıyor, ev önlerinde, oda içlerinde, dam ve eyvanlarda, avlu ve samanlıklarda, bağ ve bahçelerde, kaya oyuklarında tüfek mermileri veya kılıç darbeleriyle katledilmiş insan cesetleri görülüyordu. Kanlar içindeki çocuk, yaşlı, kadın ve her çeşit insanın cesedi, şimdi o

yalçın dağların sahipleri olan aç yırtıcıların, o derin koyakların, vadilerin, mağaraların sahipleri olan çakalların, sırtlanların, ayıların, tilki ve kurtların payına düşmüş, adını barış ve huzurdan alan Tiyar ve Aşut ülkesi, şimdi savaş diyarı olup çıkmıştı. Etrafımızda tüfek mermisinden ve kılıç darbesinden kurtulmuş tek tük insanlar görülüyor, ancak bizi görür görmez, o dağlarda yetişen ceylanlar, sincaplar ve tavşanlar gibi hemen kaçıyor, ağaçların arasında, kayaların içinde gizleniyorlardı.

Şimdi ölüler ülkesi haline gelmiş olan Hakkari ülkesinin kalbine ulaşmıştık. Cesetler, hiç kimsenin dile getiremeyeceği bir duygu yayıyordu ortalığa. Yerde sayısız ceset vardı ve artık hiçbir dönüşleri yoktu, zaten çaresizlik, kimsesizlik ve cehalet içinde geçmiş olan bir hayat böylece, nefretin keskin kılıcıyla, taziyesiz, ilahisiz, törensiz, mezarsız, bir anda durmuş, kızgın sıcağın altında cılız bir derenin suyu gibi aniden kesilmişti. O vakit, böyle bir durumda, bu çirkin gerçek karşısında insanın hiçbir şey olmadığını bir kez daha anladım. Dünyadan çok uzak olan bu ülkenin, dağlarının, vadilerinin derinliklerinde ölüm, çadırını kurmuş, güneşin kızgın ışıklarıyla kavrulan ortalıkta yankılanıyordu. Orada, derin vadilerde aniden, yüzlerce, belki de binlerce yıldan beri yörenin kaderi haline gelmiş olan, hem benim, hem de benden öncekilerin anlattığı gazap topraklarının gerçeğiyle karşılaştım. Evet söz konusu gerçek, adım adım, dipsiz uçurumlardan, asi kayalıklardan, soylu atlarımızın yardımıyla vadilerin derinliklerine indikçe, benim ve yol arkadaşlarımın önünde daha da derinleşiyordu. Cehennem ateşi ormanların içine düşmüş, yaşla kuru bir arada yanmıştı; başlar, kollar, bacaklar, ayaklar, eller bedenlerden kopmuş, gözler çıkmış, burunlar, kulaklar her yere tespih taneleri gibi dağılmıştı. Ortalık kızgın güneşten kavruluyordu, ancak ben, terleyeceğime, adeta soğuktan titriyordum, ortalık güneşin aydınlığıyla parlıyordu, gören gözümün önüne kara bir perde inmiş gibi, her yer bana kapkaranlık görünüyordu.

Ne yapmalıydım, Apê Yakup'un evini kimden, nasıl sormalıydım? Yanan ormanı meydana getiren binlerce insan yere düşmüş, ben de o ormanın içinde tek bir ağacın peşindeydim. Eğer gidip Müslüman Kürtlerden sormuş olsaydık, belki de bizler o ormanın bir ağacı olacaktık. Sağ kalan Keldaniler ise, bizi Kürt sayıyor, onlara ulaşmadan bizden kaçıyor, koyaklarda, ormanlarda bir anda kayboluyorlardı. Yapacak hiçbir şey yoktu, çaresiz yüzümüzü savaş meydanından çevirdik ve atlarımızın yönünü Cizîra Botan'a döndürdük. Dönüş hazırlıkları yaparken, aniden bir şey oldu, bir kayalığın arkasından bir kurt köpeği belirdi ve havlayarak bize doğru koşmaya başladı. Yanımdaki adamlardan biri köpeği yere sermek için tüfeğine davrandı, ancak onu durdurdum. Terbiye görmüş kurt köpeklerinin çoban ve sürü olmadan hiçbir zaman insanlara saldırmadığını biliyordum, öte yandan bize doğru koşan köpek bana hiç yabancı gelmiyordu. Bize biraz daha yaklaşınca, kocaman köpeği, kalın boynu ve güçlü hareketleriyle hemen tanıdım; o, Gurzo'ydu. Evet, nehir seferi sırasında hayatımızı kurtaran Apê Yakup'un köpeği Gurzo. Anlaşılan yıllar sonra bile beni tanımış, onun için bize doğru gelmişti. Hemen attan indim ve Gurzo'ya doğru yürüdüm.

Gurzo, Gurzo, diyerek, annemi babamı görmüş gibi bağırdım.

Gurzo üstüme atladı, ellerimi, yüzümü yaladı, beni adeta kucakladı. Yaralıydı, boynu ve sağ bacağı kurumuş kanın içinde, kıpkırmızıydı. Belki de yaşlılıktan olacak, yüzünde ve hareketlerinde o mağrur ve sert ifade yoktu, yavaşça hırıltılar çıkarıyor, elimi yalamaya devam ediyordu. Bir torbadan ekmek çıkarıp verdim, çok acıkmıştı, aç bir kurt gibi verdiğim ekmeği hemen yuttu. Bir daha verdim. Gurzo, diyor, elimle başını okşuyordum, Gurzo, neler olmuş, ne hal bu böyle? Başınıza neler geldi, Apê Yakup'un ailesi ne oldu?

Ağlamak, rahatlayıncaya kadar gözyaşı dökmek için, bana bir cevap versin, benimle konuşsun istiyordum. Ancak o, sadece inleyerek bana bakıyordu. Karnını doyurunca ayağa kalktı, sırtı-

nı düzeltti, kuyruğunu dikleştirerek geldiği yöne, yüksek kayalara doğru gitmeye başladı, ancak yüz, yüz elli adımdan sonra durdu, kafasını çevirerek bize bakmaya başladı.

Hadi, Gurzo'yu izleyelim, bizi bir yere götürmek istiyor, dedim yol arkadaşlarıma ve atıma bindim.

Kayalıkların yakınına kadar gittik, ancak ordan itibaren atlarla gitmemiz mümkün değildi. Gurzo, kayaların arasında dar bir geçite girmiş, orada bizi bekliyordu. Atlarımızdan indik, Gurzo'nun peşine takıldık. Bıçak gibi keskin kayalarla çevrili olan geçit dar bir vadiye doğru uzanıyordu. Uzun bir yürüyüşten sonra geçit aniden bitti, gür bir orman çıktı yolumuza. Ormanın içinde, dolambaçlı bir yoldan gitmemiz gerekiyordu, elimizde bıçak ve hançerler, yanımızda yöremizde, yolumuza çıkan çalıları, ağaç dallarını keserek, adım adım aşağıya doğru uzanıyorduk. Ormandan sonra bir dere çıktı karşımıza, dereyi de geçtik. Ne kadar gittik bilmiyorum, ancak güneş yavaş yavaş dağların ardında kaybolunca, bir vadinin dibine ulaştık. Vadinin içinde, bir kayanın üstünde, dallarıyla etrafı örtmüş olan, kalın mazı ağaçlarının içinde, kilise duvarına benzeyen bir yapının duvarı çıktı karşımıza. Gurzo yapıya doğru koştu. Biz de oraya yaklaşıp alttan bakınca, yapının yıkılmış olduğunu, her tarafın yanık koktuğunu gördük. Tahta direklerden yapılmış olan toprak damlı binanın tavanı çökmüş, düzgün kesilmiş kara taşlardan yapılma duvarlar ise, her taraftan yıkılmıştı. Mazı ağaçları, çobanları soğuklardan koruyan çoban kepenekleri gibi binaya doğru sarkmış, onu gizlemişti. Ortalık hâlâ aydınlıktı, güneş batıyordu, öğlen güneşinin ışıkları bile binaya ulaşıyor muydu, ulaşmıyor muydu bilmiyorum, çünkü ağaçlar, dallar üst üste binmiş, sanki binayı gizlemek için özel bir gayret göstermişlerdi. Fakat, heyhat, ağaçların bütün çabası yersiz kalmış, bu bina da yakılmıştı. Bulunduğumuz yerden, binanın ne kapısı, ne de herhangi bir penceresi görülüyordu. Gurzo'yu izlemeli, daha yukarılara, sarp kayalıklara doğru gitmeliydik. Gurzo önümüze düş-

müş, ağaçların arasından binaya ulaşan, ince patika yolu bize göstermişti. Sarp tepenin başında, küçük bir meydana benzeyen geniş, yayvan bir taşın üstünde, binanın doğu yönünde, küçük ve alçak bir kapı vardı. Gerçi o yönden, duvar yıkıldığı için, binaya girerken, kapıdan geçmek gerekmiyordu, ancak yine de başımızı eğdik, kenarları yanmış olan kapıdan girdik içeri. Girer girmez, rutubetten, havasızlıktan, pislik ve kandan yayıldığına inandığım berbat bir koku neredeyse soluğumuzu kesti. Biraz kendime gelip de etrafa bakınca, sadece bir ah sesi çıktı benden ve yerimde adeta dondum kaldım, usulca yere çömeldim. Her şeyi kırılmış olan bir kilisenin içindeydik, duvardaki levhalar yanmış, sütunları harap olmuş, kitap ve defterler kül olmuş, sadece küllerin arasında yangından yarısı kurtulmuş bazı sayfalar kalmıştı. Ve bütün bunların üstüne, kilise ağzına kadar ceset doluydu. İnsanlar, kız ve erkek çocuklar da dahil olmak üzere üst üste, yan yana, kanın içinde uzanmışlardı. Kilisenin arka tarafı tamamen yanmış, oradaki cesetler de tamamıyla kömür olmuş, ancak kapının önünde ve kilisenin doğusuna düşmüş olan cesetler yanmamıştı. Bizden önce kiliseye girmiş olan Gurzo, kapıdan yaklaşık on adım ötede, birkaç cesedin üstünde durmuş, hırıltıya benzer sesler çıkarıyordu.

Şimdi Gurzo'nun bütün hareketlerine bir anlam verebiliyordum artık, elimi yıkılmış duvara dayadım ve ayağa kalkıp yanına gittim. Gözüm cesetlerin arasında, kanın içinde, yan yana yatan üç kadına ilişti. Gurzo, yaşlı kadının yüzündeki kanı yalıyordu. Olsa olsa bu kadın Apê Yakup'un karısı, iki yanında yatanlarsa kızlarıydı. Elimle burnumu kapattım, daha çok Apê Yakup ve Bedros'un anlattıklarından tanıdığım Apê Yakup'un karısı ve kızlarını yakından göreyim diye cesetlere doğru eğildim. O sırada, ceset, kıpırdıyor gibi geldi bana. Hemen benden biraz uzakta olan yol arkadaşlarıma seslendim. Onlar da gelip cesetlerin başına doluşunca hiçbir kuşkumuz kalmadı; annesinin sol tarafında yatan kız, hâlâ yaşıyordu. Hemen aldım onu, kilise-

den çıkardık, geniş taşın üstüne yatırdık. Kızın her yeri kanlar içindeydi, üçümüz tükürüğümüzle mendili ıslattık, mendilimle kızın yüzündeki kanı temizledim, ellerini kollarını ovuşturdum, belimizi saran kumaş kuşaklarımızı çıkardık, kuşakları kızın başının altına koydum, arkadaşlarımdan biri biraz aşağıda, tahta ve ağaç dallarından, onu taşımak için bir sedye yapmaya, diğeri de kilisenin içinde sağ kalan başkaları var mı diye bakmaya gidince, ben de, kız gözlerini açar umuduyla başında bekledim.

Kız çok gençti, ölümle pençeleştiği halde, sararmış yüzündeki sade ve zarif güzellik hâlâ eksilmemişti. Boyu uzun, beli ince, örükleri sarıydı. Kaşları, kirpikleri kalemle çizilmiş gibi güzeldi. Ağzı, dudakları uyumlu, burnu küçüktü. Yüzü biraz inceydi, yüzünde ne bir acı, ne bir keder, ne de bir endişe okunuyordu. Sadece gözleri kapalı, kendinden geçmiş bir halde uyuyordu. Bir elim kızın elinde, öbür elim tavuskuşumun üstünde, gözlerim onun gözleri gibi kapalı, yüzüm artık ortalıkta görülmeyen güneşe dönük, kızın dönüşü olmayan derin uykudan uyanması için, yerin ve göğün sahibi *Yezdanê dilovan*'a dua ediyordum. Ancak gözlerini açmadı, belki de *Yezdanê dilovan* sesimi duyduğundandır, başka bir şey yaptı, çok derinden bir hırıltı çıkardı.

Yezdanê dilovan, bu güzel kızı uykudan uyandır, uyandır, gözlerim yaş dolu, dedim ve ellerini okşadım.

Ne dediğini anlamıyordum, ancak çok derinden bir hırıltı boğazından çıkıyor, dudakları kıpırdıyordu. Bedros, kızkardeşlerinin adlarını söylemişti benle Mıgo'ya, o isimler, bir dengbêjin hafızası olan hafızamda kalmıştı.

Sarah, dedim yavaş bir sesle kulağına.

Ancak hiçbir cevap alamadım.

Ester, dedim bu kez, elleri ellerimin arasında.

Bir ses çıkardı ve kafasını yavaşça oynattı.

Evet, kız Ester'di, sonradan *Stêr* olan Ester, biçare ömrümün, uğursuz hayatımın *Stêr*'i.

"Dicle'nin Yakarışı" ve Yazar-Çevirmen İşbirliği Üzerine

"Siz istediniz, ben de anlatacağım. Kandili yakın ve unutulmuşların sesine kulak verin öyleyse."

"Dicle'nin Yakarışı"nın kilit cümlesidir belki de bu cümle. Bir gece meclisi kurulmuştur, divanhane ağzına kadar doludur. Mecliste kimlerin oturduğunu bilmiyoruz. Bir tek ses duyuluyor dört *"şevbuhêrk"* boyunca. Dengbêj Bıro'nun sesi... Belki çok sonra, romanın ikinci cildi yayınlandıktan sonra öğreneceğiz Dengbêj Bıro'nun dinleyicilerinin kimler olduğunu. Şimdilik önemi de yoktur zaten bunun. Dengbêj Bıro kaptırmış gidiyor. Ondan anlatmasını istemişler ve *"anlatmaktan başka bir işe yaramayan"* Bıro da anlatıyor.

Bıro bir eski zaman dengbêjidir. İşi gücü seslerledir. Seslerin ardına düşmüştür. Hissettiği tekmil sesleri, ağacın olsun taşın olsun, kurdun olsun kuşun olsun, insanın olsun, doğanın olsun, her şeyin sesini merak ediyor. Kendine iş edinmiştir seslerin gizemini. Merak ettiği her sesin ardındaki tını onu yeni bir diyara sürükleyecektir. Savaşların bıraktığı yıkımları, talanların bıraktığı yangını, tahribatların yarattığı kalıntıları, ölümün bıraktığı acıyı, yaranın bıraktığı sızıyı anlattıkça, dinleyicileri olan bizler, yani romanın okurları, o savaşları, o kıyımları, o talanları, o acıları kendi yüreğimizde hissedecek, onunla birlikte diyar diyar

gezecek, onunla birlikte tekmil Mezopotamya coğrafyasının kaderini, hem de berbat kaderini, belki de lanetini tanıyacağız.

Bıro, 1870'li yıllarda Cizre'de yaşayan, Mir Bedirhan'ın on altı yaşındayken tahta çıkış gününe bir çocuk olarak tanıklık yapmış bilge bir adamdır. Bilgiye âşık, seslere tutkundur. Yanında yöresinde duymuş olsun duymamış olsun bütün seslerin ardına düşer, onları ruhunda hissetmek ister. Bu isteği, onu bir sala bindirecek, Dicle'nin deli dalgalarıyla boğuşturacak, görmediği diyarlara götürecek, yeni sesler işittirecek, tanık olmadığı serüvenler yaşatacak. Gittiği her yerde yeni bir şey keşfedecek, duyduğu her seste yeni bir anlam bulacak, atıldığı her serüvenden ruhsal zenginliğe biraz daha kavuşmuş olarak dönecektir.

Cizre'den başlayıp Musul'a, oradan Ninova'ya, oradan Yezidilerin yurdu Laleş'e, oradan Bağdat'a, oradan tekrar Cizre'ye, oradan Bedirhan Bey'in, Hakkari Miri Nurullah Bey'le bir katliama giriştiği Hakkari'nin Tiyar bölgesine, oradan İstanbul'a, oradan Girit'e, oradan Şam'a giden güzergah boyunca Bıro, Mezopotamya'da yaşayan halkların, Kürtlerin, Ermenilerin, Keldanilerin, Yahudilerin, Yakubilerin, Türkmenlerin yaşadığı savaşlara, kıyımlara, kıtlıklara tanıklık yapacak, kendi köklerini ararken Yezidiliği, Süryaniliği, Nasturiliği, Hıristiyanlığı, Müslümanlığı öğrenecek, yolculuk hazırlıkları yaparken de, Mir Bedirhan'ın danışmanı, Ermeni asıllı Mam Sefo'nun kütüphanesinde de Batı'nın önemli yazar, seyyah, şair ve düşünürleriyle tanışacak.. Onun bütün yolculuklarına, "*Keso*" dediği, "*Anabasis*"in yazarı Yunan Ksenefon, "*Maro*" dediği Roma döneminin büyük şairi "*Aeneis*"in yazarı Publius V. Maro Vergilius, "*Naso*" dediği, yine Roma'nın en büyük şairlerinden biri olan "*Tristia*"nın yazarı Publius O. Naso Ovidius rehberlik yapacak. Tevrat, İncil, Kuran ve Yezidilerin kutsal kitabı olan *Mishefa Reş* (Kara Kitap) de başucundan hiç ayrılmayacaktır. Ve Melayê Cizîrî ve Ehmedê Xanî ve Feqiyê Teyran ve Feridüddin Attar ve Sadi ve Hafız Şirazi ve Rumi ve Firdevsi ve Ömer Hayyam...

Peki Bıro bize neyi anlatıyor? Bıro bize unutulmuşları anlatıyor. Daha doğru bir deyimle bize, tarihin derinliklerinde unutulmuşların sesini aktarıyor. Peki unutulmuşlar kimlerdir? Unutulmuşlar, katliamlardan dağlara sığınan Yezidilerdir, Mezopotamya'nın kadim halkları Süryaniler, Keldanilerdir, unutulmuşlar, Yahudilerdir, Kürtlerdir. Unutulmuşlar, Dicle havzasında yaşayanlardır, Kürtlerin Mir'i, Mir Bedirhan ve ötekilerdir.

Bıro bütün bunların sesinin ardına düşüyor. Bıro artık bir dengbêj değildir. Sesini yazara kaptırmış modern bir anlatıcıdır. Yazar Bıro'nun sesini aşırıyor ve bütün olan bitenleri yeniden, uzun cümlelerle, Kürtçenin Botan lehçesine yakın bir dille, olan biten her şeyi, Mezopotamya coğrafyasındaki din savaşlarını, etnik çatışmaları, başkaldırıları, geleneksel hayatı, insanların kaderini, doğanın başkaldırısını, Dicle ve Fırat'ın çığlıklarını, insanların iniltilerini bize yeni bir üslup, denenmemiş bir teknikle yeniden yaşatıyor. Bıro'nun sözleri, Bıro'nun türküleri, Bıro'nun kelamıyla... Karanlık gecelerde kimi zaman yolculuğumuza bir yıldız rehberlik yapıyor, kimi zaman bir ağacın sesi... kimi zaman uzun uzun sessizlikler oluyor, kimi zaman bir ağaç, örneğin dut ağacı yüksek sesle konuşuyor. Bizi karanlık gecelerde, kandil ışığının yardımıyla tarihimize, talihimize doğru uzun bir yolculuğa çıkarıyor. Ataların yurduna gidiyoruz, köklerimize rastlıyoruz, bizden önceki medeniyetlerin, Babil'in, Ninova'nın, Asur'un; Medlerin ülkesinden geçiyoruz. Ve kitabı okuyup bitirdiğimizde, *"Biz nasıl da zengin bir kültür yatağında oturuyormuşuz da haberimiz yokmuş"* duygusunu yaşıyoruz.

"Dicle'nin Yakarışı" Doğu romanında bir kilometre taşı olmaya aday bir romandır. Mezopotamya coğrafyasına bakışı değiştirecek bir roman... Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında yazılan Türk romanlarında olduğu gibi, aydın bilinmeyen bir yerle karşılaşmıyor bu romanda. Yani *"Orda bir köy var uzakta..."* durumu yok. O yerlerin romanını yazan yazar, oradadır. O *"uzak-*

taki köyü" biliyor. Halk oradadır; hiçbir şey ona yabancı değildir. Dışarıdan biri bakmıyor yaşadığı yere. Yazar yabancı değildir. Kahramanı tanıdıktır, bizden biridir. Hepimiz çocukken karşılaşmışızdır onunla. Bize çok yakındır. Yerlidir. Yabancılık çekmiyor. Geleneksel kültürü kendine malzeme olarak seçen yazar, o kültüre, o köklere sıkı sıkıya bağlı kalarak, onu büyük bir ustalıkla yeniden biçimlendiriyor. Alçak bir sesle, pes perdeden, dingin bir nehir gibi, Dicle'nin akışı misali... Onun için kahramanlarla hemen özdeşleşiyoruz. Kimi zaman onların yerine geçiyor, Bıro'nun uzun bir destana benzeyen *"Dicle Türküsünü"* onunla birlikte söylüyoruz.

Bu çapta, sağlam bir felsefi altmetin ve yaratıcılık sorunlarıyla yoğrulmuş bir romanın, Mezopotamya'nın en kadim dillerinden biri olan Kürtçeyle yazılmış olması, Kürtçenin bir şansı, Kürtçenin bir onurudur. Şimdiye kadar bir mektup yazmanın bile güç olduğu, hor görülmüş, küçümsenmiş, kullanımı yasaklanmış, kimilerinin bir dil bile saymadığı bu dilin sahipleri, artık ne kadar övünseler azdır. *"Dicle'nin Yakarışı"* Kürtçeye çok yakışmış ve Kürtçe bu romanla birlikte artık ses bayrağını daha yukarılara çekmiştir.

Bir hikâye değil, bir efsane değil, bir güzelleme değil bu roman. Modern bir romanla karşı karşıyayız. Bu roman, yaratıcılık sorunlarını irdeleyen, sanatsal yaratının en derin yerlerinde gizlenmiş olan bütün o sancıları da kapsayan bir destandır aynı zamanda. Dili destan dilidir, üslubu dengbêj soluğuyla biçimlenmiş, biçimi değme modernist romandan daha moderndir.

Yazar, kahramanlarına, bir dengbêjin dinleyicilerine yaklaşması gibi yaklaşmış. Sesini, kahramanını Dengbêj Bıro'ya kaptırmış ve Bıro da, havada kaptığı bu sesi, geleneksel Kürt sözlü kültürünün mihenk taşı olan dengbêj meclislerinin, kendi dilindeki karşılığı olan *"şevbuhêrk"*lere götürmüş ve her şeyi o *"şevbuhêrk"*lerin kurallarına göre biçimlendirmiştir. Onun için, romanın orijinalinde dipnot ve açıklayıcı bilgiler yoktur. Her şey

çok sarih ve Bıro'nun sade diline göre yerini bulmuş. Hatta Bıro o kadar ileri gitmiş ki, bir sürü yazar ve şairin adını bile kendi diline uyarlamış. Aslında, Keso, Maro ve Naso isimleri bile, Bıro'nun dilinde anlamı olan bir şeylere karşılık gelmektedir.

Bütün bunlardan dolayı, Bıro'nun sesinin ahengini bozmamak için yazar, metnin içinde geçen bazı sözcükleri, kitabının sonunda bir sözlükle açıklamış. Ben çevirirken, yazarın sözlüğünü olduğu gibi bıraktım. Ancak Türkçede bunu yapmak yetmiyordu. Birçok kelimeyi, birçok sıfatı Kürtçe bırakmam gerekiyordu. Bıro'nun anlatısının ahengini bozma pahasına, istemeden dipnot kullanmak zorunda kaldım. İnanıyorum Bıro beni hoşgörecek.

Bu çeviri, Mehmed Uzun'la, yazar-çevirmen işbirliğimizin dördüncü ürünüdür. Yazarın Türkçedeki ilk romanını, 1993 yılında çevirdim. *"Yitik Bir Aşkın Gölgesinde"* adıyla çıkan bu ilk çeviriyle birlikte, bu işbirliği *"Kader Kuyusu"* ve *"Aşk Gibi Aydınlık, Ölüm Gibi Karanlık"* romanlarıyla devam etti.

Yaklaşık dokuz yıldır süren ortak çalışmamız, geldiği yer itibariyle bir sürü deneylerden geçti. Ben, Türkçeyi sonradan öğrenmekle birlikte, edebi kaygılarını Türkçeyle ifade eden biriyim. Anadilim Kürtçedir, ancak edebi dilim Türkçe. Kendimi Türkçeyle daha iyi ifade ediyor, bütün metinlerimi Türkçe yazıyorum. Esas dilim ne zaman Türkçe, ne zaman Kürtçe, açıkçası ben de bilmiyorum. Rüyalarımı her iki dilden de görüyorum.

Bu zorlu çeviri macerasına başlarken, işin üstesinden gelip gelemeyeceğim konusunda kaygılarım vardı. Sonuçta modern tekniklerle yazılmış, uzun bir soluk isteyen metinler vardı karşımda. O zamana kadar anadilim Kürtçeyle sadece gündelik hayatın idamesinden öte bir ilişki kurmamıştım. İşin içine girince, anadilimin imkânlarının nereye kadar uzanabileceğini gördüm, gördükçe sevindim. Sevindikçe güç aldım. Mezopotamya'nın en kadim dillerinden biri olan Kürtçenin nelere muktedir olduğunun farkına vardım. Kelimenin tam anlamıyla dilimle sanki yeniden buluştum. Zenginleştim.

Fakat gelin görün ki, bütün bunlar edebi bir metni, kuralları, sentaksı, sözdizimi, cümle kuruluşu hiç birbirine benzemeyen, tamamen ayrı bir dil grubunda yer alan bir başka dile, hem de o zamana kadar hiçbir çeviri deneyimim yokken, Türkçeye eksiksiz çevirmeme yetmiyordu. Çeviri zor bir işti ve bu zorluk birçok alanda kendini gösteriyordu. Çok amatördüm.

1983 yılında İstanbul'a gelmiştim. İstanbul'da Kürtçe konuşmuyor, kendi dilimle alışverişe giremiyordum. Eğitim dilim Türkçeydi, entelektüel hayatım Türkçe ile sürüyordu. Yaklaşık on yıldan beri anadilimden uzaktım. Sadece memleketim Hakkari'ye gittiğimde Kürtçe konuşabiliyordum.

İşte çevirinin başına oturduğumda böyle bir ruh hali içindeydim ve yıllardır kullanmadığım kelimeler, bu kez bir edebi metinde karşıma dizilmiş, bana bütün kışkırtıcılıkları, bütün masumiyetleriyle başka bir dile dönüşmeleri için bakıp duruyorlardı. Bunaltıcıydı o günler, sıkıntılıydı. Her cümlenin üstünde uzun uzun düşünüyor, her kelimeyle saatlerce boğuşuyordum. Belleğimi zorluyor, çocukken annemin, babamın kulağıma fısıldadıkları, dengbêj meclislerinde duyduğum o kadim kelimeler, şimdi İstanbul'da, Cihangir'in yoksul bir evinde bir başka dile dönüşüp bağırmak istiyorlardı.

İşte tam da burada yazar imdadıma yetişti. Mehmed Uzun, eğitimini Türkiye'de yapmış, o zamana kadar entelektüel faaliyetlerini Türkçe üzerinden yürütmüş, daha sonra da zorunlu nedenlerle yurtdışına çıkmış politik bir sürgündü. Kuzey'in soğuk ülkesinde, İsveç'te, yeni dillerle, yeni kültürlerle buluşmuş, edebi dünyasını, ruhunu bu farklı dillerin, bu değişik kültürlerin ürünleriyle zenginleştirmiş, sonra masanın başına geçerek, hiç kimsede olmayan bir cesaretle, yüzyıllardan beri yazıyla buluşması engellenmiş, bir dil dahi saymadıkları Kürtçeyle romanlar yazmaya başlamıştı. Ülkesinden ayrı kaldığı yirmi yıl boyunca bu uğraşını insanüstü bir gayretle sürdürmüş, ancak bu arada, Türkiye'deyken öğrendiği Türkçeyle de ilişkisini kesmemişti.

Türkçeyi iyi biliyordu ve roman dışındaki metinlerini, özellikle denemelerini Türkçe yazıyordu. Türkçeye vakıftı. İşte işbirliğimizin bugüne kadar kesintisiz yürümesinde bu imkânın payı büyük oldu.

O profesyonel yazardı, ben amatör bir çevirmen... Onun yazdığı dili ben biliyordum, benim çevirdiğim dili de o. Ben çevirdikçe o kontrol etti, gözden geçirdi. Önerilerini söyledi. Birçok cümleyi, birçok kelimeyi, birçok sıfatı ben kendimce çeviriyordum. Ve her defasında eksikliklerimle karşılaşıyordum. Sonuçta, ben Hakkariliydim ve bildiğim Kürtçe Kurmanci şivesinin Hakkari ağzıydı. Oysa Uzun'un romanlarını yazarken kurduğu dil, Kürtlerin yaşadığı bütün coğrafyadan damıtılmış bir dildi. İçinde çokça, Kürtçenin Kurmanciden farklı olan diğer lehçeleri Soraniceden, Zazakiceden kelimeler vardı. Ben bu kelimelerin büyük bir kısmına, o zamanlar yabancıydım. Eldeki sözlükler de istediğim gibi yardımcı olmuyorlardı bana. Eksiktiler, yetersizdiler. Türkçeye çevirdiğim metinler üstünde aylarca çalıştık. Karşıma çıkan her cümlenin, Türkçede nasıl söylenmesi gerektiğini buluyor, içinde geçen kelimelerin karşılıklarını da yazarla tartışıyordum. Bu dört romanlık çeviri serüveni boyunca, bu ortak çalışma sürdü. Çoğu yerde yazar, kendi kelimelerine kıyamadı. Ancak Kürtçe bir sıfatlar cennetidir. O sıfatların Türkçedeki karşılıklarının çoğu da aşınmıştı. Hepsine yeni biçimler vermek ve yazarın sesine de zarar vermemek gerekiyordu. Elden geldiğince bunu yaptım. Geldiğimiz yerde de, romanlarının Türkçe çevirileri konusunda yazarın gönlünün çok rahat olduğunu düşünüyorum.

*"Dicle'nin Yakarışı"*na geldiğimde, bir şey gördüm: 1993 yılından, yani ilk çevirimden bugüne anadilimde ne kadar büyük bir aşama kaydettiğime tanık oldum. Artık çok fazla sözlük karıştırmıyor, ilk başta olduğu gibi çok büyük hatalar da yapmıyorum. Yazarın sesini kapmış bir çevirmendim, meramını artık iyi anlıyordum. Bu çeviriler bana, anadilimin edebi dünyasıyla buluş-

ma imkânı verdi. Annemden duyduğum, dengbêj meclislerinde edindiğim o kadim dil, şimdi yeni bir formatla, 'edebi söz'ün güzelliğiyle belleğimdedir.

Dil yaşayan bir varlıktır. Yaşar ve büyür. O canlı varlığın, ruhumu her geçen gün zenginleştirdiğini, bilincimi aydınlattığını, meramımı kolaylaştırdığını gördükçe, anadilimin dil olup olmadığı üzerine, birtakım cahil cühelanın ileri sürdüğü yargılara sadece tebessüm etmekle yetiniyorum. Beyler, dilimizi biz seçmedik, doğarken onunla doğduk, onunla büyüyoruz. Ve onun dil olup olmadığı konusunda bir yargıya varma hakkını da, kimse size vermez!

Her roman bize sunulmuş yeni bir dünyadır. Her romandan yeni bir dünya öğrendim ve her öğrendiğim dünyada da, anadilime biraz daha yaklaştım. Şimdi tamamen onun yurdundayım ve dilediğimce at koşturabilirim sanırım.

Muhsin Kızılkaya
Şubat 2002, Cihangir

Açıklayıcı Sözlük

Mir Bedirhan: 1803 (Cizîra Botan)-1868 (Şam).

Bedirhan'ın tahta çıkış tarihi: 1821.

Dêrgul Kalesi ve Sait Bey olayı: 1837, Mayıs.

Hakkari'de Nasturi katliamı: 1842.

Mir Bedirhan başkaldırısı: 1846; isyanın bastırılması, 1847.

Mir Bedirhan ve ailesinin sürgünü: 1847.

Mir Bedirhan'ın, Girit, Hanya'da yaşadığı yıllar: 1847- 1858.

Mir Bedirhan'ın öteki sürgün yıllan: 1862 (İstanbul)- 1867 (Şam).

Melayê Cizîrî: Şair, *Dîwan*'ın yazarı, 1570-1640.

Feqıyê Teyran: Şair, *Şêxê Senan*'ın yazarı, 1590-1660.

Ehmedê Xanî: Şair, *Mem û Zîn* ve *Nûbihara Biçûkan*'ın yazarı, 1651-1707.

Keso: Ksenefon; yazar, komutan, *Anabasis* ve *Onbinlerin Dönüşü*'nün yazarı, MÖ 426-354.

Maro: Publius V. Maro Vergilius, şair, *Aeneis*'in yazarı, MÖ 70-MS 19.

Naso: Publius O. Naso Ovidius, şair, *Tristia*'nın yazarı, MÖ 43-MS 17.

Mayrig (Ermenice): Anne.

Hayrig (Ermenice): Baba.

Hayr, vorti, hokin sürp, astvadz (Ermenice): Baba, oğul, kutsal ruh, Kalıcı Yaratan.

Park diroç (Ermenice): Allaha şükür.

Dığa (Ermenice): Çocuk.

Baron (Ermenice): Bey.

Varjabed (Ermenice): Öğretmen, hoca.

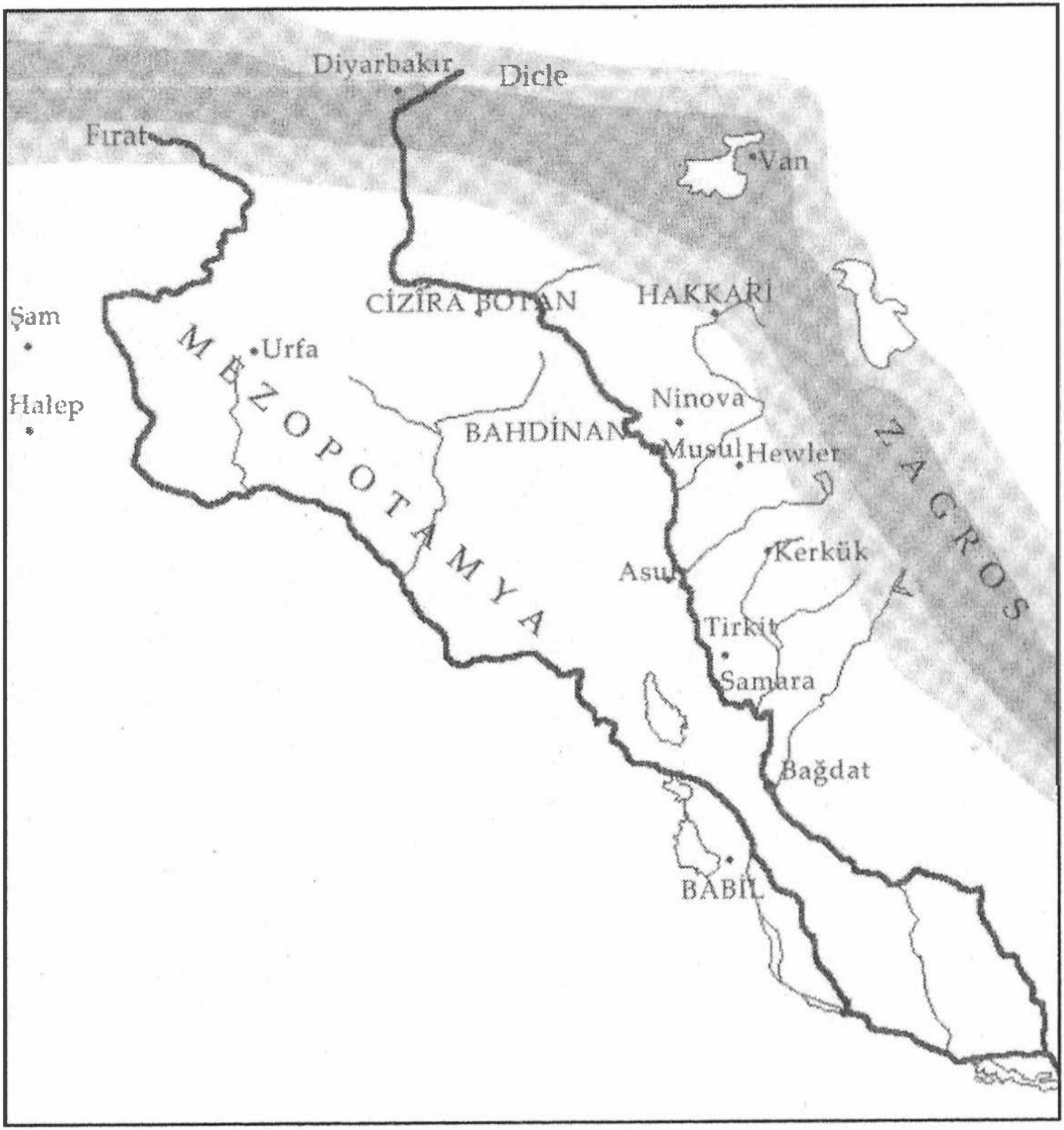
Aşğarh (Ermenice): Dünya.

Saragan (Ermenice): Ayet, ilahi.

Gağant (Ermenice): Noel.

Medresa Sor: Mir Bedirhan'ın dedesi Mir Şerefhan tarafından, 1508 yılında Cizre'de inşa edilen medrese.

Mem, Zin, Bekoyê Ewan: *Memê Alan Destanı* ile Ehmedê Xanî'nin kitabı *Mem û Zîn*'in kahramanları.

Diyarbakır
Dicle
Fırat
Van
CİZİRA BOTAN
HAKKARİ
Şam
Urfa
MEZOPOTAMYA
Halep
Ninova
BAHDİNAN
Musul
Hewler
ZAGROS
Kerkük
Asu
Tirkit
Samara
Bağdat
BABİL

Dicle'nin Yakarışı, Kürt, Türk, Arap, Ezidi, Nasturi ve Ermeni halklarının birlik içinde, kardeşçe yaşadıkları çokkültürlü Mezopotamya coğrafyasının dünüyle bugünü arasında sağlam köprüler kuran modern bir destandır.

Toplumsal belleğin temsiline dönüşen Dengbêj Bıro kısılan seslere, üzeri örtülen acılara, unutulanların, yok sayılanların yaşanmışlıklarına, geçmişe olduğu kadar bugüne de nefes verir. Bu soluksuz ve uzun yolculukta kâh keyiflenir, kâh hüzünlenir, sevinçlere, kederlere ama en çok ölümlere, kanlı katliamlara tanıklık eder. Mehmed Uzun, Bıro aracılığıyla Botan emirlerinin soyundan Mir Bedirhan'ın yaşamını karınca sabrıyla, ilmek ilmek işlerken Ester'i, Heme'yi, Gulîzêr'i, Armê'yi, Mam Sefo'yu ölümsüzleştirir, "Dicle'nin Sesi"ni çoğaltarak okurla buluşturur...

ISBN: 978-605-772-865-4
9 786057 728654

40 TL (KDV'den muaftır.)
selyayincilik selyayin selyayincilik
www.selyayincilik.com